

Шарк Ҳақиқати

Ойлик адабий-бадний, ижтимоий-сиёсий журнал

Ўзбекистон ССР Езувчилар союзининг органи

12. 1983

52-йил чиқиши

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

КПСС МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ, СССР ОЛИЙ СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМИ ВА СССР МИНИСТРЛАР СОВЕТИДАН

Совет Иттифоқи Коммунистик партияси Марказий Комитети, СССР Олий Совети Президиуми ва СССР Министрлар Совети Коммунистик партия ва Совет давлатининг таниқли арбоби, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари, СССР Олий Совети Президиумининг аъзоси, икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Шароф Рашидович РАШИДОВ 1983 йил 31 октябрда тўсатдан вафот этганлигини чуқур қайғу билан маълум қиладилар.

КПСС
МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ

СССР ОЛИЙ
СОВЕТИ
ПРЕЗИДИУМИ

СССР
МИНИСТРЛАР
СОВЕТИ

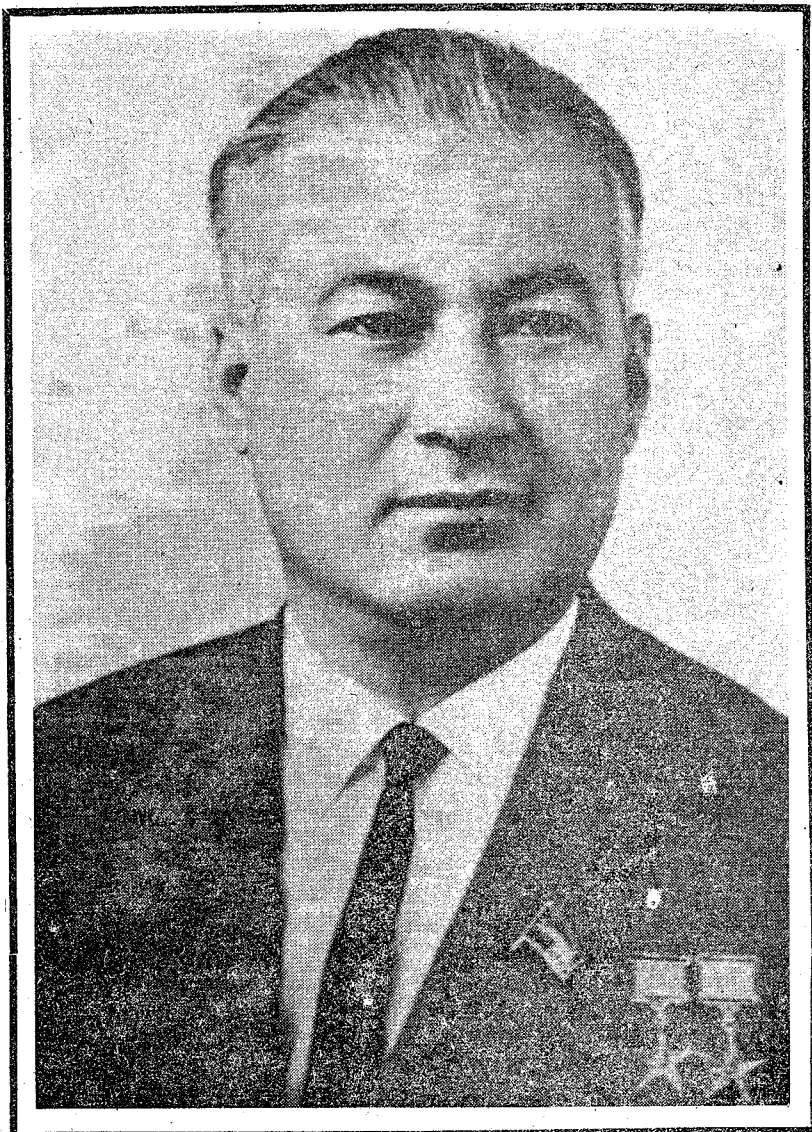
ЎЗБЕКИСТОН КОММУНИСТИК ПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ, ЎЗБЕКИСТОН ССР ОЛИЙ СОВЕТИ ПРЕЗИДИУМИ, ЎЗБЕКИСТОН ССР МИНИСТРЛАР СОВЕТИДАН

Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети, Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми ва Ўзбекистон ССР Министрлар Совети Коммунистик партия ва Совет давлатининг таниқли арбоби, Ўзбекистонда партия ва совет қурилишининг атоқли ташкилотчиси, КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари, СССР Олий Совети Президиумнинг аъзоси, икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, Ленин мукофоти лауреати Шароф Рашидович РАШИДОВ 1983 йил 31 октябрда тўсатдан вафот этганлигини республика коммунистларига, барча меҳнаткашларига чуқур қайғу билан маълум қиладилар.

ЎЗБЕКИСТОН КОММУНИСТИК
ПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ
КОМИТЕТИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР
ОЛИЙ СОВЕТИ
ПРЕЗИДИУМИ

ЎЗБЕКИСТОН ССР
МИНИСТРЛАР
СОВЕТИ

Шароф Рашидович

РАШИДОВ

КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари, СССР Олий Совети Президиумининг аъзоси Шароф Рашидович Рашидов 1983 йил 31 октябрда тўсатдан вафот этди. Коммунистик партия ва Совет давлатининг таниқли арбоби Шароф Рашидович Рашидов ўзининг бутун ҳаётини коммунизм қурилиши улуғ ишига бағишлади.

Шароф Рашидович Рашидов 1917 йил 6 ноябрда Ўзбекистон ССРнинг Жиззах шаҳрида камбағал деҳқон оиласида туғилди. У 1939 йилдан буён КПСС аъзоси эди. Самарқанд давлат университетини ва ВКП(б) Марказий Комитети ҳузурдаги Олий партия мактабини тамомлаган. Меҳнат фаолиятини 1935 йилда ўқитувчиликдан бошлади. Бир неча йиллар мобайнида журналистика ишида бўлди. У 1941 йилнинг августидан бошлаб комсомол ишида ва Совет Армияси-

да партия ишида бўлди, немис-фашист босқинчиларига қарши жангларда қатнашди. 1943 йилда оғир жароҳатлангандан кейин Совет Армиясидан қайтиб, Самарқанд область газетасида редактор бўлиб ишлади. 1944 йилда у Самарқанд область партия комитетининг секретари этиб сайланди. 1947 йилдан бошлаб республика «Қизил Ўзбекистон» газетасининг редактори, кейинчалик эса Ўзбекистон Ёзувчилар союзи правлениесининг раиси бўлди. Ш. Р. Рашидов 1950 йилдан 1959 йилгача Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Раиси ва 1960 йилгача СССР Олий Совети Президиуми Раисининг ўринбосари, 1970 йилдан буён СССР Олий Совети Президиумининг аъзоси эди.

Ш. Р. Рашидов 1959 йилнинг мартидан умрининг сўнгги кунларигача Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари лавозимида ишлади. Партиянинг XX съездида Марказий Комитет аъзолигига кандидат этиб, XXII-XXVI съездларида эса КПСС Марказий Комитетининг аъзоси қилиб сайланди. 1961 йилдан 1966 йилгача КПСС Марказий Комитети Президиуми аъзолигига кандидат, 1966 йил апрелдан эса КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат бўлди. Ш. Р. Рашидов III-X чақирик СССР Олий Советининг депутати эди.

Ш. Р. Рашидов партия, давлат ва жамоат фаолиятининг барча соҳаларида коммунизм ишига чексиз садоқат, партия сиёсатини амалга оширишда ирода ва қатъият кўрсатиб келди. Янгиликни ҳис этиш, партия ва давлат турмушига доир масалаларни ижодий ҳал этиш, кишиларни жипслаштириш ва уюштириш маҳорати унга хос фазилавлар эди. У қарийб чорак аср мобайнида республика партия ташкилотига бошчилик қилиб, ўзининг бутун бой ҳаётий тажрибасини, ташкилотчилик истеъдодини республика экономикаси ва маданиятини ривожлантиришга бағишлади. Шу йиллар мобайнида Ўзбекистон ССРда қудратли ишлаб чиқариш ва илмий-техника потенциали вужудга келтирилди, саноатнинг янги тармоқлари ривожлантирилди, қишлоқ хўжалиги йирик, механизациялаштирилган тармоқ бўлиб қолди. Ўзбекистон мамлакатининг асосий пахтачилик базасига айланди.

Шароф Рашидович Рашидов — таниқли совет ёзувчиси ва публицистидир. Бир қанча романлар, повестлар, адабиётнинг, интернационал тарбия ва халқлар дўстлигининг актуал масалаларига доир назарий асарлар унинг қаламига мансубдир. У СССР Ёзувчилар союзининг аъзоси эди.

Коммунистик партия ва Совет давлати олдидаги катта хизматлари учун Ш. Р. Рашидовга икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони юксак унвони берилганди. У кўпгина давлат мукофотлари: Ленин орденлари, Октябрь революцияси, Меҳнат Қизил Байроқ, Қизил Юлдуз, «Ҳурмат белгиси» орденлари ва медаллар билан тақдирланган.

Коммунистик партия билан совет халқининг содиқ фарзанди, оташин ватанпарвар ва интернационалист Шароф Рашидович Рашидовнинг порлоқ хотираси совет кишиларининг қалбларида ҳамиша сақланиб қолади.

Ю. В. АНДРОПОВ, Г. А. АЛИЕВ, М. С. ГОРБАЧЕВ, В. В. ГРИШИН, А. А. ГРОМИКО, Д. А. КУНАЕВ, Г. В. РОМАНОВ, Н. А. ТИХОНОВ, Д. Ф. УСТИНОВ, К. У. ЧЕРНЕНКО, В. В. ШЧЕРБИЦКИЙ, В. И. ВОРОТНИКОВ, П. Н. ДЕМИЧЕВ, В. И. ДОЛГИХ, В. В. КУЗНЕЦОВ, Б. Н. ПОНОМАРЕВ, М. С. СОЛОМЕНЦЕВ, Э. А. ШЕВАРДНАДЗЕ, М. В. ЗИМЯНИН, И. В. КАПИТОНОВ, К. В. РУСАКОВ, Н. И. РИЖКОВ, Т. Н. МЕНТЕШАШВИЛИ, Е. АЙТМУРOTOV, И. Г. АНИСМКИН, Ю. П. МАКСИМОВ, В. К. МИХАЙЛОВ, М. М. МУСАХОНОВ, Т. Н. ОСЕТРОВ, О. У. САЛИМОВ, И. Б. УСМОНХУЖАЕВ, Н. Ж. ХУДОЙБЕРДИЕВ, Қ. КАМОЛОВ, Н. М. МАҲМУДОВА, У. УМАРОВ, Р. АШУРАЛИЕВ, Р. Ғ. ҒОЙИПОВ, В. П. ЕСИН, М. КАМОЛОВ, А. КАРИМОВ, А. Қ. КАРИМОВ, С. МАМАРАСУЛОВ, Ҳ. УМАРОВ, В. А. ХАЙДУРОВ, М. ХУДОЙБЕРГАНОВ, Ҳ. А. ШОҒАЗАТОВ, Г. М. МАРКОВ, О. С. СОДИҚОВ, Х. РУСТАМОВА, Н. П. ЖЕЛЕЗНОВ, Ж. ЮСУПОВ, С. О. АЗИМОВ.

ДЎСТИМИЗ ВА АДИБИМИЗ ХОТИРАСИ

Коммунистик партия билан совет халқининг содиқ фарзанди, атоқли давлат арбоби ва ажойиб ёзувчи — Шароф Рашидович Рашидовнинг бевақт вафоти сабабли сизлар билан бирга қайғурамыз.

Шароф Рашидовичнинг бутун умри ва фаолияти, унинг ижоди совет халқининг, жонажон Ўзбекистоннинг ҳаёти билан чамбарчас боғлиқ эди. У жуда катта партия ва давлат иши билан доимо банд бўлишига қарамай, адабий ижодкорлик учун вақт топар, ўз ўртоқлари — ёзувчиларга эътибор ва меҳрибонлик қилар, кўп миллатли совет адабиётининг гоёвий-бадий савиясини ошириш ишига кўп куч ва ғайрат сарфлар эди. У яхши ва сезгир ўртоқ эди, одамларга меҳрибон эди. Унинг беҳосдан вафот этганлиги — совет халқи ва социалистик адабиётимиз учун оғир жудодликдир.

Шароф Рашидович Рашидовнинг порлоқ хотираси қалбимизда абадий яшайди.

**Г. МАРКОВ, Ю. ВЕРЧЕНКО, В. ОЗЕРОВ, В. КОЖЕВНИКОВ, С. САРТАКОВ,
С. МИХАЛКОВ, А. ЧАКОВСКИЙ, Е. ИСАЕВ, О. ШЕСТИНСКИЙ, Н. ФЕДОРЕНКО,
К. СЕЛИХОВ, Ю. ВОРОНОВ, С. БАРУЗДИН, В. КАРПОВ.**

Кўп миллатли совет адабиёти оғир, мислсиз жудодликка учради. Атоқли ёзувчи, фидойи граждани, оташин публицист ва танқидчи, улкан интернационалист санъаткор Шароф Рашидович Рашидов ижодий куч-ғайрати жўш уриб турган бир пайтда ҳаёт билан видолашди. Ижод столидаги янги китобларининг қўлёзмалари, қораламалари, рисодалари тугалланмаганича қолиб кетди. Улар бамисоли тугалланмаган қўшиқ бўлиб қолди.

Қайғумиз чуқур ва ниҳоясиз. Юракларимизни оғир изтироб эзмокда.

Аmmo бу қайғули жудодлик онларида бизга шу фикр тасалли берадики, Шароф Рашидовичдек улкан санъаткорнинг жисман вафоти унинг ёрқин ҳаётига чегара бўлолмайди. Ушбу соатларда унинг асрлар оша янги ҳаёти, умрбоқийлиги бошланади.

Шароф Рашидовнинг илҳомбахш китоблари Ер куррасининг миллионлаб одамлари — замондошларимиз ва келгуси авлодлар қалбида мангу яшайверади. Уларни она тилимиз — ўзбек тилида, Советлар юртининг рус ва бошқа қардош халқлари тилларида, социалистик ҳамдўстлик мамлакатларида, Осиё, Африка ва Лотин Америкасида севиб ўқийдилар. Қаердаки, тинчлик, тараққиёт ва озодлик учун кураш кетар экан, қаердаки халқлар урушсиз ва зўравонликсиз, империалистик ва мустамлакачилик жабр-зулмисиз дунёни бунёд этишининг ойдин йўлига қадам қўяр эканлар, ҳамма жойда унинг асарларини мутолаа қиладилар.

У орамыздан кетар экан, инсониятга, ўз она халқига, Советлар мамлакати ва бутун инсониятга чуқур ватанпарварлик руҳи, халқлар ўртасидаги дўстлик ва биродарликнинг мукаддас туйғулари билан сурғорилган бебаҳо маънавий ҳазина — адабий жамоатчилик томонидан юксак бадий баркамол асарлар сифатида баҳоланган «Ғолиблар», «Бўрондан кучли», «Қудратли тўлқин» романлари, заргарона нафис, романтик кўтаринки руҳдаги «Кашмир қўшиғи» бешафқат уруш йиллари ҳақидаги қиссаси — «Дил амри», лирик шеърлари, оташин публицистик китоби — «Дўстлик байроғи» ни ва буюк, қудратли рус тили ҳақидаги поэтик китобини мерос қилиб қолдирди.

Шароф Рашидов истеъдодли, серқирра ва ёрқин, ёзувчилик нигоҳи теран ва ўткир, ҳамisha ҳақиқатни ифода этувчи сўзи аниқ, сермазмун ва ҳаяжонли эди.

Табиат унга улкан кўламдаги партия, давлат ва жамоат арбоби, социалистик қурилишнинг йирик ташкилотчиси, матонатли солдат, зўр салоҳият соҳиби, катта ва ажойиб қалб эгаси — мукамал ва ёрқин шахс сиймосида нодир фазилатларни инъом этган эди.

Биз, ёзувчилар, Шароф Рашидович Рашидов ижодий ташкилотимизга раҳбарлик қилган йилларни ҳеч қачон унутмаймиз, КПСС Марказий Комитети Сийсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети биринчи секретарининг ҳар биримиз — шоир ва носир, драматург ва адабиётшунос-танқидчилар ҳақида алоҳида кўрсатган эътибор ва ғамхўрлигини асло ёдимиздан чиқармаймиз, унинг юксак талабчанлик ва окўнгиллиги, самимияти ва камтаринлиги ҳеч қачон хотирамыздан ўчмайди.

Барча ўзбек халқи билан, Шароф Рашидов улкан, ёрқин ва беқиёс талантининг мамлакатимиз ҳамда чет эллардаги миллион-миллион мухлислари билан биргаликда Ўзбекистон Ёзувчилари ҳам ўзларининг улуг сафдоши тобути узра чуқур қайғуда бош эгадилар.

Сизнинг ҳаётингиз ўзингиз яратган қўшиқлар сингари мусаффо ва кўркем эди!

**С. АЗИМОВ, К. ЯШИН, УЙҒУН, Н. САФАРОВ, ЗУЛФИЯ, А. УДАЛОВ, Т. ҚА-
ИШБЕРГАНОВ, О. ЕҚУБОВ.**

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР СОЮЗИГА

Уртоқ Шароф Рашидовнинг вафоти ҳақидаги хабарни эшитиб қаттиқ кайғуга тушдик. Осиё ва Африка ёзувчилари ҳаракати ўзининг асосчиларининг биридан, буюк ёзувчидан, бутун дунёда тинчлик учун толмас курашчидан жудо бўлди. Биз Ўзбекистон ёзувчиларига, бутун халқига, республика Коммунистик партияси ва ҳукуматига, марҳумнинг оила аъзолари ҳамда яқинларига ўзимизнинг чуқур ҳамдардлигимизни билдирамыз.

Алекс ЛА ГУМА,
Осиё ва Африка ёзувчилари уюшмасининг Бош секретари.

КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари, икки марта Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, совет ёзувчиси Шароф Рашидович Рашидов олтинчи олти ёшида тўсатдан вафот этди.

Шароф Рашидовичнинг ўлими партиямиз учун, халқимиз учун, кўп миллатли совет адабиётимиз учун оғир йўқотиш бўлди. Унинг сиймосида талантли партия арбоби ва ажойиб сўз устасининг фазилати бирлигини топган эди. Ва бу бирлик ҳатто қонуниятга айланганди. Бири иккинчисини қувватларди. Кузатишлар асосида юзага келган кенг миқёсли ҳаётий қараш ёзувчи Рашидов ижодининг моҳиятига чуқур сингиб кетганди. Унинг ёзувчи, психолог сифатида инсон руҳияти ва характери нозик ҳис этиш тажрибаси ҳар хил соҳа кишилари — нахтакор ёки ишчи, олим ёки партия ходими, кутубхоначи ёки талаба билан қилган мулоқотларида катта ёрдам берарди. У пахта хирмони тикланаётган пайтда, жанговар ўрнида оламдан ўтди.

Шароф Рашидов адабиётга ўзи иштирок этган Ватан Уруши йилларида кириб келди. Унинг ўқир публицистик руҳ билан суғорилган ҳаётий, қайноқ жанговар дасглабки шеърлари, туғилган юрти Ўзбекистондагина эмас, кенг китобхонлар томонидан қизгин кутиб олинди. Кўп шеърларининг халқ ўртасида қўшиқ қилиб куйланиши ҳам бежиз эмас. «Ғолиблар», «Бўрондан кучли» ва «Қудратли тўлқин» романлари Шароф Рашидовнинг номини йирик совет прозаиклари қаторига олиб чиқди. Уруш ва тинчлик мавзуси, Ватанга садоқат билан хизмат қилиш, Октябрь шарофати туфайли одамлараро пайдо бўлган самимий муносабатлар, интернационализм туйғуси — буларнинг барчаси Шароф Рашидов ижодининг мағзини ташкил этган ёрқин қирралардир. Бу хусусиятлар унинг адабий-танқидий, назарий ҳамда публицистик мақолалари, айниқса Ватанимизда яшовчи қардош халқларнинг алоқа воситаси бўлмиш рус тилининг роли ва аҳамияти хусусидаги ишларида табиий равишда давом эттирилди. Интернационаллик ва миллийлик, донишмандлик ва соддалик уйғунлигини топган, шеър ҳамда насрнинг ажиб бирлигидан пайдо бўлган гўзал «Қашмир қўшиғи» асари Шароф Рашидов ижодида алоҳида ўрин тутади. «Дружба народов» журнали саҳифаларида чоп этилган «Дил амри» қиссаси Шароф Рашидовнинг сўнгги йирик ишларидан бири эди. Улуғ Ватан урушининг дасглабки йилларига бағишланган, немис-фашист босқинчиларига қарши курашган рус қишлоғи, рус совет кишилари ҳақида ҳикоя қилувчи ушбу асари устида муаллиф узоқ йиллар ишлади. Чуқур интернационализм руҳи билан суғорилган бу қисса душман наърасини Москва бўсағаларидан қайтариб, уни тор-мор этиб қозонган улуг ғалабамизнинг замини тўғрисида ҳикоя қилади.

Шароф Рашидович ажойиб инсон эди. Сухбатдошини фақат руҳлантирибгина қолмасдан, унинг қалбини ўзининг ақли, инсоний зукколиги, қолаверса бой тажрибаси билан зийнатларди. У «Дружба народов»нинг яқин ва ҳамкор дўсти эди. Журналимизни диққат билан ўқиб кўнглида пайдо бўлган қувонч ёки ранжини очик айтарди. 1982 йил 12-сонда унинг жуда яхши ёзилган «Туташ қалблар қуввати» номли мақоласини босгандик, бу йил сентябрда эса Осиё ва Африка мамлакатлари ёзувчилари Ассоциацияси тузилганига ва биринчи Тошкент конференциясининг йигирма бош йиллигига бағишланган «Тошкент руҳи — халқлар виждони» сарлавҳали мақоласи чоп этилди. Биз Шароф Рашидовни ўтган кузда Тошкентда кўриб унинг суҳбатини эшитгандик. Ушанда у бақувват, бардам, хушнуд эди. Бу барчамизни қувонтирганди...

Шароф Рашидович ижодий ўйлар билан тўлиб-тошиб юрганди. Янги романга материаллар йиғишни тугаллаган эди. Уруш ҳақида ўсмирлар учун янги китоб ёзмоқчиди. Шеърга қайтишни жуда-жуда истарди. У «Дружба народов» журнаliga Совет Шарқи халқлари тарихини буржуача сохталаштирувчилар тўғрисида публицистик мақола ёзиб беришни ваъда қилганди. Минг афсуски, бу ниятлар ниҳоясига етмади... Бир нарса-улуг инсон ва ажойиб ёзувчига, дўст ва қадрдонга бўлган муҳаббат — мангу қолди.

Сергей БАРУЗДИН,
СССР Ёзувчилар союзи правленияси
секретари, «Дружба народов» журнаlining
бош редактори.

ЎЗБЕКИСТОН КОМПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИНИНГ НАВБАТДАН ТАШҚАРИ ПЛЕНУМИ ТЎҒРИСИДА ИНФОРМАЦИОН БИЛДИРИШ

1983 йил 3 ноябрда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг пленуми бўлиб ўтди. Пленум ташкилий масалани кўриб чиқди. Пленум ўртоқ Иномжон Бузрукович Усмонхўжаевни Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари қилиб сайлади.

Пленум ишида КПСС Марказий Комитети Сиёсий бюроси аъзолигига кандидат, КПСС Марказий Комитети секретари ўртоқ В. И. Долгих иштирок этди.

ЎЗБЕКИСТОН КОМПАРТИЯСИ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИНИНГ БИРИНЧИ СЕКРЕТАРИ ИНОМЖОН БУЗРУКОВИЧ УСМОНХЎЖАЕВ

Иномжон Бузрукович Усмонхўжаев 1930 йил 21 майда Фарғона область Бағдод районининг Бағдод қишлоғида туғилган. Ўзбек.

Олий маълумотли: 1955 йилда Тошкент политехника институтини тамомлаган.

1958 йилдан КПСС аъзоси. Партия XXVI съездида КПСС Марказий Комитети аъзолигига сайланган. Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг аъзоси. СССР Олий Советининг депутаты, Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутаты. Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган бинокор.

1955 йилдан бошлаб «Ферганаводстрой» трестида инженер, трестнинг қурилиш участкасининг бошлиғи, Марғилон шаҳрининг бош архитектори бўлиб ишлади. 1960-1965 йиллар мобайнида область партия комитетининг инструктори, колхозларда қурилиш ишлари область бошқармасининг бошлиғи, «Сельхозтехника» область бирлашмаси раисининг ўринбосари, Фарғона шаҳар ижроия комитети раиси бўлиб ишлади.

1965 йилдан бошлаб Ўзбекистон Компартияси Сирдарё область комитети секретари, 1969 йилдан эса КПСС Марказий Комитетининг ташкилий-партиявий ишлар бўлими инструктори бўлиб ишлади. 1972-1974 йилларда Наманган область ижроия комитети раиси, 1974-1978 йилларда Ўзбекистон Компартияси Андижон область комитетининг биринчи секретари бўлди. 1978 йил декабридан — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми Раиси, СССР Олий Совети Президиуми Раисининг ўринбосари.

Ленин ордени, Октябрь Революцияси, иккита Меҳнат Қизил Байроқ, «Хурмат Белгиси» ордёнлари ва медалъ билан тақдирланган.

Ўзбекистон радиоси, адабий-драматик эшиттиришлар Бош редакциясида хизмат қилади. 1953 йилда Самарқанд область, Оқдарё районидagi Пўлатдархон қишлоғида туғилган. Самарқанд Давлат университетининг филология факультетини битирган.

СОЙ БЎЙИ ҚИЗЛАРИ

Қисса

Ярим тун. Ҳовлиларда чироқлар ўчган. Ҳаммаёқ жимжит. Ой ёруғ. Мен турган болохона деразасидан бутун қишлоқ, қишлоқ этагидаги баланд қирлик, қирликка илон изи сингари ўрлаб борган энсизроқ йўл ҳам яққол кўриниб турибди. Қишлоқнинг жануб тарафи бедазор. Ундан нарёғи пахта даласи. Дала сўнги кун чиқишдан кун ботаргача чўзилган қора кўланкалар... Кўксой толлари булар. Қанча тикилмайин, ундан нарини кўролмайман. Лекин яхши биламанки, толлар орқасида, жуда олисда тоғлар бор... Улар ҳам Кўксой толлари каби кун чиқардан кун ботарга қадар чўзилиб кетган... Яна шуни биламанки, ўша тоғлар орасидаги бир қишлоқда тўй бўлаяпти. Комиланинг тўйи. Уни бугун шомда роса қийқиришиб «ёр-ёр» айтишиб, қишлоғимиздан олиб кетишди.

Одил ака, сиз бу топшириқни бир ҳафта бурун бергандингиз. Мен бўлса, шунча кунни ўтказиб юбориб, бугун, мана ҳозир — ярим тунда ёзишга ўтирдим. Жуда шошиляпман. Қанийди ҳаммасини бир йўла, бир-икки саҳифада айтиб қўяқолсам. Лекин бунинг иложи бўларми-кан...

Епишқоқлик қияпти деманг-ку, сизни ўша биринчи дарсга кирган кунингиздан бери ёқтириб қолганман. Бир мен эмас, бошқа болалар ҳам шундай. Уша кунни эсланг, танаффусга қўнғироқ чалинди-ю, ҳеч ким жойидан жилмади. Синфда пашша учса билинарди. Олдинги муаллимда бунақа бўлмасди. Бу билан уларни камситмоқчи эмасман, лекин бари бир сизнинг келганингиз яхши бўлди.

Бу гапларни иншода ёзмаганимда ҳам, қачон бўлмасин, фақат сизга айтмасдан иложим йўқ эди!

I.

Далага чиққим келмай қолди. Тенгқурларим ҳар эрта бақириб-қақириб қўй-эчкиларини яйловга ҳайдашади. Болохона деразасидан мунғайиб кузатиб қоламан. «Бор-е» деб эргашиб кетаверишга-ғурурим йўл қўймайди.

Бир неча кун ҳеч ерга сиғмай юрдим. Уйга қираман, кўчага чиқаман. Бирор ишга қўлим бормади. Охири зерикдим. Онамга эргашиб, далага чиқдим. Далада ўн-ўн беш чоғли аёллар, қизлар ва қизчалар. Уғил болалардан бир ўзим. Мендан ёши каттароқ болалар гўза суғоради, тракторчиларга кўмаклашади.

Бригадамизнинг тўртта майдони бор, иккитаси сойнинг бу

тарафида, иккитаси нарёғида. Кўкламда кўпчилик пилла билан бўлиб ўза ўт ичида қолган. Еғин-сочиндан ўт-ўланнинг жони кирганда ер зарангдай қотаверган. Далага дастлаб чиққан куним, «сеялкада чигит экишганми, ўтми?» деб ҳайрон қолгандим.

Аввалига мен кетмон ишлатмадим. Онамнинг эгатига тушиб, ундан олдинроқда ўт юлиб кетавераман. У киши чопиқ қиладилар. Икковлашиб тушгача бир жуфт, тушдан кейин бир жуфт эгатни аранг ўтдан чиқариб, чопиқ қиламиз, холос. Ишнинг қийинлиги, куннинг тиғига кўника бошладим-у, аммо яқин бир ҳамсухбат йўқлигидан ниҳоятда зерикаман. Нима қилай, ўзим тенги бижилдоқ қизчалар билан ишлаёлмайман — дам ўтмай уришиб қолишим тайин. Агар (энди очигини айтақолай)... агар мендан икки синф қуйида ўқийдиган Шавқия (аёллар уни Бийронча дейишади) бўлганда, шаҳардаги аммасиникига кетиб қолмаганида сира зерикмасдим-а...

Икковгинамиз ёнма-ён тушиб оламиз-да, одамлардан ё олдинлаб кетиб, ё орқада қолиб, сухбатлашиб ишлайверамиз. Бошимизда похол шляпалар. Бу унга жуда-жуда ярашади. Кўпроқ Шавқия гапиради. Мен эса берилиб қулоқ солган киши бўлиб, унинг юпқа лаблари, туташ қора қошлари, кулганда юмилиб кетадиган кўзларига тўйиб-тўйиб термиламан. Туш пайти Кўксойни ёқалаб аллақачларга кетиб қоламиз. Унинг бошида бўтакўздан чамбар, калтагина икки ўрим тимқора сочи олдига тушиб туради. У ўзича ҳиндча қўшиқ айтиб бораётиб, ҳар замон кинолардаги қизлардек, ғалати-ғалати қараб кўяди (Баданим жимирлаб кетади). Бир маҳал сойга эгилиб, менга сув сепади-да қикирлаб кулиб, қочади. Қуваман. Толларни айланиб қочаётиб, тойиб сувга тушиб кетади. Сойнинг ичида уни осонгина тутаман. Қўлимдан чиқиш учун роса уринади. Иккинчи қўли билан сув сепиб, уст-бошимни шалаббо қилиб юборади. Жилмайганча иккинчи қўлидан ҳам маҳкам тутаман. У энди қимирлаёлмай қолади. Бирдан ювош тортади. Кўйлагининг баданига ёпишганиданми, бошқа нарсаданми уялиб, юзини четга буради. «Қўйворинг» дейди секингина. «Қўй-вормайман» дейман кулиб. У аста бошини кўтариб кўзимга шундай таънали тикиладики, беихтиёр қўлларини бўшатаман.

Эҳ, булар ҳаммаси ҳаёл, таътилдан аввалги хаёллар эди. Энди бўлса у шаҳарда... Одамга алам қиларкан. Аслида уни ҳам айблаб бўлмайди. Ҳаммасига ўша «иби-иби» лаб гапирадиган аммаси сабабчи. Шавқияни кўярда-қўймай олиб кетган. «Биз чолу кампирлардан хабардор бўлиб турасан», деган. Уларнинг ёлғиз арзандаси армияга кетиб, уйланиб, ўша ерда яшаб қопти. Ёлғиз қолган чол-кампирлар Шавқияни ўзларига қиз қилиб олмоқчи бўлишганда, онаси кўнмабди. Кейин кампир талаба қизларни ижарага қўйиб, ўшалар билан овуниб юрган экан. Ёзда қизлар қишлоқларига кетиб, яна ёлғиз қолибди. Ишқилиб уларга ҳам осонмас...

Шундай қилиб, бутун бошли бригадада ўғил бола бир ўзим ишлаб юрибман. Ёлғизлигим иш пайтида унчалик билинмайди-ю, тушликка чиққанимда гангиб қоламан. Амин сариқ шалоқ велосипедини минади-да, қаёққадир ғойиб бўлади. Колхозчилар тўрт-бештадан алоҳида-алоҳида давра қуриб ўтиришади. Дастлабки кунлар онамнинг ёнида ўтириб, хотинларнинг тегажоқлигидан тўйиб кетдим. Сўнг, нон, қанд-қурсимни олиб бир чеккага чиқиб кетадиган бўлдим. Бари бир хотинлар бўлар-бўлмасга жиғимга тегар, айниқса қўшнимиз Сожида янга: «Хой Самижон, қайнижон, бизлар билан ўтирмайсизми, беквачча бўлиб? Қўрқманг, куёв қилмаймиз» деб ҳол-жонимга қўймайди. Ҳар кун шу аҳвол. Мен бора-бора далага чиқмай қўйишим мумкин эди, лекин...

— Эй укам, бери келинг.

Қарасам, Сожида янга, яна бир гап чиқаради шекилли:

— Нима дейсиз?

— Қўрқманг, келаверинг. Самовардан битта чой дамлаб берсангиз. Тунука чойнакда чой келтириб, ёнига қўйдим.

— Ҳа, балли. Қа-атта йигит бўлинг. Қани бу ерга ўтиринг.

— Йўқ, раҳмат.

— Вой, раҳматни кейин айтасиз, ўтиринг, гап бор.

Қўлимдан тортиб, ёнига ўтқазди. Қорамағиз, озгингина юзига хавотирли қизиқиш билан тикилдим.

— Бир маслаҳатли гап... — у шундай деб, онамга юзланди: — Зебо ойти!¹ Сиз ҳам қулоқ солинг. Сизлар ҳам... Кеча мен қизим билан гаплашдим, у рози.

— Нени гаплашдингиз, келинжон?

— Нени бўларди, ойтижон, тушунмаганга оласиз-а!

Онам кулиб атрофдагиларга қаради, атрофдагилар кулумсираб, менга тикилишди. Сожида янга энди менга ўгирилди-да:

— Хўп, қизимиз тўйга рози, сиз тарадудингизни кўраверинг энди, куёв, — деди.

— Қайси қизингиз, янга? — дедим бирдан шўҳлигим тутиб.

Аёллар «ана бўлмаса!» деб кулишиб юборишди.

— Қайси бўларди, куёв тўра, тўққиз улдан сўнг тилаб-тилаб топганим битта Олтиной қизим бор. Уша-да. Қулоғини тишлаб қўйгансиз-ку!

— Э, унингизни олмайман.

— Вой, нега?!

— Ҳали муштдек-ку, кутиб юраманми?

— Нега кутайкансиз, ҳеч кутмайсиз-да! Амакингиз кечқурун подадан келсин, биргалашиб элтиб берамиз. Узингиз катта қилиб оласиз. Фақат подачининг қизи деб ноз қилмайсиз-да.

Йўрғакланган Олтинойни кўтариб юрганганимни тасаввур қилиб, кулиб юбордим-да, ўрнимдан турдим. Роса кулги бўлди. Бошқа даврадагилар ҳам кулгига қўшилди. Шу пайт анҳор ёқасида, толлар панасида ўтирган қизлардан бирининг овози келди:

— Ҳей, янгамулло, хомтама бўлманг, Самижон бизнинг куёв.

У Шавқиянинг ўтган йили мактабни битирган Шарифа исмли опа-си эди.

Нимага шаъма қилди экан? Наҳотки сезган бўлса?!

Улар куёв талашиб қолаверишди, мен олди-кетимга қарамай сой ёқалаб юриб кетдим. Анча вақтгача хотин-халажнинг кулгиси, гап-сўзлари эшитилиб турди.

Шу кунни тушдан сўнг Шарифа ёнига чақириб қолди. У икки дугонаси билан дала бошида дам олиб ўтирарди. Улар учови доим бирга юришар, иложи борича хотинлардан узоқроқ бўлишга ҳаракат қилишарди. Далага ҳаммадан эрта келиб, икки-уч ҳисса иш бажариб қўйишгани учун хоҳлаган пайтда дам олиб, ҳатто сой бўйига кетиб, соатлаб юришса ҳам Амин сариқ ринг деёлмасди.

Уларнинг шивир-шивирини ҳеч ким эшитолмасди. Лекин гоҳ-гоҳда янграб қоладиган кулгилари далани тутиб кетарди. Бу давра мен учун жуда ғаройиб, сирли туюлар, негадир шу сирдан озроққина бўлса-да, огоҳ бўлишини истардим.

Оёғим тортиб-тортмай уларга яқинлашдим.

— Қани ўтир-чи, — деди Шарифа ёнидан жой кўрсатиб. Учови ҳам кулумсираб туришарди.

— Зерикаяпсан-а, — деди Комила туйқусдан, — гап бундай, биз билан ишлайсанми?

Бутунлай бошқача гап кутиб, хавотирланиб тургандим. Бу таклифдан қувониб кетиб: «Майли», деб юбордим ўйлаб ўтирмай.

Комила дугоналарига қараб, кулди-да:

— Лекин шарти бор, — деди. — Биз не десак, бажарасан, хўпми? Боғдан олма, узум, шоптоли обкеп турасан. Шотут териб келасан. Сойим пакананинг полизидан қовун-тарвуз. Агар шу хизматларни бажариб юрсанг, манави опаларингнинг биттасига... ҳалиги мановисида ўзига ўхшаган пачоқ-пучуқ сингилчалардан бир тўда, а, улар ёқма-

¹. Ойти — опа

са, мана бунинг битта, битта бўлса ҳам дунёнинг кетига ўт қўядиган бийрончаси бор, шуни олиб берамиз. Бўптими?!

«Э, боринг-э», — деб ўрнимдан туриб кетдим. Қизлар бараварига кулиб юборишди-да, қўлимдан тортиб, жойимга ўтқазишди.

— Бўпти, ҳазиллашдим, энди гапирмайман, — деди Комила елкамдан босиб. — Хуллас, гап шу, биз билан бўласан, бир ўзинг бошинг айланиб юрибсан. Зебо ойтIAM қизиқ, муштдай бошингдан далага обчиқиб нима қиларкинлар... Ҳа, майли сенинг боринг ҳам тузук, бўлмаса ёрилиб ўламыз-ку!..

2.

Бу воқеалар эса анча олдинроқ бўлиб ўтганди...

Шавқия иккимиз мактабга кетяпмиз. Кеча — якшанба куни қалин қор ёққан. Йўлда фақат эрталаб мактабга кетганларнинг излари (Биз пешиндан кейин ўқиймиз)... Йўлимиз унмайди. Совуқдан қўл, оёқ, учлари, юзларимиз чимиллаб ачишади. Айниқса, Шавқия озғин эмасми, бурун учларигача қўкариб кетган, лаблари гапга қовушмайди. Бари бир тинмай гапиради. Совқотдим, демайди. Кел, бир чопайлик, дейди. Портфелларимизни қўлтиққа қисганча, сирпана-сирпана бир зум чопамиз. Баданлар илигандай бўлади. Сал эртароқ чиққанмизми, олдинда ҳам, орқада ҳам бирорта бола кўринмайди.

Ниҳоят машиналар из солган асфальт йўлига чиқдик. Юришимиз осонлашди. Бир маҳал шундоқ орқамизда машина сигнал берди. Қарасак, олчаранг «Москвич» — Фармон бригаднинг машинаси тўхтаб турибди. Гап билан бўлиб сезмай қолибмиз. Четланиб йўл бердик. Лекин бригадир «мининглар» дегандай ишора қилди. Унинг ёнида хотини, орқа ўриндикда ўғли Козим ўтирарди. Шавқия «юр» дегандай қўлимдан тортиди. Козим ичкари сурилиб, бир кишилик жой бўшатди. Шавқия тараддудланиб менга қаради.

«Тез бўлинглар» деди бригадир, кейин «Берироқ ўтирсанг-чи!» деб ўғлини жеркиди. Козим қовоғини уйиб, бир оз сурилган бўлди. Сезиб турибман, у мени хушламаяпти. Шавқия машинага кириши билан эшикни ёпдим-у, ўзим кетавердим. Мени қайта қистаб ўтиришмади. Машина бир сирпанди-да, яна ўнглиниб, оқиш тутун бурқситиб йўлга тушди. Шавқиянинг ҳижолатли тикилиб ўтганини ҳис қилдим.

Бу воқеадан сўнг анчагача ўзимга келолмай юрдим. Кейинги пайтларда отасизлигимни сеза бошлагандим...

Отам урушдан йигирма йиллар кейин, қирқ беш ёшларида вафот қилган. Онамнинг айтишича, у баъзан ярим тунда ўрнидан сапчиб тураркан-да, «Олга», деб бақираркан русчалаб. Сўнг «Ватан учун, Сталин учун!» деб қичқирганча, уйдан отилиб чиқиб кетаркан. Уни қўни-қўшни бўлиб излашиб дарё бўйидан, қирнинг нарёгидан, тўқайзорлардан топиб келишаркан. Кейинчалиқ тез-тез оғриб, касалхонага туша бошлабди. Мен туғилганимдан сўнг бутунлай ётиб қолибди. Ушанда мен ҳали йўлга кирмаган бола — нуқул атрофида гимирлаб, эмаклаб юрарканман. Отам мендан кўз узмай ётиб, дам-бадам: «Самижон, полвон йигит, бошимни босиб қўйинг!» дер экан. Мен дарҳол кичкина қўлчаларим билан унинг бошини босган бўларканман... Лекин буларни ўзим эслолмайман.

Козимнинг ўша кунги қилиги жон-жонимдан ўтганди. Кузда моторли велосипедига Шавқияни миндириб, ёнимдан ўтиб кетганида ҳам шундай кўйга тушгандим. Шулар сабаб бўлди-ю, онамни қўярда-қўймай кўндириб, эрта кўкламда велосипед сотиб олдим. Онам қизил бахмалдан эгарига қоплама тикиб берди. Ўша куни қувончимнинг чеки йўқ эди. Бироқ бу велосипед ҳали менга қанчалар ташвишлар келтиришини билмасдим...

Велосипедни кўриб Шавқия жуда қувонди. Мингашиб, мактабга жўнадик. Қишлоқдан чиқиб олгач, тезлатдим. Чунки сал нарида қирлик, тез ҳайдаб бормасам, қирга чиқолмай уялиб қоламан, деган хавотирда эдим. Қирликка чиқиб олгунча жиққа терга тушдим. Бироқ чарчаганимни унга сездирмасликка, ҳансираб нафас олмасликка

ҳаракат қилардим. У ҳам гапга тутмасди. Ниҳоят, тепаликка чиқиб олдик-да, шитоб билан пастлаша бошладик. Пастда оппоқ гуллаган ўрикзор, биз илон изи йўл билан ўша томонга елиб боряпмиз. Ойначага секин кўз ташлайман. Шавқия юзини шабадага тутиб боряпти. Сочлари тўзғиб, юзларини яширади. Мени кузатаётганимни сезиб, жилмаяди. Оппоқ майда тишлари яраклаб кетади. Ўзимда йўқ хурсандман. Гўё учиб кетаётганга ўхшайман.

Пастликка тушдик, ўрикзордан ўтиб, асфальт йўлга чиқиб олдик. Тераклар соясидан кетяпмиз. Бир вақт орқамдан моторли велосипеднинг овози эшитилди. Қарасам, Козим. Қичаб ҳайдайвердим. У салда етиб олди-да, секинлатди. Муфтани босиб, газ берди. Мотор вангиллаб қетди. «Ҳе, муборак бўлсин!» деб бақирди иршайганча. Уқрайиб қараб қўйдим-да, ҳайдаб кетавердим. Козим бир оз ёнма-ён борди-ю, бирдан газ бериб олдимга ўтиб олди ва қоп-қора тутунда қолдириб, олислаб кетди.

Бояги кайфиятимдан асар ҳам қолмади. Негадир кўзгучага қарашга ҳам юзим чидамасди.

Бир маҳал Шавқия биқинимга секин туртиб, «Ҳа, чарчадингми?» деди қувноқ оҳангда.

— Йўғ-э, нега чарчайман, — дедим оҳиста.

— Энди бундай қиламиз, — деди у, — менгаям ҳайдашни ўргата-сан. Сен чарчасанг, мен ҳайдайман, мен чарчасам, сен. Бўптими?

Бу гап кўнглимни кўтарди. Оёғимга қувват киргандай бўлди-да, велосипедни шитоб билан ҳайдаб кетдим.

Қайтишда мактаб қоровулининг уйдан велосипедимни етаклаб чиқаётсам олдинги гилдирак тақирлаб қолди: камерасида дам йўқ. Дарров насос билан дам солиб, мингашиб йўлга тушдик. Эллик қадамча юрмай гилдирак яна тақирлай бошлади. Демак, тешилибди. Велосипедни етаклаб, яёв кетдик. Шавқиянинг олдида жуда хижолат чекдим. Кечқурун елимлаб ямадим. Бироқ эртасига яна шундай ҳол такрорланди. Энди иккала камерага ҳам игна санчилганди. Ҳеч тушунмадим, нега бундай бўлаяпти. Наҳотки Козимнинг иши! Бу ишга қоровулнинг хотини ҳам, болалари ҳам ҳайрон эди.

Учинчи кун қоровулнинг ўғлига бир ҳовуч конфет бериб, пойлоқчиликка қўйдим. Дарсдан келсам, йигирмага яқин велосипед ичидан яна меникининг камералари пучайиб қолган. Бу сафар дам ушлагичлари ҳам ечиб олинганди. Аламимдан йиғлаб юборай дедим. Қоровулнинг ўғли ҳовли тўрида турган веломоторга ишора қилиб, ўшанинг эгаси қилди, деди.

Уша кунни велосипедни қолдириб чиқдим. Шавқия ранг-рўйимдан аҳволни тушунди. Ҳеч нарса сўрамай ёнма-ён йўлга тушди. Деярли гап-сўзсиз борардик. У мендаги ўзгаришдан ўзича маъно туйиб, хавотирланиб қараб-қараб қўярди.

Қир этагидаги ўрикзордан ўтаяпмиз. Боларилар гўнғиллайди. Ҳа-во дим. Орқамдан моторли велосипеднинг овози эшитилди. Қўлларим ўз-ўзидан мушт бўлди. Қадамим секинлашди, лекин тўхтамадим. Овоз тобора яқинлашяпти. Кўз олдимда Козимнинг масхараомуз тиржайган башараси. Тахминан беш қадамлар қолганда илкис орқамга бурилдим-да, унинг рўпарасига чиқдим. У шошиб рулни четга буриб юборди-ю, урилиб қатқалоққа йиқилди. Мотор вангиллаб кетди. Югуриб бориб, ўрнидан тураётган Козимнинг белига теппим. У «воҳ» деди-да, букчайганча қотиб қолди. Эни камаридан силтаб тортдим, йиқилди. Устига ташланиб, юз-кўзи аралаш ура кетдим. Муштим дам юмшоқ лунжига, дам юзини тўсган бармоқларига, дам бошига тегар, негадир унинг овози чиқмас, нуқул ҳансираб, ётган жойида типирчилаб, мени устидан итқитиб ташламоқчи бўларди. Миямда фақат битта фикр чарх уради: «Бошладимми, тамом бир ёқлик қилишим керак. Қасос олишим керак!»

Ҳайронман, бунча ваҳшийлашиб кетдим. Бир маҳал унинг сочидан ушлаб қолдим: худди кинолардагидай сочидан чангаллаб бошини ерга

ура бошладим. Шунда у бирдан бақириб, мени ағдариб юборди. Яна устига миниб олдим.

— Бас қилгин! Бас қил, деяпман! — бош томонимда ранги қум ўчган Шавқияни кўрдим-у, ёнга йиқилдим. Козим босиб олиб, тасир-тусур ура кетди. Унинг башараси қон, лой эди. Елкаси оша Шавқиянинг юзи кўринди. У Козимнинг елкасидан тортар, «бас қилинглар» деганча йиғлаб, бақирарди.

— Шавқия, нари қоч, — дея ҳайқирганим баравари яна Козимни йиқитиб олдим. Шу пайт кучли бир қўл ёқамдан силтаб тортиб, Козим иккимизни бир йўла ердан узиб олди. Яна бир силташда иккимизни икки тарафга ажратиб ташлади. Қарасам, тракторчи Карим ака. Козим яна жазава билан менга ташланганди, у «бас қил-е», деб жеркиб берди. Сўнг йиғламсираб турган Шавқияга, менга бир-бир қараб олди-да, Козимни етаклаб ариқча бўйига олиб борди. «Ювиниб ол» деди.

Козим сўкина-сўкина юзини юва бошлади. Қўйлагини ечиб бир четга улоқтирди. Шунда белига кўзим тушди — моматалоқ бўлиб кетибди. У бурнига сув олар, жаҳл билан қоқиб ташлар, яна сув олар, сўкинар, алланималар деб гудранар, бурнининг қони тўхтайдиганга ўхшамасди. Ўзидан кичик боладан (Ундан бир синф қуйидаман), бунинг устига қиз боланинг олдида калтак егани жуда алам қиларди унга. Назаримда у мени ҳали тинч қўймайдиган, бурнининг қони тўхташи билан яна солишадиган вазоҳатда эди.

Карим ака менга яқинлашиб, «Ўзи нима бўлди, нега уришдинглар?» деди. Мен ҳеч нарса демай, бошимни эгдим. Кейин Шавқиядан сўради. Шавқия индамай турди-турди-да, сўнг қишлоқ тарафга югуриб кетди. Бошимни кўтариб, қир устида бир зумгина кўриб қолдим: сочлари тўзғиб, қизил дуррачаси елкасида ҳилпираб, югуриб борарди. Чеккароққа чиқиб, ўрик тагига ўтирдим. Бир ёқда веломотор, бир ёқда Карим аканинг велосипеди ағанаб ётарди. «Ҳаммаси тамом бўлди, — дердим ўзимча, — уйдаям, мактабдаям тўпалон бошланади. Фармон бригадир тинч қўймайди...» Лекин мен кутганчалик бўлмади. Козим кўрқдимми, мардлик қилдимми, ҳеч кимга айтмади. Худди келишиб олгандек Шавқия билан Карим ака ҳам бировга сездирмабди шекилли, қишлоқда гап-сўз бўлмади.

Бироқ Шавқия тўсатдан бегоналашиб қолди, ёнимдан қовоқ уйиб ўтадиган одат чиқарди. Унга кўринишдан чўчиб қолдим.

Орадан уч-тўрт ҳафтала ўтди. Бир куни иккинчи сменадаги ҳамма синф ўқувчиларини мактаб яқинидаги далага, гўза яганасига олиб чиқишди. Мен ҳеч кимга қўшилмай, ҳеч ёққа қарамай ишлайвердим. Кечга яқин қарасам, ён-беримдаги болаларнинг кўпчилиги кетиб қопти. Мактабга қайтиб келдим-да, шошилмай ҳовлидаги кранда ювиндим. Синфдан портфелимни олиб чиқиб, йўлга тушдим. Бу пайтда қуёш эндигина ботган, қоронғилик туша бошлаганди. Эллик қадамча олдинда кетаётган Шавқияни кўрдим-да, тарадудланиб қолдим. Уша кунги воқеадан буён танҳоликда энди учрашишимиз эди. У секинроқ юраётгандими, мен шошилдимми салда унга етиб олдим. Ёнма-ён кетавердик, на у гап бошлайди, на мен. Ҳайронман, шунчалик бийрон қиз бир оғиз ҳам гапирмаса-я. Йўлнинг икки чеккасидан кетиб боряпмиз. Шошилмаймиз. Осмонда юлдузлар кўрина бошлаган. Йўловчи машиналар ўтиб турибди. Бирортаси тўхтамайди, қўл ҳам кўтармаймиз. Мен то унинг ўзи гап очмагунча бир оғиз ҳам гапирмоқчимасман. Майли, не деса розиман, ҳамма таъна-ўпкаларини индамай эшитаман. Бирор оғиз қарши гапирмайман. Аммо у негадир жим. Бу жимлик ҳар қанча аччиқ сўздан оғир.

Ўрикзордан ўтаётганда ҳам у пинагини бузмади. Ниҳоят қирга кўтарила бошладик. Бу пайтда тун қуюқлашиб, юлдузлар кўпайиб қолганди. Бир маҳал у туйқусдан: «Қандай чиройли-я, — деб қолди. — Осмонга чиқиб бораётганга ўхшаймиз. Юлдузлар яқинлашиб қол-япти».

Қувончдан нафасим бўғзимга тиқилиб, ҳеч нима деёлмадим. Гапини маъқуллагандек бош ирғадим. Осмонга тикилдим. Дарҳақиқат,

биз юлдузлар сари бораётгандик, хаяжонланиб кетдим. Тўлиб-тошиб унга барча ўйлаб юрган гапларимни бир йўла гапиргим келарди.

— Шавқия, — деб юбордим. Овозим бўғиқ чиқди, у ялт этиб қаради-ю, индамади. Кейин бирдан қўлимдан тутди-да:

— Чопамиз, — деди. — Қани, ким олдин тепага чиқиб оларкин! Олдинма-кейин югуриб тепаликка чиқдик.

Бу ердан ҳаммаёқ қафтдек кўриниб турарди: ҳов ана қишлоғимиз, берироқда Кўксой толлари, сойнинг шовуллаши, чигирткаларнинг хазин чириллаши эшитилади. Қир устида ёлғиз икковимиз. Ҳеч қачон бундай бўлмаган... Мен беихтиёр унинг аввал бир қўлини, кейин иккинчисини ушладим. Икковини бирлаштириб, қафтларим орасига олдим.

Қўллари олов бўлиб ёнарди, назаримда. Шундай шаддод, бийрон қизча индамай бош эгиб турар, жуда вазмин, итоаткор бўлиб қолганди. Мен ўзимда йўқ қувониб, кўксим тоғдай бўлиб борарди. Шу лаҳзанинг ўзида бир неча ёш улғайиб, куч-қувватга тўлиб кетгандай эдим. У ниҳоят бошини кўтариб менга қаради. Унинг кўзига биринчи бор дадил тикилдим. У биринчи бор уялиб бошини эгди. Кейин журъатсизгина қўлини тортди-да, «Кетайлик энди, юринг», — деди биринчи бор сизлаб.

3.

Далага чиқа бошлаганимга, мана бир ойча бўлиб қолди. Аввалига ишни ўйласам юрагим безилларди. Энди тонг-азонда уйдан чиқавераман. Ишлаб чарчамайман. Чекка-чеккада сиқилиб, мунгайиб юриш йўқ. Бири биридан хушрўй, меҳрибон опаларим қуршовидаман. Уларнинг кўрар кўзи, эркатойига айланиб қолганман. Ҳеч тушунмайман — нега бунча ёқтириб қолишган мени? Чўпдай озгин, қоп-қора бўлсам. Соч қўйганман: офтобда қуйиб, жизғинаги чиқиб боряпти. Лекин уларнинг эркалалашларидан ийиб, «Қоровой» лигим-у, озгинлигим ҳам эсимдан чиқиб кетади.

Эҳ, опаларим-ей, бунча ҳам чиройли-я, улар! Айниқса, сой бўйида этикларини ечиб ташлаб, ювиниб, тараниб, ўсма қўйиб туришганда кўрсангин... Комила оппоқ, кулча юзли. Юзлари қанча оппоқ бўлса, кўз, қошлари шунча қоп-қора. Сожида янга уни «ўзи бир қиз, сочи бир қиз» дейди. Комила сочига ҳозир унча эътибор бермайди, мактабдалик чоғида ҳафсала билан тепакокил қилиб, майдалаб ўрдириб юрарди. Анчайин совуқларда ҳам бошига дуррача ўрамасди: ўтган-кетганнинг кўзи унда бўларди.

Шарифа сал қорача юз, қошлари туташ, кўзлари қисикроқ (Шавқиянинг опаси-да!). Сочи Комиланикидек узун бўлмаса-да, уникадек қалин, тимқора, майдалаб ўриб юради. Кокилларининг учи қўнғироқ-қўнғироқ бўлиб кетади.

Раъно озгингина, оқиш, чўзинчоқ юзли, кўзлари мовий қиз. Сочлари сал маллатоб бўлиб, уни гоҳ битта, гоҳ иккита ўриб, орқасига ташлаб юради.

Ўтган ҳафтадан бошлаб опаларим оқ халат кийиб келишни одат қилишди. Дастлаб ҳамма хотинларнинг кўзи уларда бўлди. Бири: «Қизларимиз жуда очилиб боряпти-да, кўз тегмасин», — деса, бошқабирови: «Ўзларини бозорга солишади-да, бўлмаса фўзанинг ичидаям оқ киядими?» деб бурнини жийирарди.

Мана ҳозир учалови ҳам оқ халатда, оқ қарс рўмол билан юз-бошларини ўраб олишган, деярли гап-сўзсиз мендан олдинроқда чопиқ қилиб боришяпти. Шу боришларида уларни фақат семиз-ориқлиги-ю, паст-баландлигидан таниб олиш мумкин. Комила ўрта бўйли, тўлароқ. Раъно новча, ориққина; Шарифа Раънодан пастроғ-у, Комиладан тикроқ...

Қуёш тик келиб, қиздирапти. «Қилт» этган шабада йўқ. Эрталаб кўм-кўк бўлиб турган осмон ҳам, фўзаларнинг барги ҳам оқаринқираб қолган. Қушлар, қурт-қумурсқаларнинг уни ўчган. Кўйлагим тердан

жиққа ҳўл бўлиб, елкам бўйним чимиллаб ачишяпти. Кўксой томонга дам-бадам қараб қўяман. Соқов чойхоначимизнинг «Шай пишди, абид!» деб бақаришига ҳали анча бор.

Бир маҳал Шарифа: «Хей, қуриб кетсин, бўлди-е!» — деди-да, кетмонини отиб юбориб, дала бошига кетди. У доим шунақа қилади, иссиққа чидамсизроқ. Кун қизиди дегунча, «Миям куюшяпти, кўзим тиниб кетяпти» деб нолийверади.

Кўп ўтмай биз ҳам даладан чиқдик. Опаларим кўкламда каллакляниб, қайта барг ёзаётган балх тутнинг бир тутамгина соясига гуж бўлиб ўтиришди. Рўмолларини ечиб, елкаларига ташлаб олишди. Мен сал наридаги тут тагига чўзилдим.

— Уни қара-я, тандирдан ҳил чиқаётганга ўхшайди, — деди Раъно живир-живир ҳовур кўтарилаётган далага тикилганча.

— Тандирда ҳамма нарса ҳил-ҳил пишяпти, — деди Шарифа кулиб.

— Ўзинг пишмаяпсан-а, — гапга аралашди Комила, — қара, нони Осийёга ўхшаб боряпти юзгинанг.

— Шуниси яхши-да, қорамайиз бекларнинг чўнтагида бўлади, — дея Шарифа менга қараб кулиб қўйди.

— Вой, бекларнинг чўнтагига тушиб қолган ойпари-ей, ҳали кўрамиз, қайси бек чўнтагида ардоқлаб юраркан, — деди Комила кесатиб.

— Нима, арзимапмизми?

— Бинойдаи арзийсиз. Лекин авлиёси ҳам чўнтагида обюрмас. Қайтанга, «Хотин, аравани тенг тортасиз» дейди. Совчиларига ҳам кетмон уриб, белим демайдиганидан, учта туғиб ўтириб қолмайдиганидан бўлсин, деб тайинлайди. Ҳе, қорамайиз қурмагур-е, ҳали шунақа дегин-а!.. Мабодо ёнбошлатиб қўйиб, нон берадиган жойни топмасангиз билмадик, тагин.

— Топсақ, не бўпти?

— Унда бошқа гап... — Комила Шарифага синчков тикилиб турди-да, сирли тарзда қўшиб қўйди. — Шипшитиб қўйиш керакми дейман-а. Сал буровингизни қўлга олмасалар, оёқлаб кетяпсиз.

Шарифа менга қараб кулиб қўйди-да, ўрнидан турди:

— Вой-вой, жуда қўрқитиб юбординг-ку. Яхшиси туринглар, салқинлаб келамиз, лоҳасланиб кетяпман, — деди. Сўнг дугоналарининг қўлидан тортиб, қўярда қўймай турғазди. Менга ҳам «кетдик» дегандай ишора қилди.

Сой бўйига етиб келдик-да, қирғоқ бўйлаб юқорига юра бошладик. Икки қирғоқ кета-кутгунча баланд-баланд, салобатли толлар. Улар сойга энгашиб ўсганидан, юқори шохлари бир-бири билан бирлашиб осмонни бекитган. Соининг усти атайлаб шийпон қилиб ёпилгандай. Мен ўзимча бу ерни қайси бир эртактаги «яшил сарой»га ўхшатаман. Назаримда бу толлар оддий дарахт эмас, уларда қандайдир сирми, сёҳрми яширингандай туюлади.

Қизлар улкан ёввойи жийдага етиб тўхташди-да, менга кулмусиб тикилишди. Тушундим. Бу — «Сен шу ерда қол, бу ёғига мумкинмас, қоровуллик қилиб тур» дегани. Сал ўтмай, жийданинг нарёғида сувнинг шовқини кучайди. Қизларнинг қий-чуви эшитида бошлади. Майсага ўтириб, далага тикилдим. Пайкалнинг нариги чеккасида колхозчилар ишлашяпти. Олис бўлганидан уларни таниб бўлмайди. Фақат оқ, қора ранглар кўринади. Кичик-кичик қуюнчалар колхозчилар атрофида изғийди.

Ердан кўтарилаётган ҳовурдан кўзим тиниб кетди, чалканча тушиб ётдим. Юзимга қуюқ япроқларни оралаб иссиқ нур тушди-да, дарҳол йўқолди. Сал ўтмай яна тушди. Худди биров кўзгу билан ҳазиллашаётганга ўхшайди. Жийданинг нарёғида эса дам олисан, дам яқингинадан қизларнинг қийқирғи эшитилиб қолади:

— Комила, ушла!..

— Қоч, Раъно, ўласан!..

— Ҳе, ўл, йиртиб юбординг-ку!..

— Ҳеч қиси йўқ, янғисини обереди...

Қулоқларимни бекитаман, кўзларимни юмаман. Уларнинг овози олислаб кетади. «Шавқия» деб шивирлайман. Дам-бадам тушиб турган нур юзларимни қитиқлайди. Жилмаяман. «Шавқия» деб шивирлайман яна. Дунёдаги энг чиройли исм: Шавқия!.. Чинданам унинг номини топиб қўйишган... Шу кунларда бирам соғиндимки... Манови... опаларимнинг бўлса сира эсига келмайди: Ҳатто Шарифанинг ҳам... Тилга олиб қолишар, бирор янгилик айтиб қолишар, деб шунчалар қулоқ тутаман. Йўқ, унутишган. Опаси ҳам, бошқалар ҳам... Ой ўтмай унутишган.

Кеча дам олиб ўтирганимизда Комила кўзимга тикилиб туриб:

— Сен болани ичингда дардинг бор, кўзларинг киртайиб қопти, не бўлди? — деди.

— Ҳеч нарса, — дедим мен тушунмай.

— Иш оғирлик қиялптимми?

— Йў-ўқ...

— Офтоб ўтиб кетяптими?

— Йў-ўқ...

— Овқатингни мазаси йўқми?

— Йў-ўқ...

Улар кулиб юборишди.

— Бўлмаса бошқа дардинг бор, бировни яхши кўриб қолгансан, — деди Комила негадир яқинимга сурилиб.

— Э, боринг-е, фақат шунақа дейсиз...

— Боринг дема, — деди у бўш келмай, — ўзинг айтсанг айт, ёрдам берамиз. Бўлмаса ўзимиз топамиз. Қани биздан ўтиб, бир иш қилиб кўр-чи. Шундайми? — дея дугоналарига қаради.

Улар «албатта», «бўлмасам-чи» деб кулиб қўйишди.

— Майли топинглар, бари бир овора бўласизлар, — дедим.

— Бўпти кўлингни бер, чап кўлингни. — Комила томиримни ушлади-да, Раънога буюрди:

— Мана шу даладаги қизчаларнинг номини битта-битта айтаверсан. Секин, секин... фақат чиройлиларини.

Раъно «хўп» деди-да, кулгидан ўзини аранг тутиб, даладаги қизчаларнинг номини айта бошлади. Мен бемалол, бежавотир кулиб ўтиравердим. Беш ойлик Олтинойни, ҳатто ўзининг кўккўз сингилчаларини ҳам (Комила мажбур қилди) «қаторлаштирди». Юрагим дукилламади. Томир уришим бузилмади. Комила «вой, товба-ей», деб ёқа ушлади.

— Ким у, осмондаги ойми?

— Топинг-да, — дедим энди дадил.

Билмадим, улар атайлабми ёки чиндан унутишганми, Шавқиянинг номини тилга олишмади. Атайлаб бўлса, демак сезишган. Шунча қизларни номма-ном айтиб туриб, уни эслаб қолмасликлари ақлимга сиғмайди. Ахир унутиб бўладими уни?! Салкам бир ой бўляпти кўрмаганимга, шундоқ кўзимни юмсам, бир ўрим сочини олдига ташлаб, бошини хиёл ёнга экканча жилмайиб, қаршимда пайдо бўлади...

Унинг шунақа сурати бор эди, шекилли... Мактаб коридорида... «Аълочилар доскаси» да... Юрагим гупиллаб уриб кетди. Урнимдан туриб олдим.

Шу пайт жийданинг нарёғидан Раънонинг овози келди.

— Ҳей, қоровул, бўлди, келавер энди...

Улар жийдадан йигирма қадамча нарида сочларини сиқиб туришарди. Кийинишган. Комила бошини бир ёққа эгиб, узун сочларини сиқа-сиқа кулумсираб олдимга келди.

— Чўмилгинг келяпти-а?

— Йў-ўқ...

— Яширма, муғомбир. Ечин!

— Йўқ, мен кейин.

— Ҳозир!

Нажот истаб, бошқаларга қарадим. Улар ҳам кулумсиб, синовчан тикилиб туришибди. Баттар қизардим.

— Ҳозир чўмиласан, — деди у қатъий, — қувлашмачоқ ўйнаймиз. Ё кўрқасанми?

— Нимадан кўрқаман?

— Туш, бўлмаса!

Тол панасида ечиндим-да, шоша-пиша сойга тушдим. Белимгача келган сув шовуллаб, мени суриб кетмоқчи бўлди. Ўзимни сал орқага ташлаб, оёғимни каттароқ тошга тирадим.

— Қани, сизлар ҳам бўлинглар, тез — деди Комила халатини майса устига ташларкан. У қошини чимириб олган, негадир энди мен томонга қарамасди. Ички кўйлақда қолган Комиланинг оппоқ тикмачоқ елкаларига кўзим тушди-ю, дарров сувга тикилдим.

— Сизлар тушасизлар, мен қуваман!

Шўнғидим. Сувдан бошимни кўтарсам, Комила қирғоққа чиқай деб турган дугонасининг этагидан ушлаб олган, у ялпизларга ёпишиб, юқорига кўтарилар, Комила судраб тушарди. Шарифа қирғоқда қотиб-қотиб кулади. Қоидага кўра, қувлаган одам уни бошидан тутиши керак. Новчагина Раъно бўлса, дугонасининг қўлини теккизмай, бошини у ёқ-бу ёққа олиб қочади. Ниҳоят, Комила кучлилик қилди, уни сойнинг ўртасига судраб келди. Раънонинг оёғи тойиб, чалқанчасига йиқилди. Устидан Комила босиб тушди...

Кейинги сафар Раъно қувадиган бўлди. У ҳам мени қувиб овора бўлмай, дугонасини ушлай қолди. Комила энди мени таъқиб қила-бошлади. Кутиб тураман, аста-секин яқинлашиб келади-да, бирдан ташланади. Шовилмай сувга шўнғиб, анча этакдан бориб чиқаман. Шарифа билан Раъно гурра кулги кўтаради. Комила кулмайди. «Қочиб бўлсан, болакай», деганча бостириб келаверади. Тўғриси айтсам, унга ўзимни тутқазгим келади. Бироқ ўзимни унинг қучоғида тасаввур қилиб, уялиб кетаман.

Ана, бостириб келяпти. Ундан кўз узмай, эҳтиётлик билан тисарилиб боряпман. Кўп овора қиляпман, ишқилиб ранжиб қолмасин-да. Бир жаҳли чиқса борми, кўзига ҳеч нарса кўринмайди. Шунинг учун дугоналари ҳам ҳайиқиброқ туришади.

Тутқазсамчи-я?!

Мана ҳозир етиб келади. Бақувват, яланғоч қўллари билан маҳкам кучоқлаб олади. Кейин қутулиб бўлсан, нафасларинг қайтиб кетади. Сени бемалол кўтариб, дугоналарининг олдига олиб чиқади. Кейин кўрасан кулгини...

«Мендан қутулолмайсан», — дейди у сал хириллаган овозда. Бир нарса дейишга кўрқиб, кулиб қўяман. «Мана, ҳозир... ҳозир» деганча қўлини икки томонга ёйиб келяпти. Пастки лабини тишлаб олган, бошига чамбарак қилган қалин сочлари ечилиб, сувга тушган. Сув уни тортқилаб оқаяпти. Шу туриши бирам чиройлики... Қизиқ, у Шавқияга ўхшаб кетаркан, қошларининг туташлиги, лабларининг юпқалиги... пешонасининг энсизлиги ҳам... Фақат бунинг кўзлари катта-катта, уники қийиқроқ... Шу топда яна мактаб коридоридаги сурат кўз олдимга келиб, ич-ичимдан қувониб қўйдим...

Тисарилиб бораётиб, орқамга қарадим. Ҳалиги улкан ёввойи жийдага яқинлашиб қолибмиз. Жийда сувга энгашиб ўсган. Бу ерда сув димиқиброқ оқар, анчагина чуқур эди. Олдинда Раъно кўринмасди. Олди-орқамга қараб, аланглай бошлашим билан Комила ташланиб қолди. Чаққон шўнғидим. Бу сафар шундай қилайинки, тутиб ҳам ололмасин, ранжимасин ҳам.

Сув остидан жийдани мўлжаллаб суздим-да, танасидан ушлаб, аста бошимни чиқардим. Бу ер айна муддао жой бўлиб, жийданинг пастга осилган новдалари, ўсиқ қамиш, ялпизлар орасидан мени пайқамасди. Комилани кузата бошладим. У аланглаб атрофга қаради.

Мен тарафга кўзи тушди-ю, кўрмади. Этакка қараб анча юриб борди. Қирғоққа чиқиб, бояги ерга қайтиб келди. Яна сувга тушди. Юзи оқара бошлади. Нарёқдан Раънонинг овози келди.

— Нега жимиб қолдинг, Комил? Нима қиялпсизлар?

Кетидан Шарифа икковининг кулгани эшитилди.

— Раъно, — деди Комила орқасига қараб. — Раъно деяпман!.. — Овози қалтираб чиқди.

— Нима дейсан, Комила?

Раъно сувдан, Шарифа қирғоқдан ҳовлиққанча етиб келишди.

— Нима гап?..

— Йўқолиб қолди. Шўнғиди-ю, йўқ энди...

Қарасам, Комила йиғламоқдан бери бўлиб турибди. Кулиб юбордим.

— Вой! — юзига бирдан ранг кирди. — Вой, айланайин сендан, — сувни шалолатиб, йиқилиб-сурилиб келабошлади. Энди қочмадим. Ялпизлар орасидан чиқиб, жилмайиб туравердим. — Юрагимни ёрдинг-а, сен шумтака. — У маҳкам кучоқлаб олди-да, юз-кўзимдан ўпа кетди. — Шунақаям чаққонмисан-а, ўргилай сендан...

Қизариб-бўзариб унинг кучоғидан чиқишга уринардим. Бироқ кучим етмасди. Шу пайт Раъно бизни итариб юборди. Сувга йиқилдик. Шарифа ҳам завқланиб кетиб, қейим-боши билан сойга сакради. Мени бири олиб, бири қўйиб, тортқилашиб қирғоққа олиб чиқишди.

Шу кундан бошлаб опаларим билан ўртамызда ётсираш бутунлай йўқолди. Унча-мунча гапни мендан сир тутмай қўйишди.

4.

Бу воқеа қирқ-қирқ беш йиллар бурун худди шу ерларда содир бўлган экан. Қишлоғимиз йигит-қизлари икки звено бўлиб, Кўксой бўйидаги чакалакзорлардан ер очишибди. Трактор йўқ экан. Ҳамма ишни кетмон, болта, арра, чалғи билан қилишибди.

Уша чакалакзордан озгинаси Зарафшон бўйида ҳозиргача сақланиб қолган. Ичига одам оралаши маҳол: терагу ёввойи жийдалар, қиёғу қамишлар бир-бири билан шунчалик чирмашиб кетганки, ўшанда қўл кучи билан шунча ишни бир қишда бажаришганига ҳайрон қоласан киши.

... Кўкламда чигит экиб бўлингач, йигитларнинг ҳаммаси (тўққиз киши экан) ҳарбий хизматга чақирилади. Улар ҳарбий комиссариатга бориб келишади-да, эртаси кун яна далага чиқишади. Қизлар сой бўйидаги жийда соясида маъюсгина нонушта қилиб ўтиришган бўлади. Даврага қўшилишади. Лекин гаплари сира қовушмайди. Охири қизлардан биттаси: «Келинлар, бир иш қиламиз, — дейди йигитларга, — ҳали уч кун муддатларинг бор экан. Шу уч кунда сойнинг нарғидан сизлар, бу ёғидан бизлар тушиб оламиз-да, бошдан-адоғи тол экиб чиқамиз. Аскарликдан қайтгунларингча катта-катта бўлиб қолади. То ўшангача сизларнинг далангизда ҳам ўзимиз ишлаб турамыз».

Бу таклиф ҳаммага маъқул бўлади. Уч кун ичида Зарафшондан бошланиб, қўшни колхоз еригача сойнинг икки қирғоғига тол қаламчалари экилади. Қаламчалар бехато кўкаради. Қизлар энди ўзларининг ҳам, йигитларнинг ҳам пайкалида ишлашади. Айниқса, йигитлар эккан толларга меҳр қўйишади.

Ҳарбий хизматнинг учинчи йилида уруш бошланади. Уруш чўзилади. Йигитлар жанг қилаверади. Қизлар сойнинг икки тарафида тиним билмай меҳнат қилишади. Толлар ўсаверади.

Уруш тугайди. Урушга кетганларнинг бир қисми қўлсиз, оёқсиз бўлса ҳам қайтиб келади. Аммо ўша тўққиз йигит қайтмайди. Бироқ қизлар гуркураб ўсаётган толларга тикилиб, уларнинг ўлганига ишонишмайди, кутишади.

Ниҳоллар тобора гуркураб, улкан, салобатли дарахтларга айлана

боради. Икки қирғоқ толлари бир-бирига интилиб, охири жуда баландда бирлашади...

Бу гапларни опамлардан эшитгандим. Уни ўзлари тўқишганми ё ҳаётда бўлганми, билмадим, лекин кўча-кўйда кексароқ аёлни учратиб қолсам, ўша қизлардан бирови эмасмикан, деб ўйлаб қоламан.

Кейинги пайтларда Кўксой толлари шунчаки чиройли, салобатли дарахтлар эмас, балки жонли, менга кўп нарсаларни сўзлаб бериши мумкин бўлган мавжудотга айлангандай эди. Фақат толлар эмас, сой ҳам, онда-сонда учраб турадиган ёввойи жийда, Зарафшон бўйидаги чакалакзор ҳам, далалар-у, ўзимиз чопиқ қилаётган ғўзаларгача барчаси жонли нарсаларга айланиб бораётгандай эди.

5.

Июлнинг ўрталари. Туш пайти. Ёввойи жийдадан берирокда شوхлари тарвақайлаб ўсган улкан тол тагида ўтирибмиз. Бу ер хилват, аёлларнинг овози эшитилмайди. Сув димиқиб, шовқинсиз оқади. Шарифа пиёлада ўсма эзяпти. Комила сочини ечяпти. Раъно унга кўмаклашяпти.

Комиланинг сочига ҳамма ҳавас қилади-ю, бироқ унинг ўзи бепарво. «Умрим соч ўриш билан ўтади-я» деб нолиб юради. Мабодо кечаси бош ювмоқчи бўлса, пешинда ечиб, икки ўрим қилиб олади-да, гоҳо эртаси куни яна шу кўйда чиқиб келаверади. Дугоналари: «Шундоқ мўйи миллани хор қиласан-а, ношукр», — деб юматалашади. Сочини ёйиб, қайтадан эринмай қирқ кокил қилишади. Уриб бўлишгач, Комила: «Уйингда ўриб келмайсан, деб уришасизлар, шундай канизакларим туриб, аямни ишлатармидим», — деб жилмайиб ўридан туради. «Канизакалар»и ачиқланган бўлишади-ю, индашмайди.

Раъно бир куни газета олиб келди-да, «Сенга атаб ёзишибди» деб шеър ўқий бошлади:

Ер қора кокилларингиз қирқмикан,
қирқ бирмикан...

Шеър ростдан ҳам Комилага аталгандай эди. Унинг ўзи ҳам қип-қизариб, жимиб қолди. Охирида уялганини сездирмаслик учунми, «Шоир дегани ёзаверади-да, ўлдим, куйдим, деб. Бошқа гапни билишмайди», деди.

... Раъно Комиланинг сочларини битта-битта ечяпти. Шарифа бошини бир ёққа эгиб, қошига ўсма қўябошлади. Учови ҳам ўз хаёли билан банд. Жимжитлик. Чўзилиб ётавериб зерикдим.

— Раъно опа, — дедим ётган еримдан ялинчоқ оҳангда. Дугонасининг сочини ечиб бўлиб, тарай бошлаган Раъно гап оҳангимга мослаб «Жони опа» деди.

— Ашула айтиб беринг.

— Вой айланай, соғиниб қолдингми? Қайсини айтай?

— Қайсини бўлса ҳам.

— Йўқ, аввал номини айт.

— Айта қол энди, ноз қилмай, укагинамнинг кўнгли бир кетди-да — деди Комила, сўнг: — Бўлди, буёғини ўзим... — деб бизга қараб ўгирилиб ўтирди. Раъно: «Хўп, хўп бўлади» деб кулди-да, сойнинг нариги тарафига тикилганча майин овозда қўшиқ бошлади:

Боғда булбул сайрайди, чаман ичра,
Шом бўлганга ўхшайди, чаман ичра...

Комила ёйилган сочларининг бир ўримини бармоқларига ўраб, сувга тикилганча кулумсираб турибди. Оппоқ, тўлагина юзлари қизариб бораёпти. Шарифага қараб бирдан қизариб кетаман. У менга тикилиб қолган. Лекин қизиқ, қизариб кетганимни сезмадиям. Қараб турибди-ю, худди кўрмаётгандай. Раъно ўз қўшиғига маҳлиё, ҳеч биримизга қарамайди. Хиёл чўзиқ, оқиш юзлари ял-ял ёнади.

Қўшиқ тугади. Анчагача ҳеч кимдан садо чиқмади. Раънонинг ўзи: «Келинлар, энди ўлан айтамыз», — деб қолди.

Шундагина бошқалар ҳам ҳушёр тортиб жилмайишди, қимирлаб қўйишди.

— Хўш, аввал билиб олайлик, бу қимнинг тўйи, — деди Комила менга кулумсираб тикилиб.

— Манови мишиқиники-да, кимники бўларди, — деб Раъно бошимдан босиб қўйди.

— Э, боринг-е, ўзингизники.

— Ҳи, ёқмайдимми?

— Ёқмайди.

— Бўлмаса, айтмаймиз.

— Майли, айтманг.

— Бекор айтибсан, айтамыз.

Улар бараварига кулиб юборишди-да, сўнгра Раъно боягидан ҳам майин оҳангда ўлан бошлади:

Инглама, қиз, инглама,
Узатамиз, ёр-ёр, узатамиз.
Кетмон олиб, йўлгинанги
Тузатамиз, ёр-ёр, тузатамиз...

Кейин бошқалар ҳам беихтиёр ўланга қўшилишди-да, бир маромда тебраниб куйлай бошлашди:

Шилдир-шилдир шувоққа
сирғам тушди, ёр-ёр, сирғам тушди,
Синалмаган жойларга
синглим тушди, ёр-ёр, синглим тушди.
Синглим тушган жойларга
ой бўлайин, ёр-ёр, ой бўлайин,
Езнам¹ чеккан чилимга
Най бўлайин, ёр-ёр, най бўлайин...

Бу ўланни онамдан ҳам эшитганман. Бир вақтлар келинлар отга миндириларкан. Отни бир йигитча етакларкан. Олдинда бир қанча куёвнавкарлар машъала кўтариб, «ёр-ёр» айтиб боришаркан. Кейинда, от-араваларда келаётган қизлар, аёллар эса мана шунақа ўланлар айтишаркан.

Ҳар гал опаларимдан ўлан эшитсам, ўша манзара кўз олдимга келади: машъала ёруғида ўйнаб бораётган йигитлар... от етаклаган бола... ясатиғлиқ отдаги паранжилик келинчак... араваларда келинчакка ҳавас билан тикилишган қизлар... ёшлиklarини эслаб, хўрсинишиб бораётган хотинлар...

Хаёлимда бошқа манзара: машъала кўтарган йигитлар, улардан сўнг яп-янги енгил машина ва каттакон юк машинаси. Машина тўла хотин-халаж. Орада тўрт опам ҳам бор. Улар энди ҳозиргидан анча улғайишган, тиззаларида ўғилми, қизми — болалари... ўлан айтиш-япти, ҳамманинг кўзи уларда. Лекин, бирови ҳам, ҳатто ёши бир ерга бориб қолган момойлар ҳам уларга қўшилмай, оғизларига туршак солиб олишган. «Бир пайтлар шунақа қўшиқлар бўларди, овсин, оналаримиз айтгувчи эди, дим унутиб юборибмиз-а», деб бир-бировига ҳижолатомуз бош тебратиб қўйишади. Опаларимга баъзилар қимти-ниброқ қўшила бошлайди. Улан аста-секин жонланади, машина шовқинини босиб, чор атрофга таралади, олдинда бораётган куёвнавкарлар уларга басма-бас ўз «ёр-ёр»ларини авжга чиқаришади:

Ариқ лаби музлама,
ёр-ёр ёрон-е,
Қўй гўштини тузлама,
ёр-ёр ёрон-е...

¹ Езна — почча демоқчи.

Куёв менман. Бу менинг тўйим. Бир ўртоғимни паналаб орқага қарайман. Енгил машина ичида чирок. Синчиклаб тикиламан. Ана ёшгина болача ҳам бор. Танийман: Шухрат, Шавқиянинг укаси. Боланинг ёнида паранжи йўқ, оқ ҳарир парда ёпинган келинчак — Шавқия. Тиллақош таққан...

Шавқия — келинчак. Албатта-да, ундан бошқа ким бўларди? Бошқасини тасаввур қилолмайман, истамайман ҳам!..

Опаларим оҳиста тебраниб анчагача ўлан айтишди. Энди бўлса Раънонинг ёлғиз ўзи куйлаяпти. Бошқалари сеҳрланган каби хаёлга чўмган. Уларнинг мана шунақа туришлари бирам чиройлики: ҳаммаси бир-бирига ўхшаб қолади. Ҳаммаси бирдай чиройли, дилкаш, маъсум. Агар улғайиб катта шаҳарларга ўқишга кетсам, соғинсам, улар албатта шу кўйда кўз олдимга келса керак. Айниқса, Комиланинг туриши ажойиб: лаблари хиёл қимтилган, кўзлари бир нуқтада. Хаёл оғушида. Ҳозир нималарни ўйлаётган бўлса?... Умуман, қизлар кўпроқ нимани ўйлашаркан?

6.

«Аълочилар доскаси»даги Шавқиянинг сурати кейинги пайтларда хаёлимдан кетмай қолган. Бир куни тушликдан сал илгари даладан индамай жўнаб қолдим. Суратни биргина кўриб қайтмоқчи эдим.

Коридор деворлари шипшийдим: ремонт маҳали ҳамма нарса йиғиштириб олинган экан. Муздек полни оёқяланг шип-шип босиб уларнинг синфига кирдим. Ҳар хил портретлар, кўрғазма қуроллари хона охиридаги стол устига уёб ташланибди. Уларни шоша-пиша бир чеккадан олиб полга қўя бошладим. Ниҳоят атрофи рамкага олинган каттагина фанер тахта кўринди. Авайлаб кўтариб, ойнали томонини ўнгладим. Чангини енгим билан артдим: Шавқия... Тўққиз ўқувчининг сурати уч қатор қилиб терилган. Биринчи қаторнинг ўртасида Шавқия...

Ойна юзини қайтадан авайлаб артыпману Шавқияга тикиламан. «Мени ҳам соғинганмикан?» деб ўйлайман. У бўлса учига лента боғланган бир ўрим сочини олдига ташлаб, бошини ўнг ёққа сал экканича: «Бунча тикиласан» дегандай уялиқираб, кулумсираб турибди.

«Олиб кетсам-чи?!»

Туйқусдан миямга келган бу фикрдан қувониб кетдим. Рамканинг орқасини ўгирдим-да, пўлат чизғич билан михларини чиқара бошладим. Шу тобда жуда хунук иш қилаётганимни ҳис этиб турардим-у, лекин ички бир истак мени шунга ундар, шошилтларди. «Мактаб очилишидан олдинроқ келтириб қўяман» деб ўзимни оутардим. Ниҳоят фанер тахтани рамкасидан ажратдим. Елимланган суратни қоғоздан амаллаб кўчирдим-да, қўйнимга тикдим. Сўнг кўрғазма қуроллари стол устига нари-бери тахладим-да, ташқарига отилдим. Уйдан «Сеҳрли қалпоқча» деган китобни ҳам олволдим.

Шундан сўнг икки кунча опаларимдан ўзимни четга тортиб юрдим. Назаримда энди биз беш киши бўлиб қолгандай эдик. Бешинчи киши мени доим хилватроқ жойга тортаётгандай бўлаверарди. Панароқ ерда ўтириб оламан-да, «Сеҳрли қалпоқча»ни очаман. Китобча орасидан эса Шавқия «Ҳа, муғомбир-а!» дея бош ирғаб, кулумсираб тикилади. Овозини аниқ эшитаман, яна кўп нарсаларни гапирди, мен ҳам...

Бир сафар «суҳбатимиз» айни қизиган чоғда нақ қулоғим остида «вой, ўлай!» деган ўқдай бир овоз янграб кетса бўладими. Комила! Жон ҳолатда сапчиб туриб, китобни орқамга бекитдим. У кулумсираб олдимга келди-да, қўлини чўзди. Яширишнинг фойдаси йўқ, у кўриб бўлган эди. Китобни бериб, бошимни эгдим. Комила бир сўз демай орқасига қайтиб кетди.

Ўрнимга бемажол ўтирдим. Хижолатдан юзларим ловиллаб

борарди. Хиёл ўтмай Комила чақирди. Бир аҳволда ўрнимдан туриб, дам олаётган қизлар олдига бордим.

— Самижон, — деди Комила кўзимга жиддий тикилиб, — кетмонлар ўтмаслашиб қопти, пешлаб берсанг.

— Йўғ-е, ўзимиз қиламиз. Бояқиш бир оз дам олсин, — деди Раъно.

— Ҳечқиси йўқ, бўз болага ким қўйибди дам олишни, — деди Комила амирона.

Мен енгил тортиб, кетмонларни кўтарганча сой бўйига кетдим.

Шундан бошланди: «Самижон!» «Ҳа». «Бир чойнак муздек сув келтир, чашманики бўлсин!». «Хўп». «Самижон!». «Ҳа». «Энди нонларимизни ҳам келтирақол шу ерга». «Хўп». «Самижон!». «Ҳа». «Сой бўйида пешбандим қолиб кетибди». «Самижон, кечгача бизга бир боғдан ўт ўриб қўйсанг, чойхоначи холангда чалғи бор...»

Комила кечгача тиндирмади. Мен миқ этмай елиб-югурдим. Бўларим бўлди. «Эртадан далага чиқмайман, тамом» деб аҳд қилдим охири. Бироқ тонг-азонда Комила ўзи чақириб келди. Чиқдим. Эшик олдида кулумсираб турибди. Елғиз. Бўйнимдан ип ўтказгандай унга эргашдим. Ярим йўлда тўсатдан тўхтади-да, кўзимга қаттиқ тикилиб сўради:

— Ростингни айт, қаердан олдинг?

Ростимни айтдим.

— Нима учун? — деди у ҳамон синчков тикилиб. Лекин дарров «ҳа, майли, қўявер» дея йўлга тушди.

Сал ўтмай яна тўхтади:

— Ҳозир орқанга қайтасан-да, буни жойига билинтирмай қўйиб келасан, тушундингми? — деди ва китобни берди. Ортимга бурилиб, қушдек учиб кетдим.

Бир ҳафта ўтди. У қайтиб юзимга солмади. Лекин кўзимга сал тикилиб қолгудек бўлса юрагим така-пука бўлиб, жавдираб қоламан.

7.

Қаттиқ кулгидан хаёлларим тўзиб, чўчиб тушдим.

— Бу йигитча сенга бунча анграяди-я, Комил? Самижонни тамом шайдо қилиб қўйгансан, сен ўлгур, — деди Раъно дугонасининг елкасига нуқиб.

— Унақа дема-е, увол бўлади, опасиман-а. Опасини яхши кўрса санларга алам қилади-да, қизганчиқлар. Менинг ажойиб укажоним бор-да, — деди Комила меҳр билан тикилиб. Мен қизариб ерга қарадим. У овозини пастлатиб, сирли тарзда қўшиб қўйди: — Лекин, келиним бундан ҳам ажойиб...

Комиланинг бу гапидан иситмам чиқиб кетди. Ичимда илтижо қиламан: «Айтманг, опагон, айтманг!..»

— Ростингми? Ким экан у? — деди Раъно, мовий кўзлари чақнаб.

— Э, бу айтилмайдиган гап. Фақат биз опа-ука иккимиз биламиз. Шундай-а, Самижон?

«Раҳмат, опажонгинам!»

— Нима қипти, билиб қўяйлик-да, келингинамизни, — қистади Раъно.

— Ким у, айтавер-да, — деди Шарифа қизаринқираб.

Комила шартта кесди:

— Йўқ дедим-ку, бўлди-да энди. Сен ўсмангни қўйсанг-чи, сен бўлсанг кечқурун раиснинг олдига чиқасан, ўйлаб ол, гапингни йўқотиб ўтирмагин тагин!

Енгил тортдим.

— Дадил-дадил гапир-да, ишқилиб битадиган бўлсин, — деди Шарифа ўсмали пиёлани Комиланинг олдига суриб.

— Ҳа, битса яхши бўларди, биринчи сизларни ёзардим, — деди Раъно.

О. ЭРГАШЕВ ◆ СОЙ БҮЙИ ҚИЗЛАРИ ◆ ҚИССА

— Э, бизни қўявер дугон, биз кетмондан бошқасига... Сен ансамбль тузсанг, ишқибози кўп. Мактабда кўрардик-ку!..

— Ҳа, мактабда кўп бўлади. Бири ашула айтади, бирови шеър ёзади. Мактабни битиришади-ю, тиниб қолишади.

— Тинмай нима қилсин, — гапга аралашди Комила. — Тўйларга чиқиб, яллагичлик қилсинми? Юргандир сенга ўхшаб, пана-пастқамларда хиргойи қилиб.

— Ҳа, айтмоқчи, — деди Раъно жонланиб, — энам халқ кўшиқларини жуда кўп билади. Езиб олиб, бошқаларга ўргатмоқчиман, биттасини айтиб берайми? Эшитинглар: —

Гулираънонинг тагида ювма сочингни,
ювма сочингни,
Шахло кўзларингдан тўкма ёшингни,
тўкма ёшингни.
Шахло кўзларингдан тўксанг ёшингни,
тўксанг ёшингни,
Оларман-да кетарман ёлғиз бошимни,
ёлғиз бошимни...

— Ажойиб экан... Куйи ҳам, ўзи билан-а?, — деди Шарифа таъсирланиб.

— Бу ишлар амалга ошарку-я, лекин ҳалитдан юрагим увушиб бораёпти, сизларни қандай ташлаб кетаман?

— Тоғ ошиб кетяпсан-а?.. — деди Комила. — Келиб-келиб турасан-да, биз бева-бечораларни йўқлаб. Сан кўшиқчи бўласан, мана бунинг шаҳарга тушиб кетади.

Раъно ялт этиб қаради.

— Нега унақа дейсан? — деди Шарифа дув қизариб.

— Нима дей бўлмаса?! Каримнинг одамларини қайтарибсан-ку!

— Мен қайтарибманми, ихтиёр мендами?

— Кимда бўлмаса ихтиёр? Уша шаҳарликка кўнглинг борки, бўшашиб турибсан.

Мунгайиб олган Шарифага тил кирди.

— Ўзинг ҳам қопкетмассан, дунёнинг бир чеккасида...

Комила унга кескин бурилиб деди:

— Бир чеккада қолиб кетмасам ҳам, лекин борадиган жойимни биламан. Айримлардек бирига сўз бериб, бошқаси билан кетаётганим йўқ!

У шундай деб ўрнидан шахд туриб кетди. Сув бўйига тушиб, қошининг ўсмасини юва бошлади.

Гапнинг оқимидан безовталандим. Лекин Шарифа ҳеч нарса демади. Юзини терс ўгириб олган. Опаларим анчагача гап-сўзсиз ўтиришди-да, сўнг қошларини ювгани бирин-кетин туриб кетишди.

Раъно кечқурун даладан кетмонини олиб қайтди. Қишлоққа етгунча у: «Хайр, Кўксой толлари! Қадрдон далалар, хайр! Алвидо, бева-бечоралар!..» деб ҳаммани кулдириб борди.

Комиланинг совчилар ҳақидаги гапидан кейин мен Карим ака, Шарифа ҳақида кўп ўйлайдиган бўлдим.

Бундан бир ҳафтача бурун табелчи Амин сариқ бизни кўшни далага ўқариқ кўмишга юборди. Раъно: «Ариқ кўмиш бизнинг ишимизми?» деган эди, унинг рангпар юзлари қизариб, бақариб берди: «Кимни юборай бўлмаса?..»

— Йигитлар-чи?

— Йигитларни ўйнаиб қўйганимиз йўқ, билдингми, ҳаммасини тегишли иши бор.

— Бўпти, — деди Комила унинг гапини чўрт кесиб, — борамиз.

Ўлиб қолмасмиз.

Қизлар уни ёқтиришмасди. Табелчи бўлса, бунга сари ўчакишиб, уларга оғир юмушлар буюрар, сал нарсага юзлари пир-пир учиб, шанғиллаб беради.

Кўмишимиз керак бўлган ўқариқ жуда чуқур олинган, икки

киргоғи сувчилар юраверганидан заранг бўлиб кетган эди. Тўртовимиз бир чеккадан тушиб, ариқ кўма бошладик. Кетмонларимиз тошга теккандай сакрайди, иш унмайди. Бунинг устига кўп ўтмай далага трактор тушиб, культивацияни бошлади. Биз атиги йигирма қадамча ерни текислаганмиз. Бу трактор учун уч-тўрт йўл деган гап. Кейин бизга қадалади-да «ҳақ» деб тураверади. Бунча тикилинч қилишмаса, ҳойнаҳой Амин сариқнинг иши бу... Карим ака биз текислаган ердан ўтиб, тракторини ўчирди-да, секин-аста юриб, олдимизга келди.

— Хорманглар, қизлар.

— Бор бўлинг, Каримжон ака. Ассалому алайкўм, келинг, — деди Комила шўхчан овозда, сўнг қаддини ростлаб, кетмонига суянди. Бошқалар «Ассалому алайкўм» деб қўйиб, яна ишлайверишди.

— Сизларни юбордим, ўғил болалар йўқмикан, — деди Карим ака қовоқ уйиб.

— Сизга шуниси яхшимасми? — деди Комила «пиқ» этиб кулиб. Кейин бирдан «вой» деб сапчиб тушди-да: — Нега чимчийсан, Шариф ўлгир? Ҳазилингми, чинингми, чимчилаган кунингми? — деди дугонасидан четланиб. Раъно шарақлаб кулиб юборди. Карим ака ўнғай-сизланиб кулумсиради ва Комиланинг қўлидан кетмонни олди.

— Бунақа текислаб ётманглар. Фақат учта гилдиракнинг йўли очилса бас, — деб ўзи ишга тушди.

Қизлар бир чеккада кулумсираб, кузатишиб туришибди. Биз иккимиз тинмай ишляпмиз. Карим акадан қолишмасликка чиранаман. Унинг қалин қора қошлари устида реза-реза тер. Опаларим ҳазил-ҳузил қилар, нималарнидир сўрар, фақат биргина Шарифа у келгандан буён қошини чимириб, бир оғиз ҳам гапирмай қўйганди. Ушанда кўнглимга келган гапга мана энди ишона бошладим. Шарифанинг нимадандир жуда қийналаётгани кўриниб турарди. Баъзан дугонасидан орқада қолади-да, жўяклар орасига ўтиради. Кетмондастага юзини босганча бир нуқтага узоқ-узоқ термилади. Мен унинг нега бунча азоб чекаётганлигини билмоқчидек сал нарироқда туриб унга тикиламан. Бир пайт менга кўзи тушади-ю, маъюс қараб қўйиб, «Ҳа, Самижон...» дейди-да, ўрнидан туради.

Комила у билан гаплашишни истамас, бироқ Шарифа ҳам ундан кўнгил узиб кетолмасди. Ким билсин, бирор фафта ўтиб Раъно далага чиқмаганида Шарифанинг ҳам сабри тугаб, улар узилишиб кетишармиди. Раъно ҳеч кутилмаганда яна далага чиқиб келди. У жуда руҳсиз, маъюс эди. Лекин сабабини ҳеч кимга айтмади.

Тушлик пайти қизлар бири олиб, бири қўйиб суриштиравергач, тўлиб турган экан, бирдан йиғлаб юборди. Майсага юзтубан тушганча анча пиқиллаб ётди. Дугоналари бошида ўтириб жимгина кутишди. Охирида юз-кўзлари қизариб, шишиб, ўрнига туриб ўтиргач, Комила сўради:

— Нима бўлди ўзи, ёрилсанг-чи?

— У ернинг бети қурсин, дугон, — дея пиқиллаб гап бошлади Раъно. Яна жимиб қолган эди «гапир!» деб қистади дугонаси.

— Анови раиснинг эркаси бор-ку, туси ўчгур...

— Самад!

— Ҳа, ўша! Ҳоли-жонимдан безор қилиб юборди. Сизни ўқишга юбортираман, катта артисликка ўқитаман, дейди. Менга турмушга чиқинг, дейди.

— Азизами, Лазизами деганга илиқиб юрарди-ку?

— Кўнгиллари янгисини тусаб қолгандир-да, бетингдан айни-гурни.

— Икки гапнинг бирида тоғасини пеш қилади. Охирида, «Маданият уйинг ҳам, артислигинг ҳам бошингни есин» деб чиқиб келавердим. Қўшиқчи бўлмасам-бўлмадим, дугон, ота-бобом кетмондан ўлмаган. Мен ҳам кунимни кўрарман.

Ҳамма маъюс бўлиб қолди. Комила ловиллай бошлади:

— Вой ифлос, хотинбоз, — дёр эди худди рўпарасида ўша жиккак,

ўйноқикўз ўтиргандай, — раиснинг жияниман деб... Ҳали сенга кўрсатиб қўяман!..

У дугонасини қўярда-қўймай белидан кучоқлаб кўтарди:

— Бир чўмилиб келайлик, энг яхшиси шу... Қани, туринглар! Раъно кўшиқ айтмай қўйди...

8.

Бир куни клубда концерт қўйиладиган бўлди. Кишлоғимиздан ёш-ялангу эркек-аёл томоша кўргани марказга бордик. Зал тўла одам. Ҳамма тўйдагидек ясаниб-тусаниб олган, хурсанд.

Саҳнада рақс тушаётган, қўшиқ айтаётган номдор артистларни кузатарканман, Раъно ҳақида ўйлайман. У ҳам шунақа ансамблда қатнашса эди... Эҳ, жуда ажойиб бўларди-да! Залга одам сигмай кетарди... «Ўзимиздан чиққан артистни кўрайлик», деб бутун колхоз кўчиб келарди-да!.. Кейин опам Самадни саҳнага чақириб чиқиб, ҳамманинг олдида қилмишларини, очиб ташларди. Одамлар унинг ёмон ишларидан газабланиб, саҳнадан судраб тушишарди-да, ур-сур қилиб кўчага ҳайдашарди...

Шуларни ўйлаб ўтирганимда созандалар таниш куйни бошлашди-да, саҳнага новчагина бир қиз жилмайганча чиқиб келди. Кўзимга иссиқ кўринди... Зал жонланиб, енгил ғовур кўтарилди. У ер-бу ердан қарсак эшитилди, қўшиқ бошланди:

Богда булбул сайрайди, чаман ичра...

Юрагим бехос дукиллаб кетди: «Ахир, бу — Раъно опам!.. Худди ўзи!» Бутун вужудим кўзга айланиб, саҳнага тикиламан. У энги калта атлас қўйлақда, сочини бир ўрим қилиб олдига ташлаб олган. Юзлари ловиллаб ёниб борапти. Бир зумда шунча ўзгариб очилиб кетибди...

Секин атрофга разм солдим. Одамлар нафас ютиб, саҳнадан кўз узмай қолишган. Радиокарнайлардан хийла кучланиб таралаётган салгина ҳазин, ёқимли овоз ҳаммани сеҳрлаб қўйгандай... Унинг қўшиғини биринчи бор музика билан тинглашим... «Ана энди, опам қўшиқчи бўлди, ниятига етди, тамом, — дейман беқиёс севинчдан энтикиб. — Энди шу артистларга қўшилиб, Тошкентга кетади...»

Қўшиқ тугади. Зални гулдурос қарсақлар тутиб кетди. Жуда кўпчилик гул тақдим этди. Шу пайт саҳна ортидан ўрта ёшлардаги, кўзлари қийиқроқ бир аёл жилмайиб чиқиб келди-да, уни бағрига босиб, юзларидан ўпди. Бу аёлни Ҳалима Носирова деб айтишди. Қарсак авжига чиқди. Шундан сўнг Раъно яна битта қўшиқ айтди-да, худди бошқалардек таъзим қилиб, саҳна ичкарасига кириб кетди.

Томошадан сўнг уни яна трактор прицепида, дугоналари орасида кўриб ҳайрон қолдим: «Кетмабдилар-ку!» Раъно кишлоққа етгунча ҳеч нарса содир бўлмагандек жимгина борди-ю, лекин эрталаб далага хурсанд бўлиб келди. Даврамизга хушчақчақлик билан қайтди. У деярли ҳар куни янги-янги қўшиқлар ўрганиб, бизга айтиб берар, бир гапириб, ўн куларди.

Қомила бўлса, «Майли, дугон, сен катта одам бўлавергин, фақат биз фақирларни унутмасанг бас!» — дер эди ҳазиллашиб.

Ўша концерт оқшомида бўлган бир воқеа хотирамдан нари кетмайди. Кўрганларим ўнгимми ё тушим, ундан қувониш керакми, йўқми — ақлим етмайди.

Концерт тугаб, кишлоққа қайтаётганимда бирдан Комиланинг йўқлигини сезиб қолдим-да, буни ҳовлиқиб Шарифага айтдим.

— Ишинг бўлмасин, ўзи боради кейинимиздан, — деди у бепарво кулиб.

Уйга етиб келгач, қайроғочимиз тагидаги чорпояда анчагача уйғоқ ётдим. Раънонинг саҳнага чиққани, қўшиқ айтиб ҳаммани қойил қолдиргани, қувончдан чақнаган кўзларини эслаб уйқум ўчиб кетди. Кўзим илинай деганда олисдан келаётган «ғийқ-ғийқ» этган овозни эшитиб, ҳушёр тортдим. Велосипед педали ёғсизланса, шунақа овоз

чиқаради. Табелчи Амин сариқ идорадан қайтаётгандир, деб яна кўзимни юмдим. Овоз тобора яқинлашиб келарди. Уйимизнинг олдида етганда бир нима қаттиқ шарақлаб кетди. «Эҳ сабил» деди кимдир. Кейин қиз кулгиси эшитилди. «Комила опа-ку!? Ярим тунда... Униси ким бўлди?» Юрагим дукиллаб, оёқяланг дарвоза олдида югуриб бордим. Ой ёруғ, лекин улар узун шамшод кўланкасида туришарди. Қанча тикилмай, Комиланинг ёнидаги бўйчан йигитни таниёлмадим.

Комила: «Энди шу ердан қайта қолинг, ўзим кетаман» — дер, лекин йигит кўнмас, бир қўли билан велосипед рулини, бир қўли билан унинг қўлидан тутиб турарди. Қоронғиликдан чиқиб, икки-уч қадам юришди. Шунда Комила тўхтади. «Бўлди энди, боринг», — деди, кейин чопқиллаб кетди.

Йигит жойида туриб қолди. Сигарет чекди. Энди уни танидим. Колхозга практикага келган студентлардан. Исми Шоалим. Ўртоқлари билан мактаб яқинидаги хонадонлардан бирида туради.

9.

Пешин пайти сой бўйида ўзаро текшириш комиссиясининг мажлиси бўлди. Юк машинасида қизил алвон ёпилган узун стол, атрофига стуллар қўйилган. Раис билан келган меҳмонлар шунга ўтиришди. Уларнинг орасида Самад ҳам бўлиб, биз томонга бот-бот қараб кўярди (У бир қанча йил Тошкентда ўқишда юриб, яқинда қайтиб келган эди). Биз одатдагидек сал чеккароқдан жой олгандик. Комила «Бир бопласамми» деб тишини тишига босиб ўтирибди. Раънонинг ранги оқаринқираб борапти.

Агроном бугунги текширув ҳақида гапирди. Сугоришнинг сифатсизлиги, чопиқчиларнинг ишга кеч чиқиб, эрта қайтаётгани, культивациянинг сифатсизлигини танқид қилди. Лекин раис чопиқчилар ишини мақтади, раҳмат айтди. Кейин бошқа ерларда аҳвол шундай эмаслигини, шаҳардан икки юзта ҳашарчи қизлар келишини айтиб, бизлардан ёрдам беришимизни сўради.

Мажлис тугагач, комиссия аъзолари қўшни бригада даласига уват бўйлаб йўлга тушишди. Самад улардан ажралиб қолди-да, биз томонга кела бошлади. Раъно Комилага «Сен жим турасан», деди. Самад биздан икки қадам нарида тўхтади. У оқ шляпа, энги калта оқ кўйлак, сарғиш шим кийиб олган, оёғида қизғиш ялтироқ туфли. Билагида сариқ занжирли япалоқ соат, бармоғида қўнғизнусха (у ҳам сариқ) ғалати узук.

— Ҳорманглар, яхши қизлар, — деди салмоқлаб, бир оз жимликдан сўнг. «Овози раисникига ўхшаркан» деган ўй келди миямга.

— Бор бўлинг, — деди Комила киноя билан. У Комилага ўқрайиб қўйди-да, Раънога тикилди.

— Ҳорманг, Раънохон.

— ...

— Қалай? Ишлаб ётибсиз?

— Кўрмаяпсизми?

— Офтобда, чангу тупроққа қоришиб-а?

— Ҳа, ҳамма қатори, — деди Раъно, энди овозини кўтариброк. —

Нима, бошқалардан ортиқ ерим борми, офтобда ишламас эканман...

— Ишлайверинг. Кетмондан бошқасига ярамагач, ишлайсиз-да!

— Яхши бўпти. — Раънонинг овози титраб кетди. «Ҳозир йиглаб юбормасайди» деб турибман. Йўқ, йигламади. Ўзини тутиб олди. Нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган Комиланинг қўлидан тутдида: — Кетмондан ҳеч ким ўлмаган. Сояда сизга ўхшаган оқбилақлар ўтираверсин, — деди баланд овозда.

Самад парво қилмади. Тилла тишларини кўрсатиб илжайди. Шимининг орқа киссасидан портсигар чиқариб, сигарета олди. Сигаретанинг филтрини юлиб ташлади ва бармоғида уни бир оз эзгилаб, ялтироқ муштукка ўрнатди. Бу орада беписандлик билан

қизларга бир-бир қараб чиқди. Негадир менга кўз қисиб қўйди. Раъно билан Комила унга нафрат билан тикилар, Шарифанинг ҳам ранги оқаринқираб турарди-ю, бироқ ердан кўз узмасди. Самад киссасидан зажигалка олиб, сигаретани ёқди. Юзининг олдини юпқа кўкимтир тутун қоплади. У зажигалка оловига тикилиб турди-да, тўсатдан «чирқ» этиб ўчирди ва кўз қири билан Комилага ўтकिри тикилди. Лекин тезда ундан кўзини олиб, Раънога захарханда қилди:

— Тилларингдан аканг, яна нима гапинг бор?

— Қачонгача раис тоғангиз соясида ялло қиласиз? Бир кун офтобда қолиб, қовжираб кетманг тагин...

«Вопляптилар, эркатой тамом бўлди», — деб ўйладим. Бироқ унга таъсир қилмади, ишшайиб деди:

— Раънохон, нима бўлсак, иккимиз бирга бўламиз, ҳеч ёққа қочиб қутулолмайсиз, тақдир экан.

— Бекор айтибсиз, сиз айтганча бўлмайди.

— Кўрамиз!

— Кўрамиз!

Сувчилар даврасида ўтирган йигитлар боядан бери биз томонга қараб-қараб қўяётганди. Охири улардан бири — Барот ака дегани чипта шляпасини кийди-да, буёққа кела бошлади. Самаднинг ранги ўчгандай бўлди.

— Бўпти, гап шу, бозор куни кутинглар, боришади, — деди-да, олислаб кетган комиссия аъзолари орқасидан шошилинч йўлга тушди. Барот ака ҳам унинг орқасидан эргашганди, Раъно Шарифани туртди. Шарифа уни чақирди.

— Барот ака, чой ичинг.

Барот ака ноилож олдимизга келди. Елкамга қўлини қўйиб, ёнимга ўтирди. «Нима гап?» дегандай Раънога тикилди. Раъно бошини эгди. Назаримда у ҳозир йиглаб юборадигандай эди. Барот ака саволомуз Комилага қаради. Шу пайт табелчининг: «Қани, энди ишга тушинглар» деган овози келди. Шарифа ўрнидан турди. Мен ҳам унга эргашдим. Комила, Раъно Барот ака билан сой бўйида қолишди.

Шундан уч кун ўтиб, бу пайтда колхоз марказидаги бригадада чопиқ қилаётувдик, акам:

— Раъно опангни ҳам тўй қипсанми? — деб қолдилар.

— Кимга? — дедим ҳовлиқиб.

— Барот акангга-да. Ҳали эшитмадингми, нон ушатишибди-ку, — деб кулдилар.

Бу хабарни эшитиб, Раънонинг Тошкентга кетиши, қўшиқчи бўлиб қайтиб, клубда концерт бериши, Самадни шарманда қилиши ҳақидаги орзуларим чиппақка чиққанини сездим. Лекин бир нарса — Самаднинг ниятига етолмай қолгани мени бир оз юпатарди.

10.

Қолоқ бригадага хашарга бордик. Опаларимни шу ерлик қизлар ўраб олишди. Кун бўйи бирга юришди. Менга бўлса синфдошим Илҳом ёпишиб олган эди. Уч кун ишлаган бўлсак — колхозчилар прицеп билан қишлоққа бориб-келиб туришди — мени уч кечаси ҳам қўяр-да-қўймай уйда олиб қолди. Шаҳарлик ёрдамчилар ҳам шу ерда.

Кечқурун Илҳом билан мактабга йўл олдик. Парталар ҳовлига чиқарилган. Биздан бошқа бир қанча болалар юрарди. Мактаб орқасига ўтдик. Студент қизлар мактабдан йигирма қадамча наридаги ҳовли томонга ўтиб туришар, бу ҳовли мактаб қоровулиники бўлиб, ёрдамчилар учун шу ерда овқат пишириладиган эди. Бизни катта ўрик тагида турган Фиёс исмли бола имлаб чақирди.

— Уни қаранглар, Жамол акалар...

— Нима қилишаяпти?

— Ҳозир кўрасан.

Ун қадамча нарида уч йигит сигарет чекиб туришибди. Улар

шаҳардан практикага келган студентлар — Шоалим аканинг ҳамхоналари. Йигитлардан бири — Жамол ака дегани, қоровулнинг уйидан чиқиб келаётган қизларни таниб қолдим, улар томон юрди. Қизлардан бири унинг олдига келди. Кўришишди. Қиз дугоналарини бир нарсга деб жўнатди-да, кейин Жамол ака билан мактаб боғи томонга ўтди. Кўп ўтмай мактабдан бошқа икки қиз чиқиб келди. Энди бу ердаги йигитлар тўғри уларга қараб юришди. Бир оз суҳбатлашиб туришди-да, сўнгра қишлоқ йўлига чиқиб, қаёққадир жўнашди.

— Кетдик, пойлаймиз, — деди Гиёс. Илҳом мени ҳам туртди.

— Э, қўй, керакмас. Уят бўлади.

— Уят бўлади? Нега? — деб улар бараварига кулиб юборишди.

Шу пайт ёнимиздан костюмини елкасига ташлаб олган, баланд бўйли йигит ўтди.

— Тўхтаглар, Шоалим ака, — деди Илҳом шивирлаб.

Бирдан нафасим ичимга тушиб, йигитнинг орқасидан анграйиб қараб қолдим. У мактаб биносига кириб кетди. Биз пойлаб туравердик. Бир оз вақт ўтгач мактаб биносидан икки қора ажралиб чиқди. Деразадан тушиб турган чироқ ёруғидан ўтишаётганида кўрдим: Шоалимнинг ёнида худди ўзидек новча, сочлари калта қирқилган қиз. Шоалимнинг костюми унинг елкасида. Мактабдан ўн қадамча узоқлашиб, бир-бирларига қараганча тўхташди. Сўнгра... Бейхтиёр уларнинг орқасидан эргашдим. Уртоқларим ҳам пиқ-пиқ кулиб, орқамдан келаверишди. Улар колхоз боғига киришди. Олмазордан ўтишди, сўнгра узумзор оралаб кетишди. Шу ерда тўхтадим.

Орқага қайтдик. Гиёсдан айрилгач, Илҳомга ёрилдим.

— Менга қара, Шоалим Комила опага совчи қўйиб юрганди.

— Эшитганман. Хўп, нимаиди?

— Кўрдинг-ку, бошқаси билан юрибди.

— Ия, нима бўпти юрса?

— Нима бўпти эмиш. Комила опага уйланмоқчи-ку?!

— Хў-ўп уйланаверади-да, Комила опанга. Қолиб кетмайди опанг. Лекин, бу юрадигани, тушундингми?

Тушунмадим. Бунақа гапларни миямга сиғдира олмасдим. Комила опа Шоалимнинг шунақалигини билармикин? Йўқ, билмайди. Уни алдаб юрибди. Шундай ажойиб қизни алдаб юрибди-я, ноинсоф!..

Орадан икки кун ўтиб биз яна ўз бригадамизга, Кўксой бўйидаги далага қайтдик. Мен Комилага ўша гапни айтишга қанча уринмай, бари бир тилим бормасди. Эй, шундай пайтда Шавқиянинг йўқлиги чатоқ бўлди-да! У опасига айтарди. Опаси Комилага. Уғил бола бошим билан қандай бўларкин, чақимчиликка ўхшаб қолмасмикин?!

Орадан бир ҳафта ўтди. Унинг ўзи ҳам камгап, ўйчанроқ бўлиб қолди. Балки сезгандир...

Бир куни, тушундикдан сал олдин, қизлар шундоқ эгатлар орасига дам олгани ўтиришди-да, мени чақирдишди.

— Ўтир-чи, — деди Шарифа. Уларнинг ҳаммаси жиддий, Комила эса сой томондан кўз узмасди. — Сизларникида кечаги «Ўзбекистон» борми?

— Бўлса керак. Нимаиди?

— Эртага обкелсанг.

— Хўп.

Кечқурун газетани излаб топдим. «Қизилқум қизи» деган ҳикоя босилган экан. Қизиқиб ўқиб чиқдим. Унда бир қизнинг тўй кечаси биров билан қочиб кетгани ёзилганди. Газетани эрталаб мендан Шарифа олди-да, Комилага узатди. Комила сой бўйига кетди. Бошқалар ишга тушди.

У шу куни деярли ишламади: сой тарафдан келиб, бир оз чопиқ қилади-да, ўтириб олади, узоқ ўйга толади, туриб яна бир оз ишлайди-да, кетмонини қолдириб, сой тарафга қараб кетади. Қизлар бир ерда тўпланиб, алланималарнинг маслаҳатини қилишади. Мен бир нарсани тушуна бошладим: Комилага келган Шоалимнинг совчилари қайтган,

энди Самаддан совчи кела бошлаган, унга розилик бериб қўйишлари мумкин. Қочиб кетишни режалаяпти...

Мен Комиланинг Шоалим учун шунча азобда — икки ўт орасида юрганини кўриб, нима бўлса бўлар, ишонгани ким эканини билиб қўйсин, айтаман, деган қарорга келдим.

У гапимни кулумсираб туриб эшитди. Кўзёш қилмади. Аммо борган сари жуда қизариб борарди.

Туш пайти эди... Мен самовардан чой дамлаётган эдим. Бир маҳал давра қурган аёллар сойнинг нарёғига қараб шивир-шивир қилиб қолишди. Соё нарёғидаги йўлдан бир-бир одимлаб келаётган Шоалимга кўзим тушди-ю, опаларим олдига шошилдим. Улар ҳам сезишган шекилли, безовталаниб қолишибди.

Шоалим рўпарамизда тўхтади ва бирпасдан сўнг тол шохларини қўли билан четга суриб, соё бўйига тушди.

— Ҳорманглар, яхшимисизлар? — деди секингина.

У сал чўзиқ юзли, туташ қоп-қора қошли, кўзлари сокин, доимо паст овозда гапирарди. Қизлар у билан сўрашишди. Бироқ Комила ўтирган жойидан қайрилиб қарамади. Раёно уни туртганди, ўгирилди-да, бош ирғаб, саломлашган бўлди.

— Яхшимисиз Комила, — деди Шоалим майин овозда. Комила яна бош ирғади. Шунда қизлардан бирови мени туртди. Қарасам, ҳаммаси бир-бир туриб кетяпти. Уларга эргашдим. Комила ҳам ўрнидан турди.

Ишга тушдик. Қизларнинг тез-тез соё тарафга қараб қўяётганидан сездимки, Шоалим ҳали шу ерда. Бироқ Комила у ёққа сира қарамасди. Раёно уни уришиб берди:

— Бориб бир нарсa десанг-чи, бунча сарғайтирдинг, нима жин урди сени?

— Ишинг бўлмасин!..

Бир маҳал қарасам, Шоалим яккачўпдан бизга томон ўтяпти. У колхозчилар боя чой ичган ерга келиб, толга суянди. Яна бир қараганимда папирос чекканча, у ёқ-бу ёққа бориб келарди. Охири бўлмади. Комила кетмонини ташлади-да, унинг олдига кетди.

— Қарама, — деди Раёно ишдан бош кўтармай. — Қараманглар!

Ён-теварақдаги колхозчилар ишдан тўхтаб, соё тарафга тикилиб туришарди.

Комила, кўзида ёши билан тезда қайтиб келди-да, индамай чопиқ-ча тушди. Қуёш қизариб, олисда кўриниб турган толлар ортига пастлаша бошлади. Шоалим толга суянганча ҳамон маёво турарди.

Комила у ёққа сира қайрилиб қарамас, лабларини тишлаб олганча унсиз йиғлаб, тинмай чопиқ қилиб борарди. Дугоналари ажабланиб, бир-бирига елка қисар: «Сенга нима бўлди, нега бунақа қила-япсан?» — деб қайта-қайта сўрашар, бироқ у: «Ишларинг бўлмасин», — деб жеркиб берар, баттар йиғларди. Унинг аҳволини ёлғизгина мен тушуниб турардим. Қилмишимдан минг-минг пушаймон бўлиб, ич-этимни еб борардим.

Қуёш ботиб, қишлоққа қараб йўлга тушганимизда ҳам Шоалим соё бўйида эди. Унинг шу ҳолатини ҳеч қачон унутолмасам керак...

11.

Комила шундан уч кун ўтказиб, ранги синиққан, озиб-тўзиб кетган ҳолда далага чиқди. Паришон, озгина ишлаган бўлади-да, толларга қараб ўй суриб қолади. Бир вақт қарасак, Якка чўпдан ўтиб, сойнинг нарёғида юрган бўлади. Кўзлари қизариб қайтади. Ҳар кун шу аҳвол. Ҳамма унга ачинади. Кўнглига қарайди. Лекин у ҳаммага терс гапирарди. Менинг юзимга қарамайди. Айниқса, Шарифага кун бермайди. Сал гапга ачитади.

Биринчи август кун эди. Тушлик қилаётувдик. Туйқусдан Комила «Бир чўмилмаймизми?» деб қолди. «Бўпти, бўпти», деб суюниб кетишди дугоналари ва пайсалламай қўзғалишди: «Қани кетдик!»

Тарадудланиб тургандим, Раъно «юр» дегандай бош ирғади. Соё ёқалаб жўнадик, буталар остига ечиб қўйилган этикларимизни ҳам олмадик.

Еввойи жийдани айланиб ўтишимиз билан, Комила ҳеч кимни кутиб ўтирмай, ечиниб сувга тушди. Сув шовўллаб, унинг ич кўйлагини шишириб, тортқилай бошлади. У тепага — тол шохлари туташиб кетган жойга тикилди. Юзига жимир-жимир нур тангачалар ёғилди. Кўзларини юмиб жилмайди. Чамбарак сочлари елкасига, ундан сирғалиб сув юзига тушди.

Ечиниб бўлган дугоналари соё бўйида тизилишиб, уни кузатишарди. Комила уларга қараб кулиб юборди-да, ҳовучлаб сув сепди. Қизлар сесканиб, қий-чув билан орқага қочишди. Комила оқимга қарши бир оз юриб борди-да, ётиб олди. Рўпарамизгача оқиб келиб, ўрнидан турди.

— Ҳа, тушинглар, — деди жилмайиб. — Қўрқманглар!

Шарифа анча юқоридан бориб тушди. Раъно бўлса дугонаси сув сепатганига қарамай югуриб бориб ўзини отди. Кейин бир-бировига сув сепиб кетишди. Шарифа ҳам Раънога кўмакка етиб келди. Комила ўртада қолди. Шундоқ бўлса ҳам бўш келмай, бошини эгиб олганча, қийкириб дам унисига, дам бунисига ҳовучлаб сув сепаверди. Охири ҳолдан тойиб, «Бўлди, биз таслим», деб қўлини кўтарди. Утларга тирмашиб, қирғоққа чиқди-да, юзтубан ётди. Оёқлари сув юзида мажолсиз осилиб турарди. Қўллари олдинга узатилган, ўсиқ ялпизларни гижимлаб олган. Шу кўйи қимирламай узоқ ётди. Дугоналари ҳам қирғоққа чиқиб ўтиришди. Бирдан Комила ўрнидан турди-да, менга қаради. Мен жийда тагида ўтирардим.

— Ие, ҳа, куёвбачча, нега анқайиб турибсан?

Нима дейишимни билмай жилмайдим. У бирдан жиддийлашди-да, ёнидаги дугоналарига:

— Буйруғимни эшит, фуқаро! Олдимга тутиб келтир, — деб қўли билан мени кўрсатди.

Сувга шўнғидим.

— Қирғоққа олиб чиқинглар, — деб буйруқ берди Комила ва ўзи олдинроқ чиқиб «ўрнини» эгаллади.

Мени кўйлаги баданига ёпишган, этаги, сочларидан лойқа сув чакиллаб томиб турган ялангоёқ «малика» олдига келтиришди. Қўлларимни орқага қайиришган. Кулгимни зўрға тийиб, бошимни эгдим. «Малика» иягимдан тутиб, ўзига қаратди. Унинг қоп-қора «қахрли» кўзларига ҳадиксираб тикилдим.

— Қўлга тушдинг! Энди жазоингни тортасан. Хўш, гапир-чи, қилган гуноҳингни бўйнингга оласанми?!

Кўчириб олинган суратни эсладим-у, юрагим шувиллаб кетди. Қип-қизариб ерга қарадим. У сочимдан ушлаб, бошимни кўтарди. Кейин негадир бўшашиб, деди:

— Майли, қўйворинглар, гуноҳидан ўтдим...

— Нега энди дарров гуноҳидан ўтаркансан? — чувуллашди қизлар.

— Ажаб қилдим, хўп қилдим, — кулди Комила чеккага чиқиб ўтираркан.

— Аммо биз гуноҳидан ўтмаймиз, бандини ётқизинглар! Денгизга улоқтирамиз, — деди Раъно.

Қўл-оёғимдан ушлаб сувга итқитишди. Ўттиз қадамлар наридан қирғоққа чиқиб, орқамга қайтдим. Кийиниб, тагин жийданинг остига келиб ўтирдим. Комила бирпас мени кузатиб турди-да:

— Келинлар, ўлан айтамыз! — деб қолди дугоналарига.

— Йўғ-е, қандай бўлади, — деди Шарифа. — Амин сариқ...

— Амин сариққа жавобини мен бераман. Ярим кун ишламасак, осмон узилиб тушмайди. Қани ўтир, ўтиринглар, бошладик! Ҳа... «Йиғлама, қиз, йиғлама, тўй саники, ёр-ёр-ей, тўй саники...»

Бошқалар ҳам қўшиққа қўшилди. Комила уларнинг тебранишла-

рига разм солиб турди-да, кулиб юборди. Кейин ҳаммаси чуввос солиб, бир-бирини қувлаб, сувга тушишди. Анчагача чўмилишди-да, охири совқотиб, дийдираб қирғоққа чиқишди. Улар артиниб, кийиниб олишгунча жийданинг нарёгига ўтиб турдим. Кийинишиб олишгач қирғоқ бўйлаб юқорига кўтарилдик, қуёш тегар жойда ўтириб, исиндик. Бир маҳал толлар орқасидан Амин сариқнинг йўтали эшитилди.

— Турайлик, — деди Шарифа хавотирланиб.

— Эшон келаяптими, ҳовлиқасан, — жеркиди Комила ва ўрнидан туриб толлар орқасига ўтиб кетди. Сал ўтмай кулиб қайтиб келди. — Қани, туринглар энди, оёқ етмас жойларга кетамиз!..

Ҳаммамиз сўзсиз бўйсундик. Юмшоқ ўт-ўланларни оёқяланг босиб, изма-из юриб кетдик. Комиладаги ўзгаришдан, албатта, дугоналари хурсанд эди. У ҳаммадан кўп кулар, кўп гапирар, ҳазиллашарди.

Уйин-кулги билан бўлиб, жуда олислаб кетибмиз. Қайтишда билинди. Иш жойимизга етиб келганимизда аёлларнинг айримлари дам олиб ўтирар, айримлари ўт ўриб юрарди. Анча берида тўхтаб давра қурдик, ҳеч ким пайқамади. Қуёш қизаринқираб пастлаша бошлаган эди. Комила қуёшга тикилиб турди-да, деди:

— Хўш, энди янгиликни эшитинглар! Биз кетяпмиз...

— Қаёққа? — сўради Раъно.

— Ҳув, анув тоққа. Уша ёқдан келишган экан. Билганларингни қилинглар, дедим уйдагиларга. Самадчаникени олдимга солиб қувдим.

Беихтиёр кунботар ёқдаги ўркач-ўркач, ваҳимали тоғларга тикилдим. Юрагим алланечук орзиқиб кетди.

— Йигитни кўрганмидинг?

— Э, кўриб нима қиламан... Бари бир эмасми. Тоғли жой экан. Ана, қаранглар-а, қандай оппоқ, мусаффо... Аёллари қават-қават кўйлак кияркан, тўрт-бешталаб рўмол ўрашаркан. «Жўқ-жўқ» лаб гапиришаркан. Хуллас, дунёнинг бир чеккаси экан-да...

— Уйлаб кўрдингми, ахир турмуш масаласи? Кўрмай-билмай туриб, — деди Раъно ташвишда.

— Нимасини ўйлайман, ўйлашни манови писмиқ ойимга чиқарган, — деди Комила Шарифага юзланиб. Шарифа қизариб, унга жавабдираб қаради. Комила юзини терс буриб гапида давом этди. — Шаҳарга келин бўляптилар. Ҳузури жонини билади-да. Тракторчида нима оқибат кўрарди? Яхши-да, ҳар куни музқаймоқ ейди, кинс кўради. Кечқурунлари хушрўйгина эри билан қўлтиқлашиб абрамский булварда юради, маза...

Шарифанинг юпқа лаблари титрай бошлади, чидаб туролмади-да: «Яхши бўпти, боладим, алам қилсин!» — деди-ю, хўнграб йиғлаб юборди.

12.

Раънонинг ҳам, Шарифанинг ҳам тўйи бўлиб ўтди. Бормадин Комиланинг тўйига ҳам боргим йўқ эди-ку, мактабдан келсам онам «Сени Комила опанг йўқлаётувди, бориб кел», — деб қолдилар.

Дарвозадан кириб боришим билан кутиб ўтирганақанми, эшиклардан бири очилиб, Комиланинг ўзи отилиб чиқди. Оқ кўйлақда бошяланг, оёқяланг, сочлари ёйилган. Орқасидан қўлида тароқ, қайч ушлаган бир хотин ҳам чиқиб келди: ҳовлида ганиш-нотаниш эрка аёллар юрибди-ю, у мени кучоқлаб, икки-уч ўпиб олди. Сўнгра юзим тикилиб:

— Бормисан, укажон, нега опамни бир кўрай демайсан?! Нимад араз қилақолгандинг сенгина?! — дея ўпкalandи. Юрагим тўли бошимни эгдим. — Энди гап бундай, укажон, ҳозир Шавқия қаер бўлса?

— Боя ўт ўришга кетувди, дугонаси билан, — дедим ердан кўз узмай.

— Ут ўришга?... Унда сой бўйида бўлади... Тез бориб, топиб кел, ўтини кейин ўраверади. Ўзинг ҳам бирга кел, хўпми? Бугун мен кетяшман-а...

Шундай дейиши билан катта-катта қора кўзларида ёш айланди, елкамни сиқиб турган бармоқлари бўшашди. Ортиқ чидаб туролмай ҳовлига югуриб чиқиб кетдим.

Шавқияни чақириб келиб, Комиланинг олдига кирдим. Кўп ўтмай кип-қизарганча қайтиб чиқди-да деди:

— Сиздиям сўраяптилар...

Бирга кирдик. Комила ёнидаги аёлни ташқарига чиқариб юборди-да, бизни уй тўридаги атлас кўрпачага ёнма-ён ўтқазди. Ўзи рўпарамизга чўкка тушиб, бир зум синчков разм солди. Шавқия ийманиб мендан нари сурилди. Комила жилмайиб: «Айланай сенгиналардан», — деди.

Даҳлизда гўнғир-гўнғир овозлар эшитилганди, бориб эшикнинг иллагини солиб келди. Шавқия ҳадик билан ҳаракатларини кузатар, мен томонга сира қарамас, юзлари лахча чўғ бўлиб ёнарди. Мен бўлсам, худди туш кўраётгандай эдим.

— Хўп, энди бундай, — деди Комила одатдагидай қатъий оҳангда гап бошлаб, лекин овози сал титраб чиққандай, ранги ўчинқирагандай туюлди менга. Ерга қараганча, бирпас жим қолди. Биз нафас ютиб, унга тикилдик. У бошини кўтарди-да, кулди. — Йўқ, аввал тузукроқ ўтириб олинглар, қани! Худди қафасга тушган кийикчаларга ўхшай-сизлар-а. Қани, Бийронча, акангга сурилиброқ ўтир! Тортинма! Сен ҳам йигитча... Ана шундай...

Энди укажонлар, гап бундай, аввалдан айтиб қўяй, гапимни бўлмайсизлар. Сизларга бегона эмасман, опаларингман. Бир-бирларингдан сира уялманглар. Билмайман, ҳали эртароқдир бу гапларни айтишга, лекин мен бари бир айтмасам бўлмайди... Ҳаммасини яхшилаб эшитиб, қулоққа қуйиб олинглар. Балки бошқа ҳеч кимдан эшитмайсизлар... Сизлардан биринчи илтимосим: ҳаммавақт ростгўй, одамнинг кўзига тик қараб гапирадиган бўлинглар. Шундай қилсанглар янглишмайсизлар... Бир-бирларингга жуда муносибсизлар...

— Эй-й, опа-а, нега унақа дейсиз-ей, — деди Шавқия юзини қўллари билан яшириб.

— Йўқ, сингилжон, сен уялма. Бу телба опангни кечиргин-у, лекин бир нарсани сезиб юрибман. Бу жуда яхши... Жуда хурсандман. Сира уят ери йўқ буни... Фақат, фақат ҳар доим ана шундай беғубор бўлинглар... Укажонларим, қоракўзларим...

Самижон... сендан хафа эмасман. Ўша гапни яхши айтдинг, ана шундай бўлиши керак. Ўзингга ҳам сабоқ бўлсин. — Комиланинг кўзлари жиққа ёшга тўлди, овози ўзгарди, — ҳақиқий йигит бўлсанг, севланигни кўча-кўйда, дала-тўпда, касу нокас олдида хор қилиб қўйма. Мен... — у томоғига алланима қадалгандай бир зум тўхтаб, сал бўғилган товушда давом этди. — Мен, насиб бўлса, албатта тўйларингга келаман, бир яйраб ўйнайман. Эрталабгача ҳеч кимни ухлатмайман. «Муҳаббат деган нарса ўлмаган экан, мана тантана қилди, бугун ҳеч ким ухлмасин, шунча ухлаганларинг етар» дейман. Бутун қишлоқни тинчитмайман. Ҳали кўрасизлар, укажонларим...

У сўнгги сўзларини лаблари титраб гапирди-ю, хўнграб юбормаслик учунми, бирдан иккимизнинг бошимизни бағрига қаттиқ босди. Унинг азои бадани титради.

Комила анчадан сўнг бизни бағридан бўшатиб, ўрнидан турди. Кўз ёшларини артиб, сочларини тузатди. Кейин дераза пештахтасига суяниб, бизга маънос тикилиб турди-да: «Майли энди, борақолинглар», — деди. Лекин эшик олдида яна бағрига босиб: «Менинг қоракўзларим, жигарбандларим», — дея йиғлаб, қайта-қайта юз-кўзимиздан ўпа бошлади.

Ундан қандай ажралиб чиққангани билмайман. Ташқарига чиқиб ён-веримга қарасам ҳеч ким йўқ. Уйда тарақ базм. Секин юриб, кўприк устига чиқдим. Панжарасига суяндим. Икки қирғоқ толлари ҳам сукутга чўмиб, бош эгиб тургандай. Сой юзига тикилдим. Қоронғи... Фақат сувнинг мажолсизгина шилдираши қулоққа чалинади. Бир ойгина муқаддам пишқириб ётарди. Шовуллаши олис-олислардан эшитилиб турарди... Эҳ, қандай ажойиб эди-я, у пайтлар!..

Салқин шабада қўзғалди. Толларнинг сарғая бошлаган япроқлари бандидан чирт-чирт узилиб туша бошлади. Чалқанча тушиб ётдим. Этим жунжикди. Сал ўтмай шамол зўрайди. Ҳавони чанг-тўзон тутди. Бандидан узилган япроқлар, қуриган хас-хашақлар чирпирак бўлиб уча бошлади. Атрофни дарахтларнинг ваҳимали шовуллаши, қасирқусур овозлар босиб кетди. Толлар негадир азада ўзини ҳар ёққа ташлаб дод солаётган аёлларга ўхшаб кўринди кўзимга... Илгари бўлганда бу манзара менга жуда қўрқинчли туюлиши мумкин эди. Лекин ҳозир қўрқувдан асар ҳам сезмасдим.

* *
*

Менинг кейинги кунлардаги саргузаштларим ана шулар, Одил ака. Ҳозир ҳам тунни бедор ўтказаяпман. Тонг оқаришиб қолган. Бироқ ҳалигача ҳамма уйқуда. Жимжитлик. Ҳов, Кўксой толлари ортида, эндигина кўзга чалинаётган қорамтир тоғлар устида заъфарон ой муаллақ туриб қолган. Қаердадир чақалоқ йиғламоқда. Йигиси тобора авжга чиқаётир. Гўё қаттиқроқ йиғласа ухлаб қолган онаси, бутун қишлоқ, ҳатто тоғ устида муаллақ туриб қолган ой чўчиб уйғонадигандек...

Музаффар Аҳмедов

Энам шундай дерди

Сен ҳали гӯдаксан гуноҳдан йироқ,
Сенга ӯйинчоқдир ғалвали олам.
Униб-ӯс, меҳнат қил, кўп яша,
Бироқ
Ҳалол бўл, болам.

Кезарсан дунёнинг ичу ташини,
Йўлингда дуч келгай турфа хил одам.
Ҳеч қачон, ҳеч ерда унутма шунӣ:
Ҳалол бўл, болам.

Беш бармоқ баробар эмас доимо,
Тенг кўр ғарибни ҳам, бадавлатни ҳам.
Одамга сирт кўриб бермагин баҳо,
Ҳалол бўл, болам.

Тилиннга, кўзиннга бўлиб эҳтиёт,
Виждонингни оқ тут, имонни маҳкам,
Қолдирмоқ истасанг агар яхши от,
Ҳалол бўл, болам.

Бордир дўсту душман, яхшию ёмон,
Чакки ва беҳуда босмагин қадам.
Фаришта сингари яшаб покдомон,
Ҳалол бўл, болам.

Бизлар-ку кексамиз, келса сўнги дард,
Омонатни қайтиб берамиз шу дам.
Лекин фарзандларга айтмоғимиз шарт:
«Ҳалол бўл, болам!»

Рўйхат

Мақтабда ўқиган давримизда ҳар шанба синф мажлиси ўтказиларди. Уқитувчимиз Уктам ака Қурбонов ҳафталик ҳисобот баён қилар, вазифалар билан таништирарди. Уқувчилар мажлисида фаол қатнашар, муҳокамалар қизгин ва дўстона ўтарди. Кейин Уктам ака синфком қизга дерди:

— Мунира, рўйхатни олиб ўртага чик.

Мунира ўртада!
Синфдошлар жим,
Ҳаяжон босарди йигит-қизларни.
Дунёда энг қўрқмас қиздир синфком,
У рўйхат қиларди тартибсизларни.

Ким ойна синдирар, кимдир чақимчи,
Кимдир жамоатга бош қўшмас, ялқов,

Тартиб-ингизомдан четлашган борки,
Шу ҳафта рўйхатга тушарди дарров.

Мунира тўғри сўз, одил қиз жуда,
Хатто дўстини ҳам аямас эди.
Ноҳақ иш қилдингми бузиб қоида,
Рўйхатдан номингни кутавер энди.

Кўплар ҳайиқарди бу ботир қиздан,
Бировлар ичида бор эди «ўчи»:
Хусусан, қулоқсиз, хона чангитган,
Қизларни йиғлатган, урган ўқувчи.

Ҳақиқат посбони эди у гўё,
Шараф деб биларди синф обрўйин.
Ҳавас қилар эдик биз унга, аммо
Мунирадай бўлиш қийин, кўп қийин.

Мажлис тугаб, уйга тарқалар эдик
Кимдир мақтов олиб, ким эса жазо.
Мунира юритган рўйхат туфайли
Синфимиз доимо намуна, аъло.

... Орадан еттими, саккиз йил ўтди,
Мустақил ҳаётга кириб кетдик биз.
Бугун қайдасизлар, синфдошларим,
Қайдасан, Мунира — адолаткор қиз?

Ҳаёт — бу каттакон бир мактаб экан,
Умрим йўлларини бўйлаб кетяпман.
Ҳаётни мактабга қиёс этганча,
У ўсмир йилларни бўйлаб кетяпман.

Дунёга синчиклаб ташласам назар,
Турфа тушунчалар, тақдирлар сон-минг.
Бунда ҳам бор экан тартиббузарлар,
Мунира, рўйхатни юритяпсанми?

Кимдир жиғилдоннинг нафси, ҳирси деб
Порага қўлини чўзар бемалол,
Виждонни ойнадек ташлар синдириб...
Мунира, сен уни рўйхатингга ол!

Чақимчи бор экан бу синфда хануз,
Иғво ахлатида у даканхўроз.
Ғийбатлар тўқийди кечаю кундуз,
Мунира, уни ҳам рўйхатингга ёз!

На элга, на юртга зарра меҳр қўймай,
Кўнгил берганлар бор мансабга, зарга.
Бюрократлар бор, пул излар мўмай,
Мунира, рўйхатдан жой бер уларга!

Ҳаёт чиндан олий даргоҳдир.
Аммо
Уни тез битиргим келмайди зинҳор.
Раҳбар устозимни ёдга оламан,
Уша қўрқмас қизни эслайман такрор.

Мени маъзур тутинг, мактабдошларим,
Ҳаёлга берилиб кетсам гар қаттиқ.
... Назаримда ҳозир мажлис бошланади:
— Мунира, ўртага рўйхат билан чиқ!

Укпарқанот қушлар галасисимон.
Оппоқ момик босди шаҳар, чорбоғни.
Сахий қучоғини кенг очди осмон,
Манғитда қор ёғди.
Қаҳратон ҳовурда қоврилиб бу он,
Жаҳон ювилгандай тоза кўринур.
Юрагим, гурсилла, юрагим, қувон,
Ҳар доим топилмас бу жилва, бу нур.
Бунчалар мусаффо бу тиниқ само,
Мовийлик яшнайди ҳар тўрт ёғидан.
Салгина йўталиб қўйсанг ҳам ҳатто
Хавотир оласан дарз кетмоғидан.
Идрокинг бир кашфдан борар уйғониб
Ва бирдан кўксингда портлайди шодлик.
Англайсан, кимнидир севасан ёниб,
Кимдир сени севар жонидан ортиқ.
Яна мовийлашар мовий осмон,
Атрофда балқийди оқ ҳарир шуғла.
Бугун севилмоқ ҳам, севмоқ ҳам осон,
Севиклим, қалбимга қалбингни ула!
Томирингда бир завқ қайнар экан чин,
Ақлинг шу ҳикматга қилолғай бовар:
Ёмғирлар ёғади тириклик учун,
Умр бўлмоқ учун ёғади қорлар.
Ҳамма одам каби бир томчи ёмғир,
Ҳамма одам каби бир учқун қорман.
Азизим, сен мени унутма, ахир,
Ушбу дунё ичра мен тирик борман!
Бизнинг қувончимиз, қайғуларимиз
Она табиатга уйғун экан, бос —
Қаршингдаги оппоқ гўзаллик, шаксиз,
Бахтинга яна бахт қўшса ажабмас.
Укпарқанот қушлар галасисимон
Оппоқ момик босди шаҳар, чорбоғни.
Сахий қучоғини очворди осмон —
Қор ёғди!
Қор ёғди!!

Амударё

Аҳмад Тошхўжаев

Мададкор бригада

Мен сизларни учратдим терим паллаларида,
Кўрдим-у, қаршингизда қотиб қолдим бир зум лол.
Белга этак боғлашиб, Норин далаларида
Пахта терар эдингиз — ўн тўрт нафар оқсоқол.

Нуроний ёшингизда куч-ғайрат тарк этмабди,
Ешлик ўти юракда сақланиб қолмиш ҳамон.
Уйда жим ўлтирмаққа бардошингиз етмабди
Юксак хирмон тақдири ҳал этилган бу замон.

Асли сизнинг жойингиз уй тўрида, ардоқда,
Бас эди-ку кечқурун бизни хушнуд кутсангиз.
Бизга етарли эди йўлингиз тушган чоқда
Тутзорлар орасидан «Ҳорманглар!» деб ўтсангиз.

Нечун ором-фароғат нимадир — билмадингиз,
Ҳар тола бамисли нон кўзингизга тўғиё.
Бу — юракда барқарор одатий ҳимматингиз,
Ватанга муҳаббатдан содда бир нишондир ё!

Мададкор бригада — жабҳааро турганлар,
Томошабин бўлмоқдан кўнглингиз ҳеч тўлмасди.
Ҳашардан ўзларини четроқ олиб юрганлар
Сиз тўккан пахталарнинг қиммати ғоят азим.

Айтарлар, оғир дамда «Ҳа!» деган элга мадад,
Сиз тўккан пахталарнинг қиммати ғоят азим.
Олтин хирмонда сизнинг улушингиз беадад,
Шу боис қайта-қайта қилурмиз сизга таъзим.

Оталар қимматига олам шоҳид турибди,
Эзгин ёмғир пайти ҳам,

ёғса ҳам бевақт қорлар, —
Юртим, далаларингда заҳмат чекиб юрибди
Қошига мезон инган минг-минглаб мададкорлар.

Мададкор бригада сафингда бўларкан то,
Токи, шу фидокорлар эл ишида толмагай, —
Халқим, ишон, хирмонинг юксак бўлгай доимо,
Халқим, ишон, ҳеч қачон юкинг ерда қолмагай!

Янги йилга

Замон владётир нур каби шигоб,
Ажиб шиддат билан умр оқмоқда,
Дўстим, қадаҳларга тўлдиргил шароб,
Янги йил оҳиста эшик қоқмоқда...

Беғубор гўдакдай шириндир дунё,
Латиф руҳсоридан кўринмайди доғ.
Олам туғилгану қайтадан гўё,
Башар поклигига қайтгандай бу чоғ...

Бугун ўйларим ҳам ғамлардан холи,
Кўмиб кетган янглиғ хору хасни қор.
Йўл бошида турган ўсмир мисоли,
Янги йилга айтар тилакларим бор.

...Мен кўп бор кўрганман деҳқон заҳматин,
Чигит қадаганин такрор ва такрор.
Бу йил ҳам яшириб зангор талъатин,
Қайдадир тенгираб юрмасин баҳор!

Кўпчиган хамирдек тепчисин тупроқ,
Ошиқ қалбдай ёнсин замин юраги.
Янги йил!
Деҳқоним учун ҳам кўпроқ
Жонажон қуёшдан зиё сўрагин!

Создир ҳамма нарса билса ўз ҳаддин,
Урнини билгандй ҳар битта юлдуз.
Ужар қиш олдида бўкмасдан қаддин,
Ўз тахтида турсин сўнгигигача куз.

Янги йил, сенда ҳам кўрмайлик зинҳор
Мунис оналарнинг қатра ёшини.
Ўтган йиллар каби меҳр айла нисор,
Маъсум гўдакларнинг сила бошини!

Сен омад, иқболдан бахш этгил дармон
Хижрон азобидан зада дилларга,
То боқа олсинлар улар ҳам шодон
Кўм-кўк чечакларга,
Алвон гулларга!

Бежиз даркор эмас отларга жилов,
Юган солмасдилар бўлмаса ҳожат.
Дунёга ўт қўймоқ истаса биров,
Сен унга ато эт ақлу фаросат!

Эзгу орзуларим билмас ниҳоя,
Сенга юрагимда тилаклар бисёр —
Тарчи ёлғиз истак қилмас кифоя,
Фақат дуо билан соғаймас бемор...

Оламга қай тусли либос бичарсан,
Қандай қўшиқларни ўтарсан айтиб?!
Ҳамма йиллар каби сен ҳам кечарсан,
Ҳамма йиллар каби келмассан қайтиб!

Хуллас, елаётгир замона шитоб,
Бир зум ортга боқмай умр оқмоқда.
Юракда уйғотиб ранго-ранг хитоб,
Янги йил келмоқда,
Эшик қоқмоқда!..

Ярмига етгандим ҳаёт йўлимнинг,
Дафъатан зирқираб кетди кўкрагим.
Мен ҳам чап кўксимга қўйдим кўлимни,
Бугун илк мартаба санчди юрагим!

Не экан тўсатдан кўтарган тугён,
У бирор орзудир ё бирор армон?
Билмадим, бу қандай қисматдан нишон,
Бугун илк мартаба санчди юрагим...

Балки, бу — пинҳона ишқнинг нафаси,
Ё поймол ғурурнинг исёни, саси?
Боиси ноаён, лекин қисқаси,
Бугун илк мартаба санчди юрагим.

Ногоҳ кўзларимда чақнади чақин,
Дедим: наҳот сўнғи манзилим яқин?
Бекор ўтган дамлар сўрдими ҳаққин,
Бугун илк мартаба санчди юрагим!

Гоҳ қай бир разилга қилмадим жавоб,
Гоҳо юпанч бўлди дилимга шароб,
Шулар бермоқдами қалбимга азоб,
Бугун илк мартаба санчди юрагим.

Эҳтимол, ҳар онинг — имкон дегандир,
Ғафлатда қолмагил, инсон, дегандир,
Ехуд у туртгандир:
— Уйғон! — дегандир,
Бугун илк мартаба санчди юрагим.

Қалбим тигладими суронли дунё,
Оғирлик қилдими бирорта савдо?
Сабаби шунчаки шамоллашдир ё,
Бугун илк мартаба санчди юрагим...

Оқшомги лавҳа

Оқшом қўнар. Қуёш сўзларин
 Тинглай-тинглай толиққан гуллар
 Шабадага тутиб юзларин,
 Ошиқ каби жилмаяр-кулар.
 Намозшомгул висолни кутиб
 Турган қиздек қизарар-ёнар.
 Кенг кўйлакли шамоллар ўтиб,
 Райҳонларни ўпар-қувонар.
 Майин нафас олар дарахтлар,
 Тинглаётган каби «Ушшоқ»ни.
 Гавҳар мисол бир шеър ярақлар.
 Эҳтирос тўлдирар қучоқни.
 Осмон ҳусни очилиб бирдан,
 Сон-минг юлдуз сассиз кулади.
 Юрак, тингла, бу лаҳзалардан
 Муҳаббатнинг иси келади.

Фасллар

Рўёбга чиқади истаклар бу чоғ,
 Мўъжиза яралар ҳар тонг отгунча.
 Дарахтни яратар бир жажжи япроқ,
 Гулга айланади ийманган ғунча.
 Кафтда чигит билан деҳқон жилмаяр,
 Чексиз далаларга у кўз тикади.
 Бўғриққан келинчак кир ювиб ёр,
 Жамалаксоч қизча ўсма жади.
 Ҳар битта юракда бир кўклам яшар,
 Юргим, баҳор сенга жуда ярашар.

Тинимсиз симириб қуёш нурларин,
 Утли латофатга тўлади боғлар.
 Камгарона эмиб завқ-сурурларин,
 Шомларни жимгина кутар япроқлар.
 Болалар дам бериб дафтар-китобга,
 Сувчи ота билан бирга бу кезлар.
 Қаҳрмас, меҳр деб қарар офтобга
 Ғўзаси гуркураб севинган қизлар.
 Ҳар битта юракда бир қуёш яшар,
 Юргим, саратон ҳам сенга ярашар.

Тарс-тарс ёрилади анорлар тонгда,
 Шамоллар яйрайди олмасор кезиб.
 Бир майинлик оқар оҳангда,
 Шеърга ташнализинг қоласан сезиб.
 Пахтазорлар бу пайт нақ қайнар хумча,
 Пахта — чаноқлардан бўйлаган оқ гул.
 Чаноқ қанча бўлса, қувончлар шунча,
 Уч фасл кутилган қувончлардир бул.
 Уйлар, орзуларда оқ хирмон яшар,
 Юргим, бундайиң куз сенга ярашар.

Анча бўлди қушларини кузатди осмон,
 Куйчиларин бардошталаб совуқдан аяб.
 Сўнг заминга оппоқ қорлар узатди осмон,
 Хувиллаган боғларга бир салобат юкляб.
 Баланд-баланд мўрилардан чиқади тутун,
 Чана тутган севинчлардан атроф файзиёб.

Кашта тикар келинчаклар — оқшомлар
узун,
Дехқон эса янги йилга тузади ҳисоб.
Хайлларда, тилакларда қор ранги яшар,
Юртим, сенга қиш ҳам жуда-жуда ярашар.

Шунчалар оқмиди олча гуллари,
Шунча зангормиди барглар, майсалар!
Тинсиз чорлармиди қуёш йўллари,
Шеърга ўхшармиди ҳамма нарсалар?!
Кунлар қувонч тўла, кунлар завқ тўла,
Хайрат қорачиқни қучоқлайди жим.
Менинг кичик кўнглим-осмон бир йўла:
Бу бахтни сен бердинг, гўдагим!

Қўшиқ

Қизча куйлаётир,
Қўшиғи + кўзгу,
Унда кўринади ғуборсиз олам.
Оҳангги нақ қуёшнинг ўзи,
Эриб кетар бағрида алам.
Қизча куйлаётир,
Сўзлар ярқираб,
Шуъласида орзулар гуллар.
Хайлларда райҳон гуркураб,
Хайлларда бойчечак кулар.
Қизча куйлаётир,
Қуш тўла осмон,
Майсаларга тўла Ер ҳақда.
Лаҳзаларнинг шарҳи — ҳаяжон,
Лаҳза қувонч туғар чоқда.

Тинч эртадан умидли бу қалб
Тинч кунларнинг умрини тилар.
Ўзи сезмай дилга ўт қалаб,
Ойдин-ойдин йўлга тортқилар.
Қизча куйлаётир,
Энтиккан жоним
Оҳангдан сел бўлиб боради бу дам.
Кошки уни тингласа
Золим,
Ўқ ясаган амакилар ҳам.
Тингласа-ю, кошки титраса
Кўкси ичра ис босган юрак,
Рўй берарди бахтли мўъжиза,
...Қизга эса мўъжиза керак.

Жамшид Пиримов

Баҳор келяпти

Болажонлар айтишса «Бойчечак»ни уч карра,
Тегирмоннинг новиди сувлар бўлса шаршара
Ва кўнглингга қуйилса оқ нурлар зарра-зарра,
Демак, баҳор келяпти.

Чиқиб кетай дейсан-ей бағрига адирларнинг,
Қучоқ очиб ҳайқирсанг ҳуе тўшида қирларнинг,
Ҳикмат қалитин топсанг очилмаган сирларнинг,
Демак, баҳор келяпти.

Ун олти ёшларнинг суҳбати ширин-ширин,
Бир-биридан сўрашар тушларининг таъбирин,
Умидлари бор албат бу фаслдан ҳар бирин,
Демак, баҳор келяпти.

Кексалар давраси ҳам қизиб қолди бағоят:
— Чиқиб олди хатардан, соғу омон ниҳоят.
Шукр дерлар замонга, қувватдан йўқ шикоят,
Демак, баҳор келяпти.

Кетмонини хўп териб, оғам чархлар ўроқни,
Дехқон уруғ саралаб кўзляпти узоқни,
Бу йил шашти бўлакча, қўлдан бермас байроқни,
Демак, баҳор келяпти...

Саккизликлар

Менга сирдош бўлдинг, ҳамдаму дилдош,
Энди тўғри йўлдан юраверамиз.
Нима деса десин ағёрлар, икков
Йиқ боғида даврон сураверамиз.
Бизни ажратолмас бўронлар, чунки
Қоядек мустаҳкам тураверамиз.
Бахтимизни инкор қилганлар ҳам бор...
Майли, омон бўлсак кўраверамиз!

Сўзлама, сўзлама соҳир лаҳзада,
Савол ҳам бермагил, ҳозир пайтимас.
Англаб турибман-ку бесўз ҳам дилинг,
Ахир, яшайман кўзларингда, бас.
Сўзлама, қани юм икки қароғинг,
Шу лаҳза хотирда мустаҳкам қолсин.
Яна истайманки, ким ошиқ бўлса,
Биздай бир-бирини сўзсиз севолсин.

Қувончларим гоҳо бағримга сиғмас,
Шу гўзал хилқатнинг осмони — менман
Агар бир кўнглини шикаста кўрсам,
Кўнгли вайронларнинг вайрони менман.
Сени эслаб, жоним, барин унутдим,
Ошиқларнинг шоҳу ҳоқони менман.
Дунёнинг бу ғалат ишин ўйласам,
Ҳайронларнинг жуда ҳайрони — менман.

Кураш

Карнай садолари чорлар йиғинга,
Совринга қўйилган матолар — тахчил.
Ҳозирча ноаён — бахт кулар кимга,
Ҳаяжон ичида сергак юзлаб дил.

Бу ахир майдон деб аталар, унга
Олис қаёмингнинг ҳам кўзи тикилган.
Одил халқ ғолибни шарафлаб, шунда
Чалиш солгувчини лаънатлаб келган.

Аждодлар руҳини хокипо қилмай,
Кел, кураш тушайлик ҳаққи-ҳалол, жим.
Майдонда енгилар бўлсам, ҳар қалай,
Тан бериб чиқарман сенга, рақибим!

Душанбе

Эргашали Абдуллаев

Наврўз мактуби

Субҳи сабоҳ туриб ифорланди боғ,
Сени эслаб, тошди кўнглимда туйғу.
Езган билан соғинч бўлмас-ку адо.
Ҳар қалай наврўзнинг шукронаси бу.

Ажиб тугёнлар бор қонларда, яъни
Мовий хаёлларнинг авжи фалакда.
Эрга тонг бодомнинг гулга киргани
Акс-садо беради шайдо юракда.

Дўстим, табиатнинг ям-яшил туши
Рангин чечакларга айланган бу чоқ,
Балки ҳофиз қушлар куйлаган қўшиқ
Мен излаган шеърдан минг бор яхшироқ?!

Қайда болалар шод ўйнаб-думалаб,
Чилдирма гиж-бангги авжланса агар,
Демак, маҳаллада пишар сумалак,
Дошқозон бошида кўркам бувилар.

Бахтлимиз, баҳорнинг хаёлига банд,
Бахтлимиз, маконда мукамбар ўлкам
Кўк терган келинлар мисли орзуманд,
Сабзамўй ўсмирлар мисоли ўктам!

Мунаввар кунларинг муборак бўлсин,
Дўстим, бўлсин умри давлатинг маҳбуб.
Интизор кўнгилдан бир пора бўлсин
Боғлар ифоридан мен тузган мактуб...

Оқ мавсум

Одам Атоданми, Момо Ҳаводан
Мерос фазилятлар қўлмаймиз излаб.
Ҳар нечук, тушмадик ахир самодан,
Ерликмиз, муқаддас заминлик бизлар.

Рангин олам ичра рангин ҳис билан
Турфа тақдирларга сирдошмиз, шукр.
Балолар юзма-юз келди биз билан,
Ҳамроҳимиз бўлди эзгулик ва нур.

Магар дунёларни соф этдик бир оз,
Билсин, севсин дедик биздек ошиқни.
Ахтариб юрибмиз жарангдор бир соз.
Ва ҳеч ким айтмаган ноёб қўшиқни.

Мудом чорлаб турар мангулик сири,
Абадийлик сири чорлайди маъсум.
Тинмай давом этсин ошкор-яширин —
Бу ажойиб мавсум,
Бу оппоқ мавсум.

Еруғ орзуларнинг ижобати нақд,
Тоза қалб инқироз хавфидан ҳоли.
Кўрасиз, менга ҳам кулиб боқар бахт,
Кўрасиз, сизни ҳам сийлайди толе.

Ишонинг мўъжиза рўй берар пайтга,
Билинг, умримизнинг асл хислати
Олис болаликда бувилар айтган
Ўзал эртакларнинг ўзал қисмати!

Ишонинг, ўтмаймиз елдек қувлашиб,
Ешлигимиз бўлиб қолар бари бир.
Миллиард йилларга ҳусн улашиб
Сим-сим оқар Аму,
Сим-сим оқар Сир.

Сунбуладек тиниқ рағбат бор экан,
Ҳозирдан сезармиз анвар ҳисларни:
Буюк авлодларга буюк фахр билан,
Пахта ҳам ҳайқириб сўзлар бизларни.

Севгига қолдириб не-не маъсумни,
Гулгун ўлкамизнинг чиройи тўлар.
Бу — бизга саодат бўлган мавсумнинг,
Уша

оқ мавсумнинг давоми бўлар!

Фаргона

Исмоил Тўхтамишев

Куч — ҳақиқатда

«Кўп жаҳонгир кўрган бу дунё»,
Инсон зоти гоҳ титраб, чўчиб,
Атаса-да уларни даҳо,
Кетди охир номлари ўчиб.

Куч, танага сиғмаган маҳал
Ақлдан ҳам ҳатто оздирди.
Қиличига Темурланг зарҳал
«Ҳақиқат — кучда» деб ёздирди.

Хайриятки, ўтиб замонлар,
Равнақ топиб онги, шуури,
Ҳақ-хуқуқин таниб инсонлар,
Етду сочди адолат нури.

Ўз давримга бўлиб ҳамнафас,
Яшаб доим қутлуғ ниятда,
Башар сўзин такрорлайман, бас,
Ва дегайман «Куч — ҳақиқатда».

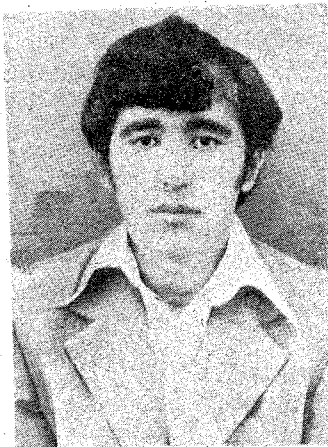
Сен деб чеккан заҳматни ҳордиқ деб билгум,
Қиё боқсанг ногаҳон, тортиқ деб билгум.
Умид узгил дема, бас, мен ўша замон
Ўзимни ҳам дунёда ортиқ деб билгум.

Қарши

Абулқосим Мамарасулов

Жиззах чўлини ўзлаштириш территориал бошқармасининг кўптиражли «Бўстон» газетасида адабий ходим бўлиб ишлайди. 1958 йили Булунгур районида туғилган. Самарқанд Давлат университетининг рус филологияси факультетини битирган.

ЛОЛА САЙЛИ

Шоҳиданинг санаторийга келганига анча бўлди. Тоғ ҳавоси ёқди, шекилли, юзига қизиллик югуриб қолди. Биринчи кунлари палатасидан чиқмасди: ётарди, телевизор кўрарди. Овқатланиш учун ошхонага малол келгандай борарди. Баъзан «палатада ётавериб, димиқиб кетмайсизми?» деб ҳамхонаси Муҳаррам кўчага судрарди. Муҳаррам — йигирма беш ёшлардаги қувноқ жувон. Дам олувчи йигитлардан танишлари кўп. Ташқарига чиқдими, ўшалар етиб келишади. Муҳаррам улар билан очиқ гаплашаверади. Баъзан меъеридан ошириб ҳам юборади. Шоҳидага бунақа суҳбатлар ёқмайди, мазам қочяпти, деган баҳонани қилиб, палатасига қайтади. Йўқ, йигитларни ёмон демайди, балки ҳақиқатан яхши йигитлардир. Кўнгилларида кири йўқдир. Бари бир улар гап сўрайвергандан кейин жавоб қилмасдан иложи йўқ. Суҳбатлашаётганда кўз олдига Облоқул акаси келади-ю...

Шоҳида бир йил касалхонада ётди. Шундан етти ойи гипсда. Шоҳида ётган жойида эрининг борган сари ориқлаётганини сезар, кўргани келганида кўзларига тикилиб, ҳароратли қўлларини юзига сурарди. Еш томчилари ёноқларига сизиб чиқарди. Облоқул акаси уни олқамасди, кўнгил учун, йиғлама, демасди. Меҳр тўла кўзларини тикиб тураверарди.

«Мана кўрасан, — дерди ишонч билан, — ҳали ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Сен тузаласан, врачлар билан гаплашдим, менга Шоҳидамни тузатиб берсангиз бўлди, дедим. Нима керак бўлса, топаман дедим. У ҳам, қўлимиздан келган чорани кўрамиз, тузалиб кетади, деди. Эҳ-хе, ҳали ҳеч нарса кўрмагандай бўлиб кетасан. Яна тоғларга чиқамиз, лола терамиз, хўпми?»

Шоҳида аҳволи оғирлигини касалхонага тушгандаёқ сезган, ҳаётдан умидини узиб қўйганди. Уй-жой, мол-ҳол, бола-чақа у ёқда турсин, ўзини эплай олмаса, бошини ёстиқдан кўтаролмаса, нима ҳам қилсин? Ушанда эрининг кулиб турган кўзларига қараб, раҳми келганди. Узига осон: ўлади-кетади, вассалом. Шўрлик эри овора бўлиб, ҳар ҳафта қанча йўл босиб келиши керак. Балки, жонига ҳам тегар... Шоҳида шунини ўйласа, кўрқиб кетар, охирги дақиқасигача Облоқул акасидан ажрашни истамасди. Майли, кейин ўлигини нимагадир ўраб, қишлоққа олиб кетсин. Бошқа ҳеч киммас, фақат Облоқул акаси!.. Келин бўлиб тушган, бир дунё ширин-ширин орзулар олиб келган хонасида узоғи билан бир кун ҳеч нарсдан беҳабар, беҳис, бежон, тинчгина ётади. Қайнонаси бошида сочларини юлиб йиғлайди. У жуда яхши аёл.

Келинлигининг биринчи кунлари унга ёкиш учун воситалар ахтарарди. Билса, қайнонаси ҳам келин билан келишиб, тинч-тоғув яшаш йўлини қидираётган экан. Кейинчалик шу ҳақда гаплашиб қолиб, иккаласининг ҳам фикри бир ердан чиққанлигидан қотиб-қотиб кулишганди... Яна шаҳардан ота-оналари ҳам келишади. Ҳовли йиғига тўлади. Онаси унинг совуқ, қотиб қолган юзини силайди. «Қизинг, сен ўлганча мен ўлсам бўлмасмиди? Худо сенинг жонингни олганча меникини олса бўлмасмиди?» деб аюҳаннос солади. Кейин Облоқул акаси келади. У мард, чидамли. Бари бир севган ёри — Шоҳидаси билан видолашиш кераклигини ҳис қилиб, кўзлари намланади.

Шоҳидаси учун энди ҳаётнинг ҳеч қандай қизиғи йўқ. Лекин шунга қарамай кўзларини зўрға оқиб, азобланаётган, ғам-ғуссага ботган эрига тикилади. Сочларига дарров оқ оралабди... Ҳаммаси ўзининг ўлими туфайли эканини сезади-ю, сакраб тургиси, «кўп қуйинаверманг, бўлади, энди мен ўлмайман, ўрнингиздан туриг, жоним», дегиси келади. Ҳатто ўрнидан туришга ҳаракат қилади. Аммо, бирданига ўлик эканини эслайди-ю, яна кўзларини юмиб, аввалги ҳолига қайтади. Яна дод-фарёдни эшитмай қолади. Кейин Шоҳидани кафанга ўраб-чирмаб, тобутга соладилар-да, қабристонга олиб жўнайдилар. Ҳовлида аёллар бўзлаб қолаверишади. Уларнинг ичиди онаси билан қайнонаси бор. Бир ёшли ўгли қандайдир бегона аёлнинг қўлида. У ҳам чирқиллаяпти. Уч ёшли қизчаси эса қайнонасининг пинжига тикилганча, ёмон ҳодиса бўлаётганини сезиб, бир унга, бир бунга олазарақ тикилади. Шоҳидани чиқаришаётганда қайнонаси дод солади. Тобутни кўтарганларга, «қизимни бермайман» (Шоҳидани қизим дерди), деб тармашади. Кўз олди қоронғилашиб, ҳушидан кетади. Аёллар қайнонаси билан овора бўлиб қолишади. Тобутни кўтарган эркаклар ҳам тўхтайдди. Облоқул акаси ўз дарди билан аввал кўч нарса ни пай-қамайди. Ҳамма ҳовлига шошилаётганини кўриб, яна бир қўнгилисизликни сезиб, аста қадам ташлайди. Онаси ҳушидан кетган!.. Шошиб қолади. Нажот излаб одамларга қарайди. Аммо Шоҳидаси ўлган...

Бу кўнгилисизликка Шоҳида чидолмайди. Ўрнидан турмоқчи, сакраб ерга тушмоқчи бўлади. Тушолмайди, кафанликка маҳкам боғлаб ташлашган. «Облоқул ака, қўлларимни ечинг, тушай, дардингизга дармон бўлай», дегиси келади-ю, аммо овози чиқмайди. Ўлган. Хўрлиги келади. Ўлган одамнинг ожизлигини, одамлар нимани лозим кўрса шу қолга тушишини яна бир бор эслайди-ю, қимирламасдан ётаверади...

Шоҳида касалхонага тушганида шунақа ваҳимали нарсаларни ўйлаганди. Ўлимига ҳам одатдаги воқеадай хотиржам қарайдиган бўлиб қолганди. Яхшиям, Облоқул акаси бор экан. Бўлмаса, сўзсиз, ғамнинг ўзиёқ Шоҳидани адо қиларди. «Эрингиз сочингни сунурги, қўлингни косов қилиб хизмат қилсанг арзиркан. У тилло экан. Тўзалиб чиққач ҳеч қачон хафа қилма», дейди врач. Шоҳиданинг кўзлари порлаб кетади. Яқин қишининг яхшилигини қалбш ҳис қила туриб, бошқа бировдан ҳам эшитиш одамга алоҳида қувонч бағишларкан-да.

Шоҳида Облоқул акасидан миннатдор. Уни эсласа юзига ёш томчилари юмалайди. Артмайди, артишга уринмайди. Майли, йиғлаётганини кўриб қўйишсин, бахт ёшларидан уялиш шарт эмас. «Тоққа чиқамиз, лола терамиз», деяпти. Аммо ҳали гипсда ёғибди. Кўп ўтмай, Шоҳида яна юриб кетади. Облоқул акаси билан биргаллашиб тоққа, лола сайлига чиқишади. Иккови қўл ушлашганча лозор оралашади. Облоқул акаси лола тутуди. Шоҳида олаётганда қўлидан ушлаб қолади. Қўллари ҳароратли. Ҳарорат Шоҳидага ҳам ўтади. Облоқул акасининг кўзларида Шоҳидага меҳрибонлик, садоқат мужассамлашган. Бу нигоҳларда Шоҳида илғайдиган ва илғамайдиган, сезаётган ва сезмайдиган, биладиган ва билмайдиган кўпдан-кўп яхшилик аломатлари бор. Ҳаммаси Шоҳидага бағишланади. Шуни ҳис қилади-ю, бахтиёрлиги ўн чандон ошиб кетади. Қўлида эса лола! Лолани биргаллашиб тутиб туришибди. Тўлиб-тошиб келаётган ҳисларини яшириш учун Шоҳида лолага қарайди; фикрли чалғитишга уринади... Аммо қаёққа қарамасин, кўзлари биргина Облоқул акасини излайди. Юраги биргина Облоқул акасига интилади. Фикрлари биргина Облоқул акасига қаратилади. Беихтиёр ўзини унинг бағрига отади. Ҳаммаёқ қип-қизил лола! Худди ёйилган гиламдек...

Облоқул акаси, тоққа чиқамиз, деганда Шоҳида шундай ширин хаёллар сурганди. Асли икковининг танишишига ҳам лола сайли сабаб бўлган.

Ушанда ҳам тоққа чиқишганди. Институтда иккиси ёнма-ён гуруҳларда ўқишарди-ю, ҳеч юрак ютиб, бир-бировлари билан тузукроқ гаплашмагандилар. Жисмоний тарбия дарсидан «синов»дан ўтишлари, бунинг учун чамаси ўн беш километр йўлни пиёда босиб ўтишлари керак экан. Тоққа борадиган бўлишди. Институтдаги ҳамма иккинчи курс студентлари қўчаларни тўлдириб

шаҳардан чиқишди. Ярим йўлга етгунча бирга ҳаракат қилишди. Кейин тартиб бузилди. Кўплар чарчаб, орқада қола бошлади. Нозикроқ бўлгани учун Шоҳида бир дугонаси билан энг орқада борарди. Қишлоқ йўлидан ўтиша-ётганда бир уйга сув ичишга киришди-ю, дам олиб ўтиришди. Қайтиб чиқишса, ҳамма кетиб қолибди. Шоҳиданинг мадори қуриганди. Дугонаси олдинга қараб-қараб кўярди. Шоҳида унинг тоқатсизланаётганини, лекин кетолмаётганини сезар, «сен боравер», деса, ёлғиз қолишдан чўйир, бунинг устига, «мени ким деб ўйлаясан?» деб хафа бўлиши мумкин эди. Дугонасини ушлаб турганига виждонан ўзини қойир, тузукроқ режа ўйлаб тополмасди. Шу алпозда кетишаркан, йўл четидаги дарахтларнинг соясида ўтирган қўшни группа студентларидан тўрт йигитни учратишди. Шоҳида қувониб кетди. Ахир, орқада ёлғиз ўзимиз қолдик, деб ўйлаганди-да! Умидсизланганди, хайрият... Бир ишни қилаётганда худди шу ишни бошқа биров ҳам қилаётганини, керак пайти ундан ёрдам олиш мумкинлигини ҳис қилиш кишига қанчалар руҳ бағишлайди. Орқада қолиб кетганлар фақат Шоҳидалар эмас, яна бор экан. Биргаланиб йўлга тушишди. «Сиз чарчаб қолганга ўхшайсиз, қўлингизни беринг, етаклаб кетаман», деб, жавоб ҳам кутмасдан, Облоқул унга ёрдамга келди. «Оғир юкдай» халос бўлганидан қувонган дугонаси озроқ ёнма-ён юрди-ю, кейин олдинроққа ўтиб, йигитларнинг бири билан қўл олишди. Шу тариқа кетаверишди. Энг олдинда икки йигит. Уртада дугонаси билан бир йигит. Орқада Облоқул иккаласи.

Ийқилаётганинга таянч борлигини билсанг кўп ғам чекмайсан. Шоҳида худди шу таянч — Облоқул эканини, унга суяниш кераклигини ҳис қилиб, кўнгли анча жойига тушганди. Шоҳиданинг орқасидан кўп хушторлар юрар, уларни аҳмоқ қилар, овора қилиб, югуртирарди. Аммо ҳозир Облоқулни «ўйнатиш» га ҳоли йўқ. Облоқул гўё сувга чўкаётганида қўлга илинган охириги илинжи — осилиб, жон сақлайдиган тахтадек гап. «Балки бу ҳам ўшаларнинг биридир. Атайлаб орқада қолгандир. Агар шундай бўлса, ҳозир гап бошлайди, қизиқ-қизиқ латиғалар айтади. Ёқиш учун ўзини яхши одам қилиб кўрсатишга уринади», деб ўйлайди. Майли, уринаверсин, ўзини кўрсатишга ҳаракат қилаверсин, яхши бўлса яхшидир, Шоҳидага фарқи йўқ. Етаклаб юрса кифоя. Дугонасининг билдирмасдан гижинишларини кўрмаса, ҳаммасига рози. Ҳозир Облоқулдан фойдаланиб қолиши керак. Йигитларни қизлик латофати билан лол қилиб, шунақа пайтда ишлатмаса, нима қилиб юрибди қиз бола бўлиб?

Бироқ қанча юришмасин, Облоқул гапирмас, гапиришга уринмас, Шоҳиданинг қўлидан ушлаганча, олдинга қараб кетиб борарди. Балки мени ўйлаётгандир, деб йигитнинг юзидаги фикрларни уқмоқчи бўлар, аммо бир маромда ҳаракат қилаётганлиги туфайли юзида ҳам бир хил ўйчанлик ифодаси акс этар, Шоҳида ҳеч нарса англай олмасди. Облоқул ҳар замонда қараб кўяр, фақат кўзларигина қулиб турарди. Ниҳоят, нигоҳлар расмана тўқнашди. Шоҳида, «қачон етамиз, чарчаб кетдик-ку, тезроқ олиб бормайсизми?» дегандек, илтижо билан қаради. «Юраверинг, яқин қолди» дегандек, йигит далда бериш мақсадида қўлини қисиб қўйди. Қўллари ҳароратли.

Олтовлон сой бўйлаб боришмоқда. Борган сари сой кенгайиб, йўл чекинади. Йўлда жарлик кўринди. Кейин жарлик ичида дарахтлар учради. Улар тобора кўпайиб, тоғ ёнбағрига етганларида дарахтзордан нарини кўриб бўлмайд қолди. Узларидан олдин келганларнинг изи йўқолганди. Яна йўл бўйлаб юришди. Яна дарахтлар камайиб, жарлик тугаб, тоғ оралиғидаги сойнинг ўзи қолди.

Шоҳида жуда чарчади. Ихтиёрсиз равишда йигит бағрига кирганча беҳол қадам ташларди. Иложини қилса-ю, шартга ўтирса... Аммо олдиндагилар кетиб борар, иккови орқаларидан судралар, асосий гуруҳ сира кўринай демасди. Шоҳида йигитнинг шундоққина қулоғи тағида нафас олаётганини сезар, нафаси бир-икки дона осилиб турган соч толаларини муттасил пирпиратарди. Ногаҳон, яна қизиқ хаёлларга берилди: ҳозир Облоқул тўхтаб, ўзига қаратса-ю, қучоқлаб ўпаверса-я! Нима бўлади? Қаршилиқ кўрсатадими? Силтаб ташлайдими? Бақириб, ёрдамга бдам чақирадими? Анави тўртгаласи анча олдинда. Бир томон сой, иккинчи томон қир, олдиларида баланд чўққи. Додини кимга айтади? Мабодо қаршилиқ кўрсатмаса-чи? Индамай туриб берса. Йигит ўпаверса. Кейин ўзи ҳам ўпса... Эй-й, шуни ўпадими? Нега бундай ўйлапти? Нимага йигитни назари илмаяпти? Ҳамма йигитларга ўхшаган йигит. Уптирса нима қипти?!

Шоҳида ўз ўйларидан лаззатланиб, кулимсиради. Воқеа қандай давом этишини тасаввур қиларкан, кўрқиб кетди. Кейин «бу фақат хаёл», деб ўзига тасалли берди. Облоқул ҳамон олдинга қараганча, нималарнидир ўйлар,

ёнидаги қиз фикран нималар қилганидан беҳабар эди. «Йўқ, бу йигит унақалардан эмас!» Шу дақиқада Облоқул унга назар ташлади. Кўзлари меҳрибонлик билан кулиб турарди. Худди: «Дадил бўлинг, яна озгина қолди, тезда манзилга етамиз» деяётгандек. «Йўқ, бу кўзлар алдамайди, — Шоҳида уялиб кетди. — Қиз бола бўлатуриб шунақа нарсаларни ўйласам-а!..»

Навбатдаги дўнгликдан ошганларида қадами илдам тўртовлон сув бўйида ўтиришган экан. Улар тўрхалталарида олиб чиққан тушликларини чиқаришди. Шоҳида қўлига нон, шоколад олди-ю, иштаҳаси йўқлигини англаб, қайтадан жойига қўйди. Облоқул эса шапати ноннинг ярмини синдирди-да, сой сувига ботириб ея бошлади.

— Сиз ҳам шундай қилинг, — деди у. — Ҳар қандай шоколаддан кўпроқ маза қиласиз.

Қиз илжайди, кейин йигит узатган яримта нонни сувга ботириб тишлади. Назарда шириндек туюлди, нонни яна сувга ботирди, яна тишлади. Нон жуда ширин!.. Иштаҳаси очилди, қаттиқ толиққанини сизди. Облоқулга шодон тикилди. Унинг кўзлари «Айтмадимми, зўр-а?» дегандай кулиб турарди. Шоҳида бошқача бўлиб кетди. Бутун вужудини нимадир ағдар-тўнтар қилаётгандай, Облоқулнинг кўзларидаги нур қалбининг қай бурчинидир ёритаётгандай... Бундай ўзгаришни ўзида биринчи марта ҳис қилиши.

Шоҳида энди ичиди Облоқулни мақтаётганди. Нимасини мақтайди? Нега мақтаяпти? Ҳаммага ўхшаган йигит. Азалдан йигитлар қизларга ёрдам бериб келган. Ҳеч ажабланадиган ери йўқ... Бари бир у ипсиз боғланиб бораётганини тушунар, совуққон бўлишга ҳарчанд уринмасин, шунчаки қарайман, деб йигитга меҳр билан тикилаётганида ўзини-ўзи қўлга туширарди. Юраги типирчиларди.

Узоқдан эшак минган одам келаверди.

— Шу тарафга кетаётган кўп йигит-қизларни кўрмадингизми, ота? — сўради йигитлардан бири.

— Йўқ, — деди ота эшагини тўхтатиб, қўлидаги чўпон таёгини қўлтиғига қистириб, оқ оралаган соқолини силаркан, синовчан кўзларини шаҳарликларга тикди. — Сизларга ким керак?

— Биз шаҳардан турпоходга чиққан студентлармиз, асосий гуруҳдан орқада қолгандик, — деди бояги йигит, — улар шу тарафга кетган бўлиши керак.

Ота «турпоход» сўзининг маъзини чақмоқчи бўлди шекилли, бир оз ўйланиб қолди.

— Шаҳардан келганларнинг ҳаммаси пастда, — деди сўнгра, — бу томонда одам зоти йўқ. Кўрмасдан ўтиб кетгандирсизлар. Ҳалиям орқага қайтаверингизлар.

Олтовлон бир-бирларига қарашди. Ота эшагининг қорнига тепкилаб, йўлида давом этди. Уч гуруҳга бўлиниб йўлга чиқишди.

Облоқул ҳамон, Шоҳиданинг қўлидан ушлаганча, хотиржам кетмоқда. Кам гапиради, ҳар замонда қараса, кўзлари кулиб турган бўлади, бир маромда нималарнидир ўйлайди. Бир маҳал қирга тикилиб қолди. Ун қадамча шу алпозда юрди. Кейин «тўхтаб туринг», деб шовилганча, қиялаб, қирга чиқа бошлади. Шоҳида ҳайрон! Йигитнинг чаққон ҳаракатларини кузатаркан, эпчиллигини тан олаётганини, «кўрдингми, қандай зўр йигит», деб ўзига-ўзи мақтаётганини сезиб қолди.

«Нимаси зўр? — деди юрагининг бир томони қарши чиқиб. — Оддий йигитлардан бири».

«Ўжарлик қилма, — таъкидлади иккинчи томон, — бунақа йигит ҳар қадамда учрайвермайди, синаш учун ҳар куни бундай вазият бўлавермайди».

«Ҳо-о, ким синар экан? — вужудда юз бераётган ҳолатни пайқамасликка оларди биринчи томон, — шу пачоқ йигитни синар эканманми? Нимасини синайман? Бемаъни гапларингни қўйсанг-чи».

«Ҳали бу гапларинг учун пушаймон ейсан», — деди иккинчи томон совуққонлик билан.

«Нима? Нима? Сен нега мени тинч қўймайсан? Нимага ундаяпсан? Фикрингни сезаяпсан, шу йигитни сев демоқчисан-да, тўғрими?»

«Мана, энди иккимизнинг фикримиз бир ердан чиқди».

«Ҳеч қачон бундай воқеа юз бермайди».

«Сафсата ни бас қил. Ҳаммасини ўзинг кўриб-билиб турибсан. Уша йигитга интиляпсан, яна тан олгинг келмайди-я! Ҳозир ҳам, мен билан олишсанг-да, кўзларинг ўшани изляяпти. Ана, қарагин, қандайдир тошнинг ёнида чўккалади. Ниманидир олди. Ана, баланд кўтариб, кўрсатаяпти. Ур-ре! Лола!..»

Қип-қизил лола кўтариб, юзи қизарганча йигит келарди.

Қип-қизил лолага боқиб, юзи қизарганча, севгига ташна қиз турарди.
Лола қип-қизил эди! Юзлари қип-қизил эди! Улар ҳаяжондан антикарди-лар. Лола иккаловининг йўлини узил-кесил бир томонга буриб юборганди...

Тоғ йўлидан қайтиб тушишганда курсдошларини кўриб, қувониб кетишди. Билишса, ўзларидан бошқа ҳеч ким тоққа чиқмаган, бари тоғ ён бағридаги дарахтзорга кириб кетишган экан. Дарахтзор қалин, бир ҳисобдан сойлик бўлгани учун йўлдан беҳабар ўтиб кетишган.

Институтни битиришда никоҳ тўйлари бўлди. Келин-куёв қўш дипломни қўлтиқлаб, Облоқул акасининг қишлоғига жўнашди. Шоҳида асли қишлоқ қизи, отасининг хизмати юзасидан шаҳарга келиб қолишганди. Киши қишлоқда туғилдими, сигирнинг сутини ичиб катта бўлдими, шаҳарда ҳар қанча яшамасин, гала-говурга ўрганмасин, қалбининг бир бурчагида қишлоққа йитилиш ҳисси яшириниб тураверади. Шоҳида янги ҳовлига тезда ўрганиб кетди. Айниқса, қайнонасига ёрдам беришни жуда истарди. Қайнонаси унга иш қилинг, демас, сигирни ҳам индамасдан ўзи соғаверар, нонни ҳам ўзи ёпаверарди. Шоҳида қайнонасининг ёрдами билан бу ишларни ўз қўлига олди. Шу орада қизчалари туғилди. Кейин ўгли. Ҳамма кўргиликлар ўшандан бошланди. Кичик, катта чиллалари, ундан кейин қанча вақт ўтди ҳамки, ишга чиқолмади. Ҳатто эмизикли ўғлига ҳам тузукроқ қаролмасди. Аста-секин уй ташвишлари яна қайнонасининг чекига тушди. Шоҳиданинг дармони кетиб борар, уйда «бекорчи хотин» бўлиб қолаётганидан виждонан қийналарди. Бола туғилгандан сўнгги нимжонлик, ўтиб кетса керак, деб анча вақтгача оилада ҳеч ким эътибор бермади. Шоҳиданинг ўзи ҳам шу фикрда эди. Қайтадан кучга кирса, қайнонасининг қўлидан рўзғор ташвишларини олишни ўйлаб, ўзига тасалли берарди. Аста-секин ўзидаги дард вақтинча эмаслигини, борган сари оғирлашиб бораётганини сизди. Шу орада грипп билан қаттиқ оғриб, ётиб қолди. Облоқул касалхонага олиб бормоқчи эди, «Уламан саттор, бормайман, — деб туриб олди. — Қўлимда болам бор, қандай уни ташлаб кетаман, шунчаки грипп, ўтади-кетади», деди. Шоҳида доим белида аллақандай оғриқ сезарди, кунлар ўтиши билан гриппга асорати ҳам қўшилди-ю, оғриқ кучайди. У бўлди-бу бўлди, орадан икки ой ўтди-ю, ўрнидан туролмай қолди. Мажбуран касалхонага олиб боришди. Ушанда эди-да, ётиб олиб, ўлишини тасаввур қилганлари. Умуртқа суяги чирий бошлаганди. Даволаш жуда қийин эди. Аҳволи оғирлигини Шоҳида ҳам сезарди. Сезарди-ю ўлиб кетсам нима қилади, деб Облоқул акасига раҳми келарди. Улса, эҳ-ҳа Облоқул акаси озмунча ташвишларга қоладими? Мендан кейин ўзига яхши хотин топа олармикан, деб қайгурарди. Аммо кўнглининг бир бурчагида ўша аёлга рашки келаётганини билиб қоларди. Улимини кутарди-ю, ўлгиси келмаётганини билиб қоларди. Облоқул акасига «Кўп келаверманг, ўй ишларига қарашинг», дерди-ю доим ёнида ўтиришини истаётганини билиб қоларди. «Балки, ҳозирдан янги жуфт излашга тушгандир», деб ўйлар, гўё шундай бўлиши табиийдек, «акаси»нинг ёнида бошқасини кўз олдига келтирарди...

Облоқул акаси куёвлик кийимида. Ёнида ҳарир парда ичида уялганча келинчак турибди. Қизчаси, қайнонасининг қўлидаги ўғилчаси бир четда мўлтирашади. Тўйхонанинг бир бурчагида гипсланган Шоҳида ётибди. Келин-куёвга қарайди-ю, ўзини тутолмайди. Эри эса: «Ахир ўзинг шуни истагандинг-ку, бари бир эрта-индин ўлиб кетадиган одамсан, мен эса яшашим керак, кўрдингми, қандай чиройли қизни топдим», дейди. Шоҳиданинг баттар хўрлиги келади. Бақириб йиғламоқчи бўлади, аммо озови чиқмайди. Турасолиб келинни косов билан қувламоқчи бўлади-ю, аммо гипсланган. Қелин-куёв тантана билан ёнидан ўтади. Ўтирганлар ўринларидан туриб, қарсақлар билан олқишлайдилар. Шоҳидани эса ўтган-кетганлар туртади, масхаралаб кулади.

Шундай бўлиши керак эди. Шоҳида бунга яхши тушунади, аммо тушуниш бошқа-ю, ҳаётнинг ўйинини бошдан ўтказиш бошқа. Тақдирга тан бермоқчи, бироқ юрагида исён. Естиги хўл бўлиб кетган... Қимдир юзини силади. Кўз ёшларини артди. Пешонасига қўлини қўйди. Шоҳида силтаб ташлади. Қулоғига: «Шоҳида! Бу мен, мен келдим», деган мулойим овоз эшитилди. Облоқул акаси! Бу ерда нима қилапти? Ҳозиргина келинчакнинг ёнида бошини эгиб турганди-ку!.. Қўрқа-писа кўзини очди. Ҳақиқатан ёнида Облоқул! Шоҳида баттар йиғлади. Ўзини йиғидан тўхтатиб ололмасди.

— Облоқул ака, сиздан илтимос, — Шоҳиданинг биринчи гапи шу бўлди, — агар яна уйланадиган бўлсангиз, ўлгунимча сабр қилинг. Майли, сиздан мингдан-минг розиман, фақат ўлгунимча сабр қилинг, хўпми?

— Тентаккинам, — деди Облоқул, — нималарни ўйлаб ётибсан? Мен дори

топиб келаяпман. Бу ерда бошқа ҳеч кимда йўқ. Камёб. Врачлар буюришганди. Кўп жойларни изладим. Олдиндан чиқиб кетганимдан бери ҳали уйга борганим йўқ.

Шоҳида дорини олиб, Облоқулга синчиклаб қаради. Кўзлари киртайган, ёқаси кирлаган, соқоллари ўсган. Шоҳида ўзидан-ўзи уялиб кетди.

— Мен эса хаёлан сизни тўй қилдим, бошқатдан уйлантирдим, — деди ўзини босиб олгандан кейин. — Ўрнимни олган янги хотинга қараб, алам билан йиғлаётгандим. — Шоҳида ширин жилмайди.

— Э... Балки, менга фақат сен керакдирсан, балки мен фақат сени истарман... — эрининг сокин овози Шоҳиданинг бутун вужудини жимирлатиб, роҳатли бўшаштириб юборди.

Ушанда айтганди-да «Тоққа, лола сайлига чиқамиз» деб.

Эрини яна бир марта қаттиқ овора қилганини эслайди. Гипсни олганларидан кейин яхши юриб кетолмасди, шунинг учун қўлтиқтаёқ керак экан. Арзимаган нарса-ю, топилиши қийин. Врачлар буюргандан кейин роса бир ҳафта излабди. Касалхонадан чиқиб, дорихонама -дорихона қидирибди. Охири, кўзга ташланмайдиган район дорихонасида иккитаси чангга ботиб ётганини кўриб қолибди. Ушанда палатага яна афтодаҳол, лекин бахтиёр кириб келганди.

Биринчи марта оёққа тургани-чи? Худди гўдак энди қадам ташлаётгандек. Врач ва Облоқул акаси икки қўлтиғидан ушлаб олишди. Уз оёқларинг билан юриш қанчалар роҳат. Бу ёлғизгина Шоҳидага аён. Бемалол қадам босадиган бўлгунча Облоқул акаси ёнидан кетмади. Шоҳиданинг раҳми келар, уйда қайнанаси жуда қийналаётганини билар, лекин ёнидан кеткизишни ҳам истамасди. Айни дақиқаларда қўлтиқтаёқда н кўра кўпроқ Облоқул акасининг ўзи керак эди унга.

Бир йилда уйга қайтди. Аввалгидай кучга кириш учун яна уч-тўрт ой дам олиши шарт. Врачлар Шоҳидани санаторийга юборишни маслаҳат беришганди. Ушанда баъзилар Облоқул акасига ҳар хил гап айтаверибди. «Санаторийда хотинлар унақа бўлиб кетади, бунақа бўлиб кетади...» дейишаверса, анча ўйланиб қолибди. Охири кўнглидаги ҳамма гумонларни енгди...

Муҳаррам санаторийга Шоҳидадан сал олдин келган, шу ердаёқ икки-уч йигитни (ўзининг айтишича) телба қилибди. Касалхонага тушгандан кейин «силсан» деб эри уни ташлаб кетибди. Шунинг учун жамики эркак зотини кўргани кўзи йўқ. Фикри-зикри — тўғри келганини бошлаш. Хушбичим жувон бўлгани учун санаторийда анча хушторлар ортирган, атайлаб, бирини иккинчисига тезлаб, уриштириб, ўзи четда томоша қиларди.

Муҳаррам Шоҳиданинг ҳикоясини мароқ билан тингласа-да, Облоқулдек яхши одамлар борлигини тан олгиси келмасди. Бу Шоҳидага яна таъсир қилар, Облоқул акаси билан ифтихор қиларди. Бора-бора Муҳаррам кўп ўйлайдиган бўлиб қолди. Шоҳидадан такрор-такрор эри ҳақида сўрар, қандай хабар олганларини, дори излаганларини жуда аниқ билгиси келарди.

Муҳаррам аста-секин Шоҳидага боғланиб борар, илгари кўчага тортадиган бўлса, энди палатада ўтириб, узоқ суҳбатлашарди. Гап қаёққа айланмасин Облоқулга тақалар, кейин ҳаёл суриб, ўтириб қолардилар. Хат орқали Облоқул акасининг расмини сўраттириб олишди. Суратдаги кўзлари кулиб турган йигитга Муҳаррам узоқ тикилди. Кўнглидан кўп нарсалар ўтаётганини билиб, Шоҳида индамасдан кузатди. Муҳаррамнинг қўллари титрарди. Расм полга тушиб кетди, аммо сезмади. Шоҳида дугонасининг ҳолатидан кўнгли бузилиб, қимирлолмай ўтираверди. Муҳаррамнинг боши эгилган, кўзларини туман қоплаган... Енингдаги киши ҳам чекаётганини кўриб, асло кулиб ўтолмайсан. Унинг ғами заррача бўлса ҳам беихтиёр сенинг қалбингга кўчади. Шоҳида дугонасини ташлаган бевафони жуда ёмон кўриб кетди. «Ёмон кўриш» оддий муносабат. Аммо нафратни ифодалашга сўз йўқ. Балки ораларидан бирон гап ўтгандир, аммо қайси мард йигит хотинини қийин аҳволда касалхонада ётганида ташлаб кетади. Хотин деган инсонга айнан ўша вақтлар эр таянчи, меҳри, садоқати керак-ку! Буни ўз ҳаётида синаб кўрди... Ниҳоят, Муҳаррамнинг дарди бир оз камайди шекилли, суратни қидирди. Ҳижолатлик билан авайлаб, полдан олиб, Шоҳидага тутаркан:

— Сиз жуда бахтиёрсиз! — деб уни маҳкам қучоқлади. Кўзларида ёш йилтиллади. Кафти билан артди-да, ўзини оқлаган бўлди. — Кўнглингизга келмасин, сизнинг бахтингизга ҳавасим келганидан... Ҳали кўрасиз, менга ҳам худди Облоқул акага ўхшаган йигит учрайди, кўнглим сезаяпти. Ушанда сизга расмини юбораман. Уни эса (ташлаб кетган эрини айтапти) ҳеч қачон тилга олмайман. Қайтага яхши бўлди, ёмон кунимда асл башарасини кўрсатди. Ун-ўн беш йилдан кейин билганимда нима қилардим...

Аҳмаджон Лукмонов

1948 йили Наманган область Янгиқўрғон районининг (ҳозирги Чортоқ) Короскон кишлоғида туғилган. 1971 йилда Тошкент Давлат университетининг Шарқшунослик факультетини тугатиб, бир неча йил хорижий мамлакатларда ишлаган. Ҳозир Узбекистон «Ватан» жамиятида масъул вазифани адо этмоқда.

ҒУРБАТДА ҒАРИБ...

Бирга эдик чоғи пода боққанда,
Тоғу тош гулдураб чақмоқ чаққанда,
Бирга эдик чоғи дўл ҳам ёққанда,
Четда қолдинг нечун дўлона қоққанда?
Миртемир

Бу воқеа шу кунларда Арабистон ярим оролида бўлиб ўтган. Қўшним ҳикоясини тинглар эканман, кўз олдимдан яккам-дўккам хурмо дарахтлари, чексиз қумлоқ ва ярим қуриган ёвshanлар орасида ўтлаб юрган бўталоқ ва туялар ҳамда мазут хиди анқиб турган жойларда қўққисдан пайдо бўлган кўп қаватли гиштин уйлар ўта бошлади. Ҳа, бу мамлакат — саудийлар мамлакати, ислом дунёсининг маркази.

Қачонлардир қисмат деб аталмиш ҳиссиётга асир бўлиб, ўз киндик қони тўкилган муқаддас Ватан тупроғига зарда қилиб, бош олиб кетганлар хаёлот кўзгусида акслана бошлади.

Қулоғим ҳуққасида жаранглаб турган буюк армон билан оққа кўчира бошладим.

I

Шайх Абдуқодир ёши саксондан ўтган бўлса ҳамки, бемор бўлиб бунчалик узоқ ётганини ҳеч ҳам эслолмайди. Мана, уч ойки, кўрпа-тўшак қилиб ётиб қолди. Таҳорат ушатгани ҳам қўшнининг ўғли — умрингдан барака топгур Мансур ёрдамида зўрға қўзғалади. Бирдан-бир зурриёти Абдували узоқ Фарғонада. Ота-боболари арвоҳини ёд этиб, уларнинг чирогини ёқиб ўтирибди. Минг афсуски, бундай амри вожибни адо этиш шайх Абдуқодирга насиб қилмади. «Олло-таоллонинг иродаси шундай экан», — хаёлидан ўтказди шайх. Хаёлидан ўтказди-ю, эти жунжикиб кетди. Наҳотки, унинг ота-онаси ҳам фарзанд йўлига термилиб, кўзи тўрт бўлиб, оламдан ўтган бўлса! Ич-ичидан кўзғалиб келган алам уни беихтиёр ингротиб юборди. Зўрға иккинчи томонига ағдарилиб, кўзида пайдо бўлган халқа-халқа ёшни қоқ суяк қўли билан артди.

Ҳафтияк устида мудраб ўтирган Мансур чолнинг инграганидан сергак тортиб:

— Лаббай, ҳазратим! — дея мурожаат қилди шайх бувасига.

— Йўқ, болам, ҳеч нарса. Ҳафтиягингни ўқийвер, — жавоб қилди шайх. Ичида қўрғошиндай зил босиб ётган дардни шайх болага айтмоқчи ҳам бўлди. Лекин: «Болага айтганим бефойда. Ўғлим келганда, барча ҳамюртлар йиғилганда айтаман. Айтмай ўлиб кетсам, яна бир армон ичимда қолиб кетади», — дилидан ўтказди шайх.

Фарғонада қолиб кетган ўғли ҳақида ўйлаб кетди. Бундан беш йил муқаддам шайх кўзининг нуридийдаси — ўғли билан Туркияда учрашган эди.

«Сайёҳлар билан Туркияга отланишман, Анқарада кўпроқ бўламан», деган мазмундаги хатни олгач, шайх гўё қанот чиқарди. Таниш-билиш, дўст-ёридан бу гапни сир тутди. Ҳа-да, агар Соли қоридек исковучлар билиб қолсам, тамом

деяверинг. Шайхни ҳам тириклайин гумдон қилиши турган гап. Бир воқеа кечагидек эсида.

...Истамбулда истиқомат қилувчи Мажид Маккатиллога — холасиникига келиб қолди. Ўзида йўқ хурсанд. Ватан ундай, ватан бундай, деб ҳикоя қила бошлади. Маълум бўлишча, у Ўзбекистонга сайёх бўлиб бориб келган экан. Кўпчилик ҳамшаҳарлар қизиқишиб, уни-буни сўраша бошлади. Шу пайт ердан чиқдим, осмондан тушдим, Соли қори ўз «мурид»лари билан пайдо бўлди. Жамоат анграйиб эшитаётган суҳбатга бир оз қулоқ солган бўлди-да, Мажидга деди:

— Хў бола, нималар деб шанғиллаяпсан! Сен Ўзбекистонга бордингми? Бекорчи гап! Борганингда тириклайин қайтмасдинг!...

— Қори ака, нималар деяпсиз? — эътироз билдирди Мажид. — Мана у ерда тушган суратларим, мана, ўзбекча ашулалар ёзилган кассеталар олиб келдим.

— Қани-қани, — деди қори ранги-қути ўчиб. Мажид ҳам содалик қилиб барча сурату кассеталарни қорига тутқазди. Қори «мурид»ларига «кетдик» ишорасини қилиб, Мажидга: — Сен билан бошқа жойда гаплашамиз. Бизга алоҳида суҳбат қилиб берадилар, — деди истеҳзоли кулиб ва ҳовлидан чиқиб кетди.

Жамоат лом-мим деёлмай, айб қилган боладай, ўтирган жойида қотиб қолди.

Ярим соат ўтар-ўтмас Соли қори полиция кийимидаги кишилар билан келиб, Мажидни олиб кетди...

Бу воқеа шайх Абдуқодир ҳаётида ўчмас из бўлиб қолган эди. Шу билан бирга эҳтиёткор, ўз ҳамшаҳарларига нисбатан хиёл бўлса-да, фидокор бўлишга ундаган эди.

Ушанда шайх кўпчилик каби бошини қуйи солиб ўтира олмади. Йиғилганларга мурожаат қилиб:

— Ҳамшаҳарлар! Бир чора-тадбир кўрмасак, бу бола-фақирни бир бало қилишади, — деди ва ватандошлар орасида гапи ўтадиганларга иш тақсимлади. Улар идорама-идора чопишди, муҳоний ёллашди. Ниҳоят, роса ўн ой деганда соддадил Мажидни кафолатга олиб, бир кеча-ю, бир кундузда мамлакатдан чиқариб юбориш шарти билан қутқариб қолишди. Нақ бўлмаса, боласи тушмагур «у томоннинг жосуси» сифатида маргижувон бўлиши турган гап эди.

Кейинчалик Соли қори шайх Абдуқодирга бўриқараш қилиб қолди. Лекин ҳеч нарса қилолмади. Сабаби Абдуқодир ватандошлар орасида ном чиқарган. Бузрук эшоннинг шогирди ва яккаю ягона фарзанди, арзандаси — Тухфaxonнинг умр йўлдоши эди.

Шайх энди бу воқеаларни эслар экан, бир муштипар ҳамшаҳарининг оғир кунда кор қелганидан ниҳоят даражада мамнун бўлиб, дарди бир оз енгиллашгандай, равшанлашгандай бўлди. Сўнг паст овозда:

— Яратганингга шукр, яратганингга шукр! — деб қўйди.

Тун бўйи шайх буvasи билан овора бўлиб, мижжа қоқмаган Мансур Саҳрон Кабир томондан эсаётган илиқ шабада таъсирида аллақачон пинакка кетган. Бурни, пешонасида реза-реза тер, деворга суянганича ўтирган ҳолда ухларди. Абдуқодир унга бир қараб қўйди-ю, индамади. «Бола бечора пича ором олсин, қийналиб кетди», — хаёлидан ўтказди шайх. Ўзи эса ўғли билан кечирган ширин дамларни, бир-бирига тикилиб ҳўнг-ҳўнг йиғлаганларини бир бошдан эслай бошлади.

Шайх Анқарага қилаётган сафаридан кўзлаган мақсадини на хотини, на қайночасига айтди. Савдо ишларини баҳона қилиб, бозордан у-бу матоларни олган бўлди. Икки чамадон билан Туркияга йўл олди.

Анқарага кела солиб бир ватандошга учрамади ҳам. Хориждан сайёҳлар қабул қиладиган ҳамма ширкатларни кезиб чиқди. Хўжайинларига совға-салом қилди. Совет элчихонасига борди... Ниҳоят, «Интурист» ташкилоти билан алоқа қиладиган ширкатни топди. Маълум бўлишча, бундан тўрт ой муқаддам бир гуруҳ сайёх келган экан. Эндигиси яна йигирма кундан кейин келишини бир амаллаб билиб олди. Йигирма кун... Шайх учун бу йигирма кун йигирма йилдан ҳам, хорижда ўтказган йилларидан ҳам узунроқ, кўпроқдек туюлди.

Вақт дегани ҳам шунчалик имиллайдимми? На ейишда, на ичишда ҳаловат бўлди ва на уйқусида ором. Ҳар не бўлмасин, интилганга толе ёр.

Йигирма кун ҳам ўтди. Абдуқодир учун бир асрдай туюлган бу муддат

ичида у на бирор ҳамшаҳарникага борди ва на ўзи билан келтирган молларини пуллади. Фикри-зикри ўғлида эди. Чунки у ота бўлиб, оталик лаззатини тўтмаган, фарзандига оталик меҳрини беролмаган эди. Энди у ярим асрдан мўлроқ ҳаёт тажрибасига эга ўғлини кутарди.

Шайх кечаси билан беҳаловат бўлиб чиқди. Тонг ёришай деганда кўзи хиёл илиниб, туш кўрибди. Хобида у туғилган жойи — Қўшчинор қишлоғидаги уйларида эмиш. Айвон олдидаги оқ ўрик тагида ўтирган эмиш, бошига ғарқ пишган ўриклар тўкилар эмиш. У тўкилган ўрикларни еб улгуролмай, ўзидан ўзи бундай тотни, бундай лаззатни фақат болалигимда, ўсмирлигимда шу уйда тотган эдим, дермиш.

Шайх Абдуқодир уйғониб кетди. Ҳаво бўғиқ, димлигидан оғзи қуруқшаб, қаттиқ ташналик ҳис қилди. Эшик ёнида турган мис обдастадаги сувдан мириқиб ичиб, хобида кўринганларини эслашга ҳаракат қилди ва ўзича яхшиликка йўйиб, апил-тапил бамдод намозига ҳозирлик кўрди.

У ташқарига чиққанда Анқара осмони зил-замбил булут билан қопланган, гўё жоме миноралари осмони фалакни зўрға тутиб тургандай эди. «Наҳотки, тушим тескари чиқса. Бундай об-ҳавода улар тушган самолёт қўна олармикан», деган ўйлар шайхнинг миясини пармалай бошлади. У салоти субҳни қандай адо этганини ҳам сезмай қолди. Қўлидаги тасбеҳини аста-аста ўтказиб, бир оз дуо ўқигандай бўлди. Хона ёриша бошлади. У яна ташқарига чиқди. Унинг қулоғига узоқ-яқиндан бир-бирига жўр бўлиб қичқираётган хўрозлар овози билан итларнинг ҳуришига шу атрофдаги хонадон эгаларининг узун-қисқа йўталлари қўшилиб, Анқара уйғонаётганлигини билдирар эди. Йўк, хайрият, машриқ ҳам тандирда пишаётган нондай олдин оқариб, кейин қизара бошлади. Шайх дилига қувонч югурди.

...Абдуқодир Анқара аэропортига чиқар экан, «келганмикан, келганда ҳам таний олармиканман», деган ўйлар миясида чарх урарди. Шайх аэропорт биносининг гоҳ у-гоҳ бу бурчагига бўзчининг моксидек бориб кела бошлади. Шу пайт радиодан туркча эълон эшитилди: «Московдан гелмакда ўлан уचाқ беш дақиқа сўнгра Анқара ҳаво алонига инажақдир».

Абдуқодир ёши кексайиб қолганига қарамай, аэропорт биносининг юқори қисмидаги кузатиш жойига қандай кўтарилганини билмай қолди. Қўйруғига ўроқ-болғали қизил байроқ расми солинган самолётдан чиқаётган дўшпилиларга кўзи тушди. Юраги гупиллаб ура бошлади. Кўз олди хиралашгандай. Унинг қулоғига аэропортдаги шовқин-сурон ҳам кирмай, ҳар доим «ҳақ-таоло» оғзидан тушмайдиган шайх «танирмикансан» сўзини зикр қила бошлади.

Самолётдан тушган йўловчилар автобусда шундоққина аэропорт биноси ёнига келиб тушдилар. Улардан бири атрофга аланг-жаланг боқарди.

Е, тавба, инсон ҳам шунчалар бир-бирига ўхшайдимми?! Наҳотки, у ўғли бўлса! Бу ўзи-ку! Баланд бўй, қуюқ қош, хиёл пачоқроқ бурни ҳам худди ўзиники. Шайх чидаб туролмади:

— Абдували, ўғлим!

...Ҳовли саҳнидаги шарпа Абдуқодирни ҳушига келтирди. Остона олдида:

— Ана холос, биз сизни Мансурга ишониб топширсак, у бемалол ухлаб ётибди, — деб Мансурнинг отаси Музаффар турарди.

Музаффар шайхга салом бериб кўришгач, ўғли ёнига секин ўтиб, уни турта бошлади:

— Тентак, ҳафтиякни очиб қўйиб ухлайсанми?! Бу гуноҳи азим-ку? Бола кўзини очди. Отасини кўриши билан сакраб ўрнидан туриб, «Кўзим кетиб қопти», — деб узр сўрай бошлади.

Музаффарнинг феълени билган шайх паст овозда:

— Майли, Музаффаржон, болага тегманг. Ҳозиргина ўқиб турганди, кўзи илинибди. Бу иссиқни қарамайсизми, — деб Мансурнинг ёнини ола бошлади. — Яхшиси, тижоратдан гапиринг, — деб мавзуну ўзгартиди шайх.

Ўғлини ҳовлига чиқариб юборган Музаффар гап бошлади:

— Шайх бува, севинчини чўсангиз ҳам бўлаверади. Бугун Мажид орқали ватандан хабар келди. Ўғлингиз узоғи билан ўн беш кун ичида келиб қолармиш, — сўнг қўлидаги мактубни Абдуқодирга узатди.

Шайх мактубни олгач, лабига босди, сўнг кўзига суртар экан:

— Ўғлим! Ўғлим, Абдувалижон! Сени бир кўриб, ватан хидини туйиб ўлсам армоним қолмасди, — деб пиқиллаб йиғлай бошлади.

— Ҳе, қўйсангиз-чи, шайх бува. Ҳали соғайиб кетасиз, — Музаффар шундай деди-ю, чолнинг заъфарон юзига кўзи тушиб, «Илоҳим, ўғли тезроқ келсин-у, бир кўриб қолсин», — деган фикр ўтди хаёлидан. Сўнг Музаффар иши борлигини баҳона қилиб, юзига фотиҳа тортиди ва ўрнидан тураётди:

— Шайх бува, ҳозир Мансур келади. Келинингиз жуда ширин овқат қилган экан, бир коса бериб юбораман. Аччиқ қилиб ичинг, эрталабдан бери намак тотмаган кўринасиз, — деб эшик томон юра бошлади.

Шайх Музаффар ҳақиға дуо қилди.

Абдуқодир ичида шу қўшнисининг борлиги учун яратганга шукрона айтди. Хайриятки, шулар бор экан. Гоҳ Музаффарнинг ўзи, гоҳ унинг ўғилларидан бири у билан бирга. Ҳовли-жойини ўлгандан кейин Мансурга қолиши ҳақида хат қилдириб берганидан бери Музаффар Мансур қулоғига «шайх буванг ёнидан эртаю кеч жилма!» деб қўйгани-қўйган.

Агар шулар бўлмаганда, балки шайх аллақачон тангри олдида бандаликни бажо келтириб, ўлигидан ҳеч ким хабар ҳам топмасмиди?!

Мана, қайноғасидан, сўнгра хотинидан жудо бўлибдики, фақат шу Музаффар ва унинг болалари қор келяпти. Шайх шуларни ўйларкан, ё Музаффар, ё оллога илтижо қилгандай:

— Ўзинг ғамхўр, ўзинг ғамхўр! — деб қўйди.

Нима бўлди-ю, шайх хаёлига хотини ва ўлими олдидан ризолик тилашиб гапирган гаплари кела бошлади:

Ҳамшаҳарлари орасида бойлиги билан ном чиқарган Бузрук эшон бир аср яшаб, ҳеч нарса кўрмагандай, надомат ила оламдан ўтди-кетди. Унинг қанчалик қабиҳлиги, разиллиги ва ватандошларига бемуруватлигини фақатгина шайх биларди. Шу одам туфайли Абдуқодир сарсонликда кун кечирди, унинг ширин суҳанларига, узундан-узун маърузаларига ишонди. Аввалига «пирим» деб этагини тутган кишиси ғурбатда унинг бошига не-не кулфатларни солмади дейсиз. Лекин шундай бўлса-да, у эшоннинг хизматини қилиб, даккисини ёб, унинг қўлида савод чиқарди. Охири Абдуқодирнинг ҳаракатчанлигими ёки кўркамлиги, ақлли, фаросатлилигими ёки бошқа бир сабабми, Бузрук эшонга ёқиб қолди. Алҳол унга ватандан ёдгорлиги — қизини беришга рози бўлди. Тўй ўтгач, шайх сабабини тушунгандай бўлди. Хотинига шама қилиб:

— Мен сизни жонон пиёла десам, чегаланган экансиз, — дея олди, холос. Ундан бошқа нима ҳам дея оларди. Ҳар қалай у энди хизматкор эмас, хиёл бўлса-да, шу оила аъзоси сифатида кун кечира бошлади.

Абдуқодир ярим асрдан кўпроқ қайноғаси унинг юзига бирон сўз айтмаган эса-да, тенг-тўшлари орасида «куёвимиз аслзода бўлмагани учун набирасиз ўтдик», деган сўзларни айтиб юрди. Бу гаплар Абдуқодирнинг қулоғига ҳам етар, лекин у ўзини эшитмаганга соларди. Индамасди, чидарди.

Бузрук эшон вафотининг қирқинчи кунини унинг қизи, яъни шайхнинг хотини хасталаниб, кўп ўтмай омонатини топширди...

...Кимки ўз тупроғини азиз қилмабдики, шу кунга мубтало бўлади. Авлиё-анбиёлардан қолган «Элидан айрилган ўн кун йиғлар, еридан айрилган ўлгунча йиғлар» нақли бежиз эмас.

— Во-дариг!.. — ўз хаёлидан ўзи қўрққан шайх Абдуқодир сапчиб ўрнидан турмоқчи бўлди. Лекин у на белини, на оёғини тута оларди. Тахтадан юзтубан қолда форсий гилам устига йиқилди.

Энди эшикдан кирган Мансур бақариқ овозини эшитиб, қўлида насиба борлигини ҳам унутиб, шайх буваси ётган хонага чопди. Шайхнинг ҳолатини кўрган Мансур «дод!» деб юборди. Орқасига шартта қайрилиб, уйига югурди. Хайриятки, отаси ҳали дўконга кетмаган экан. Халлослаганча воқеани айтди.

Шайхнинг ёнига Музаффар келганда, у қандай йиқилган бўлса, шу қолда ётарди. Музаффар эҳтиёткорлик билан чолни қўтарди. Жойига ётқизди. Шайхнинг оғзи-бурни қон, юз-кўзлари аллақандай, ҳолатда эди. «Шайх ўлди», — деган ўй Музаффарни довдиратиб қўйди.

— Мансур, табибга чоп! — буйруқ қилди Музаффар ўғлига. Ўзи эса қўлига белбоғини олиб, шайхнинг юз-кўзини аста арта бошлади.

Шайх бир нима демоқчидай, лабини қимирлатди.

— Шайх бува, тирикмисиз?! — пичирлади Музаффар. Музаффар шу алфозда қанча вақт ўтганини билмай, шайх атрофида айланар эди. Мансур табиб олиб келганда, у ҳолатни арабчалаб зўрга тушунтирди.

Табиб шайхнинг бурнига нимадир исқатди. Музаффар ёрдамида юзларини ювди. Сўнгра дориледи. Бир муддат ўтгач, дори таъсириданми, шайхнинг докадек оқарган юзига хиёл қизиллик югурди.

II

Мана, икки ҳафтадан мўлроқ вақт ўтдики, Музаффарнинг дўконига кулф осилган. У ҳали оғзидан она сути кетмаган ўғилларига савдо ишларини

топшира олмади. Бир вақтнинг ўзида шайх Абдуқодирни ёлғиз ташлаб ёки ўғилларига қолдириб, дўконига келолмади. Ҳар қалай, «бир банди ғарибнинг кўнглини овлаш Маккатиллони қайтадан барпо қилганнинг савобига тенгдир» деган ҳикмат унинг қулоғидан жой олган эди. Бу ишнинг бир тарафи бўлса, иккинчиси — шайх Абдуқодирнинг Мансурни ворисликка олганлигини оқлаш керак эди. Шундай бўлса-да, Музаффар бугун дўконга келди. Чунки «бир жўжага ҳам сув керак, ҳам дон» деганларидай, унинг уч ўғли, икки қиз ва хотини шу дўкондан тушган оз-моз тушум ҳисобига кун кечирарди. Ундан ташқари шайх ҳам сал ўзига кела бошлаганди. Музаффар дўконига келишидан олдин шайх олдига кириб, мақсадини айтишга истиҳола қилиб турганда шайхнинг ўзи:

— Умрингиздан барака топинг, Музаффаржон! Олганингиз олтин, тутганингиз тилло бўлсин, бугун дўконингизга бемалол бораверинг, мен тузукман, — деб дуо қилиб қолди.

Музаффар дўконига борар экан, Маккатилло атрофига тикилган чодирларга кўзи тушди. Шайх билан овора бўлиб, ҳаж мавсуми яқинлашиб қолганини ҳам унутаёзибди...

Музаффар дўкони ҳамшаҳарлар дўкони растасидан анчагина йироқда. Сабаби, аввалига камдастлик қилиб, марказий бозордан жой ололмаган эди. Кейинчалик ўзи ўша ерга кўникиб қолиб, марказдан жой олишга ҳаракат ҳам қилмади. Ҳар қалай, у ердан топган фойдаси рўзгор тебратишга кифоя қилар эди. Музаффар дўконни очатуриб, қўлини қоши аралаш кўзига суртди ва лабига босиб, «севинтиргин» деб пичирлади. Ҳали дўконини тартибга солиб улгурмаган Музаффар ёнига қўшниси — тикувчи араб келиб, ҳар сафарги эрталабки одатига кўра:

— Сабоҳ ал-хайр! — деди.

— Сабоҳ ал-фуль! — жавоб қилди Музаффар. Шундан сўнг тикувчи Музаффардан қаерда ва нима учун йўқолиб кетганини суриштира кетди. Музаффар қисқа қилиб, «ишим чиқиб қолди», деб қўя қолди. Тикувчи араб унга:

— Бир ҳамшаҳаринг икки кундан бери дўконингга келади. Уйингни билмаганим учун унга бир нима деёлмадим, — деди.

Музаффар тикувчига раҳмат айтиб, ўйланиб қолди. «Ким бўлди экан? Ҳа, майли, ким бўлса ҳам керак бўлсам келар», деб дўконини супуриб-сидира бошлади, молларини чанг-губордан тозалади. Ҳамма ишларини тугатгач, дўкони қаршисидаги қаҳвачига қаҳва буюрди. Ўзи эса, йўл-йўлакай келтирган газета саҳифаларини кўра бошлади. Шу пайт:

— Ассалому алайкум, Музаффаржон! Савдога барака! — деган овоз эшитилди.

— Ва-алайкум ассалом! Мажид?! Мени қидирган сизмисиз? Хуш келибсиз, — икковлари қучоқлашиб кўришишди. Мажид дўкон ичкарасидаги курсига ўтирди ва Музаффарга бўлган воқеани айта кетди:

— Ҳа, сизни қидирган мен. Ажабланманг. Мен сизнинг уйингизни яхши билардим, аммо боролмадим.

— Нима сабабдан? — сўради Музаффар.

— Нима сабабдан бўларди?! — деди Мажид. — Байтуллога Шўро мамлакатидан келаётган кишилар орасида шайхимиз фарзандлари Абдувалининг ҳам номи бор. Соли қори шу кунларда оёғи куйган товукдек типирчилаб, қандай йўл билан бўлмасин Абдували бошига туҳмат тошини ёғдириш режасини тузиб юрганмиш. Сабаби, ҳў, ўша, ўзингизга маълум... Мен сизнигига ёки шайхникига бориб шартта айтмай десам, бирор фалокат юз бермасин, деб ўйланиб қолдим. Ҳар қалай, сўтдан оғзи куйган, қатиқни ҳам пуфлаб ичаркан. Айтмоқчи, шайх бува тузукмилар?

Боши қотган Музаффар Мажидга нима деярини билмай:

— Ҳа, тузуклар, — деди. Сўнг қўшимча қилиб: — Сиз билан эртага шу пайтда учрашамиз. Ҳозир бораверинг, — деб у билан қуруққина хайрлашди.

Қаҳвачи бола қаҳва келтирганда Музаффар бир чўчиб, ҳушига келди. Келтирилган қаҳвани бир хўплаб, дўкондан ташқари чиқди. Хаёлига бир нарса келгандай, шартта дўконига қулф уриб, ҳамшаҳарлар тақяси томон йўл олди. Йўл-йўлакай у кўп нарсани ўйлади. Лекин бу вазиятни ҳал қиладиган бирон-бир нажот йўлини тополмай боши қотарди. Бирдан Музаффар фикрига тадбиркор, мамлакатда баобрў ватандоши Тилла қори келди. Балки у одамдан бирор яхши гап чиқар. Шу ўй билан Музаффар Хай ар-Румий томон йўл олди.

Музаффар икки қаватли қилиб ҳам шарқча, ҳам европача услубда

қурилган бино эшиги қўнғироғига бармоқ босганида, ичкаридан Тилла қорининг кенжа ўғли жавоб қилди.

Музаффар у билан ҳол-аҳвол сўрашгач, йигитдан отаси бор-йўқлигини сўради. «Борлар» жавобини олгач, у билан кетма-кет ичкарига кираркан, димоғига ҳовлидаги анвойи гулларнинг ҳиди гуп этиб урилди. Кўча иссиқ бўлишига қарамай, бу жойда ҳар томонга сочилиб турган фавворалар мўътадил ҳарорат кашф этган эди. Салқин хонага киришгач, қорининг ўғли Музаффарни ўтиришга таклиф қилиб, ўзи ичкарига ўтиб кетди. Музаффар жуда ҳам иссиқланган эди. «Ҳали чошгоҳ бўлмади туриб бунчалик қизитса, кечга бориб нима бўларкин», деб ўйларди у. Хонадаги салқин ҳаво унинг баданига хуш ёқаркан, атрофга секин назар ташлади. Ерда қирмизи гилам. Хона деворлари моҳир ганчкор меҳнатини кўз-кўз қилиб, шифтдаги ранго-ранг нақшлар билан уйғунлашган ҳолда бу жой ажойиб санъат тухфаси эканлигини кўрсатарди. Музаффар олдин бу ерга кирмаган! Тилла қори ва унинг ўғиллари билан кўча-кўйда кўришиб қоларди. Ҳақиқатан ҳам шайх Абдуқодир таърифлаганча бор экан.

Музаффар бу ерга нажот сўраб келганига ҳам ачинаиб, ўзини ўнғайсиз ҳис қила бошлади. Шундай бекаму кўст яшаётган киши хаёлига ҳамшаҳарига ёрдам бериш келадимми?! Айниқса, ватан билан боғлиқ ишда-я! Бунинг устига на қоридан, на ўғлидан дарак бор — ичкаридан чиқа қолишмади. «Шартта чиқиб кетсам-чи, — хаёлидан ўтказди Музаффар, яна ўйланиб қолди: келишга келдимми, энди сабр қилмоқ даркор».

Беш дақиқалардан сўнг ичкаридан қордек ошпоқ арабча узун кўйлақда, бошида оқ тақия, қўлида қаҳрабо тасбеҳ тутган қори қисқа-қисқа йўталиб чиқиб келди.

Музаффар ўрнидан туриб, одоб билан Тилла қорига салом берди.

— Йўқ, йўқ, бўтам, ўтираверинг. Пешин намозига тайёргарлик қилаётган эдим. Кутдириб қўйганим учун маъзур тутгайсиз, — деб қори Музаффар билан хижолатомуз кўришди.

Икковлари бир-бирлари билан ҳол сўрашгач, Музаффар гапни нимадан бошлашни билмасдан боши қотди. Шу пайт қори:

— Қўшнингиз, шайх тузукмилар? Тоблари йўқ, деб эшитаман. Ҳар қалай кетма-кет икки жигарбандидан айрилишнинг ўзи бўлмайди, — деб қолди.

— Ҳа, қарилик экан, ётибдилар. Сизга у кишининг саломлари бор, — деди Музаффар ўзидан қўшиб.

— Саломат бўлсинлар, саломат бўлсинлар, — деб қори гапида давом этди. — Шайх ажойиб одам. Мана, охири ғариб бўлди-қолди. Соли қори билан у киши ўртасидан «қора мушук» ўтиб қолиб, мени ҳам унча хуш кўрмай қолдилар. Шундай бўлса-да, у кишига ҳурматим баланд. Чунки шайх асл одам. «Хуббул ватани мин ал-имон», яъни «ватанни севиш ҳам имонга боғлиқ», деган нақлни қаттиқ ушлайдиганлардан. Соли қорига ўхшаганлар эса, — гапида давом этди Тилла қори, — уларнинг йўли бошқа...

Музаффар бу гапдан сўнг анча сергақланди. Мавридини топиб, гап бошлади:

— Қори ака, мени бу ерга келтирган иш ҳам шайх важдан.

— Боракалло, боракалло! Қани эшитайлик, — деди қори қироат билан.

— Шайх ҳақиқатан ҳам қаттиқ бегоб. Хабарингиз борми, йўқми, у кишининг ватанда бир фарзандлари бўларди... — деди Музаффар салмоқланиб.

— Нега энди билмас эканман. Мен бу гапдан хабардорман, — гапга аралашди Тилла қори, — шайхнинг ўзлари Туркияда ўғиллари билан учрашганларини айтган эдилар. Чунки камина ҳам шу дардда куйганлардан...

Музаффарга гўё жон кирди. У дарҳол гапни илиб олиб, деди:

— Шу ўғиллари ҳаж баҳона падари бузрукларини зиёрат қилгани келаётган эканлар. Ҳали сиз номини тилга олган — Соли қори уни «тузоқ» қа илинтириш режасини тузиб юрганлиги ҳақида эшитиб қолдик.

— Е, алҳазар, ё алҳазар! Шундай бўлибдимми?! — деди қори тасбеҳини маҳкам тутганича ҳаяжон билан. — Соли қори палид одам, унинг қўлидан ҳар ёмон иш келур... Айтмоқчи, шайх бу гаплардан хабардорми?

— Йўқ, қори ака, — жавоб қилди Музаффар анча дадил тортиб.

— Бўлмаса, гап бундай: сиз шайхни хурсанд қилинг. Катта базмга тайёргарлик кўраверинглар. Ишнинг расмий томонларини ҳал қилиш менинг гарданимда, — деди қори дона-дона қилиб.

Иши энгил кўчган Музаффар қорига қуллуқ қилди ва шошилганича ҳовлидан чиқиб, хурсанд ҳолда уйи томон кетди. Йўлда ҳамшаҳар то-

жирлардан Шўро мамлакатидан одамлар келганлиги ҳақидаги хабарни эшитди.

Музаффар тўғри шайхнинг олдига кирди. Дўкондан барвақт қайтган Музаффарни кўрган шайх ҳам, Мансур ҳам ҳайрон:

— Ҳа, нима гап, тичликми?

— Шайх бува, тинчлик, севинчини чўзинг!! — деди Музаффар ҳовлиқиб, шайхнинг орқасига ёстик қўяркан.

Икки ҳафтадан бери дард тортиб, ўғли ёдидан чиқай деган шайх:

— Тушуна олмаяпман, Музаффаржон, очикроқ гапираверинг, — деди анқовсираб.

Музаффар кулумсираб, ҳазиллашган оҳангда:

— Менга аталган кимхоб тўнингиз қани?! — деди.

Шайх энди тушунган эди. Чунки икки йилдан бери ўғлим келса, хабарчига кимхоб тўн кийгизаман, деб юрарди. Музаффар эса, мендан бошқа ким киярди, деб кулиб юрарди.

— Қани ўғлим, қани ўзи?! — ўрнидан тирмашиб турмоқчи бўлди шайх.

— Ўзингизни босинг, ўзингизни босинг, шайх бува! У кечга томон келади, — деди Музаффар зўрға шайхнинг елкасидан босиб. Сўнг Мажид билан учрашганини, Тилла қори билан бўлган суҳбатнинг ҳаммасини шайхга батафсил айтиб берди.

— Оббо! — дея олди шайх зўрға.

Музаффар истиҳола оҳангида:

— Энди базмга тайёргарлик қилсакмикин, шайх бува, — деди.

Шайх дарров сергак тортиб, унга ёстиғи остидан пул чиқариб берар экан:

— Ўғлим, икки қўй, шунга яраша масаллиғ тайёрланглар. Учраган ҳамшаҳарга, шайхникига тўйга, деб айтинг! — деди шайх ҳаяжонда.

Музаффар умри бино бўлиб бирданига бунча пулни сарф қилиб кўрмаган эди. У ўғли Мансурга:

— Сен укаларингни чақир! Ҳовлини супуринглар, жой ҳозирланглар. Мен ҳам тезда келаман, — деб бозор томон кетди. У йўл-йўлакай икки ҳаммол ёллади. Улар билан ҳамшаҳарлар дўкони жойлашган расталарга ақинлашаркан ўзича: «Шарманда қилмагин, ишқилиб Тилло қори сўзининг устидан чиқсин-да. Қиламан деса, қила олади. Баобрў, бунинг устига мансабдор», — деб хаёлидан ўтказа бошлади.

Кун қайтди. Шунга қарамай, кечгача чўғ тўла тандирдай қизиб ётган шаҳар ҳали совиганича йўқ. Бу ер табиатига кўра фақат тун яримдан оққандагина бир оз шабада эсиши мумкин.

У ёқдан-бу ёққа чолиб хизмат қилаётган йигирма чоғли киши бир-бирларига ҳазил-мутойиба қилиб кулишиб, юз-пешоналаридаги терни арта-арта катта йиғинга тайёргарлик қилишмоқда. Уларнинг бири шайхга ҳазил қилиб:

— Шайх бува, уйланмоқчи бўлиб, тўйни ҳам бугунга қолдирган экансиз-да. Ё келин ҳам топиб келайликми?! — деб ҳаммани кулдирди.

Шайхнинг юзига табассум югурди. Бир неча ойдан бери энди жилмайиши эди. Лекин бирдан жиддийлашиб, «ишқилиб, Тилла қори тиллолик қилсин-да. Ҳукуматга инсоф берсин», деди ўзича.

...Вақт намози шомдан ошган. Қўшни маҳалладаги масжид минорасидаги карнайдан муаззиннинг салоти шомга чақирувчи овози тинганига ҳам анча бўлиб қолди. Фақат Тилла қоридан дарак йўқ. Йиғилганлар ҳамма нарсани ҳозир у нозир қилиб қўйган. Кутиб олишга тахт. Ҳамшаҳарлар ҳам зерикди шекилли, у ёқдан-бу ёққа юра бошлашди. Шу пайт кўчада ўйнаётган Мансурнинг укалари қўшни болалар билан чопганича эшикдан кириб:

— Келишди, келишди, — деб бақира бошлашди.

Ҳамма дарвоза томон юрди. Фақатгина шайх Абдуқодир ўз жойида. У мажолсиз, ўрнидан туролмас, кўзидан шашқатор ёш қуйиларди. Шайх ҳали ўзини ўнглаб олмаган ҳам эдики, ўғли у томон чопганича келиб:

— Дада, дадажоним!!! Сизга нима бўлди! — деб Абдуқодирнинг шалви-раб қолган қўлларини ўпа бошлади.

Оломон — ёшу қари ота-бола йиғисига, андуҳли кўз ёшларига тикилиб, йиғламаган, кўзи нам бўлмаган киши қолмади.

Тилла қори йиғилганларга:

— Ҳамшаҳарлар, биродарлар! — деб мурожаат этганида одамлар гўё уйқудан уйғонгандай сергакланиб, кўз ёшларини арта бошлашди. Ғам-алам, қайғудан фориг бўлгандай, орқаларига қайтиб, ёшларига яраша жой топиб, дастурхон атрофига ўтира бошладилар. Ҳамма жой-жойига ўтиргач, Тилла

қори тасбеҳини айлантириб, бир-икки йўталди ва секин сўз бошлади: — Азизлар, ака ва укалар! Мен сизларга сўз айтмоқчи эдим. Лекин мендаги ҳозирги ҳаяжон гапларимни пала-партишу, тилимни лол қилиб қўйди. Шундай бўлсада, қулоқ осинглар. Ҳақиқатан ҳам бугунгидай воқеа биз яшаб турган мамлакат тарихида биринчи мартаба содир бўлмоқда. Яъни сизу биз яшаб турган мамлакатнинг ҳукумати хориждан келган фарзандга ўз отасини кўришга розилик берса-ю, биз қабул қилолмасак... Во ажабо! Бу не ҳолат! Минг афсуски, бунга ўзимиз сабабчи эканмиз. Тўғри, шу ер қонунига биз бўйсунимиз керак. Лекин бу жой қонуни ҳам бизни бундай ҳуқуқдан маҳрум қилолмайди. Биз ўзимизни ўзимиз ҳамиша маҳрум қилиб келган эканмиз. Орамизда ҳаммамизга маълум ватандошимиз бор эканки, мен унинг номини тилга олишга ҳам ор қиламан. Ҳа, у ўша ўзингиз билган Соли қори...

Йигилганлар сув қуйгандай жим ўтирарди. Тилла қорининг салобати, сўзининг ўткирлиги, гапининг мазмундорлиги ҳаммани ўйлатиб қўйган эди. Ҳамма ўзича «ҳақиқатан ҳам...» деб ўтирарди. Тилла қори сўзида давом этиб, деди:

— Биз бир-биримизни қўлламасак, билъақс тагимизга сув қуйсак, кунимиз оғирлашаверади. Хайр ат-тариқ, яъни йўлнинг тўғриси — бирлашмоғимиз керак. Ватан билан алоқа қилмоғимиз керак. Борди-келди, хат ҳисобот риштасини ўрнатмоғимиз керак. Зеро, ҳаммамиз ҳам ватан дийдорига зор, қариндошлар васлига муштоқ, бир сиқим ватан тупроғи деб армон билан йиғлаб ўтамиз. Буюк ҳазратлар айтганидай, «Ватанни севиш ҳам имонга боғлиқ». Ҳа, биродарлар! Мен бу сўзларни айтмаган бўлурдим. Магарки, бугунги пасткашликларни, худбинликларни, беорликларни кўрмаганимда... Киши ҳамма жойда ҳам инсонлигини йўқотмаслиги керак. Одам боласи қаерда бўлмасин ҳаракат қилса, бой-бадавлат, ҳурмат ва эътиборли бўлиши мумкин. Лекин энг азиз, энг муқаддас тупроғини тополмайди...

Қорининг гапини паст, юмшоқ овозда Абдуқодир бўлиб, давом этди:

— Боракалло, Тилла қори! Умрингиздан барака топинг! Менинг дилимдаги сўзларни айтдингиз. Минг афсуски, мен сизни билмас эканман. Ушбу сониядан мўсафид бўлиб, сиз азиздан узр сўрайман. Қани, энди дастурхонга марҳамат қилинглар!

Шу пайт кимдир магнитофон тугмасини босди. Юнус Ражабий ижросидаги «Қора кўзим» ашуласи янграй бошлади.

Қўшиқ тингач, ҳамшаҳарлар орасида ном чиқарган шоир Роғибий Ўзбекистонга бағишлаб ёзган шеърини ўқий бошлади:

Айлағум иззат, хаёлинг кўнглими жононидур,
Жон фироқинг оташида, дил анинг сўзонидур.
Волаи ҳайронидурман гул юзингга васф учун,
Ақду тамкиним диёри ҳажринг сарсонидур...

Куй ҳам, шеър ҳам тинди. Симобдай эриб ўтирган жамоа шоир ҳақиқа таҳсинлар ўқиди. Одамлар кўзи типирчилаб қолган Абдувалига тушди. Шайх лаби ярим очилган ҳолда абадиятга ўтган эди...

Яна сукунат, яна даҳшат босди ҳаммани. Абдували ҳушидан кетган эди. Йигилганлар ҳеч қаёққа тарқамади. Ҳамманинг фикрига: «Шайх ўғлига илҳақ бўлиб ётган экан», — деган ўй келди.

Эртасига эрталаб шайх жасади қабристонга олиб борилди. Йўл азоби ва дафъатан бўлган мудҳиш воқеа Абдувалининг эс-ҳушини олган эди. У ҳамшаҳарлар тупроқ тортаётган отасининг қабри устига падари илтимосига кўра, ватандан келтирган бир сиқим тупроқни сепаркан, қулоғига яна ўша Тилла қорининг шайх ҳақидаги, армон ҳақидаги сўзлари элас-элас эшитилгандай бўлди...

Саъдулла Ҳаким

Туғилган кун

*Дарахтлар — табиат донишмандлари
Юракка қуяди шундай туйғуни:
Ҳар неки юз турса туғилиш сари,
Баҳор — дарахтларнинг туғилган кунни.*

*Шул эрур ҳаётнинг асл мазмуни,
Шундан башарият бахти бутундир.
Ленин — инқилобнинг туғилган кунни,
Инқилоб, бу — Ленин туғилган кундир.*

*Эй, гулқучоқ юртим — бахтимга боғбон,
Сенга меҳри йўқнинг юраги хундир.
Сени жондан севиб қолдимки қачон,
Уша кун мен учун туғилган кундир.*

*Кузатади сени ҳар саҳар,
Кутиб олар ҳар кеч жимгина —
Остонагга бош урайин деб,
Кўтарилмиш юксакка зина.
Ун икки ой кутар, бир бора
Бахш этай деб кўнглингга фараҳ, —
Деразанга бўлиб панжара,
Қўриқлайди уйқунгни дараҳт.*

*Етоғингга тўкилар ҳар тонг
Самовотнинг сочқи — зарлари.
Қуёш тонгда бунча навқирон,
Шомда қуёш бунчалар қари?
Бир йўл кўрсат, етай васлингга,
Шинни-хумдек мен бахтга тўлай.
Майли бўлай дараҳт ё зина,
Фақат... сенга тегишли бўлай!*

Жийда пишиғи

*Нур сочиб ётар тупроқ,
Товланар сой тошлари.
Жийда тугайди оппоқ
Ер қизиган чоғлари.*

*Тунд осмон елмой сепар,
Гугурт чақар сарсари.*

*Жийдалар тугаб ётар
Гуллар ёнган чоғлари.*

*Юлдузлар — тутантириқ
Ез ойни ёққан чоғлар,
Портлаб кетар шамолда
Қип-қизил чўғли шохлар.*

*Тонгда ўтиб кетдинг,
Пешинда ўтдинг.
Шомда ўтиб кетдинг,
Тушимда ўтдинг,
Утдинг осмонимдан,
Боғимдан ўтдинг.*

*Навқирон йигитлик
Чоғимдан ўтдинг.
Мен ўтди-кетди, деб
Уйлаган бир пайт
Нечук юрагимда
Тўхтаб қолдинг, айт?!*

Мен ҳақиқат деганини одамлардан изладим,
Гоҳ топдим-у, гоҳ топмадим, гоҳ кулиб, гоҳ бўзладим.
Нурли-нурли чўққиларга қанот қоққим келганда,
Она-Ерим осойишин, яшнашини кўзладим.
Ҳақиқатдир шу овозим, қўлда шеърий созим бор,
Шу ҳаётда кичик ўрним — ашъорим-овозим бор.

Ҳавас

Юрак, майли тинмай уриб тур,
Юксакларга отлан, парвоз эт.
Майли ўкин, майли қил ҳузур,
Кўйларингни жарағлат, соз эт.
Бирор кимса гар сени ёқлаб
Турса тез-тез қўмсаб-сўроқлаб,

Тош бўлсанг ҳам эриб кет зинҳор,
Булоқ каби оҳанг бериб оқ.
Илҳомингни этма интизор,
Санайвергин эртангни порлоқ —
Ҳар зум сени қўмсаб-ардоқлаб,
Дилдан ҳавас қилувчинг бўлса!..

Тойир Юнусов

Америка манзараси

«Ҳей, Смит,
Юрсанг-чи,
Ўтмасин фурсат,
Оқимга қўшилиб борайлик биз ҳам.
Юрсанг-чи,
Пайсалга солмоқ не ҳожат,
Кўчани тўлдириб бормоқда одам.
Ҳайқириб борайлик,
Ҳайқир баландроқ,

Бизнинг ҳайқирикдан титрасин замон.
Токи овозимиз бор экан янгроқ,
Даҳшатда яшасин шу қора макон.»
Фигон ока бошлар Оқ уйга томон...

Америка ғалат, ғалати маъво,
Йиғлайди яширмай мунг, нидосини.
Жавдираб берару раҳбарга фатво,
Жуда тез англар сўнг ўз хатосини.

Дин Рид қўшиғи

Олислардан чорлар мени
Аллақандай сароблар,
У ёқларга бормай десам,
Отим айғиб сўроқлар.
Атрофдаги одамларнинг
Оғир тушар одими,
Таништиринг, мен билайин,
Олисларнинг отини.
Мен ёнаман, куйнаман,
Одамлардан сўрайман,

Бошларимни ногоҳ ноҳуш
Ҳаёлларга ўрайман.
«Бизлар қаён кетмоқдамиз,
Жавоб бергин, эй инсон,
Биз кўз тутган манзил оқми
Еки зулумот ниҳон?
Нега жимсан? Гапирсанг-чи?
Савол бериб толаман...»
«...Кечир, юртдош, боролмайман,
Мен шу ерда қоламан.»

Орзу

Оға, сизнинг қўлингизга гўдагимни тутқиздим,
Утинаман гўзал бир ном қўйиб беринг боламга.
Бу дунёнинг жуда кўхна боғига гул ўтқаздим,
Ниҳолим ҳам тиргак бўлсин чинор каби оламга.

Шундай бир ном қўйиб беринг: тоғлардек бўлсин ўқтам,
Зарур чоғда ўз юртига мағрур кўксин тоғ қилсин.
Бургут мисли юксак тоғда қанотини қоқса ҳам,
Илк қадами теккан ерни бир нурафшон боғ қилсин.

Шундай бир ном қўйинг, оға, замирида бахт-омад,
Момо бўлиб қучиб юрсин гўдагимни ҳар бир тонг.
Мен биламан, у тоғликдек бўлар норғул, алпқомат,
Шунингдек, чўғ томирида жўшиб тургай соф имон.

Шу гўдагим туфайли мен ёр ишқини оширдим,
Маликалик тахти узра ўтираман мастона.
Маликалик амри эмас, шеъриятга бош урдим,
Қалам тутган қўлингизга олинг гўдагим, оға.

Мен биламан, гўдагим ҳам кўз ёш каби мусаффо,
Шунинг учун ҳақол қўлга тутмоқдаман мен уни.
Сизнинг каби атоқли зот бўлмас эҳтимол, аммо
Сиздай — меҳнат кўчасида — кутмоқдаман мен уни.

...Ўтинаман эзгу бир ном қўйиб беринг боламга.

Жиззах

Алижон Йўлдошев

Ох, Она-Ер, камтарсан мунча,
Қуёш кўкдан боқади мағрур.
Аслида-чи, сен бўлмаганда,
Ватангадо бўлар эди нур.

Ҳаяжон

Тупроқда бир илиқ, зўр ҳовур,
Она-Ер бағрида ҳаяжон.
Дехқоннинг кўзида ажиб нур:
Ғўзага қиряпти, ахир, жон.

Чигитдан, пешона теридан
Яралган, рост гап, бу ниҳол.
Дехқон хушнуд Она-Ердан:
Бўй чўзар ям-яшил бахт-иқбол!

Бугдойзор

Шовуллар бугдойзор — буюк хазина,
Хирмонлар юксалар орзулар мисол.
Хув, олмос чўққида тўхтар озгина
Дехқон ўроғига ўхшаган ҳилол.

Пролетарск

Тундаги хаёллар

Кипригимни пойлоқчи айлаб,
Хаёлларни кўзга қамадим.
Сўнг ишончни юракка жойлаб,
Мен ўзимни ғолиб санадим.

Лаҳзалар — зув — ўтди беомон,
Оҳ, диёнат, қани диёнат:
Киприкларим қилди хиёнат,
Қочиб кетди хаёл сен томон...

Ленинобод

Абдумажид Азимов

Март

Йўлларга хаёлчан қадайман кўзни
Олам бошдан-оёқ кийинган зангор.
Туёқ изларида унган ялпизни
Сочига қистириб келмоқда баҳор.

Яна бутун олам ҳайратга тўла,
Чевар каштасидан олгандай улги.
Чашма кўзидаги ўйнаган шуъла
Далачи қизларнинг лабида кулги.

Теримчи қизга

Боғларга сездирмай қўнганида куз,
Оппоқ рўмолингни олиб кетар сой.
Қуёш сочларингни ювади кундуз,
Тунлар оғушида қуритади ой.

Кенгликлар уйқудан уйғониб тонгда,
Далалар қўйнига ўрлайди наво.
Салқин шамол ила учган мезонда
Егдуга чайилиб олгандир ҳаво.

Қуёш юқорига ўрмалаб тезда,
Олис бир нуқтани боради чоғлаб.

Яланг саҳроларда лолалар қизғиш,
Офтоб шарафига кўтаргайдир жом.
Мунис табиатга айтади олқиш
Яна чигирткалар куйлашиб оқшом.

Саҳар уйғонганда сачраб уйқудан,
Тошиб кетганида кўзимдан ҳайрат,
Кўклам юрагимга қуйган туйғудан
Мунаввар офтобга йўлладим раҳмат.

Мудроқ эгатларга сени шу кезде
Туганмас бир севги туради боғлаб.

Кеч. Кундуз интилар тоғлар ортига,
Офтоб кунботарни юборар ёқиб.
Соҳир хаёлларнинг чўнг қанотида
Овулга қайтасан қўшиқдай оқиб.

Боғларга сездирмай қўнганида куз,
Оппоқ рўмолингни олиб кетар сой.
Қуёш сочларингни ювади кундуз,
Оқшом оғушида қуритади ой...

Сурхондарё

Мирза Қайнаров

Статист билан мунозара

Тўрт миллиарддан ошди Ерда инсонлар!
Аниқмикин? Дилни қоплайди гумон.
Дейди: ишонавер аниқ бу сонлар,
Статист янглишмас, ахир, ҳеч қачон.

Қанча инсон яшар она заминда?
Ҳисоблаш нақадар мушкул муаммо.
Ахир қанча-қанча бордир газанда
Кулишиб, сўйлашиб юрганлар аро.

Бировлар виждонин, биров номусин,
Биров ўзлигини сотиб кўрар кун.
Биров иккиланмас, ўз нафси учун,
Хаттоки заминни қопласа тутун.

Сонгми фожиасин тилсиз сўзларкан
Беғуноҳ ер қучган беш юзга мурда,
Лейтенант Коллини инсон дермикан
Унда омон қолган уч норасида?

Заминда одамлар қанча, билмайман,
Лекин айта олгум ҳар қайда, ҳар дам:
Ҳақиқий инсонлар, статист дўстим,
Сенинг ҳисобингдан анчагина кам!

Умримнинг соати юриб турибди,
Кафтимда олам чарх уриб турибди.
Шоҳни бўлмаса ҳам, назм майдонида
Илким пиёдани суриб турибди.

Жаҳонда энг қийин иш гўдакнинг илк
қадами,
Жаҳонда энг узоқ пайт жазо кутиш онидир.
Жаҳонда энг узоқ йўл ёт дилларнинг ораси.
Жаҳонда энг оғир дард она-юрт ҳижронидир.

Сирдарё

Ёқубжон Аҳмаджонов

Ҳумоюн қушини излаб...

Ҳали ҳеч ким билмас, ёғоч от миниб
Юрган Бобораҳим исмли бола
Бир кунни ўзини, дунёни таниб,
Поклик тимсолига айланиб қолар.

Уни тушунмайди дўсти, малаги,
Вечора йиғлару хазондек бесас,
Ҳис эгар — улкандир дардли юраги,
Ҳис эгар — севгиси қалбига сиғмас.

Таъмагир давралар қилару торлик,
Юртига сиғмасдан, юрак-бағри қон.
Феълидаги ғурур ва беғуборлик
Боис сардобани тарк эгар нолон.

У ҳақни — ҳумоюн қушини излар,
Руҳини ёндирар чанқоқлик ўти.

Нотинч тушларида онаси бўзлар,
Бўзлар сардобанинг қатор шоҳтути.

Имонини тирик олиб юради
Азоб доволларин бирма-бир ошиб
Ва унинг кўксига тегаверади
Ҳар бир ғаламиснинг ирғитган тоши.

Мансабу бойликка боқмасдан қиё,
Юксак яшар экан даври оламдан,
— Нурни сиғдиrolмас бағрига риё —
Ҳукмдор қатл эгар уни аламдан.

Тан-ку тупроқ бўлар қабрга сиғиб,
Аммо барҳам топар золим ороми:
Қотилни ўлдирар кўп ўтмай бўғиб
Буюкнинг қабрга сиғмаган номи...

Наманган.

Қамчибек Кенжа

Андижон областининг Гуркиров қишлоғида туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг филология факультетини битирган. Ҳозир Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзида адабий консультант вазифасида ишламоқда.

ОТА ЎҒИЛ

Эгамберди қишлоққа ҳар замон-ҳар замонда борар, ҳар гал уни отаси қувонч билан кутиб олар, умид билан кузатиб қоларди.

Бу гал қишлоққа бориши чўзилиб кетди.

Бу гал... ҳар сафаргидек бўлмади...

У қишлоғини, униб-ўсган ҳовлисини соғинганди. Отасини соғинганди. Поезддан тирмоқчи кетаётган меҳрибон падарининг нури чехрасини хаёлида жонлангирмоқчи бўлади-ю, лекин йўловчиларнинг шивир-шивири, чақалоқ йиғиси, деразадан лип-лип ўтаётган мирзатераклар, йўл-йўл матони эслатувчи пахтазорлар, парашютнусаха толлар уни чалғитарди. Бунинг устига кўз олдида квартирасидан чиқиб келаётганида онасанинг орқасида туриб имо-ишоралар билан хайрлашиб қолган Саида гавдаланар, эрқаланиб: «Фақат катта кунга, икки кунга-я!..» дея пичирлаётгандай бўларди.

Эгамбердиларнинг уйи қишлоққа кираверишда, Катта Фарғона каналининг ёқасида. У шу жойгача ошиқиб, интиқиб келди. Ўзанига тўлиб, бирок соқин оқаётган сувга бир зум тикилиб турди-ю, тўсатдан ғалати қолга, тироқ: ҳеч нарса ўзгармагандай, ҳаёт худди ана шу сув каби тўлқинсиз, шовқинсиз, бир меъёрда кечаётгандай.

Унинг тахминича анча ўзгаришлар бўлиши керак эди. Уй-жойи ҳам ўша-ўша. Ҳовлини тўрт томондан қисиб турган гувала деворлар, омборхона билан туташ, устига қорақоғоз ёпилган тандир, унинг ёнидаги тол ёғочдан омонат ясалган товуқ катағи; айвони ўртадан бўлинган қатор уйлар, энг четдаги хонанинг ёнбоқшига тираб қўйилган калта шоти; тунокалари занглаб, тахталари қайишиб кетган баланд шийпон — ҳаммаси ўша-ўша... Фақат дарахт барглариининг ранги ўзгарган. Эгамберди ўтган сафар келганида олма, ўрик, анор янголари ям-яшил эди, энди улар сарғайиб, ҳатто тўкилиб бўлаёзиди. Йўлакда тўхтаб, енгил тин олди. Отаси анорларнинг тагини очаётган экан.

— Ота!

Абдуҳолик ака энгашганча кўзларини катта-катта очиб бир лаҳза турди, кейин қафтларини, тердан сарғайган, чангдан қарайган нимдошгина оқ сурп яктаги этакларини қоқиб, кела бошлади. Енглари тирсагигача шимарилган, этсиз қўлларининг сиртида, билакларида қон томирлари бўртиб турар эди. Чувак юзидаги мош-гуруч соқолига, ёппа қошлари, киприкларига юпқа кировдай чанг ўтирган.

— Эгамберди?!

Эгамберди бир неча қадам босди-ю, сонларини, қуймучини сириб турган майда йўлри бахмига монанд жигарранг, локланган туфлиси тупроққа ботиб, тўхтаб қолди.

- Ҳорманг.
- Келяпсанми?

Улар қучоқлашиб кўришишди.

— Тинч юрибсанми? — Абдуҳолик ака ўғлининг жингалак сочларига, кўланкада оқарган ёноқлари тўла юзига, яқиндан бери астойдил қирила бошлаган иягига оталик ифтихори билан тикилар эди.

- Ҳим, ўзингиз бардаммисиз?
- Шукур.

Қария индамай ичкарига юрди. Эгамберди отасининг мисранг гарданини қоплаган тарам-тарам ажинлардан кўз узмай сўзсиз эргашди. «Сочи роса оқарибдими?! Гавдасиям чўкканга ўхшайди. Қариб қоляптийкан... Ҳа, шунинг учун ҳам пенсияга чиқаришгандир-да...»

Абдуҳолик ака ишком остидаги эни бир, бўйи бир ярим қулоч келадиган хаворанг чорпоя четига ўтирди. Эгамберди бериги чеккадан жой олди. Қизил-кўк-сариқ йўлли, икки қирғоғи попукли шолчани офтоб ўнгдириб юборган: чорпоя ёз бўйи шу ердан жилдирилмаганга ўхшайди. Ота кафтларини дуога очиб, нималардир деб пичирлади. Ўғил эшитмади, кўлларини юзига тортди.

- Ҳм... тинчликми? Ўқишларинг қалай?
- Яхши, кетяпти.
- Ўртоқларинг ҳам ўқишяптими? Пойизда келдингми?
- Ҳмм...

Эгамберди у ёқ-бу ёққа аланглади.

- Бувим кўринмайдими? — у ўгай онасини шундай атар эди.
- Эгачисиникига кетувди. Кеб қолар. Газга чой қўй бўлмаса.

Ота ҳовли этагига ўтиб кетди. Ўғил чой қўйди. Айвондаги тахмондан кўрпача олиб, чорпоянинг икки томонига тўшади, ишком устунининг кашагига илиғлиқ оқ йўлли қизил дастурхонни олиб ўртага ёзди. Қора, гадир-будур дипломатидан қоғозга ўроғлиқ оқ қанд, новвот, бир боғлом тешиккулча ва уч-тўртта майизли булка олиб қўйди. Абдуҳолик ака пушти ранг белбоғига артиниб, шошилмай юриб келди. Чойга ўтиришди.

- Оёгингиз оғримаптими, ота?
- Тузук... Дўхтирларам тайинли гап айтишмайди. Амакингдан пул жўнаттирувдим, олдингми? Қийналиб қолмадингми?
- Ҳа... Яхши... Чойга новвотдан солайми?
- Майли.
- Озодалар тинч ўтиришибдими? Болалари катта бўлиб қолишгандир?
- Тинч... Тошканда ҳаво қанақа? Совуқ тушмадими ҳали? Палтойнинг эскириб кетгандир?
- Бу йилчаям кийса бўлади. Тошкандаям ҳозир об-ҳаво шунақа...

«Энди нимани сўрасамикин?..»

Ўғил олди очиқ, полсиз чўзиқ айвонни, уйларнинг эски, ранги ўнгиб кетган эшик-деразаларини назардан ўтказди:

- Деворларни бир оқлавориш керак экан, а, ота?
- Э, бу йил қолди энди. Баҳорга чиқайлик-чи.
- Ғофир ака бандачилик қипти-да?
- Ҳа. Кириб қўйгин. Тўй-маъракаларга қатнашиб туриш керак. Ҳаммани бошида бор...

Ота пиёласини дастурхонга тўнтарди.

- Анорни тагини очятувдингизми? Ҳали кун иссиғ-у?
- Барги тўкилмай кўмиб олиш керак. Қаердан хашак-истаб юраман.
- Тугатиб қўя қолайлик бўлмаса.
- Эскироқ кийиминг... Э, дализда мени китилим турипти, михда. Кийиб ол. Ҳа, нонди устини ёпиб қўй.

Ишга тушишди.

- Анор тузук ҳосил бердим, ота?
- Бултургичамас... Ҳазир бўл, қулоқ томирини қирқиб қўйма.

...Эгамберди ўнғайсизланарди: сўрайдиган нарса ҳам қолмади. Ўзи ҳақида гапирсами? Ниманиям гапирди.

- Колхоз планни бажарай деб қоптими?
- Невлай. Мактаб болалар ҳали қайтмаяпти-ю...
- Улар колхоздамас шекилли?
- Ҳа, қайсидир сапхозда.
- Озода келиб турадими?
- Бир мартами келди.

Эгамберди қизариб, ийманиб кетмонга қўл чўзди. Кафтига туфлаб, қулочкашлаб чопишга киришганди, бу кетмон ҳам мўлжалга тушмади. У гап кетмонда эмаслигини англарди. Асли иш унча ёқмаётганини тан олгиси келмас, тан олса ҳам, отасига сездирмоқчи эмас эди (бир-икки кун чидаб турса, кейин шахарга кетворади. У ёқда бунақа ишларни тушида ҳам кўрмайди). Лекин у кексаларнинг сезгир бўлишини унутганди. Отаси кетмонни «дўқ» этказиб ерга қўйди.

— Ручканга ўхшамайтими? Косиб бўпсан-қопсан-да!.. Ке, юр, осонроқ иш қип турайлик. Гувала ташиймиз. Востирмани ўнглаш керак.

Бу гапларда таъна оҳанги сезилмасди. Эгамберди ботинан севинса-да бўйинини эгиб, отасининг орқасидан жимгина эргашди. Замбилда кўча деори тагига уюб қўйилган гувалаларни ўттиз қадамча беридаги бостирма ёнига таший бошладилар. Иш анча осон эди. «Бу бошқа гап!» — деб қўйди ичида Эгамберди. Фақат бир оғиз гаплашмай бориб-келишаётгани кўнглини хижил қиларди. «Ахир ота-бола нимани ҳам гаплашиши мумкин. — Узига-ўзи тасалли берди у. — Отанинг дарди-ҳасрати бошқа, ўғилники бошқа бўлса...»

— Кўзингга қара!

Эгамберди «кўзига қараш»га улгурмади. Деворга қапишиб ўсган олманинг йўлак томонга эгилган йўгон шохига пешонаси «дук» этиб урилди. Кўзидан ўт сачраб кетгандай бўлди.

— Қўй, замбилни ерга қўй!

Ота бир ҳатлаб ўғлининг олдига ўтди. Уғил пешонасини ишқарди, ота унинг қўлини четга суриб, шохга теккан жойини силаб кўрди, жиддий шикаст етмаганига ишонч ҳосил қилди.

— Кўзинг қаердайди? Емон тегдими?

— А, йўқ...

Эгамберди замбилни кўтариш учун энгашди.

Кўтаришга кўтарди-ю, бармоқлари қоғиб, назарида замбилнинг дастаси қўлидан сирғалиб тушиб кетаётгандай бўлаверди. Қўлларига ором бергиси келар, икки марта «қовун» тушириб, тагин «дам олайлик, ота» дейишга бети чидамасди. У чакишгандай Абдуҳолик ака ҳам «ўғлим изза бўлмасин», дебми, бу ҳолни сезмаётгандай, «бас қилайлик», демасди.

«Яна бир замбил...»

Эгамбердини ҳаммасидан ҳам «отам атай қияпти» демайтимикин, деган хавотир кемирарди. Отаси эса ҳамон истиҳола қилар, бир нарса дейишдан тилини тийярди. Эгамберди кафтининг қаварган ерлари, ғурра бўлган пешонасининг жазиллаб ачишаётганини ҳам унутиб, тишини тишига қўйиб борар, терлаб кетаётганини сезар, аммо чурқ этмас эди. «Шу охиргиси... энди нима деб ўйласа ҳам, дам олайлик, дейман...»

Уғил бу гал замбилни ердан аранг кўтарди. Энди оёқлари ҳам унга бўйсунмай қалишиб кета бошлади. Шундагина ота чидаб туролмади:

— Тўхта, мен ўнглаброқ ушлаб олай, ерга қўй.

Эгамберди қўллари қалтираб, замбилни ерга қўйди.

— Ке, дам олволайлик...

— Шуни обориб тўкайлик... — Эгамберди ўзини аранг босиб, энгашиб замбил дасталарига қўл чўзди.

— Қўй деянман, чарчадим!

Уғил, отасининг «чарчадинг» деёлмаётганини, демаганини англади. Индамай, энкайганча тураверди. Охири Абдуҳолик ака ҳам энгашди. Шу пайт Эгамберди билолмай қолди: замбилни отаси олдин кўтардими ё ўзининг қўлидан чиқиб етдими, қарсиллаган товурни эшитди. Иликларининг орқасига гувала тегди, иккала тиззаси букилиб, замбилга ўтириб қолди.

— Қўй, дедим-а, сенга. Қайсарлик қилдинг! — Ота яна бояғидай бир ҳатлаб ўғлининг ёнига ўтди. Қўлидан тортиб, туришига ёрдамлашди.

Эгамбердининг ранги оқариб, пешонасидан совуқ тер чиқиб кетганди. Енги билан юз-қўлларини артиб, жилмайди. Бироқ унинг бу жилмайши аянчли ва аламли эди.

— Қани, юр, — отаси уни айвонга бошлади, — ўтириб тур, — чорпоёга ишора қилди айвонга боришгач. Узи чойгумга ўт ёқди.

Эгамберди «мен...» демоқчи бўлди-ю, лаблари бир-бирига ёпишиб қолгандай очилмади. Чой қайнади. Икки-уч пиёла иссиқ чойдан кейин Эгамберди ўзига келди. Бироқ билаклари ҳали ҳам таранг эди. Атай қилмаганини исботлаш учун отасига кўрсатди. Ота таъна ва ачиниш билан ўғлига тикилди. Эгамбердининг йўғонлашиб, мушаклари билинмай кетган билагини томирлари ирғиб чиққан, тикан тилган бармоқлари билан эзиб-эзиб кўрди.

— Ҳаракат қилдирвор, чойдан ич, бирпасда тарқаб кетади. Қон тўпланиб қопти. Айтмаганингни қара-я, тилингни кесволадигандай...

Пешонасининг оғриғи босилди, иккинчи кун и билакларининг шиши қайтди, кафларидоғи оқ пўрсилдоқ бўлиб қолган бир қават тери кўчиб, қадоқлари ачишмай қўйди. Лекин энди юрағи безиллар, жўнашга ошиқарди.

Дарвозахонадан чиқишгач, Абдуҳолиқ ака дуога қўл очди:

— Оллога омонат...

— Бўпти, яхши қолинг...

Эгамберди отасига қўл чўзди. Абдуҳолиқ ака қўлини тортиб, бошини четга бурди: унинг миждаларига ёш калқа бошлаган эди. Эгамберди туятиш анорнинг хил-хили битта-битта терилиб тўлдирилган жомадонни йиқилиб кетмасин деб болдирлари орасига олиб турар, чап қўлида ўзининг йўлдош портфелини тутқичидан охиста айлантириб ўйнар, аланглар, бу хатти-ҳаракатлари ғайриихтиёрий тарзда юз бераётганидан хабарсиз эди.

Иттифоқо, отасининг томоғига, хиёл кўтарилиб, тағин жойига қайтаётган бойёнгоқдай кекирдагига, кекирдагнинг остидаги чуқурчаларга кўзи тушиб қолди. Кўнгли бузилди... Начора, айб фақат унинг ўзидами?.. Унга ўхшаганлар камми?.. Ахир уни отасининг ўзи папалаб ўстирмаганмиди, болалигимиз қиров босган шудғорда ялангоёқ, бўз иштонда, оמוчинг кетида ўтди, у кунлар энди сизларнинг бошингизга тушмайди, энди биланнинг кучи биланмас, бармоқнинг учи билан иш юргизиб яшайдиган замон келди, демаганмиди? Уқишга ўзи оқ фотиҳа бермаганмиди, пешонасидан ўпиб, йўлинг ойдин бўлсин, деб жўнатмаганмиди?..

У йўлга тушди. Қайрилишга яқин қолганда секинлаб, ортига ярим ўгирилди. Отаси кўринмади. Гувала деворлар, қийшиқ дарвоза уни таъқиб қилиб келаётгандай эди.

КЎПРИК

Гира-шира тонг. Икки қишлоқни оралаб ўтган анҳор суви овозсиз, живир-живир қилиб оқади. Унда-бунда диккайган қамишларга илиниб қолган яшил бақатўнлар, бўғими қизғиш сувўтлари юқорига ўрмалаётган тўда-тўда, катта-кичик илонлардай нотекис ва ҳар йўсин бетиним қилпанглайди. Тонг арафасида, замин билан осмоннинг юз кўришуви онларини кузатган одам аввал қорайиб кўринган тиниқ анҳор сувининг секин-аста зангорлашганининг, кейин эса тупроқ тусига қира бошлаганининг гувоҳи бўлади. Кўкда юлдузлар бир-бир сўнгани сари сувнинг назокати, жозибаси хира торта боради.

Ана шу анҳор устига солинган кўримсизгина, аммо «оқ олтин»ликларни марказий йўл билан боғлайдиган бирдан-бир кўприкнинг ёғоч тўсигига тирсак тираган икки киши сув оқиб келаётган томонга — шарқ уфқиға жим тикилиб туришади. Сунбуланин кун чиқишдан эсаётган салқин шабадаси бирининг калта енги, елкалари, кўкрак чўнтақларига ҳашам-қуроқлар қадалган нафармон кўйлағи, иккинчисининг тўрт чўнтакли узун кумушранг кители барларини қилпиратади.

— Юпун кийинибмиз, жунжикапман, — деди нафармон кўйлакли шеригига ярим ўгириларкан, худди тафт берадигандай энсиз гардишли оч ҳаворанг шляпасини ажинсиз тор пешонасига тортиб. — Ўзлари-чи, Карим Раҳимович?.. Ҳозир юз-юздан бўлганда кетармиди? — У шеригининг жавоби аҳамиятсиздай эътиборсизлик билан сўзида давом этди. — Эрталаб ичиш яхши одатмас-у... кечкурун, меҳмон деб, кўпроқ сийлаворибсизлар-да! Калла денг ванг, буни устига манави шамол...

— Нонуштага шавла буюриб қўйганман, — деди барваста жуссасига нисбатан тор яғринли, кенг, мисранг юзли Карим Раҳимович сувдан кўз узмай, шеригидан шундай гап албатта чиқишини олдиндан сезгандай ўйлаб ўтирмасдан аммо хогиржам ва ҳиссиз оҳангда. — Ҳаммаси бўлади, Хайрулла Бозорбоевич, — қўшиб қўйди у таъкидлаб, кейин бошини ёнига ўгириб бармоқлари қисқа, йўғон, дўмбоқ кафтларининг қора, қалин тук босган орқасини оғзига қопқоқ қилиб эснади.

— Бултур ҳам совоқни эрта тушиб қолди, деб юрганаканмизда, бу йил ёмон келди... — Хайрулла Бозорбоевич муҳим нарса эсига тушгандай бутун гавдаси билан бурилиб, унга астойдил тикилди, бироқ айтсамми, айтмасамми, деган ҳаёлда бир лаҳза тараддудланди-ю, афтидан айтса бўлаверади, деган қарорға келди. — Эски тутларни даладан чиқарибсизларми, раис?..

— Ҳа, қартани ўртасидан ўтган ариғ бўйидаги тутлар. Ариғди вазифаси қолмади, тутлар ҳам қариди. Мақсад бир қарич бўлсаям ерга ер қўшиш.

— Қурт боқиш-чи, — ажабланди вакил. — Баргинглар ошиб-тошиб ётиб-дими, дейман?

— Қайирдан ўзлаштирилган ерга уч минг туп кўчат экувдик, бу йил росмана барг берди.

— А-а, — деди Хайрулла Бозорбоевич кичкина оғзини катта очиб, «шунақами?» деган маънода. — Чиқарилган тутларни нима қилдинглар?

Карим Раҳимович вакилга ҳижолатомуз, синовчан тикилди: намулча бу чирик тутларга қизиқиб қолди, ишқал чиқадиган томони йўғиди шекилли... райком билан келишилган эди... Биронтаси кавлаштирдимикин?..

— Рўйхат билан колхозчиларга тарқатдик, — жавоб қилди раис елка қисиб, иккиланиброқ. — Жуда баҳайбат бўлиб кетувди, уч-учида бир тутам-бир тутам новдаси бор, чиқиб кесишга, оврагарчиликка арзимайди... — У жим қолди, аммо шеригининг жон қулоғи билан тинглаётганини сезиб, гапни давом эттиришни лозим кўрди. — Узиям, кичикроқ оила бир тупи билан қиш чиқаради, озгина кўмир қўшса...

— Қолдими? — ошқора қизиқиш билан сўради Хайрулла Бозорбоевич.

Раис прокурорнинг даромади маънисини янада чуқурроқ аглаш ниятида унга тезгина, аммо синчовлик билан бир қараб олди ва кўнгли таскин топди.

— Шу иш билан хўжалик мудури шуғулланувди-я, — деди у хижолат бўлганини яширмасдан, — қолмади шекилли-да... Яна бир сўраб кўриш керак, гаражга бир-икки туп опкелтириб қўйдим, деяётгандай бўлувди.

— Хотин зотининг ношукрлигини биласиз-ку, — деди Хайрулла Бозорбоевич, айнан шу масалада раис билан фикри бир жойдан чиқишига умид ва ишонч билан. — Газда пишган овқат совуқлик эмиш. Чойхона паловингизни мақтайсиз, чунки ўчоқда ош мазали чиқади, дейди. Э, хомкалла, чойхона паловга дуо кетган, бугдаям ширин бўлаверади, десам, сира унамайди... Ховли ўтинга тўлиб ётибди, у ердан-бу ердан опкебериб туришади.... Хотин киши-да, хотин киши... Худди мени бошқа ишим йўқдай..

Раис вакилга ғалати қараш қилди.

— Ҳали сўраб кўрамиз. Тут тугаган бўлса, узумди зангиям бор, уям тут-ўтиндан қолишмайди. Қаерга қўйишни билмай, фермага ташитяпмиз.

Хайрулла Бозорбоевич яна жиддий тортди.

— Хотин билан маслаҳатлашайлик-чи, бўлаверади деса, бир-икки арава...

— Майли, хотирингизни жам қилинг. Бир оғиз гап-да.

Хайрулла Бозорбоевич «Оқ олтин»га кечагина вакил бўлиб келди. Ўттиз беш ёшлардаги прокурорнинг ёноқ суяклари бўртик, калта, япалоқ иягининг ўртасидаги данак сиққудай чуқурча гапирганида ўйнаб турар эди. Қошлари қуюқ, қора, кўзлари хиёл қисилган, бурни, лаблари — рисоладагидай. Фақат, тишларининг нотекислигидан тепа жағининг чап томонидаги бир жуфт тилла тиши сал ярашмай тургандай туюлади.

Янги вакил назоратни магазиндан бошлади.

— Ҳамма далада бўлса, икки бирдай одам пашша қўриб ўтирадим бу ерда, — деди у тавозе билан қўлларини кўксига қўйиб турган ёш эр-хотинларни бош-оёқ кузатиб чиқаркан. — Келинпошшани қаранг, — раисга мурожаат қилди у, — кўланкада, кун кўрмай ўтиравериб пахтадай оқариб кетибди. Пахтага чиқишсин, — амр этди вакил овозини яна сал баянлаётган, бир унисига, бир бунисига кўз югуртираркан. — Кечкурун тўққиздан ўн биргача дўкон очишсин. Икки соатда дунёни сотиб олиш мумкин. Дўппидай қишлоқ... — Вакил шу жойда бир тўхтаб олди, чунки... куёвнинг кўксига қовуштирган қўллари икки ёнига шалвираб тушган, келин — нозик, хушқад жувон эса бошини солинтириб, пастки юпқа, пуштиранг лабини ҳадеб тишлаб-қимтир, ингичка, майин киприклари пир-пир учарди. Вакилнинг овози бирданига бир неча парда пасайди. — Бари бир, кундузи ҳеч ким кирмаса бу ерга...

Раис эшик ёнида қўлларини орқасига чапиштирганча оёқларини кериб турар, афтидан ўзи ҳам бир фикрга, бир қарорга кела олмаётгандай эди: Хайрулла Бозорбоевич, умуман олганда ҳақ, ҳақ бўлмагандаям юқорининг вакили, юқорининг-вакили бўлмаган тақдирдаям ҳозир магазинчиларни ҳимоя қилиш — вакилга эътироз билдириш деган гап, вакилга эътироз билдириш — оддий одамлар олдида унинг обрў-эътиборига раҳна солиш демак... Бу, таомилга тўғри келмайди. Кейинроқ, мавриди билан қулоғига шипшиб қўйиш мумкин, холос.

Кейин кўча айланишди. Уч кўчанинг ўнг муқолишидаги дарвоза ёнида, тахта курсида Ғани ота оппоқ соқолли жағини ялтираб кетган юлғин ҳассасига тираб ўзини офтобга солиб ўтирар, ғужанак бўлиб олганидан ихчам

жуссаси янада кичкина тортиб, озгин кураклари сурп яктагини туртиб турарди.

Чол раис билан пўрим кийинган нотаниш меҳмон истиқболига ўрнидан турмоқчи бўлди, лекин уларнинг бир неча қадам нарида тўхтаб қолишганини кўриб, шаштидан қайтди.

— Нима қилиб ўтирибди, — паст овозда сўради вакил чолга ишора қиларкан.

Раис чолнинг тараддулланиб, аммо бошини бурмай зимдан гапирувчига назар ташлаганини кўриб турарди.

— Мазаси йўқ, — жавоб берди у деярли пичирлаб, кейин бир оз ўйлаб тургач қўшиб қўйди. — Қаричилик...

— Яхши, лекин марҳамат қилиб уйда ўтирсин ё ҳовлисига кун тушмайдимиз? Узингиз биласиз, ҳозир оптовшувоқ қилиб ўтирадиган маҳалмас... Райком мени хўжаликнинг ҳар йилги шухратини таъминлайсиз, деб юборган бу ерга, ўртоқ Раҳимов! Узингиз биласиз...

Карим Раҳимович оғринди, юзлари беихтиёр буришиб, манглайи тиришди. Колхознинг шухрати раисга керакмасми? Бу шухратни қачондан бери бировлар таъминлайдиган бўлиб қолди? Бу ердагилар қашиниб ўтиришибди-ми? Умуман, вакил ким, бурчи нима ўзи?.. Бунақалардан ҳамма хўжаликларда бор, ойлаб ётиб олишади. Уларнинг ойлик оладиган вазифаларини ким бажараркин?..

Улар нари кетишди. Раис отанинг колхозга пойдевор қўйганлардан бири эканлиги, узоқ йиллар звено бошлиғи бўлиб, район, баъзи йиллари ҳатто областда энг юқори ҳосил олгани, пахтага ярамай қолганидан бери боғдорчилик ишларига қарашиб турганини айтмоқчи бўлгани-ю, ҳозир мавриди эмас, деб фикридан қайтган эди. Ҳозир мавриди келди деб ўйлади. У тўсиққа орқа қилиб, тирсақлари билан таяниб олган вакил томон икки-уч қадам ташлади.

— Хайрулла Бозорбоевич, бир-иккита қариялар бор. Ишга ярамайди, қаровчиси йўқ...

Вакил индамади. Иккиси ҳам жим қолишди.

— Сиз билан биззи шу ерда туришимиз жа ноқулай-да, Хайрулла Бозорбоевич, — дея ўртадаги жимликни бузди раис гавдасига ярашмаган майинлик билан. — Чорва фермамаизда бир гаранг қоровулимиз бор, сумбатдам Алпомши билан баслашади, итга суяк, сичқонга кепак олдирмайди. Бу ерга ҳар йили ўшани қўямиз, одам тугул пашшаниям ўтказмайди.

— Бугун бир кўрайлик, дедим-да, раис, кўнглингизга олманг, — деди вакил анчадан кейин. — Шундай аёзда оёғи қотган товукдай изиллаб туришга кимнинг тоқати бор...

— Колхозчилар ҳам тушуняшади, — деди раис кийимининг у ер-буренинги тузатган бўлиб.

— Сиз одамларни билмайсиз, раис, — вакил қаддини ростлаб, қўлларини кўкрагига қалиштирганча у ёқдан-бу ёққа оҳиста юра бошлади. — Энг яхши, ҳақиқий инсон деганингиз ҳам баъзан кўзингизга чўп солиб кетади. Шахсий манфаатига озгина зарар етказадиган бўлса, тамом, пайғамбариданам воз кечворадиганлар йўқ эмас... Биз унақаларни, э... бир кунда қанчасини кўрамиз.

— Ҳа, тўғри, — ён берди раис прокурорнинг касби, вазифаси тақозоси билан чиндан ҳам ҳар хил кишиларга дуч келишини ботинан эътироф этиб. — Беш қўл баравармас... Лекин бир жойда ишлайверсангиз, қўл остингиздагиларни феъли...

Чап биқиндаги тор кўчадан қадам товуши эшитилиб, раиснинг гапи чала қолди. Қоп кўтарган дароз, қотма бир одамнинг қораси кўрингач вакил ҳам сергақланди. Саросимага тушган йўловчи дам раисга, дам нотаниш меҳмонга қараб, юришини секинлатди. У учинчи бригада аъзоси Қурбон эди. Раиснинг эти енгил жимирлашди — кеча унга ўзи жавоб берган эди. Вакилнинг қисик кўзлари жиягида истеҳзоли кулдиргичлар пайдо бўлди.

— Бу ёғи қандай бўлди, раис? Бу дўстимиз ҳам ҳалиги айтган қарияларданми? Ҳеч ўхшамайди-ю... Анча-мунча отни тойиштириб қўяр шу туришида.

Карим Раҳимов ерга қаради. «Ҳали бу ховласи, — кўнглидан ўтказди у, — раиснинг ўзи жавоб берган деса, урди худо...»

Қурбон иккиланганча бир-бир босиб келаверди, вакил салмоқли қадамлар билан унга пешвоз чиқди. Раис ҳам яқинлашиб борди.

— Ҳа, ўртоқ, йўл бўлсин, узоққами, дейман?

Қурбон юкли чинта қопни елкасидан авайлаб тушириб, йўлнинг бир четига ўрнатиб қўйди-да, қафтларини бир-бирига қоқиб, қўлтиғига артди.

— Ассаломалайкум, — у аввал меҳмон, кейин раис билан кўришмоқчи

эди. Вакил саломига алик олмади, Қурбоннинг қўлини қўйиб юбормай, кўзларига тикилди.

— Хўш?

Қурбон бесаранжом кўзларини жавдиратди.

— Шу... беш-ўн туп аноримиз бор эди, ёрилиб кетиб увол бўляпти...

Меҳмон Карим Раҳимовнинг тундлашган юзига тикилди. Раис бир неча қадам нарида, бу можарога мутлақо алоқаси йўқ одамдай ҳамон бошқа ёқлардан кўз узмас, гўё бошқа хаёллар билан андармон; лекин икки ён чўнтагидаги қўллари кителининг этакларини тешиб чиққудай туртиб турарди.

— Гапини эшитяйсизми, раис, анор увол бўлаётганмиш, — Хайрулла Бозорбоевич яна йўловчига юзланди. — Пахтачи, пахта? У увол бўлса майлими?!

Қурбон ҳадеганда жавоб беравермади. Раис безовталана бошлади: энди айтади... Ундан кўра ўзи айтақолса-чи, бир қошиқ қонидан кечинг, жавоб берувдим, деб бечоранинг жонига ора кирса-чи!..

— Бир нарса десангиз-чи, раис, — деди вакил унинг кўнглидан ўтаётган гапларни уқиб тургандай, бетоқатлик билан.

— Буни бунақа одати йўғиди, бир нарса дейишгаям ҳайронман.

Вакил қошларини чимириб, яна Қурбонга кинояли назарини қадади.

— Бўлмаса, гап бундай, ўртоқ. Бир-иккита нордон гапларим бор эди-ю, раисингиз ўртага тушяпти. Шунинг учун ҳозир яхшиликча қопингизни кўтаринг-да, изингизга қайтинг. — Унинг иягидаги чуқурча ўйнаб кетди. — Пахтага чиқинг!

Қурбон мўлтиллади.

— Тезда бориб-ла... унча-мунча бозорлигам қиладиганидим... Савзи-пиёз... дегандай...

— Гап битта! — вакил терс ўгирилиб, Қурбондан узоқлашди.

Қурбон ер остидан раисга қаради. Раис носранг ағдарма этигининг тўмтоқ учи билан ер чизарди. Қурбон қопни жаҳд билан силтаб кўтарди-да, икки ҳатлаб анҳорнинг қирғоғига олиб борди, бир тортишда боғичини узиб, қопни паства ағдарди. Чаноқ-чаноқ бўлиб ёрилган анорлар, ёқутдай қип-қизил доналар анҳорнинг ҳар хил майса, йўсин босган лабига сочилиб, бир қисми думалаб сувга тушиб кетди: «чўлп-чўлп» деган овоз эшитилди.

— Кимга ўчакишяпсан, хў олифта?! — турган жойидан калта бўйинини чўзиб қичқирди вакил. — Девона аразласа хуржунига зиён! Асли бозордаям биров бир тийинга олмайдиган мато экан-ку... Мартава қилишини қаранг...

Қурбон қирғоқда туриб қолган ёриқ анорларни кирза этигининг учи билан секин-секин туртиб ариқча тушириб юборди-да, қопни икки-уч қоқиб, буклаб-буклаб қўлтиғига қистирди. Бир неча қадам босиб, вакилнинг ёнида тўхтади.

— Биринчидан, ука, — гап бошлади у шопилмай, дона-дона қилиб, — бешигимни тевратиб қўйишган бўлсангизам «сен» ламанг, арпангизни хом ўрганим йўқ. Иккинчидан, мол яхшими, ёмонми ҳар қалай, пешона тери... — Қурбон раисга бир кўз ташлаб қўйди-ю, боя ўзи чиққан тор кўчага шитоб билан кириб, кўздан ғойиб бўлди.

— Мана, тушунган одамлар!.. Яна буларнинг тили узунлиги, ўзи кал, таъби нозиклиги-чи, «сен» лаб бўлмайди-миш... Мурвати бўшаб кетган ҳаммаси-ни... Пешона теримиш, нимага шаъма қиляпти ўзи у... Ҳе, пешонангдан ўргилдим... Шопма ҳали...

Раис вакилнинг гапларига аҳамият бермади, у ўз хаёли билан банд эди. «Чакки бўлди, чакки бўлди... — ўйларди у. Озиб-ёзиб бир марта жавоб сўрагани учун хўп дедим. Орага бригадири тушувди... Яхши колхозчи, яхши одам...»

— Қаттиқроқ туриш керак, раис, — унинг фикрини бўлди вакил, — арзимаган бир жалта ёриқ анор, тўртта сасиган беҳини кўтариб бозорга кетиша-верса...

— Энди, Хайрулла Бозорбоевич, ҳафтада бир бозор, бир товуқча ҳам дон керак, ҳам сув, дегандай, одамзодниям ками битмайдикан... Уйлаб кўрсангиз, колхозчиларгаям осон тутиб бўлмайди, вақти келса бир неча ойлаб дам олмай ишлашади. Қонуна олиб қарасак... — раис сўзларим таъсир қиляптими ё йўқми, деган маънода вакилга қараб қолди.

— Зато, қишда бир ойдан ортиқ маза қилиб дам олишади колхозчиларингиз! — Вакилнинг лабидаги чуқурчаси-ю, қовоқлари пирпираб уча бошлади. — Қолаверса, қонун бошқа, ҳаёт бошқа, раис, ҳар қандай қонунниям шароитга, вазиятга мослаштириш мумкин... Аслида, қонунни биз рўкач қилишимиз керак. Мен сизни деб жон куйдирыяпман, одамларингизга ёмон кўриниб. Сиз бўлсангиз...

— Умуман олганда шундайку-я, лекин рўзгор деган нарса билан ҳам ҳисоблашишга тўғри келади-да, Хайрулла Бозорбоевич, — эътироз билдирди раис биздаям қайсарликдан унча-мунча бор дегандай. — Қишлоқда ҳамма нарса текин дейишади бир хиллар. Ғирт ёлғон. Сув-у, унча-мунча мевадан бошқа ҳамма нарсаи сотиволишади. Меваям борда бор, йўқда йўқ. Ҳозир кўпларнинг ҳовлисиди гул, кўк сепишга ер бор, холос. Одам борган сари зичлашиб кетяпти. Эҳтиёж — куч, талаб катта ҳозир. Қишлоқда ҳамма нарса бор деб ўрганишганиданми, магазинга печак қанту ароқни босиб жўнатишади...

— Шунинг учун тушунтириш ишлари олиб бориш керак. Уч ой-уч ярим ой кампаниями, чалғимаслик чорасини кўриш лозим. Уларни августнинг охирларида, теримга тушмасларидан олдин уч-тўрт ойлик емишини ғамлаб олишга ўргатиш керак.

Карим Раҳимович бундай фавқулудда фикрни хаёлигаям келтирмаган, бирон жойда бўлак кимсадан эшитмаган ҳам эди. У кўзларини катта-катта очиб, деярли анграйиб вакилга қараб қолди. Нақадар оқилона гап! Ростдан ҳам шундай тажрибани амалга ошириш, эҳтимол мумкиндир.

— Бу-ку, олижаноб гап-а, — деди раис ўзини мумкин қадар босишга ҳаракат қилиб, — лекин у маҳалда кимдадир пул бўлади, кимдадир йўқ...

— Пули йўқларга қарз уюштириш керак!

Раис «энди қия кетди» дегандай бошини сарак-сарак қилди.

— Ҳе-е, у пайтда гоҳо колхознинг ўзи қарз олиб ётади-ю, банкдан.

— Бир йўлини топиш керак-да, — анча паст тушди вакил таклифи жўяли бўлсаям, ижроси мушкуллигини ботинан тан олиб. — Ўлимдан бошқасини чораси бор, дейишади кексалар... Умуман, тадбиркорлик, талабчанлик раҳбар одамга ҳеч қачон зиён келтирмайди. Сийласанг чориғи билан тўрига чиқади, деган гап ҳам эскилардан қолган. Боягига ўхшаб...

«Ҳа, — хаёлдан ўтказди раис, — тўғриликка тўғрику-я, аммо бари бир шу колхозчи билан муроса-ю, мадора қилиш керак-да, эртага, балки халиёқ кўз-кўзга тушади. Бу бўлса беш-ўн кун бақириб-чақириб кетади... Чакки бўлди... Мендан сўраган деб бир оғиз айтмади, айтолмади-я. Нимадан чўчиди? Шу, укаси тенги йигитнинг салобати босдимми ё унинг райкомга бориб фалон раис одамларини талтайтириб юборибди, дейишидан ҳадиксирадими?»

Ахир, Қурбон жўжабирдай жон-а, умрида чурқ этиб, бўйин товламайдиган одам-а... Камбағал овга чиқди, кетидан ғовга чиқди, дегандан бўлди. Бунинг устига болаларининг ҳаммаси майда. Каттаси энди бешда ё олтида ўқийди... Лекин ўрил бола экан, раис майли деган деб, ақалли мундоқ бир шамаям қилмади-я...»

Нима бўлсаям, пайтини топиб, иложи бўлса, шу бугуноқ Қурбондан узр сўраб, унга тасалли, ўзигаям таскин беришни дилига тугиб қўйди. Лекин кечкурун идорага кираётганда тор йўлакда Қурбонга дуч келиб, каловланиб қолди. Бу тўқнашувни улар узоқ вақтгача эслаб юришса керак: шу лаҳзада иккаласи ҳам кўзларини, балки бутун вужудларини яшириш учун жой қидиришар эди. Эҳтимол, бир неча сониялик сукут, тараддуд иккисига ҳам соатдай туюлгандир.

Ниҳоят, Қурбон тилга кирди.

— Узр сўрай деб келувдим, — деди у бошини маъносиз, мақсадсиз тўлғаб. Нигоҳи жадваллар-расмлар ёпиштирилган деворда эди. — Бунақа бўлишини билганимда сираям йўлга чиқмасдим. Сизни ҳижолатга қўйдим... — Қурбон бўйнидаги юқдан халос бўлиб энгил тортгандай раисни эҳтиёткорлик билан ёнлаб ўтиб, шитоб юрганча ташқарига чиқиб кетди.

Раис турган жойида карахт бўлиб қолди. Секретарь қизнинг гаплари қулоғига кирмади, бир-бир босиб хонасига ўтди-ю, диваннинг бир четига оғир чўкди. Оддий бир колхозчининг зарбсиз калтаги унинг аъзойи баданини эзиб юборгандай эди. Нима бу, очиқкўнгилликми ё таънами?.. Кўприк, қопни анҳорга ағдараётган Қурбон, бақатўнлар қатида милт-милт қилаётган анор доналари, букчайганича ҳассасини ерга омонат босиб, калишини судраб ҳовлисига кириб кетаётган қария унинг кўз олдидан кетмасди.

Умринисо Асқарова

Тошкент областининг Оққўрғон районида туғилган. 1980 йилда Тошкент Давлат университетининг филология факультетини таъмомлаган. Мактабда ўқитувчи бўлиб ишлайди.

Ривоят

Қадим-қадим замонда бир мамлакатда гўзал чаманзор бор экан. Чаманзорда доимо булбуллар сайраб, гуллар хандон кулиб, кумуш сувлар мавжланиб оқиб тураркан. Қуёш ҳар тонг илк бор нурларини шу чаманзорга сочаркан ва бир муддат унга маҳлиё қараб қоларкан. Чунки бу чаманзорда қуёшни ҳам ўзига мафтун эта олган, оламда танҳо — ранглари шаффоф бир гул ўсаркан. Гул шундай нафис, шундай чиройли эканки, уни бир кўрган ҳар қандай мавжудот яна бир кўришни орзу қиларкан. Гулнинг гўзаллиги ҳақидаги овоза бутун дунёга ёйилибди.

Кунлардан бир кун гулнинг таърифини дашту саҳролар подшоси бўрон ҳам эшитиб қолибди ва даҳшат билан ҳаммаёқни хазонга айлантириб чаманзорга кириб келибди. Уни кўрган чоғ гуллар сўлибди, булбуллар хониши тинибди, зилол сувлар оқмай қўйибди. Гўзал гулнинг ҳам нафис, қат-қат япроқлари тўкила бошлабди. Аммо у бўрондан заррача қўрқмабди. Гулни кўрган бўрон унга шайдо бўлибди ва оҳ чекиб, ҳайқириб гулга мурожаат этибди:

— Эй гўзалликда танҳо гул! Агар менинг сўзларимга кулоқ солсанг, сенга айтадиган гапим бор!

— Айт гапларингни, — дебди гул.

— Сени бир умр кафтимда тутай. Истасанг, сенга дуру гавҳарлар, олтиндан ясалган бир қафас олиб берай. Бу қафас атрофида ҳар доим булбуллар сайраб турсин. Булутлар, ёмғирлар, жамики чечаклар сенинг хизматингни қилади. Сен фақат мен билан бирга бўлишга розилик бер!

— Йўқ, азизим, мен ҳеч қачон сен билан бирга бўлмайман. Сен — гўзалликни поймол этувчи бўрон билан бирга яшаб, олтиндан ясалган қафас ичида ўсганимдан кўра, хазон бўлганим яхшироқ, — дея дадил жавоб берибди гул бўронга.

Бу жавобдан бўроннинг қаҳр-ғазаби келиб увиллабди ва шундай дебди:

— Агар сен менинг сўзимга кирмас экансан, мен сени саҳро-ю, дашту чўллар қўйнига, қуёш нури, инсон оёғи етмайдиган баланд-баланд тоғларга элтаман. Сен у ерларда йўқ бўлиб кетасан. Ҳа, йўқ бўлиб кетасан! Эй гул, наҳотки менинг қаҳр-ғазабимдан қўрқмасанг?

— Сен кучлисан, даҳшатлисан. Шундай бўлсанг-да, мен сендан асло қўрқмайман. Майли, менинг орзуларим айлагин хазон. Майли, мени саҳроларга элтгин, даҳшатли бўрон. Лекин мен сен билан бир умрга бирга бўлмасман ҳеч қачон, ҳеч қачон!

Гулнинг сўзларини эшитган шамолнинг қаҳри келибди ва даҳшат билан гулни эзиб, майда-майдалаб, тоғу даштлар бағрига отибди. Гулнинг хазон бўлган нафис япроқлари, тана ва илдизлари тушган жойлардан қип-қизил қонга бўялган, нозик, қон доғли япроқлари бўлмиш сон-саноксиз лолалар униб чиқибди. Бўрон қанчалик увиллаб, қанча даҳшат солмасин, бу сон-саноксиз лолалар ҳар баҳорда яна униб чиқаверибди. Уларни йўқотиш пайига тушган бўроннинг тинка-мадори қуриб, аста-секин кимсасиз жойларга чекинибди...

Шундан буён қиру адирларнинг, баланд-баланд тоғларнинг ён бағрини ҳар баҳор қип-қизил, алвондек лолалар қоплаб оларкан, қуёш баҳор тонгларида ер юзига кўз ташлаб, бу ҳайратбахш лолаларни кўриб, дунёда танҳо бўлган ўша шаффоф рангли гулни эслар экан...

Қалб жароҳати

Агар тишимиз оғриси ёки бирон жойимизга зирапча кирса, ҳаловатимиз йўқолади, унга даво излаймиз, иложи топилмагунча ўзимизни қаерга қўйишни билмаймиз.

Қалбимиз оғриси-чи? Уни даволаш ҳеч кимнинг хаёлига келмайди.

Бодом гуллади

Бодом ширин-шакар мевалар туғиш умидида жуда эрта гуллади. Унинг юксак ниятидан хабар топган бахил шамол бодом гулларини тўкиб юборди. Ўша йили бодом ҳосил беролмади. Фақат у умид билан яшади. Келгуси йили яхши ҳосил бериши ҳақида ўйлай бошлади.

Мен баҳорман

Навбаҳор жасоратин таърифига сўз ожиз. У эмасми музлаб қолган қорликларнинг кўксига чўғ ташлаган. Уйқудаги дарахтларни уйғота олган. Табиатга жон, муҳаббат бахшида этган... Баҳорнинг бир куни йилга татиши аён.

Мен баҳор бўлишни истайман. Истайман, муз қалбларни парчалаб, оташда ёндиришни!

Ўз қайиғим, ўз йўлим бор

Ҳаёт — денгиз. Унда ўз қайиғим билан сузиб боряпман. Ўз қайиғим, эшкаким қўлимда. Гоҳо толиқаман. Манзилим узоқ, гоҳо дилим ранжийди, тушкунлик қамрайди вужудимни, иккиланиш бардошимни парчалаб ташлагандай бўлади, толиқади билагим, юзларимдан тер қуйилади. Эшкак қўлимда. Сузаяпман, тўлқинлар билан курашиб, қирғоққа чиқмоқ истайман. Энг муҳими, ўз қайиғим, ўз йўлим бор.

Улар қийналган чоғ

Дарахтлар яшил либосда товланади. Уларни кўрганда бахридилингиз очилади. Улар одамлар учун соя-салқин ва ором бағишлайди.

Қиличин қайраб киш келди. Дарахтлар яланғоч қолдилар. Бизга бир пайтлар ором бахшида этган гўзал дарахтларни бугун кимдир исиниш умидида кесмоқда.

ДУСТЛИК ГУЛДАСТАСИ

Николай Красильников

ИККИ ҲИКОЯ

1. Сўнгги олишув

Алвон тусли қуёш тун бўйи совиб улгурмаган барханлар узра оҳиста кўтарилмоқда эди.

Сахро, юзаки қараганда, кимсасизга ўхшайди. У ҳам ўрмон ва тоғлар сингари судралиб юрувчилар ва қушлар билан гавжум. Фарқи ёлғиз шундаки, бу ерда улар кўзга камроқ ташланади. Ҳаётнинг ўзи шуни талаб қилади. Жониворлар минг йиллардан буён шароит ва об-ҳавога мослашиб, аста-секин унинг рангини қабул қилганлар, вужудларини қуруқлик ва ҳавонинг кескин ўзгаришига «созлаганлар». Мана шунинг учун ҳам Қорақумда ажиб рангли экзотик қушлар ва мўйнабоғ жониворлар учрамайди.

Аммо тонг пайти жонзотларнинг тунда қолдирган изларига қараб саҳрони китобдай ўқиш мумкин. Бу ерда чўл тимсоҳи — эчкиэмарнинг, тошбақа ва кулранг товушқоннинг, сахро қуёнининг, илонларнинг узун, ялтироқ «дастхати» ва бошқа жониворларнинг изларига кўзингиз тушади.

Ҳаёт китоби жуда мазмундор.

Қуёш баланд қум бархани тепасига чиқиб, илк нурларини соча бошлади. Ов учун энг яхши пайт эрта тонг: ҳамма нарса энди уйғонаётган ва қорни оч, ҳали ҳаво ҳам исиб улгурмаган бўлади.

Она бургут ягона боласини саксовулдаги инида қолдириб, емак илинжида кўкка парвоз қилди.

Унинг мулки кенг ва поёнсиз! Мана у нуқтага айланди ва олис пастдаги сахро кенгликлари қафтдагидай намоён бўлди. Чайқалиб тургандай кўринаётган бархан этаклари денгиз томон узоқ-узоқларга чўзилиб кетган эди. Қуйида дунё тантана қилар, яшар, ўзгарарди. Аммо у қанчалик ўзгармасин, она бургут ўз иини унутмас, бирор ҳодиса юз бергудай бўлса, дунёнинг нариги бурчидан ҳам топиб келарди.

Осмон эса сокин ва зангори. Истаганча парвоз қил. Қанот қоқиш ҳам шарт эмас, ҳаво оқимининг ўзи олиб юраверади.

Аммо тонг ҳали қутилган ўлжани ҳада қилгани йўқ. Она бургутнинг ўлжани неча километрдан хатосиз илғайдиган ўткир кўзлари ҳали бирон нарсада тўхтамади. Тўғри, юлғун буталари орасида товушқон милт этди. Аммо бундай майда нарсалар куч сарф қилишга арзимамайди. У кун сайин эмас, соат сайин ўсаётган полапони интизорлик билан кутаётганини яхши биларди. Битта товушқон икковига нима ҳам бўларди. Бунинг устига майин шабадаси билан тонг ажойиб ваъдалар бермоқда. Ана, қуёш қандай кат-та!..

Қуёш борган сари юксалмоқда. Пастда туриб, ёрқин қуёш нурида осмондаги қушни кўриш ҳазил эмас. Унга эса ҳаммаси кўриниб турарди. Қум... Қум... Ночор буталар... анави нима? Сурув. Қайгадир кетяпти. Ортидан чанг-тўзон кўтарилиб қоляпти.

Қўзичоқни кўтарса яхши бўларди, албатта. Ҳув, анави четдагисини. Ажойиб ўлжа. Аммо қандай оласан? Енида туя минган чол. Иссиқда куйиб кетмаслик учун устига яктак, бошига пахмоқ қўй терисидан телпақ кийиб олган. Елкасида милтик. Йўқ, одам билан баслашмаган маъқул. Она бургут бултур баҳорда сурувга ҳужум қилиб нима ортирганини яхши эслайди. Унг қаноти уз-о-оқ вақт оғриб юрганди. Зўрага тузалди. Ҳали ҳам куз ойлари, айниқса совуқ қунларда доим оғриб, ўзини эслатиб туради.

Она бургут узоқ-узоқларга учиб кета бошлади. Мана сийрак саксовулзор. Тўхта! Пастда нимадир лип этди. Буталар орасида чўл қуёни аста-аста сакраб

юрибди. Шу заҳотиёқ она бургут шайланиб, қанотларини жуфтлади. Қуён эсиб келаётган вужуднинг шувиллашини эшитиб, унинг нималигини билмаган ҳолда беихтиёр ерга қапишиб олди. Ажали етганини англаб етганда эса вақт ўтган эди. Фақат изтироб билан чийиллашга улгурди — шу заҳоти ўткир панжалар уни сиқиб олганди.

Полапон қуруқшаган тумшуғи билан иссиқ ҳавони ютар ва онаси йўлига қарарди. Қорни очикқан эди. «Қи-ик! Қи-ик» этган сас чиқарарди. Баъзан қотиб улгурмаган қанотларини ёйиб, учмоқчи бўларди.

Онаси қани? Бугун мунча кеч қолди? Қуёш барханлар узра кўтарилиб бўлди. Шафқатсиз қиздирмоқда. Ундан эса дарак йўқ.

Шунда бургут боласи яширин вишиллашни эшитди. Бошини кўтариб қаради. Шундоққина рўпарасида бир илон даҳшат билан чайқалиб турарди. Полапон ўйлаб ўтирмай уни қаноти билан урди. Илон ортга чекилди, лекин шу заҳоти яна ҳужумга ўтди. Полапон унинг ҳар бир ҳамласини қаноти билан, тумшуғи билан қайтарарди.

Қураш чўзилиб кетди.

Она бургут узоқдаёқ юз бераётган фалокатни оналик қалби билан ҳис қилди. Пастлаётган маҳалда бўлари бўлган қуёни човутидан бўшатди-да, чўп-ёғочдан қурилган кенг инига кўнди. Боласини гавдаси билан тўсиб, илонни тумшуғи билан бир уриб қумга туширди. Она бургутга бу ҳам камдай туюлди. Тўлғанаётган илонни олиб осмонга кўтарила бошлади. Бу унинг учун ҳалокатли хато эди. Уз имкониятини тўғри ҳисобга олмаганди: илон кучли ва чаққон эди. Она бургут қанча юксакка кўтарилса илон унинг бўйнига ўралиб шунча куч билан қиса бошлади.

Кекса чўпон Турди ота қўйларини, она бургут ярим соат илгари юксакдан туриб кўрган қўйларини ҳайдаб борарди... Чол бу улкан қушнинг ғалати ҳаракатини ҳайрон бўлиб кузата бошлади. У борган сари юксакка кўтариларди. Тўсатдан ғайритабиий ятак сингари шалвираб яқиндаги қум бархани ортига — тақир бошланадиган жойга туша бошлади.

Турди ота илонни кўрмади, шунинг учун бу улкан қуш ўлжасига ташланган бўлса керак деб ўйлади. Аммо орадан беш, ўн минут ўтди, она бургут ҳамон кўтарилмади. Шундан кейин чўпон туядан тушди (саҳрода ҳеч нарса шунчаки юз бермайди, бориб кўриш керак) ва бемалол ёйилиб юрган сурувни қолдирди-да, йигитдай чаққонлик билан бархан тепасига чиқди. Бу ердан тақир, палахса-палахса бўлиб ёрилиб кетган теп-текис кенглик кўзга ташланиб турарди.

— Йе! — деёлди Турди ота ерда ўлиб ётган ҳайбатли кулранг қушни ва бир ярим метр келадиган илонни кўриб.

Ҳап нимадалиги аён бўлган эди.

Туяни ипидан ушлаб сийрак саксовулзордан бораркан, кекса, лекин ўткир кўзли чўпон бургут уясини кўриб қолди. Енида ўлик қуён ётарди. Турди ота уни этиги учи билан ағдариб кўрди. Нега бу ерда ётибди, ким ўлдирган — бу савол унинг учун жумбоқлигича қолди.

Кекса чўпон туя устига чиқиб, бургут уясига назар солди.

Бургут боласини кўрганида унинг юзларига болаларча табассум югурди. у моҳир овчиларга хос чаққонлик билан икки қўллаб бургутчани олди-да, қопга тикди.

— Оҳ, зўр бургут бўлади бу ҳали! Овда ҳақиқий ёрдамчи бўлади, — деди гурурланиб чол.

Сўнгра мангулик ва жасорат ҳақидаги қўшиқ анчагача саҳро узра жаранглаб турди.

2. Тўқайдаги учрашув

Бултур резина қайиқда рассом оғайним билан Амударёнинг қуйи оқими бўйлаб саёҳат қилгандик. Бу кутилмаган, қизиқарли саёҳат ҳақидаги фикр оғайнимдан чиққан эди. Йўл бўйи балиқ тутдик, чўмилдик, офтобда баданимизни қорайтирдик, қоғозда манзаралар чиздик, хомаки лавҳалар туширдик.

Йўлда учраган кичик овулларда озиқ-овқат ғамлаб олиш учун қисқа муддат тўхтаб ўтардик.

Албатта, саёҳатимиз бир маромда режали ва осойишта ўтди, деб бўлмайди. Тезоқар, қўнимсиз, ўжар дарё, жазирада қовжираб ётган далалар, ўт пуркаётган қуёш, бунга қўшимча, кечқурунлари булутдай ёпириладиган чивинлар галаси, умуман ҳар хил тасодифлар — буларнинг бари ҳаётимизда қандайдир ўзгаришлар содир қиларди.

Қуёш энг авжига чиққан пайт. Лойқа дарё сувида балиқ, қирғоқдаги қалин тўқайзорда эса ўрдақ, ғоз, айниқса қирғовуллар кўп эди. Қирғоқ бўйлаб сузиб борарканмиз, бу ажойиб қушнинг ўткир овозини тез-тез эшитар, баъзан қизғиш шуъла каби тўқайдан кўтарилганини кўриб қолардик. Умуман, кечки пайтлар балиқлар сувда баланд-баланд сакраб ўйнашарди. Майда балиқни тутишга қизиқиб кетган бир чўртан балиқ оғайнимнинг қайиғига тушишига сал қолди. Сирғанчиқ резина қайиқ ёнбоши балиқнинг тагин сувга қайтиб тушиб кетишига ёрдам берди.

Саккиз ёки тўққизинчи куни қирғоққа чиқишга қарор қилдик. Яқин-орада қишлоқ кўринмас, тун эса бостириб келмоқда эди. Унг қирғоқда тўхтаб, палатка тикладик ва ким нима иш қилишини маслаҳатлашиб олдик. Оғайним шу ерда балиқ тозалайдиган, мен эса қирғоқ яқинидаги тўқайдан қуруқ шохшаба териб келадиган бўлдим.

Кўп ўтмай бир кучоқ ўтин териб, тўқай ичида кенггина майдонга чиқиб қолдим. Дарё анча нарида қолган, фақат пашша гингиллашини айтмаса бу ер жимжит, осойишта эди. Бирпас дам олмоқчи бўлдим. Шамол қулатган жийдани кўриб қолдим ва ғадир-будир танасига ўтирдим. Қилт этган шамол йўқ. Ҳаво дим. Шу пайт шохларнинг қаттиқ қарсиллаб сингани эшитилди. Кимдир майдон томонга шошилиб келмоқда... Одамга ўхшамайди, зотан бу овлоқ тўқайда одам нима қилсин? Нима экан? Буталарнинг қирсиллаши, шитирлаши борган сари кучайиб, очиқ майдонга кийик чиқиб келди. Ҳайратдан, ростини айтсам, кўрқувдан ҳам, ҳатто ўрнимдан туриб кетибман.

Шундан кейин мен: нега одам ёввойи ҳайвонга, ҳатто шундай беозор кийикка дуч келганда ҳам беихтиёр кўрқиб кетади, деб неча бор ўйлаб кўрдим. Балки бу бир-биримиздан борган сари узоқлашиб, ишончимиз йўқолиб бораётганидандир?

Кийик мендан ўн беш қадамча нарида турар ва ажабланиб кузатар эди. Унинг самимий, дўстона қаршида: «Кимсан? Қаердан келдинг?» деган маъно аниқ кўриниб турарди.

Шафақнинг сўнги шуълалари сийрак юлғунлар орасидан ўтиб, кийикнинг келишган қоматини ёритиб турар, у бу шуълада янада улугвор кўринар эди.

Кийикнинг чап қулоғи яримта эди. Биз бир-биримизга индамай қараб турардик. Инсон ва ҳайвон, ҳеч қайсимиз биринчи бўлиб қадам қўйишга журъат қилолмай балки бир минут, балки ундан кўпроқ жим туриб қолдик.

Бу қадам қўйилмади. Кийик мағрур ортга бурилди-да, ўзи чиқиб келган бутазорга кириб кетди.

Терлаб кетган пешонамни кафтим билан артдим. Бу тер ҳавонинг димлигидан эмас, кутилмаган учрашув ҳаяжонидан эди. Тўқайзорда кийикнинг қадам товуши эшитилмай қолгач, боғланган ўтинни елкамга ташлаб, манзилгоҳимиз томон жўнадим.

Анча вақт ўтгандан кейин, буғланиб турган балиқ шўрвани ичаётганда тўқайда кўрган-кечирганимни оғайнимга сўзлаб бердим.

— Омадинг бор экан, — деди у диққат билан тинглаб туриб.

— Нима деганинг бу?

— Тушунасанми уни кўриш қандай омадлигини?

— Кийикними?

— У оддий кийик эмас, машҳур Бухоро кийиги. Йўқолиб бораётган ноёб жонивор. Унинг «Қизил китоб»га ёзилганидан хабаринг йўқми? Мен уни бир кўриш учун ярим умримни беришга тайёрман.

...Тонг салқинида йўл ҳозирлигини кўра бошладик. Йўлга чой қайнатиб гамлаб олмоқчи эдик. Мен гулханга ўт ёқиб турганимда олисда бир отлиқ кўринди. Унинг ортидан энгил чанг кўтариб қўйлар суруви келарди. Кўп ўтмай отлиқ ёнимизга келди ва отдан тушди. Қуюқ салом-алик, ҳол-аҳвол сўрашлардан кейин чўпон отини тушовлаб қўйди-да, гулханамиз ёнига ўтирди. Янги танишимиз ёши ўтинқираб қолган киши экан. Тулки тери телпагини олганда боши тепакаллиги билинди. Соқоли ҳам сийрак эди. Чаккасидаги чуқур чандиқ унинг кўпни кўрган одамлигидан дарак бериб турарди.

— Қутлибек, — танишгирди ўзини, — шу колхозда чўпонман.

Секин-секин гап-гапга уланиб кетди. Чўпон гапга чечан одам экан. Эҳтимол бу кўпинча мол боқиб ёлғиз юрганидандир. Қутлибек бундан ташқари моҳир овчи ҳам экан. Бунинг эгар қошига илинган милтиғи ҳам тасдиқлаб турарди. Айтмоқчи, чўпонга чўлда қуролсиз юриш мумкин эмас. Бўри, чиябўрилар бор.

Албатта, мен кечаги воқеа тўғрисида гапирмай туrolмадим.

— Кийикми? — Қутлибекка жон кирди. — Чап қулоғининг ярми йўқми-ди?

— Ҳа-ҳа, — ҳайрон бўлдим мен. — Сиз қайдан биласиз?

— Тирик, демак, тирик экан... — бош чайқади чўпон.

— Нима бўлган эди? Айтиб беринг. Эшитайлик.

Қутлибек қайноқ чойдан бир ҳўлади-да, ҳикоя қила бошлади.

— Бу воқеа бултур юз берган эди. Дўстим — ўрмон қоровули билан бирга қўриқхонани айланиб юрган эдик, — деди қўли билан тўқайзорни кўрсатиб, — кечки пайт эди. Милтиқ отилганини эшитиб, ўша томонга от қўйиб бордик. Тўқайзор чеккасидаги сўқмоқда қон изини кўриб қолдик. Сал нарида, буталар орасида кийик боласи бизга жавдираб қараб турибди. Билдикки, буни қандайдир шафқатсиз одам отган. Уни излаб юриш бефойда. Тўқайзорда бекиниб олган. Вақт ўтмоқда. Ярадор кийикчани қутқариш керак. Уни оҳиста кўтариб, эгарга кўндаланг ётқиздик-да, энг яқин овулга жўнадик. Район ветеринари худди шу ерда экан. Жароҳатни ювиб-тозалаб, дори қўйди ва «Тузалиб кетади!» деб ваъда берди. Қулоғининг ярмини эса ўқ олиб кетганди. Кийикча овулдалиги пайтида одамларга шунчалик ўрганиб қолдики, натижада узоқ вақт улардан, айниқса болалардан кўнгил узиб кетолмади. У балоғатга етиб, тўқай чорлай бошлаганда ҳам одамлардан ўзини олиб қочмади. Одамзод унинг бошига шундай фалокат солса ҳам, у жонивор кек сақламади. Ажойиб жондор...

Чўпон билан дўстона хайрлашдик. Қайиқни асбоб-анжомларимиз билан сувга тушириб ва анча масофага сузиб борганимизда ҳам Қутлибек сўниб қолган гулхан ёнида туриб, бизга қараб телпагини силкитарди.

Ундан эшитган энг сўнги сўз, чамаси, қуйидагича эди:

— Кийикни эҳтиёт қил! Ҳар бир одамнинг юрагида ўз кийиги бўлиши керак...

Яна бир хил қирғоқлар. Сув. Қуёш. Балиқ тутишга иштиёқ йўқ. Биз оқим бўйлаб сузар, ҳар ким ўз хаёли билан банд эди. Салқин тушишини зориқиб кутдик. Кечки овқат тайёрлаб ўтирмадик. Нон, чой билан тамадди қилиб қўя қолдик. Жой солдик. Қўлларимни бошимга қўйиб, юлдузли осмонга тикилиб ётдим.

Оғайним транзисторни бураб қўйди. Бахнинг тантанавор мусиқаси эшитилди. У киши руҳини кўтарар, қайларгадир чорлар, фазо кенгликларига олиб кетарди.

Мен ётганча саёҳатимиз ҳақида, кийик ҳақида ўйлардим. Ростини айтсам, негадир журъатсизлигим, аниқроғи қўрқоқлигим учун ўзимдан ўзим уялиб кетдим.

Истироҳат боғлари ва майдонларга зеб бўлиб турган кўпдан-кўп ганч ҳайкаллар эсимга тушди. Балки шундай яхши кунлар келадикки, бунақа безакларга ҳожат қолмайди, боғларда жонсиз ҳайкаллар қаққайиб турмайди, жонли кийик, буғулар юради. Чўчиб, ҳайиқиб, пана жойларга қочмай, одамлар ёнига келади, қўлларидан емак олади. Бироқ тирик кийикни табиий шароитда кўриш бахтига муяссар бўлган, энг сўнги одам мен бўлиб қолмасмикинман, деб алам билан ўйладим. Шундай бўлиши ҳам мумкин-ку...

Русчадан Маъруф ЖАЛИЛ
таржимаси

АБДУЛЛА ҚАХҲОР айтишича, у иккита ён дафтар тутган. Бир — умумий дафтар бўлиб, унга айрим сўзлар, иборалар, тасвирлар, сюжетлар, фактлар, турли-туман воқеа ҳамда ҳодисаларни ёзиб борган, асар ёзган вақтида шулардан фойдаланган. Иккинчи дафтар янги асарга доир бўлиб, унга шу асарга тегишли нима эсга келса, шунини — деталлар, қаҳрамон ва персонажларнинг сўзлари, характерларига оид гапларни ёзиб борган.

«Мен асарни шу дафтар тўлгандан кейин ёзаман, — деб қайд этади адиб, — яъни характерлар етилгандан кейин ёзаман. Бу дафтарга биринчи жумла ёзилгандан кейин менинг учун оламда шу асардан бошқа ҳеч нарса қолмайди, асарнинг қатнашчилари, унда бўладиган воқеалар ҳатто тушимга киради.»

ДУСТЛИК КУЙЛАЙДИ

Людмила Егорова

*Инсонга кўп нарса керакмас,
Унга тиниқ осмон бўлса бас.*

*Ҳамда нафас олмоқ бемалол,
Чанқаганда — чашмаи зилол.*

*Эҳсон унга ишқ ичра куймоқ
Ва хайрихоҳ қалб сирин туймоқ.*

Унга юз сўм этманг армуғон,

Унга юз дўст афзал бегумон.

*Инсонга кўп нарса керакмас,
У меҳрни сезиб турса бас.*

*Басдир унга эътиқод, имон
Ҳам дастурхон узра иссиқ нон.*

*Хуллас, унга кифоядир бахт,
Кемтигимас, бутуни фақат.*

*Оналарнинг кўз ёши — бу сув,
Ялтирайди беозор, туссиз.
Солмас дилга азимат, қўрқув,
Арийди тез мижжадан изсиз.*

*...Бир томчиси лекин, бегумон,
Оқ толага айланди шу он.*

*Яширдим мен дилга ғам
Уткир тиг каби.
Юлдуз бўлиб кўзимдан
Еш юмалади.*

*Ерга оқди милтиллаб,
Энгикдим аста.
Катта йўлда, во ажаб,
Йўқолди ҳасрат...*

*Солланади чинор шохлари,
Уйғонади баҳорий нафас.
Бўлса ҳамки ташландиқ, ғариб,
Кулба бағрин тўлдирар ҳавас.
Унинг эски деворларидан
Югуради яшил аланга.
Бу баҳорнинг шукуҳидир шан,
Бу эҳсони унинг оламга!..
Ҳар ҳужайра минг кўзгу аро
Кўрингандек каттаяр бу чоқ.
Енгинангда бемисл фазо
Кабии буюк туюлар япроқ.
Ал қулочин ёйиб, ўнгирга
Узин ташлар баҳор сувлари.
Майса қаддин тикканча қирда,
Талпинади гўдак сингари.*

*Бунда фақат ҳокимдир зиё.
Бироқ...*

*Қай бир қалбнинг шу лаҳза
Лоқайдлиги солару ларза,
Ғорат бўлар бу рангин дунё.
Наҳот ушбу бокира борлиқ,
Наҳот маъсум дунё ушбу дам
Маҳв бўлар рўзғор ғами деб,
Дарз кетажак оддий ташвишдан?!
Кунпаякун этилар олам,
Гоҳ гўзаллик ер бўлар шундоқ
Замин бунёд бўлиб янгидан,
Яшиллана бошлагани чоқ...*

Русчадан Мирза ПУЛАТОВ таржимаси.

Булут ва мен

Мен йўлда бораман.
Осмонда булут,
Сафарим мароқли, манзил — она-юрт.
Юртим, сени бирам соғиниб кетдим,
Тағин бир суяйин —
сен ўзингни тут!

Уфқни пардадек тўсдию бир чоқ,
Булут қаҳрланган муштдек қотилди.
Ҳаво гумбурлади, чақнади чақмоқ,
Оловли учқунлар кўкка сочилди.

Гўё осмон тушди ўйилиб ерга,
Шохларда япроқлар титради дир-дир.
Бўрон йўл сунурди бўлиб сунурги,
Бурганлар юмалаб учди қайгадир.

Булутлар шиддати товсилган замон,
Ер қолди мунғайиб, афтода бир ҳол.
Сўнғач табиатда жунбиш, ғалаён,
Теваракка лоқайд боқдим мен алҳол.

Нигорон юрт қолди
ва замин — карахт,
Гулу гийёҳларга қўнди губор-чанг.
Кўкка илтижоли кўз тикди дарахт:
— Емғир! Емғир!— дея пурғам, ҳоли танг.

Мен-ку кетмоқдаман юртимга муштоқ,
Дилда ишқ чақмоғи чақнар басма-бас.
Булутдан кейинги ложувард уфқдек
Юрагим поклиги юртимга пайваст.

Бироқ кифоями соғинчим қуруқ,
Юртимга бўлмаса шодлик, наф мендан?!
У чоғ —
дағдағали, лекин нафи йўқ
Булутман ўткинчи, эмасман фарзанд...

Уйғурчадан Мирза ПУЛАТОВ
таржимаси

Шокир Селимов

Ҳомиладор аёл

Туннинг
Сеҳрли нимқоронғилигини
Эслатади бу чоғ
Юзларидаги доғ.
Кундузнинг
мунавварлигини
Эслатади доим
Кўздаги мулойим

Нури —
Фурури.
Юзларида шуур,
Кўзлари тўла нур,
Борар суриб хаёл
Ҳомиладор аёл.
Хис айлаб ҳаётнинг
Лаззатин-тогин.

Оҳиста-оҳиста
Отаётир одим
Ҳомиладор хотин.
Қалбида ҳаяжон
Ва иккинчи жон —
Ҳали дунёга
Келмаган инсон.

У ҳақда ташвиши,
Уни ўйлар жим
Оҳиста-оҳиста отароқ одим:
«Ким бўларкин?
Қизми?
Уғилми?
Лайломи?
Гулнорми?
Ҳасанми, Рустам?
Ким бўлса бўлсин-у,
Фақат боши узра
Ловиллаган офтоб
Сўнмасин бир дам.
Ширин орзу,
Ширин тилак,
Ширин ният
Ва ширин туйғу
Ҳомиладор аёл
Руҳи-ла уйғун.

Узини ўйламас
Бу хотин,

Ўйламас кўзлари
Нелар кўражак.
У ўйлар
Бағридаги
У иккинчи жон
Бу дунёга
Нелар беражак.
Кўтаришармикин
Уни қўлларда?
Кўзлари бўларми
Қуёш чашмаси?
Зора тинчлик бўлса
Жами элларда,
Жўшса юрагида
Ҳаёт нашъаси!
Бағри тўла оғир
Дард билан эмас,
Саволлар юки-ла
Борар у ўйда.
Унинг бу дардини
Осон айламоқ,
Инсонлар,
Инсонлар,
Бизларнинг қўлда!

Самарқанд

Татарчадан Зокир ҚУРТНЕЗИРОВ
таржимаси

Жиенбай Избосқанов

Ҳар мавсумнинг кўрки, ташвиши ўзга,
Яхши-ёмони йўқ соғина билсанг,
Дала одам қўлин қумсаган кезде,
Қани, иш бошида топила қолсанг?

Билагин шимариб меҳнат қилганни
Ардоқлайди, бағрин очиб ияди.
Сабаби — чин дилдан эркалатганни
У ҳам соғинади, у ҳам суяди.

Тирикчилик ўтказардик не билан
Шу меҳрибон она ерсиз-даласиз?
Унда бизлар кемасидан айрилган
Балиқчига ўхшар эдик паноҳсиз.

Бошимизга тушган талай камлик-ла
Йиллар ўтди — чин армонга айландик.
Биз азалдан ўрганишиб кенгликка,
Унинг билан томирлашиб қолгандик!

Кенглигига етмас одам хаёли.
Она фарзандига паноҳдир ҳар он.
Дала кутар, худди она мисоли,
Бағрига босгувчи — қайтганинг замон.

Қорақалпоқчадан Икром ОТАМУРОДОВ
таржимаси

Абдуғани Абдуғафуров

Уш шаҳрида туғилган. Унинг «Кулги зарби», «Оталар мероси», «Куйдирмаган кундош», «Виждон қўзғаткич», «Гипноз — 2» номли пьесалари Ўзбекистон, Тожикистон, Қирғизистоннинг бир қатор театрларида сахналаштирилган.

КУЛГИ ЗАРБИ

Уч пардали музикали саргузашт-ҳангома

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

Юнус қизиқ — 50 ёшда.
Ҳузуржон қизиқ — 17—20 ёшда.
Турсун қори — 40 ёшда.
Ҳурбиби — Юнус қизиқнинг хотини, 35—40 ёшда.
Командир — 40—45 ёшда.
Қўрбоши — 35—40 ёшда.
Йигит оғаси — 35—40 ёшда.
Понсад — 35—40 ёшларда.
Самоварчи чол.
Тақводор.
Қизил аскарлар.
Босмачилар.

МУҚАДДИМА

Чироқ ўчиб-ёнганда сахнанинг чап томонида қизил командир ва ўнг томонида қўрбоши пайдо бўлади. Қизил командирнинг ёнида босмачи йигит.

КОМАНДИР. Демак, бизнинг таклифимизни рад этасиз, шундайми?
ҚУРБОШИ. Шундай. Қишлоқнинг кулини кўкка совурамиз.
КОМАНДИР. Бегуноҳ тўкилган қонлар, норасида гўдакларнинг уволи тутмай-
дими?
ҚУРБОШИ. Уруш қурбонсиз бўлмайди.
КОМАНДИР. Халқнинг тавқи лаънатидан ҳам қўрқмайсизми?
ҚУРБОШИ. Бу — яратганнинг иродаси. Халқ бамисоли бир пода.
КОМАНДИР. Халқ — улуғ куч! Сиз халқ нафратига учрагансиз. Беҳуда қон
тўқяписизлар!
ҚУРБОШИ. Маълумингиз бўлсинким, биз — халқ вақилимиз.

КОМАНДИР. Халқ ҳеч қачон сиз томонда бўлган эмас, бўлмайди ҳам.
ҚУРВОШИ. Сиз аралашманг. Халқ ким томондалигини кўрасиз.
КОМАНДИР. Бир тўда каллакесар — халқ эмас.
ҚУРВОШИ. Тилингиз узунлик қиялпти чоғи.
КОМАНДИР. Мен ҳақиқатни айтайман. Халқ адолат дея ўзи бош кўтарган.
У ҳеч қачон қонхўрларнинг бошини силамаган.
ҚУРВОШИ. Бас, етар! Биз бари бир ўт билан сувмиз. Олиб боринг!
Босмачи йигит командирнинг кўзини боғлайди ва олиб кетади.

ҚУРВОШИ. Понсад!
ПОНСАД. Лаббай, тақсир!
ҚУРВОШИ. Ернинг остидан бўлса ҳам Юнус қизиқни топиб келтиринг. Юрагим
гаш. Бир оз кулишайлик. Дафъи савдо. Боринг!
ПОНСАД. Хўп бўлади!

Чиқишади.

БИРИНЧИ ПАРДА

Юнус қизиқнинг уйи. Юнус қизиқ қўрбоши кийимида. Хузуржон босмачи кийимида.
Хурбиби айвонда понсадга ўхшаб, икки қўлини белига тираб турибди. Хузуржон Юнус
қизиқнинг оёғига йиқилиб, ёлворяпти.

ХУЗУРЖОН. Рухсат этинг, бегим, мен кетай.
ЮНУС ҚИЗИҚ. Қўрқоқ, лаънати сотқин!
ХУЗУРЖОН. Бола-чақангизнинг орзу-ҳавасини кўринг, бегим. Мен кетай.
Болаларим оч-ялангоч қолган.
ЮНУС ҚИЗИҚ. Бола-чақа эмиш. Узингни ўйла! Бола-чақанг оч бўлса, нима
кўп, отнинг тезағи кўп, уч-тўрт қопини жўнатвор.
ХУЗУРЖОН. Жўнатворай десам, беришмади.
ЮНУС ҚИЗИҚ. Нега?
ХУЗУРЖОН. Хар куни нонуштада бекнинг ўзи еяпти, дейишди.
ЮНУС ҚИЗИҚ. Бегим рухсат бердилар, дегин.
ХУЗУРЖОН. Ижозат беринг, ўзим олиб бориб берай. Бегимдан совға дейман.
ЮНУС ҚИЗИҚ. Понсад, олинг буни. Роса қамчиланг. «Ғинг» деса, отиб ташланг.

Хурбиби понсадга ўхшаб юриб келади ва Хузуржонни туртади.

ЮНУС ҚИЗИҚ (Хурбибига). Сайил кунигача «мўйлов» топиб бераман. Мен
«Отиб ташланг» дейишим биланоқ қўлингиз тўпшончага югурсин. Юришингиз ҳам
дадил, чапаничасига бўлсин. Томошамизни кўрган босмачи ҳам кулсин, ҳам афсусланиб,
бағри ўртансин.

ХУРБИБИ. Сайилга понсад ҳам келармикин?
ЮНУС ҚИЗИҚ. Балки бошқача кийим кийиб, жосус тариқасида келар, ўзини
сахнада кўрар. Қани, давом этамиз. (Образга кириб.) Понсад, олинг буни...

Шу пайт дарвоза очилиб, икки қизил аскар киради. Улар бу воқеани кўриб таажжуб-
ланадилар ва курулларини чиқарадилар. Аста келиб, Юнус қизиққа ташланадилар ва
оғзига рўмолча тикадилар.

- 1 - ҚИЗИЛ АСКАР. Ҳолинг шу экан-ку, иблис!
- 2 - ҚИЗИЛ АСКАР. Ўлжамиз зўр бўлди-ку?!
- 1 - ҚИЗИЛ АСКАР. Бу ерда нима қилиб юривдийкин?
- 2 - ҚИЗИЛ АСКАР. Ўзидан сўрайқол.

Юнус қизиқнинг оғзидан рўмолчани олишади.

1 - ҚИЗИЛ АСКАР. Сичқоннинг ўлгиси келса мушук билан ўйнашади, бек.
ЮНУС ҚИЗИҚ (кулиб). Утакамни ёрдинглар. Ёчинглар қўлимни.
2 - ҚИЗИЛ АСКАР. Хўв, нима деяпсан? Қўрбоши бўлсанг ўзингга! Буйруқни
катта қолангга қиласан.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ростдан ҳам мени танимаяписизлар шекилли, мен — Юнус
қизиқман.

1 - ҚИЗИЛ АСКАР (кулиб). Нима? Юнус қизиқ? Одамларни талаб юриб
найрангбозликниям ўрганибсан-да. (Шеригига.) Қани, торт, кетдик!

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳой, укалар, бўлди энди, ҳазилнинг вақти эмас.

1 - ҚИЗИЛ АСКАР. Юр-юр, ҳасратингни штаба айтсан. (Шеригига.) Оғзига
рўмолчани тикиб кўй.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Тўхтанглар-е! Телпагимни олинг, юзимдаги гримни артинг.
Тегирмончи деб кўсани уйғотадиган йигитлар экансизлар-ку!

Юнус қизиқнинг телпагини олишади, гримни артишади.
Таниб, кулишади.

1 - ҚИЗИЛ АСКАР. Сизни командир чақиряпти. Тез бораркансиз.
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Нима гап ўзи?
1 - ҚИЗИЛ АСКАР. Билмадик. Буйруқ шундай.
2 - ҚИЗИЛ АСКАР. Билишимча, сизни қўрбоши йўқлатган эмиш. Юнус қизикни ернинг остидан бўлса ҳам топиб келинглар, деб буйруқ берибди.
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Таажжуб.
1 - ҚИЗИЛ АСКАР. Тоғнинг орасида писиб ётавериб зериккандир-да.

Шу пайт дарвоза тақиллайди.

ЮНУС ҚИЗИ Қ. Сизлар уйга киринглар.

Қизил аскарлар уйга киришади. Юнус қизик дарвозани очади. Икки мўйсафид киради.

1 - МУЙСАФИД. Ассалому алайкум.
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Ваалайкум ассалом. Марҳамат, тақсирлар.
1 - МУЙСАФИД. Мусофирмиз. Кеч қолдик. Энди манзилимизга етиб олиш мушкул кўринади. Изн берсалар, бир кеча тунаб кетсак.
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Марҳамат, қани ўтиринглар.
МУЙСАФИДЛАР (*ўтириб*). Омин, қадам етди, бало етмасин. Жазокалло хайиран касиран-касиरो, оллоҳу акбар.
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Хузуржон, бу ёққа қаранг.

Ичкаридан Хузуржон югуриб чиқади. У атлас кўйлак кийган жувон қиёфасида.

ХУЗУРЖОН. Хуш келибсизлар, меҳмонлар.

Мўйсафидлар билан кўришгани келаётганда Юнус қизик уни хайдайди.

ЮНУС ҚИЗИ Қ. Э, шаддот қиз. Бор, ичкарига кир. Ҳазилнинг вақтимас-е! Хузуржон акангни чақир!

ХУЗУРЖОН. Узр, тақсирлар, узр.
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Бу қизимиз сал эрка... Кексаларни яхши кўради.
2 - МУЙСАФИД. Ие, ие, шундайми? Ажойиб фазилатлари бор эканку, хай-хай-хай.

1 - МУЙСАФИД. Тақсир, бу, соч-соқолингизга оқ ораламабдими? Йилингиз нима?

ЮНУС ҚИЗИ Қ. Йилим аждар.

1 - МУЙСАФИД (*чўчиб*). Е, алҳазар, мучал ҳисобида аждар йили йўқ-ку?
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Ешлигимда йилим илон эди. Ҳозиргача ҳам аждар бўлмайдими, тақсир?

2 - МУЙСАФИД. Сиз худди Юнус қизикка ўхшаркансиз.

ЮНУС ҚИЗИ Қ. Йўқ, йўқ, тақсир, асло...

2 - МУЙСАФИД. Хўп деаверинг, ўхшайсиз.

ЮНУС ҚИЗИ Қ. Ўхшайман, тақсир, худди ўзиман.

1 - МУЙСАФИД. Э, қойил! Ростдан-а?!

2 - МУЙСАФИД. Девор бўлмаса кўчани бемалол кўраверамиз, пирим.

ЮНУС ҚИЗИ Қ. Тақсирлар, сўраганинг айби йўқ, сизлар қаердансиз?

1 - МУЙСАФИД. Виз Арелонбобдан.

ЮНУС ҚИЗИ Қ. Э, бундоқ демайсизларми, қани бир омонлашайлик бўлмаса.

Юнус қизик мўйсафидлар билан кучоқлашиб кўришади.

ЮНУС ҚИЗИ Қ. Оббо, табарруклар-ей, қадамларингизга ҳасанот! Мен ҳозир... чой олиб чиқай.

Юнус қизик уйга киради. Мўйсафидлар устларидаги чакмонни ечиб, бошларидан саллани оладилар: босмачи қиёфасида кўринадилар. Юнус қизик обдаста билан чилопчинни кўтариб, «меҳмон»ларнинг олдига чиқади.

ИЙГИТ ОҒАСИ. Ниҳоят қўлимга тушдингиз-а, Юнус ака!
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Хўп, мендан нима истайсизлар?
ИЙГИТ ОҒАСИ. Қўрбоши сизни йўқлаяпти.
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Хўш, гўштимни ер эканми?
ИЙГИТ ОҒАСИ. Билганини қилади. (*Шеригига*) Уларни ҳам олиб чиқ.
ЮНУС ҚИЗИ Қ. Мени йўқлаган бўлса, ўзимни олиб келинглар. Уларни нега безовта қиласиз?

ИЙГИТ ОҒАСИ. Буйруқ шундай.

Ичкаридан Хурбибни ва аёл кўйлагини кийган Хузуржонни олиб чиқишади. Ташқарида қизил аскарлар кўринадилар.

ХУЗУРЖОН. Уста, нима гап ўзи?

ЮНУС ҚИЗИ Қ. (*бепарво*). Ҳеч гап йўқ. Шунчаки аҳмоқчилик...

ХУЗУРЖОН. Бизни қаёққа судрашпти?
ЮНУС ҚИЗИҚ. Қаёққа бўларди, итхонага.

ХУЗУРЖОН. Итхонага?..

ЮНУС ҚИЗИҚ. Нега таажжубланасиз?

ХУЗУРЖОН. Биз-ку, майли, жаҳаннамга бўлса ҳам бораверамиз. Аммо Хурбиби опамлар-чи?!

ЮНУС ҚИЗИҚ. Опангиз қоладилар. Бизни қузатгани чиққанлар, холос.

ИИГИТ ОҒАСИ. Сичқон сизмас инига, галвир боғлар думига. Узингиз нима аҳволдасиз-у, катта гапирасиз. Ҳеч ким қолмайди. Қани кетдик.

Юнус қизиқ уларни мазақ қилиб, бепарво ашула айтиб, ўйинга тушади.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳаммамиз қоламиз.

ИИГИТ ОҒАСИ (*қулиб*). Астафйрулло. Биз ҳам қоламизми?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бўлмаса-чи, қоласиз! Оёқ-қўлингизга кишан солиб қўямиз, холос. Тунн билан шикиллатиб ўйнаб ётасиз.

ИИГИТ ОҒАСИ. Кетдик. Маймун ўйнатиш ҳам эви билан.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Маймун ўйнатишни энди бошлаймиз.

Қизил аскарлар кириб, иккала босмачини қўлга оладилар.

ХУЗУРЖОН. Э, бормисизлар, укалар, кўз олдимга нақ жаҳаннам келиб қолувди-я.

ХУРБИБИ. Худо умрингизга барака берсин, хўп вақтида келган экансизлар-да, айланай саллатжонлар!

ЮНУС ҚИЗИҚ. Хурбиби, Турсун қорини чақиринг. Яғир эшагини олиб чиқсин. Иккаласини тескари миндириб, сазойи қилингллар. Юзларига қоракуя суркангллар. Кейин штабга топширасызлар.

ХУРБИБИ. Хўп (*чиқади*).

ИИГИТ ОҒАСИ. Инсоф қилинг, Юнус ака, ахир ҳаммамиз ҳам мусулмон фарзандимиз.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Мусулмон эмиш. Суф-е, сендай қонхўр мусулмонга!

ИИГИТ ОҒАСИ. Отсангиз отиб қўяқолинг, Юнус ака. Аммо сазойи қилманг. Умрбод хизматингизни қилай. Оёқларингизни ўпай.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Айтишарди, қўрбошида қашқир ёввойлиги-ю, тулки рибкорлиги бор, деб. Сен ҳам қолишмайсан.

Турсун қори киради.

ТУРСУН ҚОРИ. Ассалому алайкум. Бугунги ўлжа зўр-ку! Эшагим буларни миндиришга кўнармикин?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Кўндирасиз, ўзингнинг авлодингдан, денг.

ТУРСУН ҚОРИ. Булар минса, одамлар учта хачир бир-бирига мингашибди, дейишади-да.

Дарвоза очилиб, командир ва чол киради.

КОМАНДИР. У-хў, жамоат жам-ку? (*Қизил аскарларга*.) Сизларни талқон еб сувга юборадиган экан. Нега ҳаялладингллар?

1 - ҚИЗИЛ АСКАР. Мана бу газандаларни қўлга туширдик, ўртоқ командир.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бу йигитларни юбориб авлиёлик қилган экансиз. Зап вақтида келишди-да. Қани, бу ёққа ўтинг. (*Турсун қорига*.) Қори, буларни эшакка тескари миндириб маҳкам боғлангллар. Эҳтиёт бўлинг, сал чалғисангиз, мана буниси эшак билан тил топишиб кетади.

ИИГИТ ОҒАСИ. Худо хайрингизни берсин, Юнус ака, нариги дунёга бўлса ҳам пиёда борай.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Нариги дунёга-ку тўппончанинг ўқиға миниб кетасан. Майли, илтимосини ерда қолдирмангллар. Эшакнинг нўхтасини бошиға илиб, тўқимини белиға боғлаб қўйингллар.

Ҳамма кулади.

ИИГИТ ОҒАСИ. Номард экансан, тирик ўлдирдинг...

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳанграманг, тортинг!

КОМАНДИР. Тезроқ даф қилингллар буларни.

Чиқишади.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Нима гап?

КОМАНДИР (*Юнус қизиқни чегга тортиб*). Қўрбоши қишлоқни қўлга киритиб, хонавайрон қилиш учун пайт пойлаб турибди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Олдини олиш керак. Хужумни бошламайсизми?

КОМАНДИР. Ҳамма гап шунда-да. Ердам кутяпмиз. Ҳозирча қўрбошининг қўли баянд.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ердам қачон келади?

КОМАНДИР. Икки кундан кейин.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Аммо кўрбоши икки кунгача тухум босиб ўтирармикин?
КО М А Н Д И Р. Ҳамма гап шунда-да. Бугун-эрта йўлга чиқса, тамом деяверинг.

Хукрезлик бошланади.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Қўрбошини алаҳситиб турилса-чи?

КО М А Н Д И Р. Яшанг, Юнус ака, авлиёсиз! Уқ-доримиз оз. Йигитларимизнинг тинкаси қуриган. Бутун умид сиздан. Аммо... Икки кун давомида қизиқчилик... Осон эмас, албатта. Қўрбоши «Э, бор-е» деб йўлга чиқворса-я?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бор бисотимизни ишга соламыз. Қуламыз-кулдирамыз, йшқилиб, икки кун алаҳситиб турамыз.

КО М А Н Д И Р. Раҳмат, Юнус ака. Кўнглимизни тоғдай кўтардингиз.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Ердам икки кунда келадыми?

КО М А Н Д И Р. Келиши керак.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Ишқилиб, кўрбоши бизни дорга осгунча етиб борарсизлар?

КО М А Н Д И Р. Борамиз. Ишончим комил, сиз остирмай турасиз.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Кулса-кулмаса, вайсайверамиз, вақт ўтса, бас.

КО М А Н Д И Р. Сиз билан яна кимлар боради?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Турсун қори, Ҳузуржон, албатта, бирга боради.

КО М А Н Д И Р. Юнус ака, биласиз, бу анча қалтис иш. Сиздай табаррук, улур одамни аждаҳо қомига юбориб, таваккал қиляпмиз. Чунки сизнинг ишингиз юзлаб жангчиларимиз, минглаб беғуноҳ кишилар тақдири билан боғлиқ.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Тўғри, ҳаёт баъзан қиморга ўхшайди. Қачон ютиб, қачон ютқизишингни билмайсан.

Чол киради.

Ч О Л. Бунақа ҳаётдан тўйдим! Эшитгандирсиз, босмачилар кўзимнинг оқу қораси, ёлғиз кизимни олиб қочгандан буён, шу ҳаёт қағтимда бўлса-ю, мижиғлаб ташласам дейман.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Кўп куюнманг. Иложи топилар.

Ч О Л. Шу, қизинг учун икки кўзингни ўйиб бер, деса, ўйиб бераман, Юнус ака!

КО М А Н Д И Р. Шошманг, анави қўлга тушган босмачилардан аниқлайлик.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Керак бўлса, бизни ўзлари топшади.

КО М А Н Д И Р. (ҳайрон). Қандай қилиб?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бозорда томоша кўрсатиб аския бошласак, ўзлариёқ тутиб кетишади.

ИККИНЧИ ПАРДА

Босмачилар давра қуриб ўтиришибди. Узоқда махбус қизлар сояси кўринади. Уларнинг нидоси кулоққа чалинади. Чорпоёда кўзойнак таққан, саллали тақводор ўтирибди. Босмачилар унинг атрофини ўраб олишган. Тақводор маъруза қиляпти.

БОСМАЧИЛАР. Ҳа тақсир, гапирсинлар, қулоғимиз сизда.

ТАҚВОДОР. Илло, риёзитун ва расули комиронул. Ҳазрат жаброил алайҳи вассалома оятун ва бақари фазилатун...

1-БОСМАЧИ (залга қараб). Ана, Юнус қизик келяпти.

2-БОСМАЧИ. Шогирдлари ҳам бор.

1-БОСМАЧИ. Бугун маза қиладиган бўлибмиз.

Юнус қизик, Турсун қори ва Ҳузуржонни икки босмачи милтиқ ўқталиб олиб кирадилар.

Ю Н У С Қ И З И Қ. (гўҳраб). Ҳузуржон, буёқда иш каттага ўхшайди. Тошпўлат ҳакимдан дори олиб кел.

Ҳ У З У Р Ж О Н. Э, уста, дори кор қилди ҳам дейлик. Кейин нима бўлади?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Ул бўлади, дард бўлади.

Ҳ У З У Р Ж О Н. Ахир ҳамманинг бошида бир ўлим бор. Ҳозир ўлдингиз нима-ю, кейинроқ ўлдингиз нима?

Босмачилар кулишади.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бек қаердалар?

БОСМАЧИ. Шошманг. Ҳузуржон. Уларни келадилар. Бек келгунларича кулишиб турайлик, уста.

БОСМАЧИЛАР. Ҳа-ҳа... Уста, бошланг энди, кулишайлик.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Хўп, сазанглар ўлмасин.

Шу пайт Турсун қори оқсаб, чорпоёни айланиб, ниманидир излай бошлайди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Ҳа, қори, нега оқсаясиз?

ТУРСУН ҚОРИ. Шу денг, уста, қачон янги кавуш олсам, бир ойгача кия олмай юраман. Обгимни ражийди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бизнинг кавушдўзларимиз ўзи шунақа тикишади. Мен бунинг чорасини топганман. Янги кавушни оламан-у, бир ой уйда сақлаб, кейин кияман.

Ҳ У З У Р Ж О Н. Уста, менга юз сўм қарз бериб туринг.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Нима қиласиз?

Ҳ У З У Р Ж О Н. Қал бошга тароқ оламан.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Ҳаммадан қарз сўраб юргандан кўра, қўлингиздаги тилла узукни сотмайсизми?

Ҳ У З У Р Ж О Н. Бу узук онамдан хотира. Соголмайман.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Менинг пулим ҳам отамдан хотира, бировга беролмайман.

Т У Р С У Н Қ О Р И. Уста, домла поччадан ҳам эшитайлик. Умид билан овға келгандар.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Майли, сўз ўзларига, домла почча. Қулогимиз оғзингизда. (Турсун қорига, секин). Мен атайлаб гапни чўзиб, алаҳситиб тураман. Сен қурол-яроғ омборини қараб кел.

Т А Қ В О Д О Р. Илло қаерга келган эдик? Ҳа, илло риёзиётун барасули комиронул. Инно аътайно қаазрати Шери даргоҳи вали...

Ю Н У С Қ И З И Қ (гапни бўлиб). Узр, тақсир. Мен бу масалангизни бешинчи бор тинглашим. Бу ерда ўтирганларнинг кўпчилиги оми одамлар. Агар рухсат берсалар, жанобларининг масалаларини таржима қилиб берсам.

Т А Қ В О Д О Р. Ҳай-ҳай, куфрони неъмат бадкирдорлик...

1-В О С М А Ч И. Э, бормисиз, Юнус ака, ҳазратимнинг гапларини хўп ихлос билан тинглаяпмиз-у, тушунмаяпмиз.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Тақсирим изи берсалар, мен ўзларига тақлидан таржима қиламан. Зеро ҳаракатсиз мадҳолик кишини эснатади.

Т А Қ В О Д О Р. М... марҳамат...

Юнус қизиқ уч-тўртта патнисни олиб тахлайди, иккала кўзига гугурт чўпидан кўзойнак қилади, овозини эчкининг маърашига ўхшатиб, патнисларни «варақлаб» ўқий бошлайди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бўхў-бўхў... Хўш, бу китобнинг отлари Сурпатул пашойит экан. Дадаларининг оти Мешатул шапойит, оналарининг оти Мегарвиш хола экан. Махфий қолмасинки, ушбу китобда кўзойнак ҳақида ривоят бор экан. Яъни, кўзойнакнинг уч хил хосияти бўлгусидир: биринчи хосияти шунда эканки, кўзойнак тақилгач, кўз тонг отгунча бақрайиб тураверар экан. Иккинчи хосияти шулки, кўзойнак таққан одам шу ердан туриб кўрбошининг шўр пешонасидаги хатни ўқийверар экан. Учинчи хосиятига келсак, кўзойнак ҳарфларни катта қилиб кўрсатар экан. Яъни, айнлар гайндай кўринса, итқилар изгилаб кўринар экан, вов-вов... Ҳарфлар тақсиримнинг бошидай ёки салла ошқовоқдай кўринса, алифлар у киши ютиб юборган ҳасипдай кўринар экан.

Т А Қ В О Д О Р. Вас, етар!

Ю Н У С Қ И З И Қ. Андак сабр жоиз, тақсирим. Бўхў-бўхўнинг худойи таолонинг хасти билан, Маткаримбой тегирмонининг ости билан дармеҳаллаи Туягум... Хўш, шу ерга келганди, Туягум деб андоқ ерга урибдиларки, ҳикоялар аравасини чиқариб, отини хашақлатгани кетишибди. Тақсирим эса, кўрбошининг товонини ялаб қолаверибди. Худо сизга ёш берсин, бир халтада мош берсин, унча-мунча ловияси билан, яъни ловия билан мош солинган овқат бўлса, тақсирим ёрилгунча ер эканлар. Зеро бундай таом иштаҳани карнай қилар экан. Мана бу ерда байт чиқиб қолди:

Бир-икки деб санамагин жўякни,
Товуқ тагидан ҳеч олма моюкни.
Улар вақтида боғлама някни,
Кучукнинг ҳақидир, ема суякни.

Яъни, кучукнинг ҳақи кўрбошининг ҳақи билан баробар экан.

Ҳамма кулади, тақводор ўрнидан туради.

Т А Қ В О Д О Р (истеҳзо билан). Шу кунларда ёлғончилар жуда кўпайди, Юнусжон. Кеча сизни ақлдан озди, дейишганди. Дуруст, ақл-ҳушингиз жойидага ўхшайди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Тўғри айтдингиз, ёлғон хабарлар кўпайди. Кеча бир киши менга сизни анча ақлли бўлиб қолди, деган эди. Қаранг ёлғончилигини! Ҳеч ўзгармасиз.

Т А Қ В О Д О Р. Куфр кетдингиз. Калима келтиринг.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Мен бор гапни айтдим. Нима, бу ўтирганларни анқов деб ўйладингизми? Ҳаммаси ҳам эсли-хушли одамлар.

1-В О С М А Ч И. Ие, бизни калака қилган экан-да.

2-В О С М А Ч И. Рост, Э, ўргилдим бу доно домланганди.

1-В О С М А Ч И (тақводорга). Қани, жуфтакни ростласинлар-чи...

Т А Қ В О Д О Р. (чиқаётган). Нодонлар, омийлар...

2-В О С М А Ч И. Қани, уста, ўзларидан эшитайлик.

Т У Р С У Н Қ О Р И. Чилдирмани чалинг, уста, диллар яшнасин. Қулайлик, кудирайлик. (Юнус қизиққа яқин келиб). Уқ-дори омбори ҳовлида экан. Қалитни қидирапман, ҳа, чалинг, уста.

Юнус қизиқ доирани «яллама ёрим»га чалади. Икковлари дуэт айтишади.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Энди танишиб олайлик, дўстлар. Мана бу олакўз — Ҳузуржон қизиқ. Билганлар уни овози захда қолган Ҳузуржон дейди. Билмаганлар тарвузга дўппи кийдириб қўйибди, дейди.

ХУЗУРЖОН. Тўғри, уста, тўғри. Билганлар сизни, ўзимизнинг Юнус қизик, дейди. Мана бу йигитлар эса, чиллашир мушук қопқонга илинибди, дейди.

ТУРСУН ҚОРИ (*йўталиб, гапга аралашади*). Сизни ҳам таниганлар, Хузуржон кўп еб семирибди, дейдилар. Мана бу йигитларга ўхшаб танимаганлар, Узроби холанинг хомилдор сивири қочибди, дейди.

ХУЗУРЖОН. Мен гапни йўталга булаб гапирадиган одамни биринчи кўришим.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Кўпроқ ширинлик энг, қори, йўталининг давоси.

ТУРСУН ҚОРИ. Баттар бўлмайdimи?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бўлади. Менга деса, осилган узум энг — шираси ўткирроқ. Самарканд майизидан энг, ҳар куни ёнғоқ чақиб энг.

ТУРСУН ҚОРИ (*йўталиб*). Кейин нима бўлади?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Сиз йўталдан қутуласиз, мен сиздан қутуламан.

ТУРСУН ҚОРИ. Кетдим бўлмаса, уста.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Қаёққа?

ТУРСУН ҚОРИ. Дорулбақога, алвидо!

ЮНУС ҚИЗИҚ. Тўхтанг. Бир қучоқлашиб хайрлашайлик, одам ғанимат.

Қучоқлашган пайтда Юнус қизик қўйнидан бир расм чиқариб, дарров Турсун қорининг орқасига осиб қўяди. Расмда Турсун қори оғзини ланг очиб ашула айтаётти, бир эшак унга қараб ханграяпти. Кулгидан сўнг Турсун қори расмини қўлга олади ва залга қараб изоҳлайди.

ТУРСУН ҚОРИ. Қойил. Рассом ҳам хўп устаси фаранглардан экан. Мени ҳам жуда ўхшатибди. Уста менга жўр бўлаётганда олган экан, худди ўзи-я!

Шу пайт қўрбоши киради. Ҳамма ўрнидан туради.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ассалому алайкум, бегим.

ҚЎРБОШИ. Ваалайкум ассалом. Келинг, уста.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Хизматларига тайёрмиз.

ҚЎРБОШИ. Сизни олиб келишга қирчанғи байтал юборувдим.

Ҳамма кулади.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Раҳмат. Аммангизни юборган экансиз, миниб келдим.

Яна кулги.

ҚЎРБОШИ. Ўтиринглар. Уста, сизни йўқлатишим боиси, бир оз чақчақлашсак. Хунарингизни кўрсатинг.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Жоним билан. Аммо муқаллидларимиз сизнинг иззат нафсингизга тегармикин?

ҚЎРБОШИ. Майли, чидаймиз.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ундай бўлса, бир қошиқ қонимдан кечсинлар.

ҚЎРБОШИ (*амирона кулиб*). Кечдим.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Изн берсангиз, сизнинг қиёфангизга кирсам.

ҚЎРБОШИ. Менинг қиёфамга? Таажжуб?! (*Кулиб*). Майли!

Юнус қизик шу ернинг ўзидаёқ қўрбоши кийimini кияди. Кийинаётиб, Турсун қорига шивирлайди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Менинг муборак даргоҳимда тараллобедодга бало борми? Йўқол кўзимдан!

Турсун қори хунари билан ҳаммани кулдириб чиқиб кетади. Босмачи кийimini кийган Хузуржон Юнус қизикнинг оёғига йиқилади.

ХУЗУРЖОН. Рухсат этинг, бегим. Мен уйга бориб келай, онам қазо қилибдилар. ЮНУС ҚИЗИҚ. Қазоси етса, қози ўлади. Онанг ўлса нима, бир ачиган кампирдан дунё халос бўлибди.

ХУЗУРЖОН. Бола-чақам оч-яланғоч қолган.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бола-чақа эмиш. Ўзингни ўйла. Бола-чақанг оч бўлса, ана, нима кўп, отнинг тегаги кўп. Уч-тўрт қопини жўнатвор.

ХУЗУРЖОН. Жўнатворай десам беришмади.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Беришмади? Нега?

ХУЗУРЖОН. Бекнинг ўзи ҳар куни нонуштага тановул қиляпти, дейишди.

Гулдурос кулги.

ҚЎРБОШИ (*кулиб*). Оббо, баччағарлар-ей. Ҳа, давом этаверинглар.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бегим рухсат бердилар, дегин.

ХУЗУРЖОН. Ижозат беринг, ўзим олиб бориб берай.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Гап қайтарасан-а, маҳлуқ. Понсад, олинг буни. Юз қамчи уринг. «Ғинг» деса отиб ташланг.

Турсун қори понасадга ўхшаб кириб келади ва Ҳузуржонни тургади. Кўпчиликка қўшилиб, понасад ҳам қотиб кулади.

ТУРСУН ҚОРИ. Тур ўрнингдан!

ЮНУС ҚИЗИҚ. Понасад, бу лаънати бир ёқлик қилгач, буюринг, менга бир коса одам қонидан келтиришсин, ташна бўлдим.

ҚЎРБОШИ (жаҳл аралаш). Оббо, баччагарлар-ей! Эртага қишлоғингни қонга бўйайман. Кўрасанлар қон ичиш қанақа бўлишини.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Узр, бегим. (Секин Турсун қорига). Эшитдингизми? Демак, эртага йўлга чиқмоқчи. Қишлоқ тарафга. (Овозини чиқариб). Минг карра узр.

ҚЎРБОШИ. Давом этинглар.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Қонга ташнаман!

ТУРСУН ҚОРИ. Янги қондан бўлсинми ёки мешдагидан қуйиб келтира-версинми?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Нима, бизга одам анқонинг уруғими? Хотини гўзалроқ йигитларимиздан бирини сўйворинг, заифаси ўзимизга қолсин.

ТУРСУН ҚОРИ. Ҳўп, бегим. Қани тур, шўринг қуриди. Сен ҳам сўйиласан. ҲУЗУРЖОН (Турсун қорига). Биродар, бу қўрбошимиз хотинбоз чиқиб қолди-ку!

ТУРСУН ҚОРИ. Э, нимасини айтасан. Ҳар куни янги хотин олади. Кеча бўлса, ўз йигитларимиздан бирининг хотинини қўлга туширдим, деб гердайиб келди.

ҲУЗУРЖОН. Бекнинг мақсади нима ўзи? Биз кимларни отишимиз керак?

ТУРСУН ҚОРИ. Хамшаҳару ҳамқишлоқларимизни, қариндош-уруғларимизни.

ҲУЗУРЖОН. Ие, нима учун?

ТУРСУН ҚОРИ. Бегим Шўронинг ўрнига юрт сўрамоқчи эмиш.

ҲУЗУРЖОН. Ажабо, мияси бормикин?

ТУРСУН ҚОРИ. Аниқ билмайман. Мен юринг десам, юради. Туринг десам, туради. Ҳатто ҳовлига чиққиси келса ҳам мендан сўрайди. Унамасам, ўтирган жойида бўлганича-бўлиб ўтираверади.

Ҳамма кулади. Қўбоши ўрнидан турқб кетади.

ҚЎРБОШИ. Бас қилинг! Понасад, бу хизматлари эвазига уччаласини ҳам даррахтга боғлаб қўйинг. Тонг отгунча аёзда турсин. Эртага бизга керак бўлади.

Қўбоши кетади. Буйруқ бажарилади. Фақат соқчи қолади.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳузуржон, эҳтиёт бўлинг, мана бу соқчи йигит сизни кўз остига олиб қўйди.

ҲУЗУРЖОН. Қайси йигит? Мана бу милтиқ ушлаган бесоқолми?

СОҚЧИ (қулғи аралаш). Кўздан қолганмисиз, Ҳузуржон ака? Соқолимни кўрмаётган бўлсангиз, мана, ийгимни ушлаб кўринг.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бир йўла бошингизни ҳам тутинг-чи, ичи бўтқа эмасикин?

ҲУЗУРЖОН. Бек ҳам кўзга яқин йигитларни яхши кўради. Тунда соқчилик қилдиран деб олиб келган-да бу йигитни.

СОҚЧИ. Билмадингиз. Мерганман. Роса оттираман, деб олиб келган.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ояпсизми? Отаётган бўлсангиз, етти пуштингиз қуйибди.

ҲУЗУРЖОН. Отганга яраша қўрбошини отсангиз, тарихда номингиз қолади.

СОҚЧИ. Унга юрак қани? Қўлингдан келмаса, бурнингни тикма, дейишади-ку.

ҲУЗУРЖОН. Шинаванда йигит экансиз. Исмингиз нима?

СОҚЧИ. Марайим.

ҲУЗУРЖОН. И-е, Марайим? Сиз Япалоқғузардаги самоварчи Марайим эмасмисиз? Восмачи бўлиб кетди лаънати, деб корибад қилишаётувди.

СОҚЧИ. Худди ўша — Марайимман. Мен-ку, сизларни эсимни таниганимдан биламан. Аммо сиз-чи? Танийсизми?

ҲУЗУРЖОН. Чойингизу дилкашлигингиз таърифини кўп эшитганман (Юсуф қизиққа). Уста, бу ўзимизнинг одамлардан экан-ку?!

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ота-онасининг дуосини олган туппа-тузук одамга бу ерда пишириб қўйибдими?

СОҚЧИ. Э, Юнус ака, мажбур қилишди. Ўзга чорам йўқ эди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бола-чақангизнинг қон қақшаши дийдангизни юмшатмадими?

СОҚЧИ. Кейинги пушмон — ўзингга душман экан.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Садқай одам кетинг-е, мен ҳам эътибор бермабман. елкангиздаги каллами ёки ошқовоқми?

ҲУЗУРЖОН. Ошқовоқ бўлгандаям ичи бўшга ўхшайди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Қўрбоши ичини сомса қилдириб еб, пўчоғини сизга калла қилиб берибди-да?

ҲУЗУРЖОН. Уста, кўринишдан пўчоқ қуруқ эмас, қум тўлғазилган.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Агар шу рост бўлса, кода ютгандай тураверинг, ука. Зигирча инсофингиз бўлса, қўлни бир баҳа бўшатиб.

СОҚЧИ. Мен ҳам санъатинглар шинавандасиман. Менга қолса, сизларни бутунлай озод қилворардим.

Соқчи келиб, арқонни бўшатади.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Нимадан қўрқасиз? Э, бор-е, денг-у, кетинг бола-чақангизнинг олдига. Қачонгача қўрбошининг шалтоғини артиб юрасиз?

С О Қ Ч И. Бек мени тинч қўяди дейсизми? Айтоқчилари етти пуштимни қириб ташлайди.

Ҳ У З У Р Ж О Н. Бола-чақангизни олиб, бирор қишлоққа яширининг. Чойхона олинг, бўлмаса деҳқончилик қилинг. Босмачининг қазоси етгач, қайтиб келасиз.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Мен штаб бошлиғидан илтимос қиламан. Сизни ўз ҳимоясига олади.

С О Қ Ч И. Тавба, сизлар Шўронинг одамимисизлар?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Гапнинг индоллоси шуки, қўрбошининг куни битди. Ҳаммангиз қуршовдасиз.

С О Қ Ч И. Йўғ-е, бизнинг бу ердалигимизни...

Ю Н У С Қ И З И Қ. Биз аллақачон хабар қилиб бўлганмиз.

С О Қ Ч И. Қойил! Мен нима қилай? Ўзим ҳам жуда эзилиб кетдим. Пичоқ бориб суякка етди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Фурдат ганимат. Агар сизда йигитлик ҳамияти бўлса, кескин ҳал қилинг. Қизларни Ҳузуржон билан бирга олиб кетинглар, ота-оналарига топширинглар.

Ҳ У З У Р Ж О Н. Боши қовоқ бўлмаган одам ҳозир иккиланиб ўтирмайди.

С О Қ Ч И. Майли. Бўлгани бўлар. Улсам ҳам бола-чақамнинг дийдорига бир тўйиб ўлай. Кетдик.

Соқчи махбусларни озод қилади. Қизларни ҳам бўшатади.

Ю Н У С Қ И З И Қ (соқчига). Мулла Марайим, ўқ-дорилар омборининг калити борми сизда?

С О Қ Ч И. Нима қиласиз?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Ўқ-дориларни кўтарганча олиб кетинглар.

С О Қ Ч И. Хўп бўлади.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Тезроқ жўнанглар. Биз Турсун қори иккаламиз қоламиз.

Ҳ У З У Р Ж О Н. Нега?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Топшириқнинг бири бажарилди. Яна бири-чи? Эртага қўрбошининг кайфини «чоғ» қиламиз.

Ҳ У З У Р Ж О Н. Мен ҳам қоламан. Сизни ташлаб кетмайман.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Йўқ, Ҳузуржон, сиз буларни штабга олиб боринг.

Қ И З Л А Р. Сиз ҳам биз билан бирга кетинг, Юнус ака. Бу ерда қолиш хавфли.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Қизиқчига хавф йўқ. Кулги бизнинг қалқонимиз. Қани, тезроқ жўнанглар.

С О Қ Ч И. Қолмаганинглар маъқул, Юнус ака. Бек сизларни тирик қўйиб юбормайди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Парво қилманг. Бу бош не-не ўлимлардан омон қолган. Тезроқ жўнанглар. Девордан ошинглар, бўлақолинглар. Қизлар сизга омонат.

С О Қ Ч И. Хотиржам бўлинг, Юнус ака. Хатарсиз йўлни ўзим биламан.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Оқ йўл!

Т У Р С У Н Қ О Р И. Яхши боринглар.

Ҳ У З У Р Ж О Н. Соғ-саломат дийдор кўришайлик.

Кетишади.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Мана энди, қори, ҳунарингизни ишлатадиган вақт келди. Юринг, буларнинг зочганини қўрбошига хабар қилайлик.

Т У Р С У Н Қ О Р И. Нима?!

Ю Н У С Қ И З И Қ. Юраверинг!

УЧИНЧИ ПАРДА

Қўрбоши қароргоҳида жамоат жам. Ҳофизлар «Қаро кўзим»ни айтишяпти. Ашула тугагач, босмачи йигитлардан бири ҳаллослаб киради.

Й И Г И Т. Бегим, махбус қизлар қочибди. Соқчи ҳам йўқ.

Қ ў Р Б О Ш И (ўрнидан шарт туриб). Нима?

Й И Г И Т. Юнус қизиқ билан шериги айтди.

Қ ў Р Б О Ш И. Юнус қизиқ? Қани ўзи?

Й И Г И Т. Дарвоза олдида туришибди. Қирсинми?

Қ ў Р Б О Ш И. Қирсин! Яна хийла ишлатибди-да, маккор. Энди уни ўз қўлим билан отиб ташлайман.

П О Н С А Д. Жаҳл келганда ақл қочади, бегим. У бизга керак бўлади. Биласиз-ку, одамларга фалон жойда сўлкавой тарқатяпти, десангиз келмаслиги мумкин. Аммо Юнус қизиқ томоша кўрсатаркан деса, одам йиғилиб кетади. Қани энди уни биз учун ишлашга кўндира олсак.

Қ ў Р Б О Ш И. Э, битта ялангоёқ қизиқчининг қўлидан нима келарди?

П О Н С А Д. Ялангоёқ қизиқчи дейсиз, бегим. Унта билимдон ташвиқотчидан кўра

Юнус қизикнинг битта томошаси авом халққа юз чандон кучлироқ таъсир қилади. Нега ҳамма биздан юз ўғиряпти? Нега чекиняпмиз? Нега ишимиз ўнгидан келмаяпти? Ҳаммаси мана шундай ялангоёқлар туфайли. Унинг ҳар битта сўзи милликнинг ўқидай нишонга тегаяпти...

Юнус қизик ва Турсун қори киради.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ассалому алайқўм! *(Ҳеч ким лол-тим демайди.)* Э... Қўлингизни очинг, омин, шу хонада харом ўлиб ётган мана шу одамларнинг жойлари жаннатдан ташқарида бўлсин, ёруғ дунёлари қоронғу бўлсин, оллоху акбар!

Босмачилар ўзларини тута олмай кулиб юборишади.

ҚУРБОШИ. Яна қандай каромат кўрсатдингиз?

ЮНУС ҚИЗИҚ *(понсадга таъзим қилади)*. Раҳмат, понсад жаноблари бу яхшилигингизни унутмаймиз.

ПОНСАД. Ақлингиз жойидами? Нималар деяпсиз?

ТУРСУН ҚОРИ. Уста, биз таъзим қилаётган ким?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Уйқусираманг, қори.

ҚУРБОШИ. Очқироқ гапиринг, Юнус ака.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бор гап шу!

ҚУРБОШИ. Маҳбус қизлар қани? Сизларни ким бўшатди?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Айта олмайман, бегим.

ҚУРБОШИ. Оғзингизга қўроғшин қуйдиришимни хоҳласангиз, айтманг.

ЮНУС ҚИЗИҚ *(понсадга шубҳали қараб)*. Айта олмайман.

ПОНСАД. Нега менга қарайсиз? Айтинг.

ЮНУС ҚИЗИҚ *(понсадга)*. Сизнинг буйруғингиз билан бир йигитингиз соқчини ўлдириб, қизларни қочирди. Бизни озод қилди. Миннатдормиз.

ҚУРБОШИ *(жаҳл билан бир понсадга, бир Юнус қизикқа қараб)*. Нималар бўлаяпти ўзи?

ПОНСАД. Сиз қизикчигина эмас, яхшигина фитначи экансиз.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Кечирасиз, понсад ҳазратлари, айтмас эдим-ку, кўриб турибсиз, бегим мажбур қилдилар.

ҚУРБОШИ. Понсад, лаънати сотқинни топинг! Қочганларни ушланг! *(Бошини ушлаб ўтириб қолади)*. Астафидулло!

ТУРСУН ҚОРИ. Бегимнинг товлари қочганга ўхшайди. Томирини ушлаб кўринг-чи?!

Узининг қўлини тутади.

ЮНУС ҚИЗИҚ *(ушлаб кўриб)*. Вой-бў, сув томизадиган аҳволда-ку.

ТУРСУН ҚОРИ. Оғзини кўринг-чи! Ичи сап-сарик.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Нима егансиз, бегим?

ТУРСУН ҚОРИ. Атала деб бир сарик нарса беришди-ку...

ЮНУС ҚИЗИҚ. Оббо, касалингиз ўтинқираб кетибди. Мен дори айтаман, ўқиб олинг. Тўрт пуллик бурганинг қитиғи, тўрт пуллик бақанинг киндиги, мўрининг қуруми, ит қувмаган итпашшанинг думи, ўн тўрт йил йўталган кўнорининг балғами, эллик йил саратон кўрмаган қўнғизнинг оёғини шафтоли қоқига аралаштириб туясиз-да, ҳар куни уч маҳал кап отасиз. Шундан сўнг халқ муродига етади, бегим.

ТУРСУН ҚОРИ. Тушунмадим. Халқнинг муроди нима?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Халқнинг муроди шу. *(Овозини баланд кўтариб)*. Вой дод, мусулмонлар! Қўрбошининг дастидан дод!

ҚУРБОШИ. Даф қилинг!

Бир босмачи келиб, Юнус қизикнинг оғзини тўсади.

ҚУРБОШИ. Бу қандай аҳмоқлик, Юнус ака? Ҳурматингизни қилдим, йўқса галвир қилиб ташлардим.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Билардим.

ҚУРБОШИ. Иккаласига ҳам беш қамчидан совға қилинглр. Ҳофизлар, куйлаб туринг, қамчиларнинг вишиллаши оромимизни бузмасин.

Юнус қизик ва Турсун қорини четга олиб ўтиб, савалашади. Ҳофизлар куйлаб туради. Иккаласи инқиллаб қайтиб келади.

ҚУРБОШИ *(понсадга)*. Бу шу ерда турса, яна бирор қори ҳол қилиши мумкин. Қовоғим учапти.

ПОНСАД. У билан астойдил гаплашайлик, бек. Мен бундай ноёб одамни бутун бир лашкарга алмаштирмайман.

ҚУРБОШИ *(тилёғламалик билан)*. Хафа бўлмадингизми, Юнус ака?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Йўқ, мутлақо.

ҚУРБОШИ. Нега энди? Мен сизларни калтақлатдим. Нега хафа бўлмадингиз?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Биз фақат ақли расо одамдан хафа бўламиз.

Босмачилар кулиб юборишади.

Қ У Р Б О Ш И (имо қилиб). Ҳаммангизга рухсат.

Юнус қизик, Турсун қори, қўрбоши, понсад қолади.

П О Н С А Д. Бир оёғингиз тўрда, бир оёғингиз гўрда экан. Худоё тавба деб, охиратни ўйламайсизми?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Маслаҳатлари учун ҳазорон раҳмат.

П О Н С А Д. Бек ҳазратнинг сизга нисбатан ҳурматлари чексиз. Менга қолса, шу густоҳ гапларингиз учун аллақачон жаҳаннамга йўлланма берардим.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Эҳтиёт қилинг. Йўлланма ўзингизга керак бўлиб қолади.

Қ У Р Б О Ш И. Ахир сиз мусулмон фарзандисиз. Наҳотки, юртимизни кофирлар оёқ ости қилишига рози бўлсангиз?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бек, ота-боболаримизнинг орзуларидай равшан, нурли, бахтли ҳаётга кексалигим тутади. Энди менинг умр йўлим инқилоб қуёши билан мунаввардир.

Қ У Р Б О Ш И. Понсад, балки Юнус акам Шўро ҳукуматининг мафқурасини англамагандир?

П О Н С А Д. Эҳтимол, Юнус ака, большевикларнинг олий мақсадини тушуниб етмагандир? Йўқ, тушуниб етганингизда бунчалик оёқ тирамасдингиз? Шўро ҳукумати ўрнашиб олган, билиб қўйинг, уйингиз умумий, қозон-товоғингиз умумий, қирқ қулоқлик соғонда большевиклардан қолган ювиндини ичасиз, бир бурда нонга зор бўласиз. Ҳатто жуфти қалолингиз ҳам ўзингизники бўлмайди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Вас! Бу афсонани сиз аммангизга айтиб беринг.

П О Н С А Д. Кейин туғраймон бўласиз. Унда ўрнига келмайди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Тўғри айтдингиз. «Ақлни беақлдан ўрган», деган мақол бор,

П О Н С А Д. Менга қаранг, қизил аскарларнинг бири маст бўлиб ўзбек аёлига тажовуз қилганига нима дейсиз?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Витта лейқа томчи бутун дарёни булғай олмайди. Бу ҳар замонда бир бўладиган ҳодиса. Уша аскар қонун олдида жавоб беради.

П О Н С А Д. Қонун эмиш. Билиб қўйинг, қонун — азалдан ўргимчак тўри. Унга сиз каби пашшалар ўрдида қолади, арилар эса тўрни йиртиб ташлайди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бегим, сизга бир гапни айтиб қўяй: қолган умрингизни фалакнинг шамолига совурманг.

Қ У Р Б О Ш И. Бизни ҳам ўша бадқирдорликка, умумийликка аъзо қилмоқчимиз-сиз? Худоба минг қатла шукрки, бизда ҳаё, номус, диёнат бор. Биз ҳақиқий мўмин-мусулмон бандалардай мағрур ва масрур яшаш тарафдоримиз.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бу гапларингизнинг совун кўпингидан фарқи йўқлигини чала туғилган гўдак ҳам тушунади. Туни билан босмачилик, фоҳишабозлик қилиш, норасидаларни биғиллатиб чавақлаш, хотинларни эрининг қўйнидан тортиб олиб зўрлаш сизчасига ҳаё, номус, диёнат бўлдимми?

Қ У Р Б О Ш И (ўзини босиб). Икки энлик пастроқ тушинг, Юнус ака, бошингиз булутга тегиб қолмасин.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Ҳарқолда қизил командирнинг таклифини қабул қилсангиз яхши бўларди.

Қ У Р Б О Ш И. Юнус ака, сиз мулоҳазали, оқил одамсиз. Кўпни кўргансиз, кўп нарсани биласиз. Ҳаёт — бу эрмайдиган шам. Уни келгуси мусулмон авлодларимизга кофирлар нафасидан хиралаштирмай қолдиришимиз керак.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Сизнинг қўлингизга эса (понсада ишора қилиб) мана бу ватанфурушлар ҳайбаракалла билан эриб кетадиган ҳаёт шамини тутқазиб қўйишган. Қўларингизга эса жаннатул маъвонинг афсонавий пардалари тортилган.

П О Н С А Д. Мени ҳақорат қилишга мутлақо ҳаққингиз йўқ. Мен наслу насаб бобида уммон бўлсам, сиз бир томчисиз, холос. Мавқо ва истеъдодимни оёқ ости қиладиган инсон ҳали онасидан туғилган эмас.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Жаҳонни ларзага келтирган амир ва халифалар ҳам менга бош эгиб, таъзим қилишга лойиқ одам бу дунёда йўқ, деб ҳисоблашарди. Ваҳоланки, бундай одамлар кўп эди.

Қ У Р Б О Ш И. Тортишманглар. Вақт ҳамиша енгади. Инқилоб байроғини тилка-пора қилган куним Юнус акамга ўзим «ассалому алайкум» дейман.

Ю Н У С Қ И З И Қ (жулиб). Сизнинг бу ишингиз тонг оттирмайман деб, қуёшни ушлаб қолишга уринишнинг ўзгинасидир.

Қ У Р Б О Ш И. Гапнинг пўсткаллеси, олдиларингда икки йўл турибди. Бири — биз томонга ўтиб, биз учун ишлаш, иккинчиси — ҳаёт билан видолашиш.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Эшитдингизми, қори, пичоқнинг дамида турибмиз.

Т У Р С У Н Қ О Р И. Иккаласи ҳам биз учун ўлим деган гап. Осони иккинчиси-да.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Бехуда ўлиб кетаверамизми? Балки биринчи йўлни танлармиз.

Т У Р С У Н Қ О Р И. Сиз нима десангиз шу, уста.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Яна бир оз сабр қиламиз.

Т У Р С У Н Қ О Р И. Емоннинг шох-бутоғи бўлмайди. Тезроқ бир гапни айтма-сангиз, парс-пурс қилиб отворишдан ҳам тоймайди.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Нима қилайлик? Биринчи йўлни танлаб, қоронғида қора, ёруғда оқ кўриниб юраверайликми?

Т У Р С У Н Қ О Р И. Афсуски, мен бунга одатланмаганман.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Баракалла. Улсак ҳам тик туриб ўлайлик. Ҳаёт қисқа, аммо шон-шараф мангудир.

ТУРСУН ҚОРИ. Тўғри айтдингиз, уста. Бир бошга бир ўлим, деганлар. Гарчи биз ўлимдан қочиб қутула олмас эканмиз, юзтубан кетмай ўлганимиз афзал.

ҚУРБОШИ. Демак, иккинчи йўлни ташладинглар, шундайми?

ПОНСАД. Бек жаноблари, балки буларга ўйлаб кўриш учун яна муҳлат берармиз.

ҚУРБОШИ. Майли. Ҳарҳолда чуқурроқ ўйланг, Юнус ака. Биз мусулмонбод мамлакат барпо этамиз. Унда на жаҳолат, на даҳрийлик, на машаққат бўлади. Фарзандларингиз бошқовоилардан ортган овқатни ичиб, уларнинг оёғини ювса, намоз ва рўза, фарсуннат нималигини билмаса, имоннинг руқнлари батамом барбод этилса, яхши бўлармикин? Охиратни ҳам ўйланг. Шу алпозда сиз учун жаҳаннам азобларининг ниҳояси бўлмайди. Хайронман, сиз Шўронинг қайси бир ҳаловатини афзал кўраркинсиз?

ЮНУС ҚИЗИҚ. *(мийғида кулиб)*. Мадаккорларингиз яна озгина ишлов беришса, ажойиб тўтиқуш бўласиз.

ҚУРБОШИ. Вас энди, Юнус ака. Кўп гап эшакка юк. Миям говлаб кетди. Ҳунарингизни кўрсатинг.

ЮНУС ҚИЗИҚ. *(Турсун қорига, секин)*. Қори, хушёр бўлинг. Дор тикаман. Чиғирик, деганимда учаверинг.

ТУРСУН ҚОРИ. Сизни ёлғиз ташлаб-а?! Йўқ, уста.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Гап қайтарманг. Вақт зик. Сиз тез бориб, штабга хабар қилинг.

Тўсатдан хужум қилишсин, командирга айтинг. Мен буларни алаҳситиб тураман.

ҚУРБОШИ. Мунча имилладинглар? Бошланг!

Юнус қизик чўнтагидан ингичка арқон олиб, дор тикади. Бир учини томнинг тўсинига боғлайди. Арқоннинг давомини ерга ташлаб кўяди. Турсун қори дорбоз кийимини кийди ва лангар ўрнига кичкина чўпни маҳкам ушлаб тек туради.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Мен бир дорбоз олиб келганман. Кўп хунароманд дорбоз бўлган. Қайси куни бир дорга чиқиб кетди, бир ҳафтадан кейин тушди. Яна бир дорга чиқиб кетди, олти ойдан сўнг ўзим от-аравада олиб тушдим. Мана ҳозир дорбоз ўғлимни қақираман. *(Доирани чалади)*. Дорбозхон ўғлим!

ТУРСУН ҚОРИ. Дада.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳа.

ТУРСУН ҚОРИ. Бу ерда нима қиляпсиз?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Мана бу олакўз акаларингизни хурсанд қиляпман.

Юнус қизик доира чалиб, ашула айтади.

* * *

Соқлари белга чулгансин,

Ўйнанг, ёр, ўйнанг.

Туни билан тўлгансин,

Ўйнанг, ёр, ўйнанг.

Шу ерларда юргунча,

Ўйнанг, ёр, ўйнанг,

Юзинг қонга булгансин,

Ўйнанг, ёр, ўйнанг.

ТУРСУН ҚОРИ. Эй дада, сиз бу ердагиларнинг кўнглиңи хушласангиз, уйда ўтирган бувимни ким хурсанд қилади?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Гапирма унақа гапни. *(Атрофдагиларга)*. Бола ёш-да, эрка, найник.

ТУРСУН ҚОРИ. Дада.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳа, ўғлим?

ТУРСУН ҚОРИ. Бувим айтган дада сизмисиз?

ЮНУС ҚИЗИҚ. И-е, бувингиз қанақа дада девди?

ТУРСУН ҚОРИ. Дадангнинг биттаю битта думи бор деганди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. И-е, тавба, яна нима девди?

ТУРСУН ҚОРИ. Уша думиям қўрбоши кесиб кегиб, телпак қилиб олди деган.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Гапирма-е, беодоб.

ТУРСУН ҚОРИ. Дада.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳа, ўғлим?

ТУРСУН ҚОРИ. Ўйимизда сичқонлар ҳасса таяниб юрибди. Қўрбошига айтинг,

ўша сичқонларни ҳам тутиб кетсин.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Гапирма унақа гапларни, найник.

ТУРСУН ҚОРИ. Дада.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳа, ўғлим.

ТУРСУН ҚОРИ. Сиз ҳам одамларнинг дадасидай иссиқ нонлар олиб-беринг.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Э, ўғлим, қопларда унлар, хумларда эритиглиқ ёғлар, халталарда девзира гуручлар бўлса-ю... Гапингни қара-я...

ТУРСУН ҚОРИ. Восмачи келмасдан бурун бор эди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бўлди. Шунча одамнинг ичида уялтирма.

ТУРСУН ҚОРИ. И-е, булар ҳам одамларми? Билмабман.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Айнима, ўғлим.

ТУРСУН ҚОРИ. Дада:

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳа?

ТУРСУН ҚОРИ. Оёғи айри, боши юмалоқ бўлса одам бўлаверадими?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бўлавереди.

ТУРСУН ҚОРИ. Бошини қовоқдан ясаб, ичига атала тўлғазилса — босмачи бўлади-қолади, дедингизми?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Унақа гапларни қўй. Обрўйимни тўкма.

ТУРСУН ҚОРИ. Ана, дадамнинг обрўлари бор.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳа, нима бўпти?

ТУРСУН ҚОРИ. Эшикдаги обрў сизникимиди?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳа, нимаёйди?

ТУРСУН ҚОРИ. Бувим арамчига ёйиб қўйган эканлар, йўқолиб қолди. Бувим ё ит олиб кетди, ё босмачилар... дедилар.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Гапирма унақа гапларни!

ТУРСУН ҚОРИ. Дада, мени эркалатинг.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Қандоқ қилиб сени эркалатай, ўзинг ўлғудай эркасан.

ТУРСУН ҚОРИ. Одамлар боласини эркалатади, лаллайтиради. Ичкилик ичиради, наша чектиради. Ўттизга етмасдан нобуд қилади. Сиз мени қачон нобуд қиласиз?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Гапни кўпайтирма!

ТУРСУН ҚОРИ. Қўлимга кўпгина сўлқавой бериб, пешонамдан чўпиллатиб ўпсангиз бўлмайдимми?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Пешонангдан ўпай десам, саримсоқ пиёзнинг ҳиди келса.

ТУРСУН ҚОРИ. Ҳеч бўлмаса кўтаринг.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Кўтарай десам, тўнғиздай бесўнақай бўлсанг.

ТУРСУН ҚОРИ. Ана, дадамдан бўлган бола тўнғизга ўхшайди!

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бас энди, эркаланма.

ТУРСУН ҚОРИ. Дада, мени нимага чақиртирган эдингиз?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Уғлингиз бир дор ўйнаб берсин, дейишган эди. Дорни тикиб қўйиб, чақирдим.

ТУРСУН ҚОРИ. Қани дор?

ЮНУС ҚИЗИҚ. *(ердаги арқонни кўрсатиб)*. Ана, ернинг бетига бўлсаям тикавердим. Бир учи, хўв ана, томнинг тепасида.

ТУРСУН ҚОРИ. Вой-бў, дорингиз отдан баланд, итдан паст-ку?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Қани бошладик.

Доира чалади, Турсун қори лангарни қўлига олиб, ерда ётган арқоннинг устида тўхтади.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бедиёро, бошгинамда мугузим йўқ.

ТУРСУН ҚОРИ. Худо билиб бермайди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Таккинамга солай десам, бир шاپалоқ кийгизим йўқ.

ТУРСУН ҚОРИ. Босмачи талаб кетган.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Чориқларим йиртилибдир, тикай десам бигизим йўқ.

ТУРСУН ҚОРИ. Шу сабабдан ялангоёқ бўлдинг сано.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Кавкапаю даври фалак, уч олачиқ, тўрт каталак.

ТУРСУН ҚОРИ. Қўлини қумга ювиб, юзига суртар гувалак...

Дорнинг ярмига бориб, четга чиқиб кетади.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ҳой, ўғлим, тўхта. Қаёққа кетяпсан, дор бу ёқда-ку?

ТУРСУН ҚОРИ. И-е, дада, дорнинг устида нима қилиб юрибсиз?

ЮНУС ҚИЗИҚ. Бас энди, туш дордан. Навбат чиғириқ ўйинига. Лангарни менга бериб, томга чиқ.

Юнус қизик доира чалиб, байт айтади. Турсун қори томда икки марта ҳунар кўрсатади-ю, ташқари томонга ўзини ташлайди. Шовқин-сурон бошланади. «Тўхта», «ушла» деган овозлар. Юнус қизик доира чалиб, ашула айтиб, томнинг устига чиққанда, уни уш-лашади.

Қ У Р Б О Ш И. Энди мендан шафқат кутманг. Милтиқлар ўқлансин! Шу ернинг ўзида отиб ташланг!

Юнус қизик билан Турсун қорини бир четга тортишади. Олти йигит уларга милтиқни тўғрилайди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Маҳшаргоҳда кўришгунча хайр, қори.

ТУРСУН ҚОРИ. Уста, одамларнинг юрагини аламзада қилиб кетгандан кўра бошида дунёга келмасангиз яхши бўларди.

ЮНУС ҚИЗИҚ. Ўзимнинг ҳам оёғим тортмовди-я, қол-жонимга қўймасдан дадамлар олиб келдилар-да.

Босмачилар қийқириб кулишади.

ТУРСУН ҚОРИ. Дадангизнинг тазийқига кўнаверган ойингиз ҳам айбдорлар. ЮНУС ҚИЗИҚ. Тўғри, мен бу хусусда ойим билан уришсам, раҳматлик қарғар эдилар: ҳа, гўдаймай ўл, сени туққунча битта кучук туққанимда, ҳеч бўлмаса кўрбошини қолиб, бирор жойини узволарди, деб.

Қ Ұ Р В О Ш И. Отинг!

Босмачилар милтиқни кўтаришади-ю, аммо ўзларини кулгидан тўхтатиша олмайди.

Т У Р С У Н Қ О Р И. Уста, энди ўлим ҳақ. Бугун биз кетсак, эртага бек ҳам орқамиздан етиб боради.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Боради. Дўзахга ҳам гўлаҳ керак-ку?!

Яна кулги авжига минади.

Т У Р С У Н Қ О Р И. Уста, қадамингиз каттароқ. Нариги дунёга вақтлуроқ борсангиз, биздан олдин ўтган қизиқчиларга салом айтинг.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Сиз ҳам кеч қолмай бораверинг. Дўзахга фақат босмачини кири-таётган эмиш. Жаннатнинг олдинги қаторидан жой олиб қўяман.

Қ Ұ Р В О Ш И. От, деяпман!

Босмачилар кулгидан зўр-базўр тўхтаб, яна милтиқни истар-истамас кўтарадилар. Қўрбоши ўрнидан туриб, тўппончасини олади ва ўзи отмоқчи бўлади. Понсад ушлаб қолади.

П О Н С А Д. Шайтонга ҳай беринг, бегим.

Қ Ұ Р В О Ш И. От итваччаларни!

Босмачиларнинг бири келиб, қўрбошига ёлворади.

Б О С М А Ч И. Бегим, шуларнинг гуноҳидан ўтинг. Шундай ажойиб одамларни отган киши дўзахга кунда бўлади, бегим.

Қ Ұ Р В О Ш И. Лаънати, сотқин.

Уни отиб ташлайди. Милтиқ ушлаган йигитлар келиб, йиқилган босмачини ушлашади.

Қ Ұ Р В О Ш И. Ҳамманг жойингга бор! Йўқса сенларни ҳам жаҳаннамга юбораман!

Босмачилар бориб Юнус қизиқни ва Турсун қорини ўраб олишади.

1-Б О С М А Ч И. Бегим, гуноҳидан ўтинг.

2-Б О С М А Ч И. Илтимос, бегим.

Шу пайт қизил аскарларнинг яқин келгани ҳақида кимдир қичқиради. Саросималик, тўс-тўполон бошланади. Қўрбоши, понсад ва бошқалар қочади.

1-Б О С М А Ч И. Йигитлар, биз ҳам қочайлик. Энди бизга на Шўро, на қўрбоши ишонади.

Ю Н У С Қ И З И Қ. Шошилманглар, йигитлар. Мен қизил командирга айтаман, сизларга тегмайди.

Юнус қизиқни ва Турсун қорини банддан бўшатишади. Улар ҳолдан тойган. Отишма авж олади. Шу пайт командир, Ҳузуржон, аскар кийимидаги қизлар, қизил аскарлар киришади.

К О М А Н Д И Р (босмачиларга). Кўтар қўлингни! И-е, Юнус ака?

Ю Н У С Қ И З И Қ. Уртоқ командир, булар биз томонга ўтди. Бизнинг ҳаётимизни сақлаб қолишди.

К О М А Н Д И Р. Шундайми? Ўзингиз омонмисиз, Юнус ака? Раҳмат сизларга! Минг раҳмат! Санъатингиз қудратига тасанно!

Ю Н У С Қ И З И Қ. Қўрбоши қочмасин, тезроқ ушланг!

К О М А Н Д И Р. Уни дарё бўйида яхшилаб кутиб олишади. Хотиржам бўлинг.

(музыка)

ПАРДА

ЕШЛИК КУЙЛАЙДИ

Маҳбуба Ҳамроева

Биз ҳайкал ясаепмиз...

Кунлар совиб борар, авжга чиқар шаҳд,
Бизлар куз фаслининг энг жонҳалаги.
Уч ойки, кеч ётиб, — уйғондик барвақт,
Уч ойки, муттасил чопдик далага.

Ахир бу пахта-да — шонимиз азал,
Уни кифтга олиб бормоқдамиз тик.
Ҳатида энг аввал пахтани сўрар
Қаерда бўлмасин ўзбекистонлик.

Биз меҳнат қиламиз ҳали беармон,
Токи қут-файз кирсин ҳар хонадонга.
«Оқ олгин» аталган бу улкан хирмон
Мармар ҳайкал бўлсин Ўзбекистонга!

Бир мисол...

Минг шукр, яшаш-чун билет соғилмас,
Пештахта оргидан пулланмас ҳаво.
Минг шукр, адолат камёб мол эмас,
Орқа эшиксиздир ҳартугул дунё.

... Кассир қиз пинҳона билет узатар,
«Орқа эшик» билмас одоб-уяғни.
Одамлар туйнукдан унсиз кузатар,
Тишларига «қисиб» маданиятни.

Билет камчил фурсат, «омадингиз-да!»
Орқа эшиклар кенг ёзади қанот.
Асаб портлаб кетар назарингизда,
Аввал таниш олиб учса самолёт.

Ҳаётда ҳар ким ўз ўрнига эга,
Баравар тебратар замин-бешикни.
Инсоний қонун бор адолат деган,
Қани ёпиб қўйинг орқа эшикни!

Уларни не қилай?

Дўстим, мендан тонганлари чин,
Улар мени лағнаглашга шай.
Кел, тушкунлик мени тинч қўйсин,
Мен ўзимни ўлдириб қўймай.

Дўстим, омад деганлари чин,
Улар мени дўст тутмакка шай.

Кел, манманлик мени тинч қўйсин,
Мен ўзимни ўлдириб қўймай.

Ҳатто тўқис дўстсиз ўқсигаёй,
Дўстим, сен ҳам битта бахтимсан.
Кел, борлигинг учун кўксингга
Йиғлаб-йиғлаб бош қўяй хурсанд.

Сурхондарё

Сен умрингнинг сурати-
ни чиз

Пешонангдан қуйиларкан тер,
Кўзларингда чақнаркан учқун,
Кунларингга шундай ишлов бер:
Порлаб қолсин ўтган ҳар бир кун.

Ўз ҳаётинг суратини чиз:
У зўр дарахт бўлсин,
Акс этсин
Серҳосил шох, бақувват илди.

Сочингнинг оқ ранги ила сен

Андижон

Собир Жаббор

Болалик фаввораси

Юр, сайр қилиб келайлик, Кўзим,
Тор хонада ўлтирмоқ етар.
Чақирмоқда дарахтлар бизни,
Остонада қайноқ йўл қутар,
Юр, сайр қилиб келайлик, Кўзим.

Тор хонада ўлтирмоқ етар.
Одамларни кўрмайсан уйда.
Фаввора бир оҳанг таратар,
Юр, борайлик оромбахш куйга,
Тор хонада ўлтирмоқ етар.

Чақирмоқда дарахтлар бизни,
Йўлни пана қилиб қуёшдан.
Юр, эслайлик ёшлигимизни,

Хотиротни кезиб бир бошдан,
Чақирмоқда дарахтлар бизни.

Остонада қайноқ йўл қутар,
Эслатай деб олис у завқни;
Онам худди айтганди кеча:
«Чўмила қол, ҳуҳ, сен балиқни!..»
Остонамиз буни ёд этар.

Юр, сайр қилиб келайлик, Кўзим,
Фавворадан ҳайратланамиз,
Кўчаларга «ҳайдалган», маъсум
Болаликни олиб қайтамиз!
Юр, сайр қилиб келайлик, Кўзим.

Қўқон

Мақсуд Бекжонов

Баҳор шамоли

Нима бўлди унга, қутурдимми ё?!
Қизларнинг этагин тинч қўймас, шилқим!
Қуёш чиққанидан богунича то
Унга ҳуштак бўлиб хизмат қилди сим.

Кекса толлар бошин чайқашди вазмин,
Ниҳоллари тушди ажиб титроққа...
Қизлар-чи, кўришиб шамолнинг жазмин,
Чиқа олмадилар сайр учун боққа.

Москва

Чаман

Юрагимнинг қатларида очилди гуллолалар,
Маржон-маржон гулга чўмди безанишиб новдалар,
Хар ғунчанинг ёноғида тўйғуларим уйғонар,
Жоним, сени шу чаманга бир кун олиб кетарман.
... Юрагимнинг қатларида тўлғонади бир чаман.

Юрагимни олиб отдим адирларнинг сағрига,
Иқбол туйсин кенгликларни бир дам босиб бағрига,
Юксакларга тўшин урсин, ҳижрон қолсин қаҳрида,
Жоним, сени кенгликларга бир кун олиб кетарман.
...Юрагимнинг қатларида уйғонади бир чаман.

Мен қалбимни қўшиқларга теран-теран сингдирдим,
Саман қилдим, қанот боғлаб орзуларга миндирдим,
Тўёқлари теккан жойда алвон чечак ундирдим,
Қўлларингдан тутиб бир кун чечакларни терарман.
... Юрагимнинг қатларига чулғанади бир чаман.

Майли, бу кун қўшиқларда парча-парча узилиб,
Не-не юрак қўлиб кетсин адирларда тизилиб,
Уша дамда уфқларда рангин ранглар чизилиб,
Талпинтирар, югурарсан... Сени кутиб оларман,
... Юрагимнинг қатларида тўлғонади бир чаман.

Жиззах

Хайриддин Бегматов

Автобус — чопқир уй, йўлчилар — меҳмон,
Манзилда йўл ҳақи тўларлар ҳар он.
Меҳмонсан, кетарда дилбар ҳаётга
Не тўлаб кетарсан, эй азиз инсон?

Бир гўзал паризод сув ёқасида
Туриб, табиатга ўқир қасида.
Сувда аксин кўриб жилмайган замон
Қолурман ўт билан сув орасида.

Нафрат-ла тепкиланг бўлсам ҳийлагар,
Пешонам силангиз; севилсам агар.
Туртинг, силтаб ўтинг, олқанг, олқишланг,
Жим кетманг, кимлигим билай, одамлар!

Нарпай

Эл ўғли бўламан

Отажоним, кўрмадингиз Сиз,
Тўйиб даврон сурмадингиз Сиз.
Етим ташлаб ёлғизингизни,
Қолдирдингиз бир изингизни.
Мен орзумга етмоғим керак,
Руҳингиз шод этмоғим керак.

Хотирамдан чиқмас у дамлар...
Хозир эса азиз одамлар
Бир-бирига мадакдор, тиргак,

Ҳар бир ишда омилкор, сергак,
Шу оқимда оқишим керак,
Одамларга ёқишим керак.

Яхшиларга ҳамдамлигим рост,
Худбинларга қўймайман ихлос.
Виждонимни сақлағум тоза,
Ота, Сиздан олиб андоза,
Элнинг ўғли бўлмоғим керак,
Қалби чўғли бўлмоғим керак!

Жиззах

Замира Эгамбердиева

Тонг

Секин-секин ёришади тонг,
Битта-битта сўнар чироқлар.
Тун қўйнидан қутулди осмон,
Дам олади энди овлоқлар.

Нафас бера бошлар ҳавога,
Ҳаяжонда гуллар энгикиб.
Боққим келар оппоқ дунёга,
Қоп-қора ер устида туриб.

Сўнг топилар йўқолган тинчим,
Урмас энди юрак беўхшов.
Қайтиб келар кетган илинжим —
Мен осмонда кўраман Олов.

Секин-секин тонглар ёришиб,
Қора тунлар қилинар қувгин.
Еру осмон Нурга қоришиб,
Сўниб борар Чироқлар беун.

Андижон

Абдурашид Қосимов

Илтижо

Кўм-кўк майсаларни тунги шаббода
Тебратар, онадай бешикни қучиб.
Оймома нурида солланар новда,
Йироқ-йироқларга гуллари учиб.

О, мунис табиат, онажонгинам,
Тунлари мен сенга қилгум илтижо:
Мен юрган сўқмоққа элтгину кўклам,
Утинчим, гулларни тўкмагил асло!

Емғирдан сўнг

Емғир тинди. Дарахтлар аро
Енгил руҳим сузиб бормоқда.
Ҳаво жуда сокин, мусаффо,
Жон-жонимга сизиб бормоқда.

Япроқларда ўйнар томчилар,
Киприкдаги ёш каби титраб.

Шабадада ерга сочилар,
Бамисоли севинчдан потраб.

Кўринмайди митти юлдузлар,
Дайди булут сузар осмонда.
Ғубори йўқ самовий ҳислар
Кезиб юрар кўпирган қонда.

Манзара

Кўкнинг митти юлдузчалари
Секингина қўнар шохларга.
Гўё қизнинг узун сочлари
Сочилади тунги боғларга.
Кўкда ҳилол таратган нурлар
Сойда қўшиқ бўлиб оқади...

ТошДУ студенти

Фарид Усмон

Қушим

Тилингдан бол томиб турсин,
Қушим, шўх сайрагин, сайра,
Бу сайраш завқин эл сурсин,
Қушим, шўх сайрагин, сайра.

Бу боғда сен ширингуфтор,
Бу боғда хушсухан сенсан,
Очилсин боғ-чаман, кулсин,
Қушим, шўх сайрагин, сайра.

Сенинг шу сайрашинг бир он
Сеҳрлаб тинглаганларни,
Ҳаёт ташвишларин қувсин,
Қушим, шўх сайрагин, сайра.

Чечак япроғини ювган
Баҳор ёмғирлари янглиғ
Кўнгишлар доғини ювсин,
Қушим, шўх сайрагин, сайра.

Юраклар, гарчи муз, эриб,
Бағирлар, гарчи тош, юмшаб,
Чаманлар сори юз бурсин,
Қушим, шўх сайрагин, сайра.

Фариднинг истаги шулки,
Чаманлар ичра сен борсан,
Ҳама қуш сенга жўр бўлсин,
Қушим, шўх сайрагин, сайра.

Андижон

Фотима Мирзабоева

Соч ва тил

«Кимнинг сочи узун бўлса ақли қисқадир»,
Деб ўтмишдан қолган ғалат нақл бор. Бироқ
Тил — ақлнинг тарозиси, соч эмас, ахир,
Ким беҳуда сўзлар экан, ақли қисқароқ.

Эҳ, қизларжон...

Кипригим тўкилганин соғинганга йўясиз,
«Кутганингиз ким?» дея сўрайсиз шоду хандон.
Мен бунга ишонмайман: гар соғинчдан тўкилса,
Ер ҳажрида киприксиз қолардим аллақачон.
Эҳ, қизларжон, қизларжон...

Чорлаш

Келмасангиз билинар дунёнинг кемтиклиги,
Унинг кемтиклигича қолишидан қўрқаман.
Қачон, қачон тугайди бу дилнинг интиқлиги?
Мен унинг бир умрга нолишидан қўрқаман.
Барин ёзгум қоғозга, яширмоққа ҳожат йўқ,
Келсангиз дунё қайта яшаргандай бўлади.
Бир четда қолган қалам яна бағри бўлиб чўғ,
Шавқсиз, сурурсиз юрак илҳом билан тўлади.
Ҳар ён учган хаёллар яна келсинлар қайтиб,
Армон бўлиб қолмасин юракдаги ёниқ ҳис.
Орзуларим тинмасдан ўзи томон чорлайди,
Маёқ бўлинг уларга, маёқ бўлинг келиб сиз!

Жиззах

Гулҳумор Шаропова

Шеър ўқидим...

(Ярим ҳазил, ярим чин)

Шеър кечаси. Зал тўла одам,
Тингламоқда барча-барчаси.
Гўё қулоқ тутарди олам,
Сен ҳам эдинг унинг парчаси.

Ҳазиломуз гапларим нуқул
Сенга сабоқ, дея ўйладим.

Шеър ўқидим сен ҳақда буткул,
Айбларингни ошкор айладим.

Бошқалардай тингладинг сен ҳам,
Бирга кулдинг чақнатиб кўзинг.
Фақат нечун сезмадинг у дам
Ўз устингдан кулганинг ўзинг?

Иўлларингга шодликдан кулгиларим сочаман,
Қалбимдаги ишқ қатин мен авайлаб очаман,
Нетай, ҳувиллаб қолди сенингсиз энди чаман,
Кутамаман.

Ахир бунда Лайлилар Мажнунсиз ўтган эмас,
Дилда борин вараққа севгисиз битган эмас,
Кутганлар ҳам ҳеч қачон менчалик кутган эмас.
Кутамаман.

Токим сенинг кўзларинг кўзларимга тушгунча,
Бахт деган остонада мангуга учрашгунча,
Қалблар бир кунлик эмас, то абад тутаашгунча
Кутамаман.

Шофирқон

ЖАҲОН ТАРАҚҚИЙПАРВАР АДАБИЕТИДАН

Габриэль Гарсиа Маркес,
Колумбия ёзувчиси

БАЛЬТАСАР ҲАЁТИДАГИ УНУТИЛМАС КҮН

Ҳикоя

Қафас тайёр бўлгач, Бальтасар одати бўйича уни кўчага қараган айвонга илиб қўйди. Кўнгли жойига тушиб, эрталабки нонуштага ўтирди. Бежирим ишланган қафас ўтган-кетганнинг диққатини ўзига тортди, тез орада Бальтасарнинг уйи рўпарасида одамлар тўпланишди. Йиғилганларнинг қафасни кўкларга кўтариб мақташаётганини эшитган Бальтасар уни олди-да, устахонасига олиб кириб қўйди.

— Соқолингни олмайсанми? — деди унга Урсула. — Назаримда гўрдан чиққанларга ўхшаб қолибсан...

— Қорин тўйгандан сўнг соқол олиш мушкул-да, — деди эринчоқлик билан Бальтасар.

Юзида болаларча алдамчи қўрқув аломати сезилиб турган, икки ҳафталик соқоли билан, кичиккина ва айна пайтда ҳачир думига ўхшатиб ўрилган дағал сочи елкасига осилиб тушган Бальтасар февралда ўттизга кирди. Урсула билан тўрт йилдан бери никоҳсиз яшапти, фарзандлари ҳам йўқ. Ҳаёт Бальтасарни қўрқоқ эмас, эҳтиёткор қилиб қўйган эди. Шу кеча энг чиройли ва бежирим қилиб ясаган қафаси кимга насиб бўлишини, билмасди ҳам. Болалигидан қушлар ва бошқа жониворларга қафас ясашга ўрганиб қолган Бальтасар учун охирги иши аввалгиларидан бир оз қийин бўлди, холос.

— ...Унда дамингни олақол. Туни билан мижжа қоққанинг йўқ, — деди аёл. — Шу аҳволда одамларга кўринмаганинг маъқул.

У итоаткорона гамак қаётди, қафасни Пенегга кўрсатиш кераклиги ҳақида ўйлади. Сўнгра эса дон Хосу Монтъелнинг қафас учун унга билдираётган миннатдорчилигини хаёлан кўз олдига келтирди, шу кўйи уйқуга кетди.

Эрининг дурадгорликни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, икки ҳафтадан бери арзимаган қафас ясаш билан кунини ўтказиши, устига-устак кечалари чала ухлаб, тушларида ҳам вайсаб чиқишлари, соқол олиш эсига келмагани — ҳамма-ҳаммаси Урсуланинг эңсасини қотирган эди. Лекин тайёр бўлган қафасни кўрди-ю, хангу манг бўлиб қолди. Бальтасар уйғониб қолмасидан, Урсула қўйлак-шимига дазмол босиб, гамак ёнидаги стулга илиб қўйди ва устахонага кириб, қафасни кўтариб чиқди. Уни столнинг ўртасига қўйиб, анчагача томоша қилди.

— Қафас учун қанча сўрайсан? — деди у Бальтасар уйғонганида.

— Қайдам, — жавоб қайтарди Бальтасар. — Уттиз песо сўрайман, балки йигирма песо тўлашар.

— Эллик песо сўра, — деди Урсула. — Икки ҳафтадан буён тиним билмайсан, ундан кейин қафас ҳам шу нархга арзийди-да...

Бальтасар соқол олишга кириша туриб, хотинига гап қотди:

Гамак — тўр беланчак.

— Эллик песо тўлашади, деб ўйлайсанми?!

— Дон Хосе Монтъел учун арзимаган пул. Қафас бўлса чакки эмас, — деди хотини. — Олтмиш песо сўрасанг ҳам арзийди.

Улар яшайдиган уй ярим қоронғи, бунинг устига дим эди. Бальтасар кийиниб бўлиб, ҳаво алмашсин учун патио эшигини ланг очиб юборди. Улар хонадонига қафас дарагини эшитган болалар югургилаб киришди Бальтасар ўзида йўқ хурсанд эди.

Янгилик аллақачон қанот ёйганди. Ўз ҳаётидан мамнун, бироқ касби анча толиқтирган кекса табиб Октавио Хиральдо бир неча йилдан бери бемор хотини ёнида нонушта қиларкан, Бальтасарнинг янги қафаси ҳақида ўйга толди. Иссиқ кунларда эр-хотин хиральдолар уйлариининг орқа томонидаги ана шу айвончага кириб олиб, туваклардаги анвойи гулларга ва иккита қафасчадаги сайроқи тўтиларга тикилганча, узок ўтиришарди. Табибнинг хотини тўтиларни севарди, шундай севардики, уларга ҳамла қилиши мумкин бўлган жонзот — мушукни кўрарга кўзи йўқ эди.

Табибни бир беморниқига қақриб кетишди. Октавио Хиральдо у ердан қайтаётганида янги қафасни кўриш ва унга маъкул тушиб қолгудек бўлса, бемор хотинига совга қилиш иштиёқида Бальтасар яшайдиган кўчага бурилди. Бальтасарнинг хонадони гавжум эди. Хонанинг ўртасидаги стол устида симдан ясалган, уч қаватли, гумбазсимон қафас ўзини кўз-кўз қилиб турарди. Кичиккина эшикчалари-ю, овқатланиш ва ухлаш бўлмалари ҳамда қушларнинг дам олишлари ҳисобга олинган ҳолда тўртбурчак шаклида ўрнатилган ёғочлар борми — ҳамма-ҳаммасини кузатган киши бу ерда гўё муз ишлаб чиқарадиган улкан фабрика макетини кўраётгандай бўларди.

Октавио Хиральдо қафасга яқин келиб, диққат билан кузатди. Ҳақиқатдан қафас-эшитган мақтовларидан ҳам аъло даражада ясалганига иқрор бўлди ва беозор хотинининг маҳзун чехраси кўз олдидан ўтди.

— Ижодий ҳаёлотнинг жасорати-ку, ахир, бу нарса! — деди-да, кўпчиликнинг орасидан Бальтасарни қидирган бўлди. — Сендан машҳур меъморчикиши мумкин эди, эсиз...

Бальтасар табибнинг баҳосидан ўнғайсизланди, юзи ловиллади.

— Раҳмат, — деди эшитилар-эшитилмас.

— Ҳа, рост айтаман, — деди табиб. У кексайиб қолган бўлса-да, тўлагина аёллардек текис ва нозик семирган, қўллари ҳам нафис эди. Унинг овози лотинда сўзловчи авлиёларникидай жарангдор эди: — Бунинг ичига қушларни солмаса ҳам бўлади, — дея ҳайратомуз тарзда қафасни қўлига олиб, тепароқ кўтарди. — Уни дарахт шохига илиб қўй: ўзиёқ сайраб беради сенга...

Табиб қафасни авайлаб жойига қўйди. Бир сония ўйлаб турди-да:

— Бўпти, мен оламан, — деди.

— Қафас аллақачон сотилган, — афсусланган кўйи жавоб қайтарди Урсула.

— Дон Хосе Монтъелнинг ўғлига, — тушунтирди Бальтасар, — у шу қафасни буюртганди.

Табибнинг юзидан қон қочди.

— Нима, у сенга андзасини чизиб берганмиди, мана шундай бўлсин деб?..

— Йўқ, шунчаки иккита зарғалдоқ сиғадиган катта қафас керак, деганди.

— Бу қафас зарғалдоққа увол, — табиб шундай дея яна бир бор қафасни кўздан кечирди. — Ҳа зарғалдоққа увол.

— Ушанга, доктор, — деди Бальтасар унга яқинроқ келиб. Уларнинг атрофини болалар ўраб олишди. — Ҳаммаси ҳисобга олинган, — деди-да, қафас қисмларини тушунтира кетди. Бармоқлари билан гумбазни бир-икки чертди, қафасдан турли товуш таралди. — Симларини кўринг, бундайи топилмайди, ундан кейин, ҳар бири ички ва ташқи томонларидан маҳкамланган, — деди ўз меҳнатини мақтаб.

— Маймунга ҳам чидайди-ёв, — гап қўшди кимдир.

— Жуда тўғри, — тасдиқлади Бальтасар. — Маймун ҳам сиғаверади.

Табиб норози оҳангда бош қимирлатди.

— Хўп, майли, лекин у сенга андозасини бермаган-ку! Кейин, зарғалдоқ учун катта қафас бўлиши шарт, деб қатъий айтмагандир ҳам. Тўғрими?

— Тўғри, — жавоб қайтарди Бальтасар.

— Унда ҳаммаси равшан, — деди табиб. — Зарғалдоқ учун катта қафас керак, дегани бошқа гап. Буюрилган қафас айнан шу эканини ким исботларди?

— Ана, Урсула, — деди Бальтасар ҳижолат чекиб. — Пепега айтиб қўйганман-да, ахир, қафас ясаб бераман деб.

Октавио Хиральдо ачинганнамо елка қисди.

— Бошқасини ясаб берақол, — деди Урсула эрига диққат билан тикиларкан, сўнгра табибга қаради: — Сизга шошилинич эмас-ку, а, дон Октавио?

— Тўғрику-я, лекин бугун олиб келаман, деб хотинимни ишонтириб қўйгандим...

— Сизни тушунапман, доктор, — деди дурадгор, — лекин бировга сотиб қўйилган нарсани қандай қилиб... бериб юборай?

Октавио Хиральдо елка қисди. Терга ботган бўйнини дастрўмоли билан артди-да, яна қафас ёнига яқин борди. Узоқдаги кемага тикилгандек, унинг ҳеч ким илғамас нуқтасига анчагача қараб қолди.

— Қанча тўлашди? — сўради Бальтасарга қарамасдан.

Бальтасар жавоб қайтаролмади, нигоҳи билан Урсулани қидирди.

— Олтмиш песо, — деди аёл.

Табиб ҳамон қафасдан кўз узмасди.

— Жуда чиройли, — оғир тин олди у. — Ажабланарли даражада чиройли.

У шундай деб дастрўмолини ҳилпиратди. Сохта табассум билан эшик томон юрди. Айни шу дақиқаларда Октавио Хиральдо бир умр эсдан чиқмайдиган аҳволда эди.

— Монтъел жуда бой, — деди у кетатуриб.

Ҳақиқатда эса Хосе Монтъел у даражада бой эмасди. Янада бойиши учун барча пасткашликларга тайёр шахс эди, холос. Бальтасарникидан бир неча кўча наридаги данғиллама уйда ўзига тўқ, пичоғи мой устида турган, ҳеч нима сотиб олиши унча шарт ҳам бўлмаган (сотиб олавермайди ҳам), Бальтасарнинг янги ясаган қафаси ҳақидаги кўпчиликнинг ҳикояларига мутлақо бефарқ қараган шахс хотиржам ҳаёт кечирарди. Тушликдан сўнг, унинг хотини барча дераза ва эшикларни беркитиб олиб, нимқоронғи хонада, икки соатлар чамаси, кўзи очиқ ҳолда ўлими ҳақидаги ваҳималарга берилавериб азобланиб кетган дамда, Хосе Монтъел қўшни хонада ширин пинакка кетганди. У шовқинсурондан уйғониб кетди, деразадан кўчага мўралади. Уйининг қаршисида бир тўда одамни кўрди, улар орасидаги оқ кўйлак, оқ шим кийиб олган, соқоли ҳам қиртишлаб олинган Бальтасарни таниди. У қўлида қафас ушлаб турар, юзидан камбағалларга хос самимий табассум аримасди.

— Бу мўъжиза-ку, ахир, — Монтъелнинг хотини дурадгорни ичкарига бошлаб кираркан, ҳайратини яширолмади.

— Пепе уйдами? — деди Бальтасар қафасни столга қўятуриб.

— Ҳали мактабдан келгани йўқ, — жавоб қайтарди Хосе Монтъелнинг хотини. — Билмадим, нега ҳаяллади экан? — сўнг кўшиб қўйди: — Монтъел ювиняпти.

Ҳақиқатда эса Хосе Монтъелнинг ювинишга вақти йўқ эди. У камфарага спирт қўшиб тезда артинди-да, меҳмонхонада нима бўлаётганини билишга ошиқди. У ниҳоятда эҳтиёткор шахс эди. Ҳатто ухлаётганида электр вентиляторни ҳам ўчириб қўярди, гўё туш кўраётганида уйдаги барча шовқинни ва шитир-шитирни эшитиб ётиши шарт эмиш.

— Аделаида! — кичқирди у. — Тинчликми?..

— Буёққа чиқ. Қара, қандай ажойиб қафас! — дея ҳаяжонини яширолмаб чақирди хотини.

Қорувли, кўкракларини юнг босган Хосе Монтъел елкасига сочиғини ташлаганча, ётоқхона деразасидан мўралади:

— Қанақа қафас?

— Пепе учун, — жавоб қилди Бальтасар.

Ҳеч қандай воқеа содир бўлгани йўқ, фақатгина Бальтасарнинг олдида ҳаммомнинг эшиги очилгандек бўлди. Хосе Монтъел ётоқхонадан узун, ўзига ярашмаган иштонда чиқди.

— Пепе! — ўшқирди у. — Ярамас! Қани ўзи?

— Ҳали келгани йўқ, — турган еридан жавоб қайтарди Аделаида хоним.

Остонада Пепе кўринди. Ун икки ёшдаги бу бола ҳам худди онасиники каби узун киприкли, юз тузилиши ҳам уникадек думалоққина ва айни пайтда касалманд кўринарди.

— Буёққа кел, — чақирди дадаси. — Қафас буюртганмидинг?

Бола бошини ҳам қилди. Хосе Монтъел ўғлининг жингалак сочидан чангаллади-да, ўзига қаратди:

— Жавоб бер, сенга айтяпман!

Бола индамай лабини тишлади.

— Монтъел... — шипшиди хотини.

Хосе Монтъел қўлини олиб, тоқатсизланиб Бальтасарга ўғирилди.

— Чаток бўлибди-да, Бальтасар, — деди у. — Ишга киришишдан илгари мен билан маслаҳатлашишинг керак эди. Шу мишиқи билан гаплашибсан-да.

У гапираркан, чап ва ўнг кўзи учар, юзидаги хотиржамлик аломати йўқолганди. Қафасга қиё боқмай, уни столдан олиб, Бальтасарнинг қўлига тутқазди.

Бола тош қотган эди. Ниҳоят, қўлида қафас ушлаб турган Бальтасар унга ўнғайсизланиб боқди. Тўсатдан Пепе кучук боласидай хириллади-ю, ўзини полга отиб, чинқиришга тушди.

Ота уни тинчлантиришга уринаётган хотинига бефарқ тикилди.

— Турғизма уни, — деди. — Бошини ёриб кўрсин-чи, кейин туз сепилган лимон бос. Ана ўшанда биледи қутуришнинг оқибатини.

Бола йиғидан тўхтади. Онаси уни турғазишга ҳаракат қилди.

— Қўявер, ётаверсин, — қайтарди яна Монтъел.

Бальтасар болага ўлим талвасасида ётган қутурган ҳайвонга қарагандек боқди. Соат тўртга яқинлашганди. Шу дақиқаларда уйда Урсула пиёз артатуриб, жуда эски, аммо ёқимли қўшиқни хиргойи қилаётгани аниқ эди.

У болага яқинлашди-да, кулумсираб, қафасни унга тутқизди. Пепе худди ўзидай келадиган қафасни икки қўллаб қучоқлаб олди ва унинг симлари орасидан Бальтасарга нима дейишини ҳам билмай, узоқ қараб турди. Кўз ёшларини қафти билан артди.

— Сенда қолаверсин, — деди Бальтасар ва Хосе Монтъелга мурожаат қилди: — Тушунинг, ахир, қафас Пепе учун ясалган.

Бальтасар эшик томон юрди. Хосе Монтъел эса унинг кетидан ошиқди:

— Жиннилик қилма, Бальтасар, — деди йўлини тўсиб, — кўтар матоҳингни. Бари бир сент ҳам тўламайман...

— Шарт эмас, — деди дурадгор, — мен уни Пепега совға қилиш учун ясаганман. Пул олишни ўйлаганим ҳам йўқ.

Дурадгор эшик остонасидаги тўдага яқинлашганда, меҳмонхона ўртасида турган дон Хосе Монтъел сўкинганча қолаверди. У жуда рангсиз, кўзлари эса қонга тўлганди.

— Аҳмоқ! — деб қичқирди у. — Кўтар лаш-лушингни!

...Бильярдхонада Бальтасар шод-хуррамлик билан кутиб олинди. У ўзи қилган ишдан мамнун эди. Пепега совға қилиниши керак бўлган энг чиройли қафас, ҳа, оламдаги энг чиройли қафас эгасига топширилди.

— Шундай қилиб, қафас учун эллик песо тўлашди дегин?

— Олтмиш песо, — жавоб қайтарди Бальтасар.

— Бир ис чиқариб юборишинг керак, — деди кимдир. — Сен дон Чепе Монтъелдан пул ундирган ягона кишисан. Буни ювмасак бўлмайди.

Унга бир кружка пиво келтиришди, ўз навбатида Бальтасар ҳам атрофидагилар учун пиво буюрди. У ҳаётида биринчи марта ичаётгани туфайли кечга яқин маст бўлиб қолди ва гаройиб лойиҳа ҳақида сўз очди: ҳар бири олтмиш песодан бўлган миңга қафас, кейин эса олтмиш миллион песо бўлиши учун миллионга қафас... «Ҳа, ҳа, бойлар ўлиб кетмаслариданоқ, иложи борича кўпроқ қафас ясаб, уларга сотиш керак, — дерди у ҳеч нарсани англамасдан. — Уларнинг ҳаммаси касалванд ва яқин-орада ўлиб ҳам кетади. Қандай аянчли ҳаёт-а, сиқилиш ҳам мумкин бўлмас!» Икки соатдан бери музикали автомат унинг ҳисобига қарта айлантирар эди. Тўшланганлар Бальтасарнинг саломатлиги учун, бахти ва омади, бойларнинг ўлими учун қадаҳ бўшатишди. Вақт алламаҳал бўлганда, у ёлғиз қолди.

Урсула устига пиёз майдалаб тўғралган гўшт қовурдоқни тайёрлаб, соат саккизгача Бальтасарни кутди. Қўшнилари билан бири, Бальтасар бильярдхонада экани, суюнганидан эси оғиб қолиб, ҳаммани пиво билан сийлагани ҳақида маълум қилди. Урсула ишонмади, чунки Бальтасар умрида ичкиликка ружу қўймаганди. Урсула ётгани кирганда, ярим кеча эди — Бальтасар ҳамон кўчама-кўча сандирақлаб юрарди. У гандирақлаб, рақс майдончасигача етиб келди. Неон нури гира-шира тушиб турган дарахтга етар-етмас, «тап» этиб ерга қулади. Унинг юзи ёғупадан доғ бўлган, қимирлашга мадори келмас, лекин шу дамда иссиқ ўринда ётиш орзуси билан ёнарди. Киссасида бир сент ҳам қолмаган, бунинг устига эртага қарзини қайтариш шарти билан соатини гаровга қўйганди. Аммо дунё унинг кўзи олдида гўзаллашиб борарди!

У оҳиста эмаклаб, кўчанинг ўртасига чўзилди Кўзи илинар-илинмас, кимдир оёғидан туфлисини ечиб олаётгандай туюлди, лекин у ҳаётидаги энг ажойиб туши билан хайрлашгиси келмасди. Эрталабки ибодатга шошилаётган аёллар ўлиб ётган деб гумонсирашиб, уни четлаб ўтишарди...

Кавсар Турдиева

Зумрадни ким ўйнади?

Қийин экан бажариш ҳам
Орзу қилган истакни:
Қўймоқчийдик «Зумрад билан
Қиммат» деган эртақни.
Зумрад ролин ўйновчилар,
Қаранг, бирам кўпайди,
Заҳро деди: — Мен ўйнайман,
Феғлим унга ўхшайди.
— Қўй-э, — Зумрад ролига мос, —
Деди Шаҳло,

мен ўзим,
Чунки атлас кўйлагим бор,
Яна сочим ҳам узун.
— Мен-чи, — деди Нодираой, —
Бошқачароқ ўйлайман,
Орангизда энг гўзалман,
Зумрадни мен ўйнайман,

Чаққонман, ўй ишига ҳам, —
У ишлашга уринди.
...Шу пайт эшик очилди-ю,
Бирдан Гулнор кўринди:
— Галма-галдан ўйнай қолинг, —
Деди, — шу ҳам ташвишми?!
Олиб келдим сизга рўмол,
Яна бир жуфт калишни.
Сенга жуда ярашади,
Қани, Шаҳло, ўраб кўр,
Сен ҳам ролга жуда моссан,
Қани, Заҳро, ўйнаб кўр.
Ҳамма ҳайрон, юрагимиз
Эса гун-гун урарди,
Гўё бизнинг қаршимизда
Зумрад ўзи турарди.

Бефарқ

Акмални кўчада Азиз урипти,
Нор эса жимгина қараб турипти.
Муштнинг зарбларидан Акмал ёнади,
Кўйлаги йиргилиб, бурни қонади.
Барига безори Азиз айбдор,
Аммо-чи, Норда ҳам катта айб бор:
Ахир бўлмас эди дунёда жанжал,
Уруш тинчлик билан бўлар эди ҳал.
Бўлмасди бировни ноҳақ урувчи
Йўқолганда бефарқ қараб турувчи.

Рустам Долимов

Толқон

Ойим маккабодроқдан
Зўр толқон туйиб берди.
«Дўстларинг билан е!» деб,
Ўртага қўйиб берди.
Маза қилиб еяпмиз,
Оппоқ бурун, лабимиз.
Толқон тўла оғиздан
Яхши чиқмас гапимиз.
Сиқимлаб ошар ҳадеб

Айниқса Маҳмуд пучуқ,
Ҳазиллашиб сўрадик:
— Қандай учади чумчуқ?
Бирдан лунжин шишириб,
Деди: — Учар «пир-р» этиб...
У пуркаган толқондан
Биз кулвордик «гур-р» этиб.

Задарё

Сайдали Одиллов

ҚАЙТИШ

1

Абдуллажон Рўзалиев шийпон томон бурилди-ю, йўл ўртасида турган тракторга урилиб кетишига бир баҳя қолди. «Ия, бу қанақаси бўлди, — деган ҳаёлда велосипеддан тушди, — қайси ҳафтафаҳм шундай қалтис жойда, нақ муюлишда қолдириб кетдийкин». Тракторни танигач, таажжуби янаям ошди. «Адашимники-ку! Бу нимаси, бунақа одати йўғиди-ю, уйига ўт кетсаям тракторини бундай жойда қолдириб кетмасди. Ё бузилганмикин? Ундай бўлса, ўзи қани?»

Шийпон яқин қолганди, Абдуллажон велосипедга ўтирмай, уни етаклаганича пиёда кетди. Дадаси кўриниши ҳамоно ўртанча қизи Файзинисо пешвоз чиқди.

— Райкомдан Ҳайдаров амаким сўраптилар, — деди шошилиб. — Сал аввал ҳам қўнғироқ қилишувди.

Трубкадан биринчи секретарнинг сокин, дона-дона сўзлари эшитилди. Утган куни довулсимон шамол келтирган зарарлар билан қизикди. Саваланиб, қаттиқ заҳаланган тут новдалари ўзини тезда ўнглаб олиши мумкинми, юлиниб кетган ё тупроқ босган ғўзаларнинг ўрнига қайта экишни ўйлашптиларми, ҳаммасини бирма-бир суриштирди. Сизнингча, қандай қилса яхши бўлади, деб унинг фикрларини сўради.

Мақсудали Ҳайдарович, ҳар қандай оғир вазият бўлмасин, «Фалонни қилинг», деб буюрмайди. Ким билан суҳбатлашмасин, аввал қилаётган ишларини сўрайди. Маъқул бўлса қувватлайди, давом эттиринг, дейди. Ҳожат сизга, албатта, маслаҳат беради. Аммо ҳеч қайси деҳқоннинг: сувчими, бригадирми, мулоҳазасини беоқибат қолдирмайди.

Абдуллажон ҳам биринчи секретарнинг бу хуш одатига кўникиб қолгани учун фикрини эркин баён қилди. Ғўзага мўлжалланган ўғитнинг бир қисмидан кечиб, тут қаторлари остига солиб суғораётганларини, тупроқ босган ғўзаларни очишаётганини, паққос юлиниб кетган бўлса бир йўла чигит ташлаб кетишаётганини, бу ишда Қўнғиротдаги катта-кичик — ҳамма қатнашаётганини айтди.

— Яхши.

Мақсудали Ҳайдаровнинг қувватловчи овози эшитилди.

— Эрта ўтиб, индинга райондаги ҳамма бригадир, мутахассисларни тўплаймиз. Сизнинг ишингиз билан танишамиз, кенгашиб оладиган гаплар ҳам бор.

Абдуллажон телефон трубкасини қўйиб, хонадан чиқди. Нима иш биландир шу ерда ўралашиб юрган Йўлдошалига кўзи тушди-ю, адашининг трактори ёнига келди.

— Устангни машинаси йўлда қолибди. Ишқал шекилли, қарачи, — деди-да, тут қаторлари бўйлаб ишлаётган одамларнинг ёнига

кетди. Шилинган тут новдаларига боқиб, юраги туз сепгандек ачишарди. Ахир пилла ҳам пахтадай азиз-деҳқонга. Ипак қурти саватга тўкилганда, томларни қўпоргудай шамол турди-ю, тут баргларини шу алпозга солди кетди-я!

Абдуллажон шамол хароб қилган ғўза ниҳолларини авайлаб ушлаб, ичи лов-лов ачишиб бораркан, ўйларди: «Эти қотгунча не балоларга дуч келмайди булар». Ерга чигит тушиб, олди ғўза чинбарг чиқарганда эгатларни кўмиб ёмғир суви оқди. Об-ҳавочиларнинг айтишича, бир ярим суткада бир йиллик нормадаги ёмғир ёғибди. Чангаддек чирмашган қатқалоқдан зўра қутқарувдик. Энди буниси... Яна нима кароматлар кўрсатаркин?!

Ҳали одамлар ёнига етгани ҳам йўқ эди. Тракторнинг овозини эшитиб, ортига ўтирилди. Абдуллажонники! Аммо рулда ўзи эмас, шоғирди — Йўлдошали. Демак бузилмаган. Унда нега ўрта йўлда қолдириб кетдийкин? Ишнинг тифизида бу нима қилиқ?! Дўсти бунақа бепарво эмасди-ку! Бригадирнинг кўнгли хира тортди. Одамлар ёнига етиб, ишга алаҳсигандаям бу хиралик ёришиб кетмади. Назарида ноҳўя бирон иш бўлгандай дақиқа сайин дили ғашланар, нотинч эди. Индин бўладиган кенгаш туфайли қилинадиган ишларнинг бир қисмини табелчи Иброҳимжон Ғафуровга тайинлади-да, изига қайтди. Велосипедга ўтириб, қишлоққа тушиб кетди.

Адашининг уйига кириб роса таажжуби ошди. Марвартакка тақаб қўйилган чоғроққина сўрида дўпписини ёнбошга қўйиб, яланг оёқларини осилтирганича, ўзини офтобшувоққа солиб ўтирарди у.

— Э-ҳа, кун ўртасида роҳатталаб одатингиз йўғиди-ю, — деди кесатиб.

— Сени ўйлаб турувдим, — деди адаши янаям хотиржам.

— Уйингга келиб ўйлаунча, ўшатта — тракторингни устида туриб чақирсанг ҳам бораверардим-у, — дея таклиф ҳам кутиб ўтирмай, сўрининг бир четидан жой олди.

— Биламан. Юрак чатоқ, — деди адаши сўник руҳ билан.

Абдуллажон ялт этиб унга қаради. Энди сизди: дўстининг юзидан ранг қочган, қочгангина эмас, қандайдир кучли оғриқнинг изи шундай бўртиб кўриниб турар, мулойим қўй кўзлари ич-ичига ботган эди.

— Ие, сенга нима бўлди? — деди юраги орқасига тортиб. — Келин қани, болалар қани?! — бир қавати очиқ турган эшик орқали хона ичига назар ташлади.

— Қўй уларни, — деди адаши шикаста товуш билан. — Икки оғиз гапим бор сенда.

Бир лаҳза тиниб қолди. Сўнг:

— Бошим қотган, — деди ғарибгина жилмайиб. — Бировга ёрилолмадим. Уғлимнинг ортидан гап кўтариб юришга истиҳола қилдим. Узи тушунмади. Умидим бошқайди. Энди бўлса, гап очишни кўнглим кўтармаяпти. Йўлга солиб кўр сен, қайтсин...

Адаши яна тинди, ҳовлининг бурчида шабада учираётган маккапояннинг қуриб, тусини йўқотган баргига узоқ тикилди:

— Шу кунларда қайтсин, кейин кеч бўлади...

Адашининг бу таъкидли гапи Абдуллажонга нечундир қаттиқ таъсир қилди. Дўстининг қўққисдан бу тарика тортилиб қолиши, руҳидаги сўниклик, сўзидаги шикасталик кўнглига ёмон ғулғула солиб қўйди. Ҳали далада беҳаловат қилган ғашлик, яна дилини кемира бошлади. Эс таниганларига салкам эллик йил бўлди. Не-не ишларни бошдан кечиришди, аммо унинг бу тарика тушкунлик исканжасига тушганини кўрмаганди. Унинг хомуш қиёфаси яна кўз олдига келиб, юраги увишди. Ҳамма юмушини қўйиб, бугуноқ Абдурахмонни топишга, очиқ-ойдин гаплашиб олишга қарор қилди.

Абдурахмон адашининг тўнғичи. Ёнига кирган, ота касбини туппа-тузук ўрганган, отаси ҳам унинг кўнглига қараб иш тутарди. Шунданми, сиркаси сув кўтармайдиган бўлиб ўсган экан. Битта гапга турқи ўзгарди-қўйди. Абдуллажон ўша гап хусусида кўп ўйларди.

Баъзан: «Мендан ўтганиди, шундай демаслигим керакмиди», деган мулоҳазага борар ва яна ёшларнинг нозик бўлиб кетишганидан койиниб қўярди. Аслида-ку, ўша гапни кўнглига олмаса ҳам бўлаверадиган эди-я!

Пахта иши шунақаки, бир тадбирни эрта ё кеч қилсанг ҳам, қаровга эътиборни озгина қочирсанг ҳам кузда бармоқ тишлаб қолаверасан. Пахта деган одам ҳузур-ҳаловатдан кечмаса бўлмайди. Қани энди ҳаммаю шуни тушунаверса, ўзи билиб юмушини қилаверса. Айримлар жонингни ҳалқумингга келтиради...

Ушандаям тигиз пайтлар эди. Қуёш кучга тўлган, тонгдан ёндираман, деб чиқади, шомда оташ пуркаб, тоғ ортига тушиб кетади. Ғўзага сув қўйилгач, муҳлатидан бир кун ўтса қатқалоқ бўлади. Бунақа пайтда пайкалдан трактор чиқмаслиги керак. Механизаторлар тушликка чиққан кезларида, ўзи тракторга ўтириб, культивация бошлаб қолишим шундан. Вақт шунақа азиз-у, Абдурахмоннинг бўлса эрталабдан қораси кўринмади. Фақат Йўлдошалининг трактори ишлади. Бетоқат бўлиб икки марта борди унинг олдига. Йўлдошали эса елкасини қисиб:

— Билмадим, гараждамикин, — деди-ю, тайинли гап айтмади.

Бригадир ҳам одам-да, темир эмас. Асаб деган нарса бор ундаям. Тушга яқин қўлида мурват бурайдиган калитни ўйнаб келаётган Абдурахмонни кўрди-ю:

— Сенимас-у, манави тракторнинг умри бекор ўтганига ачинаман! — деди қони қайнаб. — Эсиз техника...

Абдурахмон келган жойида тўхтаб қолди. Абдуллажон бурилиб, шийпон ичига кириб кетди. Нега кечикканини суриштириб ҳам ўтирмади, иш ҳам буюрмади. Унинг билиб ишини қилиб кетишига ишонарди. Сўзи бу қадар чаппасига таъсир қилади, деб ўйламовди.

Абдурахмон тракторни юргизди-да, жон-жаҳди билан ҳайдаб келиб, шийпон саҳнидаги майдонга тўхтатди. Ҳали кетиб улгурмаган бригадирнинг олдига калитни иргитди:

— Мана буни суйганингизга беринг, тракторсиз ҳам қорним тўяди.

Абдурахмон қуюндай кириб, қуюндай чиқиб кетди. Абдуллажоннинг қулоғида полни гижирлатиб кетган залворли қадам товуши-ю, миясига қоқилган миҳдай бўлиб, Абдурахмоннинг ҳозиргина айтган сўзлари қолди.

Ўғлидай бола эди. Қанақа андишасизлик бу, отасидай одамга-я! Ўзига келгунча хийла фурсат ўтди. Абдуллажоннинг битта камчилиги — баъзан бирон гапни олдин айтиб қўйиб, тўғри қилдимми, деб кейин ўйлайди. Бундай қилмасликка жуда кўп уринади, ўзига неча бор сўз беради. Аммо жаҳл келса, ақл кетади, деганларидек...

Ҳозир: «Қаердайдинг, нега кечикдинг?», деб олдин суриштира бўларди-ю, ҳе йўқ, бе йўқ осмондан келди. Балки у тракторга тааллуқли бирон юмуш билан банд бўлгандир. Қўлидаги калитни беҳуда кўтариб юрмагандир. Уйлаб-уйлаб хатони ўзидан топиб, юмшади. Унинг яна битта одати — бошқаларни ҳам ўзига ўхшатади. Абдурахмон ҳам хатосини англаб, аччиғидан тушади, деб ўйлади. Ахир бир оғиз огоҳ қилиб қўйса бўларди-ку. Ҳарна бўлгандаям бригадир, шуларга бошлиқ.

Аммо Абдурахмоннинг арази чўзилиб кетди. Эртасига ҳам, индинига ҳам далада қораси кўринмади. Албатта трактор тўхтаб қолгани йўқ. Шу мавсумдан сувчиликка ўтган адаши — Абдурахмоннинг отаси Тиркашев яна тракторга ўтирди. Ун кун ўтгач: «Абдурахмон асфальтчилар бригадасига қўшилиб кетди», деган гапни эшитди. Бундан Абдуллажон: «Наҳот адашим шунга кўнди, бир оғиз насиҳат қилмади,» деб дили оғриниб юрди. Кейин унутди.

Аммо адаши унутмаган, энг қадрдон дўстига ўғли қилган андишасизликдан, боз устига уни йўлига юргизиб, далага қайтаролмаганидан қаттиқ изтироб чекиб юрган экан.

«Энг аввало ўзим сабабчи-ку унинг изтиробларига, — кўнглидан ўтди Абдуллажоннинг, — Абдурахмонни топишим, далага қайтаришим, кейин айб менда эканлигини адашимга айтишим керак. Ҳа, ҳа, керак. Бу бурчим».

Абдурахмонни қўшни қишлоқдан топди. Эғнида аллақандай қорамтир тусга кирган майка, худди шу тусдаги рўмолча билан кенг манглигини танғиган. Назарида хийла тортилган, қорайиб қолган юзидан шаррос қуйилаётган терни кафти билан сидириб, куйиб-пишиб оғир чўян ғилдиракни судрар, иссиқ асфальтни ярқиратиб текисларди.

«Ноқобил фарзанд деб бўлмайди бу болани, — кўнгиллади у. — Лекин ёшлик, баъзан янглишиш ҳам дейишади-ку. Муҳими, уни вақтида англаш, тузатишда».

Абдурахмон чўян ғилдираги дастасини ерга ётқизиб, собиқ бошлиғи ёнига келди.

— Қалайсан? — сўради Абдуллажон, — оғирмасми?

— Енгилини излаганим йўқ...

Абдуллажон унинг сўзидаги дағал оҳангга эътибор қилмасликка уринди.

— Юр, бирон жой топиб ўтирайлик, — атрофга аланглади. Янги қурилаётган хирмон четида ағанаб ётган тут дарахти танасига кўзи тушиб, ўша ёққа бошлади. Абдурахмон хушламай эргашди.

— Меҳнатнинг қорасиям, меҳнаткашнинг ёмониям бўлмайди, — осойишта сўз бошлади собиқ бошлиғи.

— Узоқдан келманг, — кўрсдик билан унинг сўзини кесди Абдурахмон. — Армия кўрган боламан, дангал гапни ёқтираман. Далага қайт, деб айтгани келдингизми?!

— Ҳа, шунчалик ранжувдингми, кўринмай кетдинг?!

— Менинг ранжиганимни кўйинг, дунёда ҳол-аҳвол сўраш, кичикларни қўллаш деган гаплар ҳам бор.

Абдуллажон унга қараб қолди. — Нимага шама қиляпти бу? Уша Йўлдошалига берилган тракторгами? Шунчалик умидвормиди?»

Йилнинг бошидаги гап эди бу. Бригадага битта янги трактор ажратилган, уни қайси механизатор минишининг маслаҳати бўлган эди.

— Йўлдошалига берайлик, кўп йиллик тажрибаси бор, — деди Тиркашев. — Меникини бўлса ўғлимга. Шунда иш ўрганган.

— Хўш, сенга-чи? — сўради Абдуллажон.

— Мени сувга қўй, бу йил шовқинга тобим йўқроқ. Ялангоёқ, тўпиғимдан илимик тупроққа ботиб, бир сувчилик қилай!..

— Бор гап шу, — деди ўша воқеани эслаб Абдуллажон. — Отаннинг гапи билан шундай қилганидик, билардинг-ку.

— Бу ёққаям отамнинг гапи билан келгандирсиз? — ғалати тикилди Абдурахмон.

— Тўғриси. — ҳа, кейин...

— Отамниям, сизниям топганларингиз дала, дала! — асабий бош чайқади Абдурахмон. — Ҳаммаям сизга ўхшаб қаҳрамон бўлавермайди-ю ўша далада ишлаб. Эндигина серпул иш топганимда отам мени тинч қўйсин, ўзининг қадрига етмагач!

— Ҳой бола! — шиддат билан туриб кетди Абдуллажон. У келакелгунча, сўз тизгинига эрк бермайман, деб аҳд қилганди. Аммо шундай ҳолатлар, шундай сўзлар бўладики, уни айтмайдиган тилни кесиб ташлаш керак.

— Ҳой бола, — деди Абдуллажон тутулиб, озғин юзлари жаҳлдан қизариб. — Шуни билки, ҳаммаям қаҳрамон бўламан, деб ишламайди далада. Мен қаҳрамон бўламан, деб ўйлабмидим. Ҳалол ишлаш, ерга тер, меҳр тўкиб, қишлоқ учун, унинг одамлари учун бир нима ундиршни севиш деган гаплар бор. Сен буни тушунмайсан, асфальтнинг мўмай пулидан бошқани кўрмай қолибсан. Отанга бўлса, тил теккизма! Сен... сен унинг тирноғига ҳам арзимайсан. Ҳа, арзимайсан! Серпул-а, э, сатқайи...

Абдурахмон чоққина жуссали бу одамнинг ғазабдан шу қадар жўшиб кетишидан анграйганича қолди. Дилида тугилиб ётган гиналарини ошириброк тўкиб солганини сезган, лекин энди кеч бўлганди.

Абдуллажон жаҳл билан жўнади-ю, ҳовуридан тушгач, яна дўстининг ҳалиги шикаста қиёфаси кўз олдига келди. «Энди нима деб бораман унинг олдига, илҳақ кутиб ўтирибди-ю! Тезоблик қилдим, гаплашишни эпломмадим, дейманми?!» Шу изтироб исканжасида эзилиб, Қўнғиротга етгач, адашининг уйга эмас, дала томонга бурилиб кетди.

Абдуллажон Рўзалиев билан Абдуллажон Тиркашевнинг дўстликлари ўз ёшлари билан теппа-тенг. Иккови ҳам Қўнғиротда илк колхоз тузилган — 1930 йилда туғилган. Уларни шунчаки исмларидаги адашлик ёки дўстликкина эмас, балки зиёдроқ бошқа бир куч — ҳаёт синовларига дош берган меҳр-оқибатлари бир-бирига боғлаб турарди. Болалиқдан бир кўчанинг тупроғини чангитиб катта бўлишди. Каттақон оламнинг неки қувончи, неки ғами бўлса, булар ҳам кичкинагина қишлоқларида туриб, теппа-тенг баҳам кўришди.

Усмирликлари уруш йилларига тўғри келди. Рўзалиевнинг акаси, Тиркашевнинг отаси фронтга кетиб, уларнинг ўрнини Абдуллажонлар босди. Субҳисодиқдан шом қоронғисигача ишлаб, бирга-бирга почтальонниқига чопишди. Биринчи олган хатлари Рўзалиевнинг акаси Ашуралидан келган қорахат бўлди. Бу ғам азалдан дардчил Рўзали акани букиб қўйди, икки оёғи паққос ишламай қолди. Адашлар бу жудоликни миттигина жуссалари билан тенг кўтариб, оталарини эса бирга опичлаб юришди. Қорахат ёлғон экан, йил ўтиб, уруш тугаб, Ашурали остонага ёйилган оқликни босиб кириб келди. Улардан бахтли, улардан шодон болалар йўқ эди ўша кезларда. Турмуш ўнгланди, ишловчилар кўпайди. Аммо Абдуллажонлар ўша-ўша — меҳнатқашлигича қолишди. Бирин-кетин орден, медаллар, енгил машиналар олишди.

1962 йилда Рўзалиевни бригадирликка кўтаришди. Йигирма центнерлик ҳосилни кўрмаган бригадани беришди. Уни оёққа турғизиш учун ишчан, яна тил-жағлик одам керак эди. Абдуллажон эса ишлашни биларди-ю, бировга иш буюришни билмасди. У жангга кирган командирдай, аввал ўзи ишга ёпишар, адаши ёнига кирар, қолганлар ҳам бригадир қилаётганини қилиб кетаверишарди. Йил ўтмай, туппа-тузук иш буюрадиган, бригадаси ўттиз, қирқ, ҳатто эллик центнерлик марраларга бирин-кетин эришавергач, колхоз, район миқёсидаги йиғинларда ҳам бинойидек маъруза қиладиган бўлиб қолди. Шу сўзамоллиги орқасидан бир марта қаттиқ қизарди ҳам.

— Абдуллажон оғиз тўлдириб, эллик центнердан оляпмиз, сизлар ҳам етинглар шунга, деяпти, — деб қолди у минбардан тушиб кетгандан кейин сўз олган кўшни Калинин номли колхознинг бригадари Маҳмуд ака. — Неча йилдан бери шу гап. Бригадаси жимитдеккина экан. Бундоқ, бизга ўхшаб, бирон юз гектарда деҳқончилик қилсин, кейин ишонайлик сўзининг қувватига.

Яхшигина кулги ҳам, зални кўчиргудай қарсак ҳам бўлди. Орият кучли келди. Қўшни бригадани қўшамиз, дейишганда йўқ дея олмади. Ер икки баравар ортди. Одам икки баравар кўпайди. Яхшики, ёнида одамлар бор экан, бригадир қийналмади.

Абдуллажон Рўзалиевга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилганда уни қизғин, жуда қаттиқ қутлашди. Адаши эса ҳаммадан кейин уни бағрига босганича узоқ кучиб, икки томчи кўз ёшига эрк бериб қутлади. Шу кезгача улар битта пиёланинг битта томонидан чой хўплашиб юришарди. Энди бўлса...

Энди бўлса у йўқ. Ашурали акасидан келган хабардай ёлғон чиқишига умид ҳам қилиб бўлмайдиган мудҳиш ҳақиқат бу. Адаши билан кечирган бесаноқ воқеалар энди фақат хотирага айланган ва

улар шу оғир, азобли, изтиробли лаҳзаларда ёдига ёпирилиб келаётганди...

Абдуллажон Рўзалиевнинг бригадасида кенгаш бўладиган куни жуда оғир йўқотиш юз берди. Ҳамма учун бригаданинг энг пешқадам аъзоси, бригадир учун эса ундан ҳам қадрдон инсон — Абдуллажон Тиркашев юрак хасталигидан вафот этди.

Қўнғиротликлар бу қадар катта маросимни анчадан буён кўришмаганди. Айниқса Абдуллажонга қийин эди. Сиртидан сокин кўринсада, юрагига қадалиб қолган аламли армон тоши дақиқа сайин оғир юк бўлиб қаттикроқ босар, уни эзиб, қаддини дол қилаётганди. Қадрдонининг сўнгги сўровини бажаролмади, ўзи қилган хатони ўзи тузатолмади. Хатто дўстига айтиб ҳам улгуролмади. Кеча неча-неча бор чоғланганди бунга. Аммо бир тўхтамга келолмай, ишга алаҳсиб кунни кеч қилди. Дала айланди. Ҳар битта пайкални кўздан кечириб чиқди. Қўйиб берса соғ қолган рўза кўчатларини санаб чиқишдан ҳам тоймайди, тахминий ҳисоб-китобга эса сира ишонмайди. Аниқ иш кўриш учун аниқлик керак, деб тушунади ва ҳамиша шундай қилади. Кенгаш ўтадиган жойни қайтадан супуриб-сидиртирди. Алламаҳалда уйига келди-ю, хотинидан: «Адашингиз оғир ётган экан», деган сўзни эшитди. Остона ҳатламай, изига қайтди. Аммо вақт ўтган эди...

Абдуллажон бош кўтариб, одамлар тўлқинига қўшилаётган янги оқимларга кўз ташлайди. Ҳали-замон кенгашга тўпланганлар ҳам келиб қолишади.

Мусибатдан хабар топиб, колхоз раиси Жўрақўзи Алибоев тонгсаҳардаёқ марҳумниқига етиб келди. У билан кенгашиб, бригадага келувчи меҳмонларга бу нохуш воқеани билдирмасликни лозим топишганди. Аммо хиёл ўзгарган вазият биринчи секретарнинг зийрак нигоҳидан четда қолмади.

Марҳумни сўнгги йўлга кузатишга райондан ҳам жуда кўп одам келди. Бу унинг ҳалол яшаб, ҳалол қилган меҳнатларига эҳтиром эди.

Ҳаммаям тушуниб турганди буни. Абдураҳмон-чи? Уни титратаётган аламли жудолик, изтироб азобининг чеки бормикин?! Абдуллажон бу дардни худди ўз танасида бўлаётгандек жуда чуқур ҳис қилар ва ўйларди:

— Эҳ, одамлар, нима учун бир-биримизнинг хатомизни такрорлаймиз, то пешонамиз деворга тақ этиб урилмагунча хулоса чиқармаймиз, кўзимиз очилмайди? Нима учун бизга жон ато этган, бизни деб ўз жонидан кечадиган оталар, оналар қадрига бунчалар кеч етамиз? Тоабат юракда армон тоши билан яшамоқ учунми? Нима учун бу азиятли юкни ўзимизга ўзимиз ортамиз, нима учун?!

Бу сўроқлар ўзининг ҳам қалбига игнадай санчиларди.

Одам фақат ўтганларни ўйлаб яшамайди-ку. Ўтганлар қолдириб кетган юмушни охирига етказиш, янгисини бошлаб, уни ўз давомчиларига топшириш учун ҳам олдинга қараш, тирикларни ўйлаш керак-ку! Ҳеч ким бу ҳисдан маҳрум ёки шу масъулиятдан четда эмас.

Қуёш ҳарорати кун сайин ортар, табиатга ҳусн, кўнгилларга энгиллик улашувчи баҳор кучга тўлаётганди. Янаям тигизлашган дала юмушлари, одамлар, пахта ташвиши жонсарак бригадирни ўз комиға тортиб кетди. Аммо, назарида, адашисиз қишлоғи ҳам, дала ҳам, кўнгли ҳам ҳувиллаб қолганди...

Янги ҳафтанинг биринчи куни эди. Одатича бригададаги юздан зиёд аъзоларнинг ҳаммасидан олдин далага келган Абдуллажон адашининг трактори ўрнида йўқлигини кўрди. Бир ҳафта олдин Йўлдошали худди шу ерга — шийпон рўпарасига келтириб қўйганича турганди. Нима гаплигини шийпон қоровулидан суриштиришга чоғланганида тракторнинг таниш товушини эшитди. Бир текис тариллашига пича қулоқ тутди-ю, ишончи мустаҳкамланди: «Адашники!»

Уша томонга қаради. Трактор ёнида куймаланиб юрган жуссага кўзи тушди-ю, томоғига иссиқ бир нарса қадалиб энтикди. Абду-

раҳмон! Бу таниш жуссадан, тракторнинг таниш товушидан далами, кўнглими тўлиб бораётганини ҳис қилар, кўзларига беихтиёр сизиб келаётган ёшларни яширишни ҳам ўйлаб ўтирмас, олдинга фақат олдинга интиларди...

II

Абдуллажон состав қўзғалишига яқин поездга илинди. Урта ёшлардаги проводник аёл уни койиниш билан қарши олди-да, изидан вагонга кўтарилди. Купе эшигини оча туриб, унинг ўртамиёна эғни, пачоқроқ кўринган жуссасига яна бир назар ташлади-да:

— «Особий» пассажир сизми ҳали! — деди қувлик билан. — Нақ юрагимизни ёришди-я бошқани қўйманглар деб.

У икки ўринлик бўш хонага Абдуллажонни таклиф этди:

— Бемалол жойлашаверинг. Елғиз кетадиган бўлдингиз.

Абдуллажон енгилгина сафар сумкасини ўриндиққа ташлади-да, у ёқ-бу ёққа разм солди. Биринчи қилган иши — купе ойнасини ярмигача тушириш бўлди.

Сал ўтмай, поезд бир силкиниб, қўзғалди. Шу зум ярим очик ойнадан оромли баҳор шамоли уфуриб кирди. У юзини эпкинга тутганича шаҳарнинг ёнар арқондек тутатиб кетган чироқларига маҳлиё тикилиб қолди. «Тошкентнинг оқшоми қийғос очилган пахтазор бўб кетаркан», деб ўйлади. Бу қийёс ўзига нашъа қилди чоғи: «Кампирнинг дарди гўзада», дея кулиб қўйди.

Сумкасини очиб, бир даста газета олди. «Совет Ўзбекистони» нинг биринчи саҳифасидаги Мурожаатга, ўзининг портретига назар ташлади. Совуқда қолгандек қунишганроқ кўзлариям қисик. «Суратга тушишним боплабман». У газетани ўриндиққа ташлаб, ойнага ўгирилди. Поезд аллақачон шаҳарни ортда қолдирган эди.

Купе эшиги ёнбошга сурилиб, олдин стаканлар терилган патнис, сўнг проводник аёл кўринди.

— Чойга қалайсиз, «особий» амаки, — деди у шўхлик билан. Чамаси, бу аёл ўз юмушидан мамнун, одатда бунақалар таниш-нотаниш билан ҳазил-мутойиба қилиб кетаверишади. Проводник патнисни купе курсисига қўйиб, ўриндиқдаги газетани олди.

— Бугунги-ку.

Одати бўлса керак, аввал сўнгги саҳифасини тезгина қараб чиқди. Сўнг суратларга кўз югуртирди.

— Вой-бў, манави қаҳрамонларни, ия, буниси сизга ўхшайдими? — бир Абдуллажонга, бир суратга қаради. — Сиз-ку!

Абдуллажон бош ирғади.

— Қаҳрамон амакиман денг, — деди аёл газетани қўймай. — Билганимда чойни қуюқроқ дамлаб келарканман.

Абдуллажон унинг ортидан кулганича қараб қолди. «Очиққина. Одамнинг шунақасиям тузук. Адашим Абдуллажон Ҳошимовга ўхшаб ичимдан топ бўлмасин экан». Бригадасида ўн икки Абдуллажон бор, улардан биттаси шу — қачондан бери хунобини ошириб юради.

Абдуллажон ҳозир ўзига ўзи тушунолмасди. Гоҳ Тошкентда ўтган уч кун ҳаяжонлари ичра яйрар, гоҳ аллақандай ҳижолатлик кўнглини алғов-далғов этарди.

Бу ҳижолатликни ҳудди шу сафари олдида, даласидаги таъбихираликдан кейин орттириб олди. Уша куни раис келмагандаям шу гап бўлмасмиди.

Баҳор ҳар кимга ҳар хил бошланади. Деҳқон учун эса кетмони ерга теккан куни баҳор. Пахтакорнинг кетмони бўлса йил — ўн икки ой ердан узилмайди. Аммо, ҳафта бўляпти, адаши Ҳошимовнинг қораси кўринмасди. Икки қур уйига борди. На дардини билолди, на бошқани. Кеча келини Ҳанифахондан эшитди: қўшни областдаги қўриқ совхоздан унга яна ер тегибди. Бу йил кўпроқмиш, кимлигини билмай-

ди-ю, унга эргашаётганлар ҳам бормиш. Ҳошимовдан қаттиқ койинди, дили оғриди. Кетмоқчи экан, нега очигини айтмади, бригададан бир йўла алоқани узиб қўя қолса бўлмайдими. Ҳафта у ерда, ҳафта бу ерда, «гастролчилик»ми? Элни бузиш бу! Йўқ, бунақаси кетмайди...

Қушлар қўзғалмай туриб, Ҳошимовнинг уйига борди. Тезлик қилди: остона хатламай турибоқ, сўроққа тутди:

— Тўртта болангиз бор-а? Бор. Тўртловини боши бир жойга қовушмаса нима кўйга тушасиз, биласизми? Билмайсиз. Мен биламан. Юз йигирмата одамим бор. Уларга оталик даъвосини қилмайман, аммо бошларини қовуштиришим керак. Сиз ҳалал берманг. Элни бузманг, бошқаларниям йўлдан урманг! — деди-ю, уй эгасини остонада ҳангманг қолдирганича ортига қайтди.

Жўрақўзи келгандаям Абдуллажоннинг кўнгил тугуни ечилмаганди.

— Машқингиз пастроқ, — деди раис унинг авзойини кўриб.

Абдуллажон хомушгина бош ирғади. Сўнг:

— Тош кўтараман деб, бели чиққан нотавон полвонга ўхшайман, — деди мужмал қилиб.

— Энди кўришим, йиғлоқи гап ярашмасакан сизга.

Раиснинг ҳазиломуз сўзи айилдай ботди.

— Кўрмагандай гапирасиз-а, — деди жаҳл билан. — Биламан, кимнинг қаерда ишлаши — ўз ихтиёри. Аммо бошқаларни йўлдан уришмасин...

«Баъзиларнинг иш тутишига ҳайронсан, — ўйлади у. — Жўрақўзи: «Сўра», деганда, бажариш қўлларидан келадими йўқми, ўйлаб ҳам ўтирмайди, оғизларига сиққанича сўрашади. Кейин уддасидан чиқолмай, кўшимча куч қидиришади, аллақанча инъом-эҳсонлар ваъда қилиб, одам ўтирлашади. Қошки бунақа бетутуриқ одамларнинг тузукроқ нафи тегса».

Жўрақўзи яқинда «Уч уй»да (Марказий Фарғона қўриғи ўзлаштирилиши бошланган жой) бўлган область миқёсидаги йиғинда айтилган гапларни эслади. Шартномачи «шоликор»-у, «сабзавоткорлар»га неча юзлаб гектарлар тақсимлаб берилибди. Бу ернинг қадрига етмаслик, талон-торож қилишнинг ўзи-ку! Шартномачиларда на қатъий план, на қатъий масъулият бор. Таваккалчилик. Бундайлар учун елкасига ташлаб келган қопи бўлса кифоя. Бригадир айтаётган совхозда ҳам шу қабилда иш тугилади.

Ҳозир-у ҳеч гап эмас. Ишнинг энг тиғизи энди бошланади. Қишлоқда туғилганнинг отаси пахтакор, онаси пиллакор бўлади, деган гап бор. Бир томони пилла қурти парвариши ярим кучни ямлаб тургач, ғўзани ўт босади, сувдан қолади. Ушанда ҳар бир катта одамнинг эмас, дарсдан кейин далага чиқадиган боланинг ҳам ўрни билинади. Коллективнинг боши бир бўлмаса, одам қийналади. Бригадирнинг ўтиққани шундан. Бировга: «Бошқа жойда ишлама», деб тазйиқ ўтказиб бўлмайди, аммо шу аҳволда қолдиравериш ҳам мумкин эмас.

Жўрақўзи, шийпон айвонида ўй ўйлаб турганича шоферига ниманидир буюрди, кейин ичкаридан бригадирни чақирди:

— Юринг, Абдуллака, далангизни кўрсатинг.

Раис шунчаки келиб-кетмайди. Ишининг кўради, бирон-бир камчилик топади ё бошқа юмуш буюриб кетади. Абуллажон унга эргашди. Бригадаси катта, ҳаммасини кўриб чиқишга имконият ҳам, вақтиям бўлмас, бўлгандаям унинг ҳижолат чекадиган жойи йўқ. Ҳар ишни пухта, гап эшитмайдиган қилиб бажартиради. Қолаверса, раҳбарларга ёки келди-кетди комиссияларга кўрсатиш учун эмас, кузда ўзи, коллективи алданиб қолмаслигини кўзлаб иш тутади. Кўнгли тўқ.

Эркакларнинг аксарияти тут қаторларига сочилиб кетган, унинг остини чопиб, ўритлаб, сув қўяётган эди. Раис йўл-йўлакай бу аҳволни кўрган, бригадир шу ишни буюрганини эшитиб, ўзини қидириб келган эди.

— Бу нимаси?! — сўради раис. Бу иш унга маъкул келмагани авзойидан шундоққина кўриниб турарди.

— Утган кунги шамолларни кўрдингиз-ку, — хотиржам жавоб қилди Абдуллажон.

— Хўш?

— Тўполон тутларниям гангитиб юборди, амал ололмапти, жиндай қарашворайлик, дедик.

— Сизга тушуниб бўлмайди, Абдуллака. Битта одам йўқ бўлса жанжал қўзғайсиз-у, шунча одамни бошқа ишларга банд қилибсиз.

Бригадирдан садо чиқмади.

— Ҳар бир қултум сув, бир кафт ўғит ҳисобда бўлса-ю, сиз пахтанинг ризқини қийиб... Сизни қаҳрамон қилган пилла эмас, пахтайти-ку!

— Пиллаям керак...

— Буни ҳеч ким инкор қилмайди. Ярим ерингиз экишга тайёрмас, анави тўрт пайкалга ҳали оёқ теккани йўқ. Одамлар бу ёқда банд. Биров буюрмаган, ҳеч кимнинг хаёлига келмаган ишни қилишнинг нима кераги бор?!

— Керак учун қиялпман.

Жўрақўзи бунақа терс жавобни кутмаганди. Тўғри, ундан салкам йигирма ёш кичиклиги бор. Ҳали мактабга қатнаб юрганида Абдулла Рўзалиев ном чиқариб қолган, Ленин орденигача олган бригадир, қишлоқда ундан машҳурроқ одам йўқ эди. Шунинг мулоҳазасига борибми, кўпинча сўзда унга ён берар, нотўғри иш тутаётган бўлса, ётиғи билан тушунтиришга уринарди. Аммо ҳозир унга ётиғи билан тушунтириш мумкин эмаслигига кўзи етди. Шундай ташлаб кетишга эса ҳаққи йўқ. Ахир пахтага у ҳам жавобгар, бригадирдан кўпроқ, каттароқ миқёсда жавобгар-ку. Демак, бригадирнинг буйруғини бекор қилишга, ўзи зарурроқ деб ҳисоблаган ишга одамларни сафарбар этишга ҳақли, тўла ҳақли.

— Одамларни бугуноқ ер тайёрлашга оламиз.

— Бу мумкин эмас.

— Нима учун?

— Яхши, айтаман, — Абдуллажон бир лаҳза тарадудланиб қолди. Бугун бўлмаса, эртага бўларди бу машмаша.-Сиз ҳозир тилга олган ўша тўртта пайкални бирлаштириб бермасаларинг, унга бу йил чигит экмайман. Гапнинг пўскаллеси шу!

«Е тавба, — ҳайратга тушди Жўрақўзи, бу ўзи қайси колхознинг одами. Ҳе йўқ, бе йўқ, салкам беш юз туп тутнинг бошига сув қуймоқчи-ку. Нақ ўн қути қуртнинг емиши-я!

— Бу яна нимаси?!

— Неча марта айтяпман, кўп пайкаллар кичик деб. Ҳар пайкалнинг боши-этагида тўрт қаторда пахта битмаслигини яхши биласизлар. Е трактор эзади, ё сояда ўсмай қолади.

Бунақа қаторларнинг колхоз бўйича ҳисоб-китоби Жўрақўзидаям бор. Ушалар ҳисобига ҳосилдорликни икки-уч центнерга ошириш, колхоз бўйича ҳар йил қирқ беш центнердан муқим ҳосил олиш режасиям йўқ эмас. Аммо пилла-чи, пилла! Ҳадемай уруғ тўкилади. Барг сўраб кимга боради, қайси юз билан боради?!

— Хўп, сиз айтганчаям бўлсин, — деди раис. — Кейин дасткалла кўтариб, қаердан барг қидирасиз?

— Қидирмаймиз.

Абдуллажон бу саволни кутганди. Бригадир бўлганидан буён пилла қурти тўрт, ҳосил ҳажми олти марта кўпайди. Аммо бировдан барг сўрагани йўқ. Сўраганларга берган вақти эса кўп бўлган. Ҳаммаси расамади билан иш кўргани, янги кўчатлар ҳисобига тут тупларини тўлдириб боргани эвазига. Бундан раис ҳам хабардор. Айтиб ўтиришга ҳожат йўқ.

— Қидирмаймиз, — яна такрорлади у. — Манави ишлов кўра-

ётган тутлар ўша тўрт қаторнинг баргини беради, кафиллигини оламан буни.

Жўрақўзи ўйланиб қолди. Олтинчи йил раислик қилиши. Унгача механик, инженер эди. Хуллас, институтни тугаллаб келгач, колхоздан нари тушгани йўқ. Абдулла Рўзалиевни обдан синаган. Одамгарчилик-у, дилкашлигигача, бригадасида каттаю кичикнинг сувидан кириб, ўтидан чиқишигача, пухта ўйланмаган, аниқ режаланмаган ишга қўл урмаслигигача билади. Бригадирдаги ютуқлар, мана неча йилдирки, сурункасига салкам олтмиш центнердан пахта ҳосили олиб келаётганлиги асосан унинг иш кўзини билиши, қолаверса, мана шу қатъияти самараси. Умуман, ундан кутилмаган таклифлар-у, тутилмаган ишларни ҳар вақт кутиш мумкин. Икки йил аввал қаердандир бир ховуч чигит топиб келиб, бригаданинг ерини қизганиб, шийпон ёнидаги лахтак ерда синаб юрган ҳам шу одам. Муҳими, бу таклиф ва ишлар кўпинча бригада, колхоз ва, ҳатто, район миқёсида нафли бўлиб чиққанини ўзи кўрган, ишонч ҳосил қилиб қолган. Пахтачиликда ҳам ким қайсидир янги йўлни қидиришдан, уни дадил қўллашдан қолдими, ундан кўп нарса кутиб бўлмайди. Абдуллажон Рўзалиев эса бунақалар тоифасидан эмас. Аммо унинг ҳозирги таклифи, бафуржа маслаҳатлашилмай, бир зарб билан ҳал қилаверадиган иш эмасди.

— Кўплашиб кенгашамиз, — деди раис. Кейин ишонч билан таъкидлади, — албатта бир тўхтамга келамиз.

Улар далани кесиб, идора ёнидан чиқишди. Бу ерда уларни раиснинг шофери билан Ҳошимов ва Рўзалиевни олтмиш центнерчи бригадир сифатида Тошкентга чақирилгани ҳақидаги хабар кутиб турганди.

— Чақибсиз-да! — деди Ҳошимов, раис хонасидан чиқишгач, ҳозиргина эшитган гаплари аччиғиданми, ҳижолатданми қизариб. — Эрталабки захрингиз етмовдими?!

— Шахрихон ўқитувчимиз эсингизда борми, Эрназарова дейишарди, — деди унинг елкасига қўл ташлаб Абдуллажон. — Уруш йиллари қўлида ўқиганмиз. Колхозда секретарь ҳам, ҳисобчи ҳам, катта-ю кичикнинг синфига муаллима ҳам бир ўзи эди. У пайтларда опани айблаб бўлмасди. Уруш йиллари эди. Аммо бизнинг чаласавод қолганимиз ўша опанинг икки-уч иш кетидан қувганининг касри эмасмиди?! Шунақа, дўстим, икки иш бошини тутаман деганларнинг иши ҳаммавақт ҳам ўзи ўйлаганича битавермайди...

Ҳошимов бригадирига ялт этиб қаради-ю, хайр-маъзурни насия қилиб, дала томонга жўнаб кетди. «Иш шунчаликка етмаслигим мумкин эди-ю, — деди Абдуллажон унинг ортидан ўйчан тикилганича, — яна тезлик қилдим-а»...

Тошкентга кела-келгунча хаёлидан шу гап нари кетмади. Пойтахтдаги жўшқин, ҳаяжонли лаҳзалар уни ҳам ўз оғушига тортиди-ю, бу кўнгилсизликни хаёлидан бир оз нари сурди. Редакцияларда бўлди. Номини эшитавериб қулоғига ўрнашган, газета саҳифаси-ю, телевизор экранларида кўравериб танишга айланиб кетган жудаям машҳур пахтакорлар — нишонлик Маҳкам Ҳазратқулова, ромитонлик Истам Турсунов, уйчилик Шарофат Дадабоева, Андижоннинг Москва районидан Тўланбой Ҳолиқов, пахтакор районидан Ҳолбуви Рустамова каби Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари билан бирга Мурोजаатга имзо чекди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетидаги қабул сира ёдидан чиқмайдиган воқеа бўлди.

Марказий Комитет секретари ундан:

— Қанчасини машинада терасизлар? — деб сўради.

— Етмиш процентини, — қимтиниброқ жавоб берди Абдуллажон.

— Нимага ҳаммадан оз? — яна сўради Марказком секретари.

Чунки ундан олдинроқ сўз олганлар тўқсондан наридаги рақамларни айтишганди.

— Шаройтимиз шундай, — жавоб қилди. Сўнг даврадагиларнинг эътибори ўзида эканлигини кўриб давом этди. — Биз — фарғоналиклар учун пахта билан пилла эгизак фарзанд. Икковига бир кўз, бир меҳр билан қарамасак бўлмайди.

Енгил кулги кўтарилди.

— Бир-бирига ҳалал бермай, ҳар икки соҳани ривожлантириш мумкин-ку. Чамамда фарғоналик ўртоқларнинг кўпи шундай йўл тутишяпти. Айтиш керакки, яхши натижаларга эришишяпти. Тўғри-ми?

— Тўғри, — тасдиқлади секретарнинг ёнбошида ўтирган ходим.

— Сизлардаям бордир бунинг имкони?

— Бор, бор, — деди Абдуллажон дадиллашиб. Шундай нуфузли киши иши ҳақида сўраб-суриштиргани, дўстона суҳбатлашаётгани унга ғайрат бағишлади.

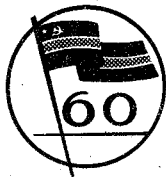
У Марказий Комитетдан жудаям баланд руҳда, кўнгли кўтарилиб чиқди. Бир йил аввал ҳам худди мана шу зиналардан юраётганда шу ҳисни туйган эди. Ушанда Фарғонадан ёлғиз ўзи эмас, илгари бир районлик бўлган учкиши — Марзааҳмад Деҳқонов, Мамазиё Қодиров билан Ленин ордени ҳамда «Ўроқ ва болға» олтин медалини республикамизнинг энг нуфузли кишиси қўлидан қабул қилиб олишган эди.

Бундай улуғ даргоҳда яна бўлиш, республика раҳбарлари билан юзма-юз ўтириб дўстона суҳбатлашиш, оддий деҳқонга бундан юксакроқ эҳтиром бўладими?!

У мана шу эҳтиром қанотида эди. Бунга фақат бир нарса — меҳнати, меҳнати ва яна меҳнати билангина жавоб бериши кераклигини сезар эди.

Абдуллажон ўтган шу уч кунда осмони кенг-у, ташвиши, жумбоқлари мўл даласини ниҳоятда соғинганини ҳис этди. Поезд Қўқонга тобора яқинлашар, сахархез баҳор қуёши оламини нурга чулғаб, бош кўтараётган эди.

Раҳмат Мажидий

ҲУРМАТЛИ УСТОЗ

(Хотиралар)

Менинг ҳаётимда юрагимга яқин бўлган сиймолардан бири Акмал Икромов эди. Ҳа, чиндан ҳам бу одам ижтимоий фаолиятимга жуда катта ижобий таъсир кўрсатган, ҳар қандай шароитларда мен учун намуна бўлган улуғ инсон.

Мен ҳозир саксонга яқинлашиб қолдим, бутун умрим бўйи бу улуғ инсонни юрагимда яхши туйғулар билан эслаб келдим. Бу туйғуларим қўлимга қалам тутқазди, устоз ҳақида кўрган-билганларим, учрашувларимизни унинг хотирасига ҳурмат юзасидан ёзиб қолдиришга ундади. Зотан, бу мен учун шарафли бурчдир.

Акмал ака билан мен иш юзасидан кўп учрашганман. Ўзбек халқининг ажойиб фарзанди, улуғ инсон, ҳаммадан муҳими, эл-юрт, халқ ҳаёти учун жуда кўп буюк ишлар қилган, бу ишларнинг ташаббускори, раҳбари бўлган партия ва давлат арбоби хусусида бор гапларни қоғозга туширишга жазм қилдим.

* * *

1925-28 йилларда Москвада Ломоносов номидаги Давлат дорилфунуни-нинг ижтимоий фанлар факультетида ўқирдим. Уша вақтларда Москванинг турли ўқув юрт ва институтларида Ўзбекистондан келган ёшлар ҳам анча эди. Булардан ташқари, Ўзбекистон партия, совет ташкилотларида катта лавозимларда ишлайдиган коммунистлар ҳам Москвадаги турли билим юртларида ўз малакаларини ошириш йўлида таҳсил кўрардилар. Ўзбекистондан келган студент ва ўқувчиларнинг у ерда махсус клублари бўлиб, тез-тез тўпланишиб туришар, мажлис ўтказишар, ватанни ўрганиш бўйича махсус тўғарақлардаги машғулотларда мунтазам қатнашиб турар эдилар. Ўзбекистондан турли иш билан ёки мажлисларга келган кўп масъул ходимлар, шу жумладан Акмал Икромов, Файзулла Ҳўжаев ўртоқлар деярли ҳар келганларида клубда студентлар билан учрашиб, республикадаги аҳвол ҳақида гапириб беришарди.

Мен Акмал акани дастлаб ўша ерда, ўзбекистонлик студентларнинг клубида бўлган мажлисларда кўрганман, мазмундор докладларидан баҳраманд бўлганман. Унча эсимда йўқ, 1927 йиллар бўлса қорак, Акмал ака Москвага яна келганида ўзбекистонлик студентларнинг клубида бўлган мажлисда «Ўзбекистонда хотин-қизлар озодлиги ва Ўзбекистон партия ташкилотининг бу борадаги ишлари» темасида муфассал ва мазмунли доклад қилди. Бир неча студент музокарага чиқиб, Ўзбекистонда хотин-қизлар озодлиги борасида амалга оширилаётган ишлардан мамнун бўлганларини баён қилдилар, бу соҳада партия ташкилоти томонидан олиб борилаётган шундай ташаббус ва ишларни маъқуллаб гапирдилар. Лекин мажлисда музокарага чиққан бир ўртоқ бу ишлардан бирмунча норози бўлиб: «Ҳали бундай ҳаракат бошлаш учун фурсат келмаган», деди. Индамай туролмадим, сўзга чиқдим. Озодлик, совет тузуми меҳнаткашлар, хотин-қизлар онгига, тушунчаларига қанчалик чуқур таъсир қилгани хусусида анча мисоллар келтириб гапирдим, хулосада Ўзбекистонда бу йўналишда олиб борилаётган ишларни маъқулладим. Мажлис тугагандан сўнг Акмал ака президиум столи ёнида туриб, бери келинг, деган ишора билан ўз ёнига чақирди, исимим, фамилиям, қаердан

ўқишга келганим, қаерда ўқиётганимни сўради. Айтдим. У киши «маъқул» дегандек бош қирмиртлатди. Сўнг:

— Сўзингиз жуда яхши ва тўғри бўлди. Ҳалиги ўртоқ бирмунча ногўғри гапирди, сиз эса яхши жавоб бердингиз, майли, ўқишга ғайрат қилаверинг, — деди.

1928 йили, соғлигим анча ёмонлашганлиги туфайли, врачлар маслаҳати билан дам олиш, саломатлигимни тиклаш мақсадида ўқишдан бир йилга академик отпусқа олдим. Ез фасли эди, иш билан Москвага келган Хоразм округ партия қўмитаси саркотиби Иброҳимовни учратиб қолдим. У киши билан илгаридан таниш, бирмунча вақт Хива комсомол ташкилотида бирга ишлаган эдик. Аҳволимдан хабардор бўлгач, мени ўзи билан бирга Хоразмга олиб кетди. Урганчга бориб, округ партия комитети тошйириги билан округ комитети бўлимида мудар, сўнг Хоразм округ газетасида муҳаррир бўлиб ишлай бошладим.

Кейинчалик, замонанинг зайли билан, округ судига коллегия аъзоси сифатида ишга тайинландим. Бирмунча вақт ўтгандан сўнг Хоразм округ партия қўмитасига саркотиб бўлиб тайинланган Давлат Ризаев мени ўз кабинетига чақириб қолди ва қўлимга бир телеграмма тутқазди. Телеграммада: «Олинган маълумотларга қараганда, Раҳмат Мажидийдан ногўғри фойдаланилаётганга ўхшайди. У киши тезлик билан Ўзкомпартия Марказий Комитетининг ихтиёрига жўнатилсин. Ўзкомпартия Марказий Комитетининг котиби — Икромов», деб ёзилган сўзларни ўқидим. Мендай ёш ходимга бундай сўзлар, муомаланинг қанчалик ижобий таъсир қилишини изоҳлаш шарт бўлмаса керак.

Давлат Ризаев мандан: «Бирон хат ёки шикоят йўллаганмидингиз?», деб сўради. Мен «йўқ» деб жавоб бердим. Дарҳақиқат, кейинги вақтларда ишим ва ҳаётимда юз берган аҳволлар ҳусусида ҳеч кимга бир оғиз гапирмаган ва ёзмаган эдим.

Давлат Ризаев:

— Шу ерда қолаверинг, иш масаласини ҳал қиламиз, ўртоқ Икромов билан ўзим гаплашаман, розилик оламан, — деди.

Мен кўндим. Бирмунча вақт ўтгандан сўнг, мени яна партия ишига, Урганч шаҳар партия қўмитаси котиби вазифасига сайлашди, айни замонда Хоразм округ газетаси — «Инқилоб қуёши»да муҳаррир бўлиб ишлай бошладим.

30-йилларда республика бўйича округлар тугатилди. Шу муносабат билан Хоразм округида ишловчи масъул ходимларнинг кўплари, шу жумладан мен ҳам Самарқандга, Ўзбекистон партия Марказкоми ихтиёрига чақириб олиндим. Марказкомга келиб учрашсам, мени Ўзбекистон олий суди коллегия аъзоси қилиб, олий суд ихтиёрига юбориш ҳақида қарор бор экан. Тажрибам борлигига қарамай, бу иш кўнглимга ўтиришмасди. Нима қилиш керак? Ниҳоят Акмал акага мурожаат қилишга мажбур бўлдим. Менинг арзимни тинглаб, Акмал ака:

— Аслида ҳозир адлия ходимлари жуда зарур. Лекин кўнглингиз чопмаса муваффақиятли ишлаш мушкул. Энди қарорни ўзгартирмайлик. Ҳозирча ишлаб туринг, кейинроқ яна ўйлашиб кўрармиз, — деб маслаҳат берди.

Адлия техникумида ишлаб юрган кунларимнинг бирида мени Самарқанд шаҳар партия қўмитасига чақириб қолишди. Шаҳар қўмитасида менга биринчи котиб кабинетига киришни айтишди. Ҳол-аҳвол сўрашгандан кейин биринчи котиб Самарқанд меҳнаткашларига хизмат қилиш учун шаҳар партия қўмитаси газета ташкил қилиш ҳақида қарор чиқарганлиги, газетанинг ташкилий ишлари учун ташкилот бюроси тузилганлигини айтди. Мен муҳаррир қилиб тайинланган эканман. Албатта, бу мен учун қувончли эди, яна ўзимга мувофиқ, кўнглимга яқин ишда — газетада ишлай бошладим. Дастлаб бу гап қаердан чиққанини ўйлаб қолдим, чунки ўша вақтда мен Самарқанд шаҳар партия қўмитасида ҳеч кимни билмасдим. Ўйлай-ўйлай, яна Акмал ака тавсия этган, деган фикрга келдим. Дарҳақиқат, газетанинг ташкилий ишлари билан банд бўлиб юрган кунларимнинг бирида Марказий Комитет масъул ходимларининг биридан хат олдим. Унда:

— Сиз Самарқандда яқинда чиқиши лозим бўлган газетага редакторликка тавсия қилиндингиз, — дейилган эди. Ёш ҳаётим, ёш коммунист сифатидаги иш жараёнида бу Акмал ака томонидан менга нисбатан иккинчи мартаба бўлаётган оталарча ва ундан ҳам юксак ғамхўрлик эдики, ҳаяжонимни оддий сўз билан ифода қилолмайман. Бир вақтлар Москвада, студентлик давримда тасодифий учрашиб, қисқагина суҳбатда бўлган бир кимсаман холос. Энди бўлса мен учун, эл-юрт учун муқаддас, обрўли бўлган матбуот ишига, ре-

дакторликка тавсия қилиш!.. Шунчалик ғамхўрлик Акмал акадек олижаноб инсон, партия раҳбарининг қўлидан келиши мумкин.

Акмал ака фаолиятида бу тасодифий ҳол эмас, сўнгги йиллардаги иш давримда у олижаноб инсоннинг менга ўхшаган кўплаб ёшларга ёрдамга келгани, ғамхўрлик қилганининг гувоҳи бўлганман. Шу тариқа «Ленин йўли» газетасида ишлаб, қўлимдан келганча янги қурилаётган ҳаётнинг равнақи учун курашга халқ оммасини жалб қилишга уринардим ва газетанинг шу соҳадаги вазифаларини жанговар даражага кўтариш доим ўй-хаёлимда бўлар эди.

1931 йилнинг бошларида яна бир янгилик содир бўлди. Марказком мени Ўзбекистон Давлат нашриёти бош муҳаррири вазифасига тайинлади. Нашриётга бордим, ишни қабул қилиб олдим. Нашриёт соҳасидаги ишлар билан таниша бошладим. Орадан кўп ўтмай, яна Марказкомга зудлик билан чақириб қолишди. У ерга борсам, менга таниш Анқабой ва таниш бўлмаган анча ёш ходимлар қабулни кутиб ўтирган эканлар. Кирдик, пропаганда бўлими мудири ҳам кўп гап-сўз қилмай, қўлимизга Акмал ака имзо чеккан бир гувоҳномани бературиб:

— Сизлар Сурхондарё округ партия қўмитаси ихтиёрига борасизлар, у ердаги янги вазифаларингиз билан танишасизлар, шу бугуноқ жўнаб кетишларингиз керак, поездга билетларингиз тайёр, — деди.

Самарқанд станциясида поездимиз нимагадир узоқ тўхтаб қолди. Бунинг сабабини суриштирсак, Иброҳимбек Афғонистондан анча куч билан чегарани босиб ўтган ва Сурхондарёда жанг кетаётган экан. Шундан сўнг қаёққа, нима учун кетаётганимиз тўла аён бўлди.

Сурхондарёда бизларни Иброҳимбекка қарши кураш ҳаракатларига раҳбарлик қилаётган ҳарбий штабга жўнатишди, у ерда жанг майдонидаги аҳволни тушунтиришди ва сиёсий раҳбар сифатида турли ҳарбий қисмлар ихтиёрига юборишди. Анча вақт тиним нима эканлигини билмадик. Мазкур юришларда, қисқагина вақтда бўлса-да, армиямиз ҳаёти билан танишдим. Хуллас, икки-уч ойга чўзилган бу юришлар ва ҳарбийча ҳаёт мен учун ўзига хос ажойиб мактаб бўлди.

Сурхондарёдан қайтиб келсам, мени янги ишга, ўша вақтда «Қизил Ўзбекистон» номи билан аталадиган марказий газетага муҳаррир муовини қилиб тайинлашибди. Бу ҳам Акмал ака тавсияси билан бўлган. Чунки Акмал ака барча маданият, мафкура соҳасига, айниқса матбуотга доим ўзи раҳбарлик қилар эди.

Иш анча мураккаб, масъулиятли бўлса ҳам, менга маъқул тушди. Айрим мураккаб масалаларни ҳал қилишга қийналган пайтларимда устозим Акмал Икромов олдига югураман. У киши ҳам гапимни диққат билан тинглаб, тўғри йўл-йўриқ кўрсатар эди. Мен эсам, назаримда, у кишининг ҳузурларидан қанот пайдо қилгандек руҳланиб чиқиб кетардим.

Акмал ака ишда ўзига ва бошқа ходимларга нисбатан жуда талабчан раҳбар эди. Республика халқ хўжалигининг барча соҳалари бўйича муҳим масалалар дастлаб бюро мажлисларида муҳокама этилар ва тегишли қарорлар қабул қилиниб, зарур чора-тадбирлар белгиланарди. Ана шундай муҳокама вақтларида Акмал ака иш бўйича юз берган камчиликларни ҳеч кимнинг бетига қарамай очиб ташлаб ва қаттиқ танқид қиларди.

Бир воқеа ҳануз кечагидек ёдимда.

Редакциянинг турли зарур ишлари билан банд бўлиб, қаторасига бир-икки бюро мажлисларига боролмадим. Кейин мен қатнашган бюро мажлиси тугаб, ҳамма тарқалаётган пайтда Акмал ака:

— Сиз бирпас тура тулинг, — деб қолди. Кутиб турдим. У кишининг хафалиги авзойидан шундоқ кўриниб турарди.

— Икки мартадан буён бюро мажлисларида кўринмай қолдингиз, — деб сўради

— Редакция ишлари билан банд бўлиб, чиқолмадим, — дея жавоб бердим. Акмал аканинг авзойи ўзгарди.

— Йўқ, бу ваз эмас, биласизки, биз ҳеч кимни ўрин тўлдирсин, деб бюро мажлисларига қақирмаймиз. Кўриб турибсиз, республиканинг барча муҳим масалалари шу ерда кўрилади, қарорлар қабул қилинади, чоралар белгиланади. Буларни халққа етказишда, рўёбга чиқаришда матбуотнинг ўрни қанчалик зарур ва муҳимлигини сизга айтишнинг ҳожати йўқ. Бундан кейин барча бюро мажлисларида бўлишингиз зарур, шундагина бизга ёрдам бера оласиз! — деди кескинлик билан. Шу-шу, бундай ҳолга бошқа йўл қўймадим.

Акмал ака ходимларга нисбатан нафақат талабчан, балки ғамхўр, инсон қадрини жуда улуғловчи раҳбар эди. Бир куни ўртоқ Икромов чақиряптилар, деб қолишди. Ҳузурига кирдим. Столи устида газетамизнинг яқинда чиққан

сонларидан бири. Ундаги бир мақоланинг баъзи сатрлари остига чизилган, қандайдир белгилар қўйилганди. У киши мақолани кўрсатиб сўради:

— Буни ўқиганмисиз?

— Ҳа, ўқиганман.

Бу мақола Норин райони ҳаётидан ёзилган бўлиб, унда райком котиби ҳақида бирмунча танқидий фикрлар билдирилган эди. Акмал ака:

— Мен райком котибини яхши биламан, жуда серғайрат раҳбар, софдил коммунист. Хусусан оила, хотин-қизлар масаласига одиллик билан ёндашадиган ҳалол одам. Шуни билсак-да, текшириш ўтказдик. Райком котиби ҳақида ёзилган гаплар ёлғон, туҳмат бўлиб чиқди. — деди-да, норози кайфият билан менга қараб қўйгач, давом этди. — Ишда ҳар қандай хато ва тасодифлар бўлиши мумкин. Биз учун райкомга яхши котиб топиш ҳамма нарсдан қийин, кадрлар жуда кам, нима қиламиз, бўлар иш бўлган, энди у кишини бошқа жойга кўчиришга мажбурмиз. Чунки сизларнинг чиқишингиздан кейин районда анча гап-сўз бўлиши аниқ, уни у ерда қолдириб бўлмайди. Раддия ёзинглар, десам оммада матбуотга нисбатан ишончсизлик туғилади. Партия, совет матбуотининг обрўси ҳамма нарсдан қиммат. Кўрдингизми, бизларни қандай аҳволга солиб қўйдинглар!.. Газетада одамларга нисбатан бирон ўринсиз сўз ва инсонни ҳижолат қиладиган асоссиз гаплар чиқишига йўл қўйиб бўлмайди. Биз учун инсон, унинг тинчлиги ҳамма нарсдан муҳим, ҳамма ишимиз инсон, инсон бахт-саодатига қаратилган. Шунинг учун ҳам, ким бўлмасин, инсонга нисбатан ёлғон ёки бўхтонга йўл қўйса, бу жиноят, таъкидлайман, жиноят! Инсон шахсига тегадиган ҳар қандай материални босишдан олдин текшириб, аниқлаб, кейин бир қарорга келиш керак. Буни ўзингиз ҳам яхши тушуниб олинг, редакцияга боргач, барча ходимларингизга ҳам тушунтириб қўйинг...

Мен анча ҳижолат бўлиб, редакцияга қайтдим.

Ўзкомпартия Марказий Комитетининг 1932 йил май ойида бўлган бюро мажлисларининг бирида Акмал ака сўз очиб:

— РКП(б) Марказий Комитетининг адабий-бадий ташкилотларни қайта қуриш тўғрисида қарори чиқди, мазкур қарорга биноан Совет Иттифоқида бўлган пролетар ёзувчилар уюшмалари тугатилди, ташкилот бюроси тузилди, ташкилот бюросига ёзувчилар ташкилотларини қайтадан қуриш ва Бутуниттифоқ ёзувчилар союзи биринчи съездини чақирishга тайёргарлик кўриш вазифаси топширилди. Шундай тадбир бизда ҳам бўлиши керак, менда ташкилот бюро раислигига икки кишининг номзоди бор: Мўмин Усмонов, Раҳмат Мажидий. Қайси бирини танлашга ҳайронман, бюро аъзоларида қандай фикрлар бор? — деди.

Қўйинг-чи, Акмал аканинг таклифи билан менинг номзодим маъқулланди. Номзодим тасдиқдан ўтгач, Ўзбекистон пролетар Ёзувчилар уюшмаси идорасини кўриш, ишлар билан танишиш учун бордим. Қарасам, бу ташкилот Ленин номли кўчадаги бир бинода, тўғрироғи каттароқ хонада жойлашган бўлиб, бу хона фанер девор билан иккига ажратилган. Фанер деворнинг кириш томонида китоб магазини, ичкарасида ёзувчилар ташкилоти жойлашган экан. Фанер девор ҳам чаммада хонанинг шифтигача кўтарилмаган, ярмигача беркитиб турарди, холос...

Акмал акага учрашиб, барча кўрган-билганларимни ҳаяжон билан гапириб бердим. Менинг гапларимни диққат билан тинглаб у киши:

— Келганингиз ва мени бундай аҳволдан хабардор қилганингиз яхши бўлди, тезда ёзувчилар ташкилоти учун муносиб жой тайёрлаб берамиз, амин бўлинг, — деди. Кейин, барча ижодкорлар, ёзувчилар катта ҳурматга сазовор кишилар эканлиги, бу ташкилот обрўсини кўтариш лозимлигини тайинлади. Ёзувчилар союзи учун битта енгил машина беришни ваъда қилди.

Аслида ўша кезларда жой-бино масаласи ҳақиқатан жуда ҳам қийин муаммо эди. Шунга қарамасдан, Акмал ака топшириғи билан хозирги кунда Хадича Сулаймонова номи билан аталадиган кўчадаги бир бинони ёзувчилар ташкилотига беришди.

Марказкомнинг 1932 йил 23 апрелда чиқарган қароридан руҳланган барча ёзувчилар актив ижодий ишга киришиб кетдилар. Ёш ёзувчиларнинг ижодлари ҳам анча жонлана бошлади, энг муҳими, бадий адабиётнинг ҳамма жанрлари ривожлана бошлади, шеър, драма ва насрда ёзилган кичкина ҳикоялар пайдо бўлди.

Ўзбек адабиётида насрий асарлар — роман, ҳикояларни кўпайтириш мақсадида ташкилот бюроси ташаббуси билан эълон қилинган конкурс анча ижобий натижа берди. Ўша вақтда насрда ёзилган яхши асарлар учун Халқ Комиссарлар Совети конкурс белгилади. Конкурс шартлари эълон қилинди.

Иштирок этувчиларга ёрдам учун маблағ ажратилди, талаб қилинган тақдирда, ижодий иш учун шароит ҳам яратиб берилди.

Шу муносабат билан ҳурматли ёзувчи Абдулла Қодирий билан бўлган бир суҳбат ҳеч ёдимдан чиқмайди. Конкурс шартлари тузилиб эълон қилингандан кейин Абдулла Қодирий билан учрашиб, бу конкурсда иштирок қилиш-қилмаслигини сўрадим.

— Хабарим бор, — деди у киши жиддийлик билан. — иштирок қилиш ниятим ҳам йўқ эмас, энди ана шундай иш учун эгар-жабдуқли яхши бир отинг бўлса, халқ ичига кириб, халқ ҳаёти ва жамиятда рўй берган ўзгаришлар билан танишиб чиқсанг! Ажаб эмас, кўнгилга ўрнашадиган бир нарса олдингдан лоп этиб чиқиб қолса...

Абдулла Қодирийни табиатан жуда камгап, лекин ҳар нарсанинг лўндасини айтадиган киши деб эшитар эдим. Дастлаб мен ижодий ишга ёрдам учун — ижодий отпусканинг бундай янги шакли — «эгар жабдуқли от»ни эшитиб, бирмунча гаранг бўлиб қолдим, ammo тез ўзимни ўнглаб:

— Ҳурматли домла, бўпти, агар от, эгар-жабдуқни ўзингиз топадиган бўлсангиз, пули тайёр, — дедим. Назир Сафаров билан маслаҳатлашиб, от, эгар-жабдуқ пулини расмийлаштириш йўлини топдик. Сал вақтдан сўнг, Абдулла Қодирий сотиб олган отига миниб колхоз-совхозларга чиқиб кетганидан хабардор бўлдим. Натижада, кўп ўтмай, у киши янги ёзган асари — «Обид кетмон»ни конкурсга тақдим қилди.

Бу, албатта, РКП(б) Марказкомининг 1932 йил 23 апрелда чиқарган қароридан сўнг, шу қарорнинг ижобий таъсирида, адабиётимизда наср жанри, шунингдек бутун маданий ҳаётимиз бўйича қувонарли муҳим ҳодиса эди.

Уй-жой тўғрилаш у пайтда жуда қийин масала эди. Яшаш шароити жуда ёмон, ишлашга қулайликлари бўлмаган ёзувчиларнинг рўйхатини туздим. Бу рўйхатда Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Анқабой, Ойдин Собирова, Умаржон Исмоилий каби анча танилган, катта авлодга мансуб қобилиятли ёзувчилар билан бир қаторда анча ёш ёзувчилар ҳам бор эди.

Текширишларга кўра, шаҳарда турли сабаблар билан жойларини сотишга муҳтож кишилар борлиги ва пул бўлса, жой сотиб олиш мумкинлигини ҳам аниқладим. Шунинг учун Акмал ака олдида рўйхатдаги ёзувчиларга жой сотиб олиб бериш учун маблағ ажратиб бўлмасмикан? — деган савол билан кирдим. У киши фикримни қувватлаб, тегишли кишилар ва ташкилотлар билан сўзлашиб берди. Юқорида номлари айтилган ёзувчиларнинг ҳаммасига яшаш ва ишлашларига қулай жойлар сотиб олиб берилди.

Тез кунда шаҳар совети «Инжиқобод» деган жойдан бир неча гектар боғни ёзувчилар учун ажратди. Бу боғ обод қилинди, Шинамгина, шийпон қурилди, вақтинча яшаш учун қора уйлар сотиб олиб, ётоқлар тикланди. Ёзувчилар бутун ёз бўйи боғда яшайдиган, дам оладиган, ижод қиладиган бўлдилар.

* * *

Ўзбекистон ёзувчилар союзининг биринчи съездини чақариш учун белгиланган вақт ҳам яқинлашиб келмоқда эди. Съездда ташкилот бюросининг ишлари бўйича ҳисобот бериш ва Ёзувчилар союзининг галдаги вазифалари юзасидан доклад қилиш менга юкланганди. Доклад юзасидан асосий масалалар бўйича маслаҳатлашиб олиш учун Акмал ака ҳузурига бордим. У киши:

— Докладингиз анча масъулиятли, адабиёт бўйича барча муҳим масалаларни қамраб олиши керак. Ёзувчиларимиз биринчи съезди — янги тарих. Шу сабабдан адабиёт соҳасида бўлиб ўтган ғоявий курашлар ҳақида ҳам гапириш лозим. Яхшиси, докладингизни тўла ёзиб тайёрланг, ёзувчилар активлари иштирокида Марказком пропаганда бўлимида ўқиб, муҳокама қиларсизлар. Шундай бўлгани маъқул, — деди.

Докладни тайёрладим. Акмал ака айтганларидек, муҳокама қилинди, доклад тексти маъқулланди, съезд томонидан ҳам яхши қабул қилинди.

Акмал ака ёзувчиларнинг биринчи съездига икки марта келди, съезднинг тантанали очилиши куни, эрталабки мажлисда, охиригача ўтириб, докладимни тўла эшитди. Кейин, икки-уч кун ўтгандан сўнг келиб, жуда мазмунли, барча ишларимиз, вазифаларимизга аниқлик киритувчи, асосан танқид ва ўз-ўзини танқид йўсинида нутқ сўзлади. Ўз нутқида союзимизнинг умумий ишларини таҳлил қилди, паст савиядаги асарларга тўхталиб, бадий адабиёт қуруқ сўз ва қарорлардан эмас, юксак савиядаги бадий асарлардан иборат бўлиши кераклигини таъкидлаб ўтди. Акмал ака қайтар чоғларида нима биландир банд бўлиб, у кишини кузатишга чиқолмай қолибман. Бирмунча вақтдан сўнг

ташқарига чиқсам, съезд бўлаётган бино эшиги олдида, у кишининг атрофини ёзувчилар ўраб олган ҳолда, нима тўғрисидадир қизгин суҳбат қилаётган экан. Акмал ака мени кўриб:

— Уртоқ раис, қаёқларда қолиб кетдингиз? Мен анчадан буён сизни кутмоқдаман, қани, машинага чиқинг, кетдик, — деди. Машинага чиқдим, жўнадик. У ҳеч қачон мени «раис» деб атамаган ва бундай муомала ҳам қилмаган эди, нима гап ўзи?! Мен ҳаяжонда эдим. Анча юрдик, ҳеч қандай жиддий гап-сўз бўлмади. Одатдагидек ҳазил-мутойиба сўзлар билан у киши турадиган кўчага етиб қолибмиз. Мен ҳам ўша кўчада, Акмал акадан қуйи-роқдаги ҳовлида яшардим.

— Етиб қолдингиз, машинадан тушинг, — деди. Тушдим.

Тавба, нима гап ўзи, бу муносабатни қандай англаш керак? Кейин бундай ёндашиш сабаби ҳам чиқиб қолди: съезд иши кунларида ёзувчилар, тўда-тўда ҳолда, ким раис бўлар экан, кимлар ёзувчилар союзи правлениесига ўтар экан, деб ўзаро баҳслашишаркан. Демак, Акмал ака ёзувчилар ўртасидаги гап-сўз ва ҳаракатлардан хабардор, ҳамманинг олдида мени «Уртоқ раис» деб мурожаат қилиб, ўз машинасида намойишкорона олиб кетиши ҳам тасодифий ҳол бўлмай, раис номзоди масаласида ёзувчилар ўртасидаги мансабпарастлик, тўдабозлик каби ярамас майлларга чек қўйиш учун қўллаган тадбири экан. Ёзувчилар буни тўғри тушунганди чамаси, шу ҳодисадан сўнг раис номзоди тўғрисидаги гап-сўзлар тўхтади.

Ун кунгача чўзилган съездимиз яхши, юқори савияда, бирдамлик билан ўтди, мени янги ташкил бўлган Ўзбекистон совет Ёзувчилари союзига раис этиб сайладилар. Яқин кунларда ўтказиш мўлжалланаётган совет ёзувчиларининг Бутуниттфоқ биринчи съезидига ҳам делегатлар сайланди.

Ҳа, эзгуликнинг умри боқий бўлади. Акмал аканинг характери, кадрларга муносабати ҳақида сўз кетар экан, кўз ўнгимда ёрқин лавҳалар жонланаверади. РКП(б) Марказкомининг адабий-бадий ташкилотларни қайтадан қуриш ҳақидаги қароридан сўнг бўлган биринчи суҳбатимизни юқорида баён қилган эдим. Ушанда Акмал ака Абдулла Қодирий ҳақида «Буюк талант» деб анча ижобий гаплар айтган эди. Сўнгги вақтлардаги учрашувларимизнинг бирида Акмал ака:

— Ижодкорларга муносабатда жуда эҳтиёт бўлинг, айниқса Абдулла Қодирийдек ижодкорлар учун партия билетингиз билан эмас, ҳатто бошингиз билан жавоб берасиз, — деган эдилар. Бу гап Акмал аканинг Абдулла Қодирийдек бир ижодкорга қанчалик ҳурмат, бегараз муносабатини кўрсатади.

Акмал ака улуг инсон ва партия раҳбари сифатида бутун республика бўйича қўлидан иш келадиган, партия, халқ хизматига қодир ҳар бир кишини билиб танлар ва уларнинг ҳар қайсисига муносиб иш, вазифа беради. Кейин ҳам ташлаб қўймас, уларнинг аҳволлари, ишларини доимо назорат қилиб турадиган, зарур ҳолларда тезлик билан ёрдамга келадиган толмас, меҳрибон раҳбар эди.

1920 йилда Хоразмда халқ инқилоби бўлди. Шу йили Хивада комсомол ташкилоти тузилиб, бир қатор ёшлар, жумладан Ваис Раҳимий, Матёқуб Девонев, Карим Болтаев, Давлат Ризаев, Қурбон Берегин каби кўп ёшлар унга аъзо бўлиб кирдилар. Кўплари комсомол ташкилотларида, қолганлари эса Хоразм халқ республикасининг давлат идоралари — касабасоюз ва бошқа жамоат ташкилотларида ишлай бошладилар. Уларнинг анчаси Хоразм инқилоби ютуқларини мустаҳкамлаш, халқ хўжалигини кўтариш, маориф-маданиятни раванқ топтириш каби соҳаларда анча жонбозлик кўрсатдилар, тажрибали ходим бўлиб етишдилар. Уларнинг кўплари, миллий чегараланишдан сўнг, Самарқандга, Узкомпартия Марказкоми ихтиёрига келдилар. Акмал ака уларни тез пайқаб, ёш бўлишларига қарамай, республика миқёсидаги партия ва давлат ташкилотларидаги масъул вазифаларга кўтарди.

Ваис Раҳимий анча вақт Ўзбекистон Марказий ижроия комитетида масъул котиб, кейинчалик «Қизил Ўзбекистон» газетаси муҳаррири, бирмунча вақт Самарқанд область партия кўмитаси котиби вазифаларида, Матёқуб Девонев Ўзбекистон комсомоли Марказий Комитетининг биринчи котиби, Давлат Ризаев Ўзбекистон халқ маорифи комиссари, кейинчалик республика контрол комиссияси раиси, область партия кўмитаси котиби вазифасида, Карим Болтаев кўп вақт область партия кўмитаси котиби, қишлоқ хўжалиги халқ комиссари вазифаларида, Қурбон Берегин Ўзбекистон Компартияси Марказкомида бўлим мудури вазифаларида ишлаганлар. Уларнинг кўплари Ўзбекистон ҳукумати ва бутуниттфоқ олий органларига ҳам сайланган эдилар.

Акмал ака юқорида номлари айтилган каби ҳар ишга қобилларни танлаб ола билган ва уларни ўзларига муносиб иш билан таъмин қилган эди. Улар эса,

ўз навбатида, Акмал аканинг иш намуналарини диққат билан ўрганиб, давлат, социалистик жамият қуриш ишининг чинакам ғоявий раҳбари бўлиб етишдилар, халққа хизмат қилдилар.

Акмал ака ўзбек халқининг тарихи, ҳозирги ҳаёти, феъл-атворини яхши биларди, халқ билан бевосита боғланган, кўпчилик иши учун ёрдамга доим тайёр инсон эди. У киши республика аҳволини яхши билар, қурилиш, саноат, қишлоқ хўжалик ишларига бевосита раҳбарлик қиларди. Шу туфайли унинг турли соҳаларга бағишланган чуқур мазмунли доклад ва нутқлари эл-юрт фаровонлигини, ҳаётни юқори поғонага кўтаришни таъминлашга қаратиларди.

Акмал ака олим, тадқиқотчи сифатида ишлар, асарлар ёзар, айниқса, янги чиққан совет адабиёти ва бутун дунё халқлари бадиий асарларининг яхши намуналарини ўқимасдан қўймас эди.

Акмал Икромов 1918 йилдан партия аъзоси эди. Уни партия турли область ва жойлардаги масъул ишларда синовдан ўтказди. 1918 йилдан партия аъзоси Усмон Абдурахмонов 1919 йилда Наманганда ишлаганини хотирлаб, Акмал ака ҳақида: «Билимли, маълумотли ва алоҳида мутолаа эгаси бўлганидан бизлар у кишини ўзларимизнинг устозимиз, деб билар эдик, Шу билан бирга Акмал Икромов ўзининг чуқур билими туфайли шарқ классикларини ёслаб, уларнинг асарларидан мисоллар келтирар экан, бу билан сира мақтанмасди, чиранмасди», дейди. У киши марксистик адабиёт билан бирга, рус классик адабиётини, хусусан Толстой, Добролюбов, Пушкин асарларини доим мутолаа қилар эди. Мен, умуман, у кишининг бадиий адабиётнинг яхши намуналарини ўқиб юрганининг кўп марта гувоҳи бўлганман. Бундан ташқари, Акмал аканинг баъзи масъул ходимлардан: «Фалон нарсани ўқидингизми?» деб сўраб қоладиган одатлари бор эди. Тўсатдан бир куни мендан Шолоховнинг «Очилган кўриқ» асарини ўқидингизми, деб сўраб қолди. Бу асар Москвада чиқадиган журналларнинг бирида янги босилган бўлиб, Акмал ака асарни аллақачон ўқиган, мен бундан хабарсиз эдим. Ростини айтдим. Акмал ака ўзининг ҳамишалик одати бўйича:

— Ана холос, Ўзбекистон ёзувчилари, уларнинг раислари совет адабиётининг шедеврларидан беҳабар, — дея ҳазил аралаш мени бошлаб узиб олдилар. Акмал аканинг бундай муомалалари менга ҳеч қачон малол келмас, қайтанга у кишига нисбатан меҳримни орттирарди.

«Правда» газетаси «Партиянинг содиқ курашчиси» сарлавҳаси билан 1964 йил 9 апрелда Акмал ака ҳақида ёзган редакцион мақоласида: «Акмал Икромовнинг ҳаёти партиянинг ленинча миллий сиёсати — омманинг сиёсий ҳаракати уйғонишини майдонга келтириб, кенг халқ оммаси ичидан чинакам партия етакчи ходимларини юзага келтиришнинг ёрқин намунаси дир», — деб ёзган эди.

Ҳа, буни мен ўз ҳаётимда кўрганман. Акмал ака билан яқиндан учрашиб, маслаҳатлашиб ишлаган вақтимиз кўп эмас, бор-йўғи тўрт-беш йилни ташкил этади. Аммо, шундай бўлса-да, бу йиллар менинг умримдаги энг гўзал, мазмунли ва унутилмас йиллар бўлиб қолди.

¹Акмал Икромов. Танланган асарлар. I жилд. 35-бет. Тошкент. 1972 йил, русча нашри.

Раҳимжон Отаев

ЭНГ ЖУМБОҚ ТУЙҒУ

(Севги, никоҳ, оила ва ажралиш муаммолари)

«Одамлар ўртасидаги, айниқса, турли жинсларга мансуб одамлар ўртасидаги ҳиссиётга асосланган муносабатлар одамзод бунёдга келгандан бери мавжуддир. Жинсий муҳаббатга келганда, у кейинги саккиз аср ичида шу қадар аҳамият касб этиб, шу қадар катта ўрин тутган бир ўқ бўлиб қолдики, бутун поэзия, албатта, унинг атрофидан айланмоқда», деб ёзган эди Фридрих Энгельс. Дарҳақиқат, жаҳон адабиёти ва санъатини Энгельс айтган «жинсий муҳаббат» сиз, яъни, севгисиз тасаввур этиш мумкин эмас. Адабиёт ва санъатда, афтидан, бошқа ҳеч бир мавзуда бу қадар кўп асарлар яратилмаган бўлса керак. «Рамайна» ва «Маҳабхарата», «Илиада» ва «Оддиссея», «Манас» ва «Алпомиш» сингари буюк қаҳрамонлик эпосларидан тортиб то «Евгений Онегин» ва «Анна Каренина» гача, «Занг кимга чалинмоқда» (Э. Хемингуэй) ва «Ўтган кунлар» гача бўлган сон-саноксиз асарларни севгига тикланган боқий ҳайкаллар дейиш мумкин. Айниқса, «Лайли ва Мажнун», «Фарҳод ва Ширин», «Юсуф ва Зулайхо», «Тоҳир ва Зухра», «Вомик ва Узро», «Ромео ва Жульетта» каби ишқ дostonлари кимни мафтун этмаган дейсиз.

Ишқ-муҳаббатга доир илмий рисола ва трактатлар, назария ва таълимотлар саноғи ҳам булардан қолишмайди: ҳиндларнинг «Кама Сутра» («Ишқ китоби») ва «Шафтоли шоҳлари» қадимий трактатлари, Ибн Синонинг «Ишқ ҳақида», Ибн Ҳазмнинг «Қабутар тақинчоқлари», Стендалнинг «Севги ҳақида» китоблари, Саъдийнинг «Гулистон» ва «Бўстон», Абдурахмон Жомийнинг «Баҳористон», Алишер Навоийнинг «Маҳбубул қулуб», Аҳмад Донишнинг «Нодир воқеалар» асарларидаги бу туйғуга бағишланган саҳифалар, Афлотун, Данте, Фейербах, Толстой ва Тагорнинг севги ҳақидаги таълимотлари, бошқа юзлаб аллома ва санъаткорларнинг қарашлари шулар жумласидандир.

Инсоният азал-азалдан бу туйғуни табиатнинг одамзотга энг буюк эҳсонидеб билган, энг сирли ва жумбоқ туйғу сифатида изоҳлаган. Қадимги ҳиндлар Лакшми, араблар Хатор, юнонлар эса Афродита каби муҳаббат худоларини яратганлар.

Юнон асотири (мифологияси)га кўра, ҳатто муҳаббат худоси Афродита ҳузурида кўплаб маъбудалар — севги ҳукмдорлари бўлган. Чунончи, Эрот — севгининг ибтидо ва интиҳосини, Римерот — наслий уйғонишни, Антиэроф — жавобий севгини, Поф — эҳтиросли хоҳишни, Пейто — ишқий суҳбатларни, Гименей — никоҳни, Имедия эса ҳомиладорликни ўзида мужассамлаштирган маъбудалар ҳисобланган. Бинобарин, бу туйғуни билиш, тушуниш, изоҳлашга бўлган интилишлар ҳам мана шу маъбудалар қадар қадимийдир.

Совет олими ва адиби Юрий Рюриков ўзининг «Уч майл» (Севги, унинг кечаси, бугуни ва эртаси) китобида ҳиндларнинг бундан бир неча минг йиллар илгари яратилган «Шафтоли шоҳлари» рисоласидан шундай гапларни келтиради:

«Инсон майлларининг уч манбаи бор: қалб, ақл ва вужуд.

Қалб майли дўстликни пайдо қилади,
Ақл майли ҳурматни пайдо қилади,
Вужуд майли хоҳишни пайдо қилади,
Уч майлнинг бирикуви севгини пайдо қилади».

Муаллифинг бу парчани ўз китобига эпиграф қилиб келтириши бежиз эмас. Уни ишқ-муҳаббат туйғусига берилган энг қадимий, тўғри ва теран таъриф дейиш мумкин. Қолбуки унча-мунча таърифларга сиғавермайдиган бу туйғуни бир ёки бир неча сўз билан изоҳлаш осон эмас. Уни на биологик, на ижтимоий ҳодиса, на майл (инстинкт), на юксак маънавий туйғу, на эмоция, на аффект, на ахлоқий, на эстетик ҳиссиёт дея узил-кесил айтиш мумкин. Айни пайтда унда буларнинг барчаси жамулжам.

Муҳаббат ул эски нарса,
Ҳар бир юрак ани ёнгарта, —

деб ёзган эди машҳур татар шоири Ҳоди Тоқтош. Ҳақиқатан ҳам бу туйғунинг бутун жумбоқлиги ва таърифларга сифмаслиги шундаки, у ҳар бир одамда ўзига хос, такрорланмас қиёфада кечади. Умуман, туйғулар ҳар бир одамда такрорланмайди, лекин севги

уларнинг ичида янада такрорланмасроқ, индивидуал, интимроқдир. Шунинг учун ҳам жаҳон адабиёти ва санъатида севгига бағишланган шоҳ асарлар ва бу туйғуга доир қарашларни умумлаштирувчи илмий-бадиий асарини Ю. Рюриков севги тарихи эмас, севгининг тарихлари ҳақидаги китоб дея баҳолайди. Шунинг учун ҳам В. Воронцов тузган «Тафаккур гулшани»нинг айниқса севгига доир бўлимларида келтирилган фикрларда ҳамоҳанглик деярли сезилмайди, бир-бирларидан кескин фарқланади, ҳатто кўпинча зид келади. Уларда ҳамоҳанглик фақатгина бир нарсада кўзга ташланади; деярли барчасида кишининг ўзини қайта туғилгандек сезишига сабаб бўлувчи энг саодатли, ғаройиб ва сеҳрли туйғу эканлиги уқтирилади.

Умуман, ишқ-муҳаббат бир жинснинг бошқа бир жинс майллари, туйғулари ва тафаккурига таъсир этишидан бошқа нарса эмас. Маъшуқа ошиқ назарида шунинг учун ҳам қадрлики, унда барча сезгилар ва туйғулар учун ўзига хос байрам, ором, сафо, фароғат яширин.

Сенинг кўзларингда ором яширин,
Шундан атрофингда барча беором, —

деб ёзади Асқад Мухтор бир шеърида. Бу жуда топиб айтилган мухтасар шайрона фикр. Ҳақиқатан ҳам, ҳар бир ошиқ маъшуқанигина эмас, аслида ўзи англамаган ҳолда, туйғуларига бахш этувчи оромни, руҳий фароғатни севади, сезгилари, туйғулари ва тафаккурида у ҳосил қилувчи нурафшон бир оламни яхши кўради. «Севги, — дейди Платон «Вазм» асарида, — бу умуман одамга эмас, балки фақат унда мавжуд бўлган яхши нарсаларга интилишдир». Ўзининг бу фикрини асослаш учун у қизиқ афсонани келтиради: қадимда эркак ва аёлнинг жисми бир бўлган экан. Икки жинсдан иборат бу мавжудот (андрогинлар — хотинэрлар) шу даражада қудратли эканки, Зевс худоларга хужум қилмасин деб уни тенг иккига бўлиб юборганмиш. «Шундай қилиб, гавда тенг иккига бўлинган пайда ҳар қайси ярми кучли эхтирос билан иккинчи ярмига интилган, улар қучоқлашган, бир-бирларига чирмашган ва қўшилиб кетишга уринган. Жинслар аро ишқий рағбат мана шу қадимий даврлардан бери одамларга хосдир», деган хулосага келади Платон. Ушбу ғаройиб афсонада маълум бир мантиқ бор. Ю. Рюриков ёзганидай, эхтимол «менинг жуфти ҳалолим», «иккинчи ярмим» («моя половина») иборалари шу афсонага асосан келиб чиққандир. Зеро, том маънодаги ошиқ-маъшуқлар яктан бўлиб, бир вужудга айланиб кетган дақиқаларда ҳар иккиси ўзларида ҳеч бир энгилмас куч-қудратни ҳис қилмайдиларми... Ҳар қалай, ушбу афсонада эркак ва аёлнинг бир-бирига табиат томонидан ато этилган жинсий интилишлари «мантиқан асосланган», дейиш мумкин. Аммо у ҳақиқий севишганлар, «жуфти ҳалол»лар учунгина «мантиқий асосланган».

«Гўзал мавжудотга нисбатан севги, — деб ёзади Ибн Сино, — учта хоҳиш билан йўлдошдир: 1. Қучоқлаш. 2. Бўса олиш. 3. Қўшилиш. Учинчи хоҳиш ўз ҳолича жирканч ва ҳайвоний хоҳишдир. Ким бу хоҳишдан тамомила холи, биринчи ва иккинчи хоҳишга асосланган ишққа асир бўлса, у ёш ва нафисдир, бу севгининг ўзи эса нафосат ва ёшлик, демакдир.» Ибн Сионинг бу гапларида асл инсоний севгининг туйғу сифатидаги бутун нафосати кўрсатиб берилган.

Албатта, ҳар қандай юксак инсоний туйғулар каби ишқ-муҳаббат ҳам майллар билан чамбарчас боғлиқлиги барчага маълум. Севгининг негизда жинсий яқинлик ва насл қолдиришга бўлган табиий-моддий эҳтиёжлар ётади. Абурайҳон Беруний таъбири билан айтганда, «жоҳилият замонларида» жинсий алоқалар борасида шундай тубанликлар юз берганлиги учрайдики, буларнинг ростлигига ҳозир кишининг ақли бовар қилмайди. Вуюк алломанинг гувоҳлик беришича, қадимда «Панҷхор районида то Кашмир яқинигача чўзилган тоғларда яшовчилар туғишган биродарларнинг кўллашиб битта хотин тутишларини фарз деб биладилар. Шунингдек, жоҳилият замонида араблар ўз хотинига ёт бир кишини айттириб келиб, у билан жинсий алоқа қилгин, деб буюрганлар. Сўнгра араб эркаклари хотинларини бир-бирларига ўзаро алмаштирганлар ҳам.

Яна шундай никоҳлардан бири — бир неча киши битта хотин билан жинсий алоқада бўлиш эди. Хотин туққач, боланинг кимдан бўлганини билса, ўша кишига беришар, билмаса одамнинг кўринишидан фаросат билан насабини биладиган кишилар боланинг отасини танитар эдилар.

Яна шундай никоҳлардан бири мақт никоҳи бўлиб, бу эса отасининг ёки ўғлининг хотинига уйланишдир: бу ҳам арабларда бор эди. Бундан туғилган болага Зайсан деб исм берилган. Яҳудлар ҳам шу каби никоҳдан узоқ эмаслар. Улардан бирининг биродари ўлиб, ундан бола қолмаса, унинг хотинини олиб, ундан бола туғдириб, биродарининг номи оламдан нутилиб кетмаслиги учун болани ўзига эмас, ўлган биродарига тегишли ва унинг насли деб билиш (яҳудларга) фарз қилинган. Шундай иш қилган кишини ибронийлар ёбҳом деб атайдилар.

Маъжусийларда ҳам шундай бўлган...»

Бундай қимматли ва биз учун анча-мунча ғаройиб маълумотларни буюк биолог Ч. Дарвиннинг «Турларнинг келиб чиқиши ва табиий танланиш», «Инсоннинг келиб чиқиши ва жинсий танланиш», Ф. Энгельснинг «Оила, хусусий мулк ва давлатнинг келиб чиқиши», Ю. Рюриковнинг «Уч майл» китоблари ва бошқа асарлардан ҳам кўплаб келтириш мумкин. Узоқ аждодларимиздаги бу одат ва кўникмалар шахвоний ҳирс ва насл қолдириш билан боғлиқ майллардан бошқа нарса эмаслиги, уларда биз тушунган севгидан асар ҳам йўқлиги ўз-ўзидан равшан. (Лоақал халқимизда яқин-яқинларгача сақланиб қолган, айтилик, йигитнинг бева янгасига — ўз акасининг хотинига уйлани-

ши каби урф-одатларни эсланг). Шунинг учун ҳам юқоридаги мисолларни келтираркан, Беруний унга «Шу ёмон одат қаршисидаги ҳақ йўлнинг ҳусни билинсин ва бунга солиштирганда ноҳақ йўлнинг ёмонлиги кўпроқ кўринсин, деб шуни ҳикоя қилдим» деб қўшиб қўяди.

Ф. Энгельс таъбири билан айтганда, полигам оиладан моногам оилага, яъни кўпхотинлилик ва кўпэрликдан бирхотинлилик ва бирэрликка — «индивидуал жинсий муҳаббат»га ўтиш сеvgи тарихидаги энг муҳим босқичдир. Фақат угина том маънодаги сеvgи ҳақида гапиришга имкон берди, ишқ-муҳаббатда туйғуларни, юракни, «қалб майли»ни етакчи омилага айлантирди. Фақат моногам оилагина сеvgи ва рашиқ туйғуларини, вафо, садоқат, номус ва хиёнат ҳақидаги тушунчаларни пайдо қилди. Жинсларо муносабатда етакчи нарса — шахвоний ҳирс ва майллар эмас, бевосита ҳиссий мулоқот, муомала, суҳбат, муносабат гашти, ўзаро эъзоз-эҳтиром, русча айтганда, «эффект присутствия» бўлиб қолди.

Умуман ҳиссиёт ва тафаккурнинг ўзаро муносабати, мувозанатига кўра, сеvgининг учта «кўриниши»ни фарқлаш мумкин: ё соф ҳиссиётлар, ё соф тафаккур, ё ҳуд ҳиссиёт ва тафаккурнинг уйғунлигига асосланган сеvgи.

Биринчи «кўриниш» тахминан шундай: ошиқ маъшукани бир кўришдаёқ ёқтириб қолади, лекин у билан гаплашишга юраги дов беравермайди. Учратганида ўзини бутунлай йўқотиб қўяди, довдираб қолади, телбанамо ҳаракатлар қилади. Ўзини тезроқ четга олишга уринади. Айни пайтда уни яна кўргиси келаверади. Локал узокдан бўлса ҳам ҳар куни бир марта кўриш билан ўзича тасалли топгандай бўлади. Бундай ошиқнинг энг буюк орзуси — ўз маъшукаси билан юзма-юз ўтириб олиб, кўзларига унсиз термилиш ҳисобланади. Уларнинг баъзилари учун эса биринчи даражали нарса, муҳими — бундай мулоқотлар ҳам эмас, ўша туйғунинг ўзидир. У бутун умр мана шундай туйғулар билан овуниб яшайди, тасавурлар олаmidан паноҳ топади. Ишқ-муҳаббатнинг бу «тур»и қадимдан «афлотунча сеvgи» номи билан машҳур бўлиб келган. У одатда ҳиссиётга ўта бой, таъсирчан ва тортинчөк айрим ўсмирларда яққол сезилади.

Ишқ-муҳаббатнинг бошқа тури болаликдан бирга ўсган ва ёшлиқда бу туйғу эндигина уйғониб келаётган пайтда маълум муддат бирга бўлган йигит-қизларда кўзга ташланади. Бундай ошиқ-маъшуклар бир-бирларининг феъл-атвори, одат-қўникмалари, хатти-ҳаракатларини жуда яхши англаб олган бўладилар. Бир-бирининг гапларини дарров тушуна қолишди ва ҳатто шу даражада тушунадиларки, бири нима демоқчилигини айтмасдан турибоқ иккинчиси англай олади. Улар агар ажралишсалар, ҳар бири ўзларини бамисоли юраги ҳувиллаб қолгандай, энг ноёб нарсадини йўқотиб қўйгандай сезадилар. Доимо бир-бирларига талпиниб яшайдилар, тортиниб ўтирмайдилар ва учрашганларида ўзларини бағоят эркин, қудратли, ҳамма нарсага қодир ҳис қиладилар. Улар ҳеч қачон бир-бирларининг кўнглига ёғдай урмайдилар, бутун умр гаплашсалар ҳам гаплари адо бўлмайдигандай туюлаверади. Мана шундай сеvgи ҳақида атоқли ёзувчимиз Абдулла Қаҳҳор «Муҳаббат худди чақалоққа ўхшайди. У аввал туғилади, сўнг атак-чечак юра бошлайди. Тил чиқаради ва ҳар куни янги бир гап айтади», деб ёзган эди. Лайли ва Мажнун, Тоҳир ва Зухра, Ромео ва Жульетта, Кумуш ва Отабек муҳаббатини худди ана шундай сеvgи, дейиш мумкин.

Нихоят, ишқ-муҳаббатнинг яна бир «тури» — соф тафаккурга, ҳисоб-китобга асосланган сеvgи, русча айтганда «любовь по расчету»дир. Уни шундай изоҳлаш мумкин: айтгайлик, бир йигит ёшлигидан ўзича ўйлайди: «Қани, мен қандай қизни севишим керак?» Бунга ўзича жавоб топади: «Чиройли, қоши-кўзи қоп-қора, сочлари узун (қисқа, қора, оқ, сариқ...), хушбўйим, одобли, мулоийм, назокатли, олий маълумотли, отаси унақа, онаси бунақа...» Сўнгра у тасавуридаги ана шу қизни қидиришга тушади. Топадими? Бамисоли эртакларда айтилганидай, унинг олдидан уч йўл чиқади: ё топганига шукр қилади, ё «дон-жуан»га, ё ҳуд «бу дунёда сеvgи ҳам, кийойи қиз ҳам йўқ» деган тушунчадаги инжиқ бир скептикка айланиши мумкин...

Албатта, «афлотунча сеvgи»да ҳам, «ҳисоб-китобга асосланган сеvgи»да ҳам том маънодаги ишқ-муҳаббат — фараҳбахш туйғудан асар йўқ. Одам — энг аввало табиат фарзанди, фаришта ҳам, иблис ҳам эмас. Агар у христиан динидаги роҳибу роҳибалар ва ё ислом динидаги дарвишу қаландарларга айлантдилар экан, шунингдек ўзининг ҳусусий-моддий манфаатлари, тубан интилишларига қул бўлиб қолар экан, бу қол охир-оқибатда одамни руҳий мажруҳлик сари етаклаши шак-шубҳасиздир. Бинобарин, том маънодаги ишқ-муҳаббат фақатгина иккинчи хил сеvgидир, яъни, икки қалб сезилари, ҳиссиётлари ва тафаккурининг тўла уйғунлиги, демакдир. Фақатгина шундай сеvgини инсон умрини нурафшон қилувчи нафис туйғу дейиш мумкин.

Албатта, сеvgи ғоят нафис, эзгу, ажойиб туйғуку-я, лекин унинг жумбоқлиги яна шундаки, бу туйғу биз истасак-истасамасак одамларни «яҳши» ва «ёмон»га, турларга, навларга, даражаларга ажратади. Ошиқ назарида бир одамни иккинчи одамдан, бошқа барча одамлардан «зиб олиб», қиёс қилиб бўлмас даражадаги юксаликка чиқариб қўяди. Яъни сеvgи тенгликни тан олмайди. Мабодо барча қизларни тенг деб ҳисобласа, демак, ошиқ қалби ишқ-муҳаббатга ошно эмас. Нега шундай? Нега ошиқ барча тенгдош ва аслида яхши қизларнинг ичидан биттасини танҳо, ягона деб ҳисоблайди? Нега объектив жиҳатдан бир-бирига мос, «узукка кўз қўйгандай муносиб» исталган йигит ва қиз бир-бирига мутлақ истисносиз муҳаббат кўзи билан қарай олмайди?

Сеvgига хос бу жумбоқни қадимдан ота-оналаримиз ўзларича ҳал қилишган, тўғррироғи, бу жумбоқнинг олдини олганлар. Хусусан, тенгдош, сирдош, маслакдош ота-оналар фарзанд кўришлари биланоқ ўзаро қуда-анда тугинишган. Йигит ва қизни гўдаклигиданоқ унаштириб, болалигидан (ҳатто ҳали жинсий майл ва туйғулар уйғонмасидан) уйлантириб қўйишган. Қадимда барча халқларда шундай бўлган. (Бунга

ҳар бир халқнинг афсона, эртак ва дostonларидан тортиб то ҳозирга қадар сақланиб қолган қатор урф-одатлариёқ гувоҳлик бериши мумкин). Нагижада йигит ва қиз узок йиллар мобайнида бир-бирларига ўрганган, тўғрироғи, туйғулари уйғунлашган. Жинсий майл ва туйғулар биринчи марта, умуман, ўзга жинсга эмас, ўзи яхши танийдиган қадрдон бир одамга нисбатан уйғонган. Улар аксар ўзларини, жинсий майл ва туйғуларини бутунисича, бўлмасдан, парчаламасдан, бир-бирларига тўла бағишлаганлар. Шундай қилиб, объектив мослик аста-секин, ўз-ўзидан субъектик мосликка — севгига ўтган.

Ҳозир-чи? Статистларнинг маълумотларига қараганда, бугунги кунда йигитлар ўртача ҳисобда 25—30 ёшда, қизлар эса 20—25 ёшда оила қураётирлар. Ҳолбуки, физиологларнинг ўқуришига кўра, жинсий майл ва туйғулар ўғил болаларда 12—14 ёшда, қиз болаларда эса 10—12 ёшда уйғонади. Демак, оралиқдаги ўн йилдан кўпроқ вақт (албатта, шахснинг қарор топиши, жисмоний ва ақлий камолоти, билим ва касб-кор эгаллаши учун сарфланади) ишқий мулоқотлар бобида, қўпол қилиб айтаганда, беҳуда кетади. Ўсмирнинг энг маъсум, бокира, эзгу туйғулари муаллақ кечади ёхуд биргина одамга қаратилмайди. Айтайлик, мурғак қалбни забт этган илк туйғулар бир қизга, биринчи бўса бошқасига, илк висол эса яна бирига ҳада этилади. Хуллас, аксар биринчи муҳаббатдан то оилга қадар йигит ё қизнинг туйғулари сочилиб, парчалашиб, тиниб, тажриба тўплаб олган бўлади. Агар оила биринчи муҳаббат асосида қурилса, албатта, яхшику-я, лекин аксар турли хил сабабларга кўра биринчи, ҳатто иккинчи, учинчи муҳаббат бир чегда қолиб, бутунлай бошқа одам билан турмуш қуришга тўғри келади. Бундай оила, табиийки, у қадар мустаҳкам бўлавермайди.

Албатта, бугунги кунимизда эркин севги, биринчи муҳаббат, тотувлик ва садоқат асосига қурилган бахтиёр оилалар кўплаб топилди. Қолаверса, феодал жамият туғдирган турмуш тарзи ва эскирган урф-одатлари ХХ аср шароитига, ривожланган социалистик жамиятимизга кўр-кўрона татбиқ ва қайта жорий этиш ҳақида гап-сўз бўлиши ҳам мумкин эмас. Бу ерда мақсадимиз журналхонларни севги, оила ва ажралиш масалаларининг маиший, руҳий негизлари ҳақида муқояса орқали жиддий мушоҳадага ундашдир. Бизнинг социалистик жамиятимиз барча соҳалар сингари севги бобида ҳам эскирган ақидаларни инкор этди. Янгича ақидалар эса, қанчалик эзгу ва мақбул бўлмасин, одамларнинг руҳиятида осонликча, ўз-ўзидан қарор топмайди. Ҳозирча ҳар бир одам ҳар бир ёшнинг биринчи муҳаббати унинг оиласига айланишига тўла ғамхўрлик кўрсатаётир, дейиш қийин. Оилада, мактабгача тарбия муассасалари, мактаблар ва бошқа ўқув юртларида ёш авлоднинг жинсий тарбиясига етарли эътибор берилаётир, деб бўлмайди. Марксизм-ленинизм классикларининг эркин севги ва социалистик оила ҳақидаги қимматли фикрларини ёшлар ҳам, катталар ҳам бир хилда тўла ва тўғри тушунаётганлари йўқ. «Эркин севги»ни «яланғоч севги» сифатида енгил-елпи тушунаётган ёшлар, «даври келибдими, ўйнаб қолсин» қабилида фикрловчи ота-оналар ҳам, афсуски, баъзан учраб туради.

Маълумки, севги пайдо бўлгандан бери дин ва ахлоқ нормалари одам зотининг жинсий мулоқотлар бобидаги интиҳосиз майл ва эҳтиросларини чегаралашга, муайян тартибга солишга уриниб келган. Гоҳо умуман севги, лекин доимо беқарорлик, хотинбозлик, фохишалик, умуман, никоҳга хилоф ҳатти-ҳаракатлар барча асрларда ҳам қаттиқ қораланган. Абурайхон Берунийнинг ёзишича, ҳатто ҳиндларда «агар хотиннинг эри ўлса, унинг иккинчи марта эрга тегиши мумкин эмас; у икки нарсадан бирини танлаб олишга ихтиёри ўзида. Биринчиси — умри бўйи эрга тегмай беваликда ўтиш, иккинчиси — ўзини оловга ташлаб куйдириш. Сўнггиси унинг учун яхшироқдир. Агар у шундай қилиб қутулмаса, умр бўйи азобда қолади. Фақатгина қари бўлса ёки боалик хотин бўлиб, болалари уни хатога йўлиқишдан сақлашга қафил бўлсалар, шундагина ўлдирмай қолдирадлар».

XVII аср мўғул — ойроғ феодал ҳуқуқи обидаси — «Их цааз» («Буюк тузуқ»)да айтилишича, бир-бирига хиёнат қилган эр-хотиндан жуда катта жарима тизилган. Ажабланарлиси шундаки, зинога юз тутган аёл хиёнатли эркакка нисбатан бир неча баравар қаттиқроқ завога маҳкум этилган...

Нега шундай? Нега ҳиндларда ҳам, мусулмонларда ҳам, бошқа халқларда ҳам қадимдан никоҳга, айниқса, хотин-қизларнинг никоҳига нисбатан урф-одатлар бунчалик қаттиқдўл бўлган? Бунинг сабаби, афтидан, фақатгина хотин-қизларга паст назар билан қараш эмас, аввало одамзод наслини пок сақлаш, унинг жисмоний ва руҳий соғломлигини таъмин этишда бўлса керак. Чунки ҳар иккала жинс, айниқса, одамзоднинг умрбоқийлиги олдида масъул бўлмиш хотин-қизларнинг жинсий алоқалар бобидаги нопоклиги жамият учун ниҳоятда қимматга тушган. Айниқса, аёлларда шахвоний ҳирсга эрк бериш доимо улкан ижтимоий, руҳий ва жисмоний иллатларни келтириб чиқарган. Нопок одамлардан туғилган болалар аксарият ҳолларда қатор руҳий, жисмоний ва ақлий нуқсонларга эга бўлган. Халқимизда бундай болалар бир сўз билан «ҳароми» деб аталган. «Ҳароми» — асрлар бўйи энг оғир ҳақорат, «тавқи лаънат» ҳисобланган.

Шунинг учун ҳам қадим-қадимдан оила, никоҳ, севги, вафо, садоқат, диёнат, орномус қанчалик улуғланса, тараннум этилса, хиёнат, бузуқлик, хотинбозлик, айниқса, суюгоёқлик шу даражада қораланган. Кўпгина халқлар тарихида бузуқлар ва айниқса, суюгоёқ аёллар тошбўрон қилиниб, сочидан от думига боғлаб, судраб ўлдирилган, тириклайин ўтга ёқиб ё қўмиб юборилган, хуллас, уларга нисбатан энг шафқатсиз жазолар қўлланган.

Тўғри, бу ўтакетган жоҳиллик, лекин инсон наслини пок сақлашдай эзгу мақсадга йўналтирилган жоҳиллик эди.

Аmmo, бари бир, бундай жоҳилона ман қилишлар қанчалик кучли бўлгани сари шунчалик қутилмаган натижаларга олиб келган — айрим одамларнинг тақиқланган нарсаларга қизиқиши, уни тажрибада синаб кўришга иштиёқини ҳам кучайтирган. Зеро «ман этилган нарсанинг жозибаси кучли бўлади», дейди Рабиндранат Тагор. Ўзбек халқ кўшигидаги каби:

Олмали боққа кириб шафтолини ерму киши,
Ўз ёри уйда туриб ўзга ёрни дерму киши, —

дея индивидуал жинсий муҳаббат, севги, садоқат, қўша қариш тараннум этилгани сари айрим одамлар, худди Уктам Усмоновнинг «Гирдоб» романи қаҳрамони Салтанат сингари «Ўзга эркак билан бирга бўлиш энг катта гуноҳ ҳисобланса, нега кўнгил қўргур баъзан айнан мана шу гуноҳ сари талпинади?» дея ажабланганлар ва бу майлларини тажрибада синаб кўришга киришганлар. Айрим ғарб мамлакатларида эса ҳатто ҳақиқий севги оила ва никоҳдан ташқарида бўлади, мазмунидаги қарашлар ҳам учрайди. Албатта, бундай «тажрибалаб» ва «қарашлар» ўша одамларни ҳам, бу нурафшон туйғунни ҳам асл руҳий фароғатга юксалтирган эмас, тубанликка маҳкум этган, холос.

Бу ерда яна шуни ҳам унутмаслик керакки, жинсий муносабатлар бобидаги барча бузуқлик ва расвогарчиликлар хусусий мулкчиликка асосланган, «тўқликка шўхлик» ни келтириб чиқарган синфий жамиятнинг маҳсули, ҳоким синфларнинг аъмоли бўлиб келган. Машҳур совет ҳонандаси Алла Пугачева куйлаганидай: «Ҳеч бир шоҳ севги асосида уйланолмайдди». Вугина эмас, ҳар қандай бузуқлик, хотинбозлик, фоҳишалик ва бошқа иллатлар энг аввало шоҳ саройлари-ю, эшон хосоналари, тили бошқа-дили бошқа диндорлару дасти узун бойларнинг чекланмаган имкониятлари, зеркишдан ўлар қолга келган оқсуяк бекорчиларнинг тубан интилишларидан бошланган. Буни жинсий мулоқотлар бобида ҳам турли-туман «хобби»ларни ўйлаб топиш билан машғул ҳозирги буржуа жамияти тўла тасдиқлайди. Меҳнаткаш халқда эса бундай тубанликлар учун хоҳиш-истак ҳам, имконият ҳам ҳеч қачон бўлган эмас. «Эру хотин-қўш ҳўкиз» деганларидай, асрлар бўйи меҳнат аҳлининг энг улкан орзуси — қорни тўйиб овқат ейтиш, бир амаллаб рўзгор тебратиш, бола-чақасини парваритлаб, воёга етказиш бўлиб келган ва кўпинча ўз оиласи севги асосида қурилганми-йўқми — бу ҳақда ўйлаб ҳам ўтирмаган, эри ё хотинига хиёнат қилиш ҳаёлига ҳам келган эмас. Бунга имкони бўлган тақдирда эса инсоф, андиша, ор-нилош, диёнат, вафо, садоқат каби юксак инсоний туйғуларга биноан умр кечиришни афзал деб билган. Хуллас, севги, оила ва никоҳга муносабатда ҳам буржуа ахлоқи билан меҳнаткаш халқнинг асрлар мобайнида қарор топган ахлоқий қонун-қоидаларига асосланувчи коммунистик ахлоқ ўзаро тубдан фарқ қилади.

Қадим-қадимдан фақат бузуқлик, фоҳишалик ва хиёнатларгина эмас, балки ўз қариндош-уруғларидан уйланиш ҳам қаттиқ қораланган. Яна Абурайхон Берунийнинг гувоҳлик беришича, «қиндларнинг никоҳ қонунларида бегоналарга уйланиш қариндошлардан ортиқроқдир. Насабда узоқ бўлган қариндошлар насабда яқин бўлганларидан ҳам ортиқдир. Насл тарқалишда узилмасдан (кетма-кет) туғилиш билан беш қорин айланса, шу вақтдагина ҳаромлик кўтарилиб, шунда ҳам қоралиб, макруҳлик қолади». Ўзбек халқида ҳам йигитнинг ўз қабилиси, уруғи, қариндошларидан уйланиши қадимдан мутлақо расм бўлган эмас. Бу ҳол макруҳлик деб қаралган. Барча ўзбек халқ дostonларида қаҳрамон ўз қариндошларига уйланиб қўя қолмайди, маъшўқасини қидириб, бир қатор машаққатларни энгиб, жасорат кўрсатиб, йигитлик шаънини улуғлаб, қўшни қабилага (қишлоққа, шаҳарга, мамлакатга) йўл олади. Албатта, бу бежиз эмас. Шуларни назарда тутсак, ҳозирги пайтда айрим қариндош-уруғларнинг, ҳатто туғишган ака-укалару опа-сингилларнинг «ўзингинки чайнаса ҳам ютиб юбормайди» қабилида иш туғиб, бири-бирига қўда бўлишини оқлаш қийин. Вунинг медицина нуқтаи назаридан ҳам номақбул эканлигини мутахассислар таъкидлайдилар. Халқимизда: «Қариндошга қиз узатма,» — деган нақл ҳам бор.

Одамзодда азал-азалдан ҳар қандай гўзаллик, нафосат, мардлик, жасорат билан ҳимояланган. Халқ қаҳрамонлик эпосларини бутунисича нафосат ва жасорат тараннуми дейиш мумкин. Ишқ-муҳаббатдай нафис оламнинг ташқи ҳимоячиси жасорат бўлса, ҳар бир қалбдаги ички соқчиси — рашк туйғусидир. Умуман, ишқ-муҳаббат — нафосатга эгалик фароғати, рашк эса ундан маҳрум бўлиб қолмаслик изтиробидир. Токи туйғулар нафосатини қадрламовчи «қора ботирлар», уни топтаб, оёқ ости қилишга уринувчи кимсалар, алдамчилик ва риёкорлик бор экан, севишганлараро тўла ишонч қарор топмас экан, ошиқ қалбини бу буюк соқчи тарк этмаслиги муқаррар. Албатта, бу ерда гап ўз маъшўқаси ё турмуш ўртоғининг ҳар бир хатти-ҳаракатидан шубҳаланиш, босган қадамини кузатиш, ҳўда-беҳўдага «пичоқсиз сўйиш» ҳақида эмас, маълум бир асосларга, далилларга эга рашк туйғуси ҳақида кетаётир. Бундай рашк, нақадар оғир руҳий қийноқ бўлмасин, севгини ҳам, ошиқнинг шаъни, ор-номуси, маънавий дунёсини ҳам белгилаб турувчи мезондир. Агар хиёнат ва бузуқлик, бу — тубанлик бўлса, маъшўқаси ё турмуш ўртоғида бу иллатларни кўриб, сезиб, ҳис қилатуриб, ўзида ҳеч қандай рашкни туймаслик — янада тубанликдир. Бу туйғусиз, «Гирдоб» романининг қаҳрамонларидан бири — Маҳамат чатоқ айтганидай, «ҳалол билан ҳаромнинг фарқига бора олмай қолиш» ҳеч гап эмас.

Умуман, киши руҳини «синдирувчи», уни интиҳосиз руҳий қийноқларга гирифтор этувчи икки туйғун алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин. Булардан бири — виждон азоби, иккинчиси — рашк. Агар атоқли шоир Миртемирнинг «Онагинам» шеъри ва ё Асқад Мухторнинг «Чинор» романидаги Акбарали қиссасида ифодаланган виждон азоби қанчалик даҳшатли руҳий қийноқ бўлса, Шекспирнинг «Отелло» фожиасидаги Отелло, Одил Ёқубовнинг «Қанот жуфт бўлади» қиссасидаги Акрам, Уктам Усмоновнинг

«Гирдоб» романидаги Азининг кечинмалари ҳам ўзларининг «кемирувчи» кучига кўра шунчалик дахшатли қийноқдир.

Одамзод азалдан бундай салбий психик ҳолатларга ўрин қолдирмасликка, уларнинг олдини олишга уриниб келган. Виждон азобига учрамасликнинг энг асосий «усули» виждонга хилоф йўл тутмаслик, кўнгил буюрган ишни қилиш бўлса, рашкдан халос бўлишнинг ягона «йўли» — севишганларнинг бир-бирларига тўла ишончини қарор топтиришдир. Аслида никоҳ ҳам шу тариқа — рашкка ўрин қолдирмаслик мақсадида вужудга келган, дейиш мумкин. Абурайҳон Беруний баён этганидек, «Халқларнинг ҳеч бири ҳам никоҳдан холи эмаслар. Никоҳ ўз жуфтини қизганиш ва талашиб каби ёмон аҳволларга йўлиқшдан сақлайди, одамларнинг бир-бирига қарши газабини кўзга тадиган сабабларни кесиб, ҳалокатга тушувдан қутқаради. Кимки ҳайвонларнинг жуфтланиши ва ҳар бир ҳайвон ўз урғочисини кўриқлаб, бошқа ҳайвонларни йўлатмаслигини ва ундан бегона ҳайвонлар ҳам умид узишини ўйласа, ақл-идроксиз ҳайвонлардан тубан даражада қолишдан оқ қилиб, зинодан сақланади ва никоҳни жуда ҳам лозим топади». Албатта, бундан ҳайвонларнинг ўз жуфтини қизганиши билан инсонга хос рашк туйғуси — бир нарса, деган хулоса келиб чиқмайди. Лекин рашкнинг негизда қизганиш ётиши-ю, унга ўрин қолдирмасликнинг ички омили — ишонч туйғуси, ташқи омили эса — никоҳ эканлиги ҳам шак-шубҳасиздир.

Ҳозирги пайтда севги, никоҳ ва ажралиш масалалари интим ҳодисаларга эмас, улкан ижтимоий муоаммоларга айланиб кетаётганлиги барчага маълум. Статистларнинг ахборотларига қараганда, мамлакатимизда ҳар олти никоҳга бир қўйди-чикди тўғри келар экан. Бу — қурилаётган оилаларнинг деярли йигирма фоизи, миллионлаб оилалардан эса бир неча юз мингги бузилаётган, деган сўз. Айрим йирик шаҳарларда ҳатто қурилаётган ёш оилаларнинг ярмидан кўпроги бир неча йил мобайнида ажралиб кетаётган. Улар қарамоғидаги тирик етим болаларнинг тарбиясига ҳам сезиларли даражада путур етаётган. Шунингдек, мамлакатимизнинг айрим районларида, қорхона ва муассасаларида (айтайлик, мактабгача тарбия муассасалари ва мактабларда) фақатгина аёллар, айрим кон шаҳарлари ва заводларда асосан эркаклар «концентрацияланиб» қолаётган. Бу ҳол ёш авлоднинг тарбиясига салбий таъсир кўрсатишдан ташқари йигит-қизларнинг ўз вақтида оила қуришларига етарли имкон бермаётган. Шундай объектив ва баъзи бир субъектив сабабларга кўра, оила қуришни пайсалга солаётганлар-у, мутлақо истамай қолаётганлар ҳам баъзан учраб турибди... Чин севги ва мустақкам оилани барқарор этиш йўлидаги бундай ижтимоий ва руҳий «ғов»ларни бартараф этиш тараққиёт учун нақадар муҳим эканлиги исбот талаб қилмайди. Иттифоқимизнинг айрим шаҳарларида ташкил этилган «Таништириш бюрolari»-ю, «Литературная газета» ва бошқа вақтли матбуот саҳифаларида «XX асрда муҳаббат», «Севги ва демография», «Шахсий ҳаёт» каби мавзуларда уюштирилаётган қатор баҳс ва мунозараларни бу борадаги илк тадбирлардан дейиш мумкин. Очиги, ҳали бу тадбирлар қутилган натижаларни бергани йўқ.

Мутахассисларнинг социологик тадқиқотлари шунини кўрсатаётганки, ажралишга юз тутаётган оилалар асосан ёш оилалар бўлиб, эр-хотинларнинг эътироф этишларича, уларнинг аксарияти аввал-бошда «севги асосида» қурилган.

Ажабланарли ҳол: нима учун асрлар бўйи, ҳозирда ҳам, бир қарашда «севмасдан турмуш қўрган» оддий эр-хотинлар ажралишмасдан тотув умр кечиряпти-ю, бизнинг баъзи «севишган бахтиёр ошиқ-маъшўқларимиз» узоғи билан икки-уч йилда бир-биридан ажрашиб «қутулади»? Нима сабабдан шундай?

Бизнингча, бу ерда сабаблар эмас, айрим ёшларнинг ишқ-муҳаббат туйғусини юзаки, бир томонлама ва нотўғри тушуниши туфайли келиб чиққан англашилмовчилик бор, холос.

Маълумки, чин муҳаббатда ҳам, мустақкам оилада ҳам жуфтларнинг бир-бирига муносиблиги, тўла мослиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Кўча-кўйда бир-бирларига «узуқка кўз қўйгандай муносиб» жуфтларни кўрганда ким ҳам уларга ҳавас билан боқмайди дейсиз. Афтидан, бу «бирламчи шарт»ни халқимиз қадим-қадимдан жуда яхши билган. Шунинг учун ҳам азалдан бўлғуси эр-хотинларнинг бир-бирига объектив жиҳатдан мослигини, муносиб ё муносиб эмаслигини эҳтирослар тўдқинида қалқиб юрган ёшлар эмас, катта ҳаётий тажрибаларга эга бўлган ота-оналар ва совчилар белгиланган. Уларнинг субъектив мослиги-чи? Бу аксар унчалик ечилиши қийин жумбоқ бўлган эмас. Чунки йигит ва қиз балоғатга етгунча, тўйга қадар бир-бирини деярли кўрмаган, кўрган тақдирда ҳам, умуман, йигит ё қиз зоти билан илк бор чимилдикдагина яқиндан танишганлар. Уларнинг ўзаро муносабатларини басир майллар ё совуқ интеллект эмас, биринчи бўлиб жунбишга келган қайноқ ҳиссиётлар белгиланган. (Халқимизнинг урф-одагларига кўра, тўй ва никоҳдан кейинги биринчи кеча ёш келин-куёвларнинг жинсий алоқаларига эмас, бир-бири билан танишуви ва эҳтиросли суҳбатлари учун мўлжаллангани, афтидан бежиз эмас). Маълумки, ҳиссиётга бой одамларда ҳар қандай илк нарса чуқур, ўчмас из қолдиради, бутун умр унутилмас бўлиб қолади. Қайноқ ҳиссиётлар ёш келин-куёвларнинг бир-бирига идеал одам, фаришта деб қарашига имкон беради. Кейинчалик бир-бирларида кўрган баъзи нуқсонлар эса ғоят табиий бир ҳол, «ўзи шундай бўлиши керак» нарсага айланади. Улар аста-секин бир-бирига шундай ўрганиб қоладиларки, расмий ажралишни эмас, умуман ажралишни тасаввур этолмайдилар. Маънавий яқинлик, руҳиятлар бирлиги, феъл-атворлар мослиги ҳам ўз-ўзидан юзага кела қолади. (Чунки одатда одамлар ҳам, нарсалар ҳам қанчалик содда бўлса, шунчалик бир-бирига ўхшаш бўлади). Асрлар бўйи кўпчилик жуфти ҳалолларнинг, меҳнатқаш халқ вакилларининг оилавий муносабатлари мана шундай бир қарашда ҳадсиз-сарҳадсиз ҳаяжонлардан холи, турғун ва умр боқий севгига асосланган.

Баъзан мана шундай зоҳирий оҳ-воҳларда ифодаланмайдиган «кўримсиз» муносабатларни севги эмас, оддий майл, ҳаётий зарурат, мажбурият, «чекига тушганига чидаб, тақдирга шукр қилиб яшаш» деб биладилар. Ҳолбуки, «ўз муҳаббати ҳақида шовкин-сурон кўтаришни яхши кўрадиган одамгина сева олади, дейиш хато, ақлли одамнинг ҳис-туйғулари сўзида ҳам, ишида ҳам акс этиб туради, яъни баъзиларда бу фақат амалда бўладик, эҳтимол, шу индамаслиги учун ҳам уларнинг туйғуси кучлидир» (Н. Г. Чернишевский). Аслида асрлар тасдиғидан ўтган шундай ботиний ва турғун севги оила, жамият ва умуман одамзод барқарорлигининг энг асосий маънавий негизидир.

Бизнинг айрим «севишган» ошиқ-маъшуқларимиз-чи? Аслида улар дастлабки жинсий интилишлар, оддий майллар, илк ҳавасларни чин муҳаббат сифатида қабул қиладилар. Турмуш қурганга қадар кўча-кўй, хиёбон ва кинотеатрларда «юриб», асосан ҳавас ва эҳтирослар оламида яшайдилар. Бир-бирларига фақат фазилатларини, мусбат томонларини воқе қиладилар.

Қолаверса, аскар уларнинг ҳар бири худди шундай «муҳаббат тарихи»нинг бир нечасини — биринчиси, иккинчисини, учинчисини бошидан кечирган, оқ-қорани анча яхши таниб олган бўлади. Турмуш қурилиб, чимилдиқ йиғилиб, дастлабки эҳтирослар тиниб бўлгач, ҳовурларидан андак тушган ошиқ-маъшуқларнинг бир-бирига танқидий кўз билан қарashiга навбат келади. Узаро ҳиссий муносабатларнинг ёнига майший, иқтисодий, қариндошчилик ва бошқа хил муносабатлар келиб қўшилади. Ана шундан кейин «медалнинг орқа томони кўриниб, миси чиқиб» қолади. Танқидий тафаккур уларга бир-бирларидан истаганларича камчиликлар топиб беради. Натижада афсус-надомат, «бунисига эмас, аввалгисига уйлансам (турмушга чиқсам) бўлар экан», деган иқроор, «ажралиш керак!» деган қатъий фикр ва «характеримиз тўғри келмай қолди», деган ҳаммабоп баҳона юзага қалжиб чиқади.

Ҳозирги даврда севги туйғусининг бойлиги ва бошқа туйғулар билан уйғунлигига боғлиқ бир муаммони ҳам айтиб ўтиш керак. Абдулла Ориповнинг «Илҳом» шеъри ёдингиздадир. Унда, агар шеър мазмунини қуруқ ҳикоя қилсак, эрта тонгда нур ва нафосатга йўғрилиб чиққан илҳом парисининг йўлда ҳасадгўй ва гийбатчига учраб, қанотлари юлинган афтода бир аҳволда шоир эшигини қоқини, шоирнинг эса «танимайман сендай дайдини» дея уни ҳайдаб юбориши айтилади. Худди мана шу илҳом парисидоғи афтода бир аҳвол баъзи ёшларнинг ишқ-муҳаббат туйғуларида ҳам кўзга ташланади. Айрим одамлар назарида севги ҳар қандай эзгу ва муқаддас туйғудан холи басир интилишлар, шаҳвоний ҳирсанган бошқа нарса эмас. Улар назарида жаҳон адабиёти ва санъати барча даврларда тараннум этган буюк ишқ-муҳаббат туйғуси шу қадар яланғоч, афтода, бачкана бир нарсага айланганки, у ҳозирги кескин суръатлар асирида бир неча дақиқа бўш вақт ажратган одамнинг иложи борица тезроқ, апиё-тапиё ўз нафсини қондиришига айланиб қолган. «Севги муаммолари тор бир ётоқхона, ҳатто кўрпа-тўшак доирасидаги масалаларга айлана бошлади», деб ёзади Ю. Рюриков афсусланиб. (Айрим ёшлар учун эса у ётоқхона ва кўрпа-тўшакка ҳам етиб бормаётганлиги, фақатгина қоронғи ва пинҳон гўшалардаги бир неча дақиқалик мулоқот бўлиб қолаётганлиги-чи!)

Ҳолбуки, асл севги инсоннинг сезгилари учун ҳам, туйғулари ва тафаккури учун ҳам улкан байрам, беқиёс сурурдир. «Арабларда севги, — деб ёзади шу боисдан яна Ю. Рюриков, — бу барча сезилар базми, туйғулар байрамидир. Уларнинг ишқий фароғатида барча инсоний ҳиссийлар иштирок этади... Аста-секин, босқичма-босқич бир роҳатдан иккинчисига ўтиб, улар туйғулар фароғатининг чўққисига чиқадилар».

«Бизнинг санъатимиз арабларникидан анча юксак туради, қонуларимиз бир қарашда янада юксакроқ, аммо оилавий бахт санъатида ҳам араблардан юксак туришимизга шубҳаланаман. Бизга ҳар доим самимият ва соддалик етишмайди: оилавий ишларда биринчи галда алдоқчи бахтсиз бўлиб қолади. Унда осийишта қатъийат йўқ: ноҳақ одам доимо бир нарсадан хавфсираб туради», деб ёзган эди Стендаль ўзининг «Севги ҳақида» ги трактатида. Оилавий муносабатлардаги самимият, соддалик, тотувлик, ростгўйлик каби француз ёзувчиси улуғлаган фазилатлар, туйғулар бойлиги халқимизга ҳам қадимдан хос. Ўзбек халқининг тўй, ниҳоҳ ва оилага доир асрий урф-одатлари, яхши анъаналари асосан мана шундай оилавий бахт санъатини, туйғулар бойлигини яратишга даъват этилган.

«Сув оқару тош қолар, ўсма кетар-қош қолар» деганларидай, ҳозирги айрим ёшлар назарида эса севгига боғлиқ эзгу туйғулар кетиб, фақат бир неча дақиқалик жинсий майл қолган, холос. (Худди мана шунинг учун ҳам эндиликда севги ҳақидаги гаплар кўпчиликнинг (хусусан, бу борада танқидий тафаккурга мойилроқ эркакларнинг) гашига тегувчи, энсасини қотирувчи бачкана бир нарса бўлиб қолаётган. Унга бағишланган ақсарият мақола ва рисоалар эса одамнинг бу мавзудан ва бу туйғудан ихлосини қайтарадиган даражадаги умумий гаплар: ё ёшликнинг ҳавойи энтикишлари, ё кексароқ одамнинг ёшларга қарата «яхши бўл, одобли бўл» қабилидаги панд-насихати бўлиб қолмоқда). Ҳолбуки, Стендаль тўғри таъкидлагандай, «севгининг асосида жисмоний роҳат (тери сезгиси) қанчалик кўпроқ ётса, шунчалик у беқарорликка ва, айниқса, бевафоликка мойил». Аксинча, севги қанчалик икки қалбнинг маънавий яқинлиги, туйғулар ҳамоҳанглиги, руҳиятлар бирлигига асосланса, шунчалик турғун, умрбоқий бўлади. Зеро, том маънодаги давомий фароғат, боқий нафосат одамнинг вужудига эмас, руҳига тегишлидир. Агар ҳар қандай моддий эҳтиёжларни қондириш, жисмоний лаззат маълум бир макон ва замонда чегараланган бўлса, маънавий эҳтиёжлар ва юксак инсоний туйғулар ҳам, уларни қондириш йўллари ҳам чексиз-чегарасиздир.

Ҳозирги пайтда қўйди-чиқди моҳароларининг кўпайишига муҳим бир сабаб, бизнингча, ижтимоий тараққийёт ва фан-техника соҳасида буюк инқилоблар қилаётган, маънавий жиҳатдан юксалаётган одамзоднинг ўз турмуши, маишатининг тор «қоби-

ғи»га, чегараланган мухитга «сиғмай» қолаётганлигидадир. Мутахассисларнинг уқтиришига қараганда, ишхонасини, таниш-билишларини ва хаттоки уйдаги жиҳозларнинг ўрнини вақти-вақти билан ўзгартириб, янгилаб туриш айрим замондошимизнинг муайян хоҳишига айланиб бораётир. (Баъзи кишиларда эса эрни ё хотинни алмаштириш ҳам шу сифага киради.) Бунинг сабаби эса шундаки, бир маромда, бир тахлитда яшайвериш кишини толиқтиради. Айниқса, бизнинг рационал асрда кучли, ўткир, бутун вужудни эгаллаб олувчи қайноқ эҳтиросларнинг йўқлиги ҳар қандай турмушни, ишни, майшатни кўримсиз бир нарсага, қийноққа айлантиради. Сафар пайтида, янги ишхонада, янги уйда, янги таниш-билишлар даврасида эса биз худди ана шундай эҳтирос ва таассуротларни бошқариш имконига эга бўлишимиз мумкин. Янги нарсанинг энг асосий кудрати, қиммати, жозибаси ҳам ана шунда — янги, ёқимли, кучли эҳтирослар уйғотишида, туйғуларимизни янги куч билан «заряд»лашидадир. («Қўшнинг хотини қиз кўринади» деган бирмунча кўполроқ, дангалроқ мақолнинг мазмуни ҳам ана шунда.)

Демак, 40—50 йиллик умрини бирга кечирган ва кечираётган кўпгина жуфти ҳалоллар ана шундай янги ва ёқимли туйғу-эҳтирослардан махрум ҳолда яшайдиларми? Тўғри, шундай яшаётганлар ҳам йўқ эмас. Лекин уларнинг аксарияти айнан мана шундай «қўша қариш» дағина доимо янги, кучли, турғун эҳтирослар оғушида яшайдилар. Севгининг боқийлиги, турғунлиги, давомийлиги ҳам ана шунда бўлса керак. Бунга сабаб, бизнингча, ўша жуфти ҳалолларнинг бир-бирига майлар ва ё танқидий тафаккур нуқтаи назаридан эмас, «қалб кўзи» билан, ҳиссиёт орқали қарашидир. Чунки ҳиссиётларга бой одам аслида гўзал нарсаларни теран идрок этибгина қолмай, бир қарашда оддий ва кўримсиз нарсалардан ҳам нафосат топа олади. «Лайлига Мажнуннинг кўзи билан қараш керак», деган гап бор. Ф. Энгельс ҳам «Немис халқ китоблари» ҳақида ёзаркан, ҳиссиётларга хос бу хусусиятни алоҳида таъкидлаган эди. Танқидий тафаккури ҳадсиз-сарҳадсиз охиб кетган инжиқ одамга эса бир нарсани маъқул ва манзур қилиш «ўлимдан ҳам» қийин. Саъдий Шерозий айтганидай:

Инқор кўзи-ла қараган кишига
Юсуфнинг юзи кўринар хунук.
Агар муҳаббат-ла қараса девга,
Дев кўринар фариштадек туп-тузук.

Абдулла Ориповнинг ажойиб бир тўртлиги бор:

Бозорга ўхшайди асли бу дунё,
Бозорга ўхшайди бунда ҳам маъни.
Иккиси ичра ҳам кўрмадим асло
Молим ёмон деган бирор кимсани.

Ҳақиқатан ҳам «мен ёмон одамман» деган бирон кишини учратганмисиз? Одатда ҳар қандай бадбин, тубан, ёвуз одам ҳам ўзининг шундай эканини тан олгиси келмайди. Аксар одам ўзига-ўзи тўғри баҳо бера олмайди, бундай баҳони бошқалар бериши мумкин. Ўша одам эса ўзини бир оз ошириброқ баҳолайди. Айниқса, бизнинг давримизда оқ-қорани, ҳақ-хуқуқини, кадр-қимматини яхшигина билиб олган айрим кишилар нуқсонни ўзида эмас, бошқаларда кўпроқ кўрадилар. Баъзи одамлар ўқитани сари ўзини бошқа одамларга нисбатан устунроқ, фазилатлироқ деб ўйлайди, гўё бу фазилатлар бошқалар томонидан муносиб қадрланмаётганидан андак аламзадароқ бўлиб қоладилар. Бундай руҳий ҳолат эса ё оилани мўрт қилиб қўйиши, ё сўққабошлар сонини кўпайтириши мумкин.

Шубҳасиз, ажралиш ва сўққабошлик шахс ва оила учун ҳам, жамият учун ҳам ниҳоятда кўнгилсиз ҳодиса, номмақул оқибатдир. Бу оқибатга олиб келадиган сабаблар, ижтимоий-иқтисодий, маданий-маиший ва руҳий омиллар ҳам гоёат хилма-хил: ижтимоий тараққиётнинг кескин суръати, оилада эру хотин манфаатларининг бир-бирига зид келиб қолиши, хотин-қизларнинг эрларга моддий қарамликдан батамом озод бўлиши ва ижтимоий ҳаётга фаол иштироки, рўзгорда меҳнат тақсимооти борасидаги юз бераётган айрим ўзгаришлар, оила аъзоларида маданий эҳтиёж ва талабларнинг ортиб бориши... Эҳтимол, бу ерда ҳозирги оила таркибида юз бераётган баъзи ўзгаришлар ҳам сабабдир. Маълумки, қадимдан ҳар бир оилада уч ҳалқа — оталар, болалар ва неваралар авлоди «уланган», бамисоли уч замон — ўтмиш, ҳозир ва келажак бирлашган. Бугунги кунда эса аксарият оилаларда ўтмиш вакиллари бўлмиш кекса авлод йўқ (кўпчилик ёшлар ота-оналари билан эмас, алоҳида-алоҳида яшашни афзал кўришмоқда), келажак элчилари бўлмиш фарзандлар ҳам сезиларли даражада камайиб бораётир (ҳозир мутлақо фарзандсиз ёхуд бир-икки фарзандгагина эга бўлган оилалар сони кўпаймоқда). «Бугунги авлод» — эру хотиннинг оилада «ўтмиш» ва «келажак» олдидаги масъулияти ўрнини гоҳо шахсий манфаатлар ва эрк истаги эгаллаб олаётир.

... Фалсафа фанлари кандидати В. Сисенконинг яқинда «Литературная газета»да (1983 йил 17 август) эълон қилинган «Никоҳлар нега бузилаётир?» номли мақолада ниҳоҳ ва ажралишга доир айрим социологик тадқиқотлар натижалари умумлаштирилган. Мақолада уқтирилишича, ҳозирда ажралишнинг кўпайишига, хусусан, аёлларнинг ўқимшиллиги ва иқтисодий мустақиллиги, эрнинг ҳам, хотиннинг ҳам оилада ўз ҳукмронлигини ўрнатишга интилиши, эр-хотин ўртасидаги иқтисодий, маиший ва жинсий ноуйғунликлар, ажралишнинг энгиллиги сабаб бўлаётир. Ажралишган эр-хотинларнинг ўзлари сабаб деб билган омиллар — ажралиш мотивлари эса характерларнинг мос келмай қолиши (79 фоиз), эрнинг спиртли ичимликларга ружу қўйиши, хиёнат, сурункали жанжаллар, икки ўртада севгининг «йўқолиши» кабилардир.

Албатта, ажралишда юқоридаги каби сабабларнинг «ҳиссаси» турлича. Шунингдек,

уларнинг айримлари асил сабаблар эмас, эр-хотин сабаб деб билган баҳона, рўқач, холос. Айтайлик, «характерларимиз тўғри келмай қолди» — бошқа ички сабабларга эга бўлган ниҳоятда мавҳум бир баҳона. Лекин олим таъкидлаган сабаблардан бири — хотин-қизларнинг ўқимишлилиги, бизнингча, анча жиддий сабаблардандир. Мақолада кўрсатилишича, мамлакатимизда жами врачларнинг 68 фоизини, олий ва ўрта махсус маълумотли мутахассисларнинг эса 59 фоизини аёллар — «заиф» жинслар ташкил этади. Албатта, бу ниҳоятда ибратли далил, ажойиб ҳодиса, жамиятимизнинг улкан ютуғи. Аммо... минг афсуски, айни мана шу ҳол, В. Сисенко айтганидай, ҳар уч ажримдан иккитасининг ташаббускорлари — аёллар бўлишига, хотин-қизларда ҳокимлик, ўжарлик, қатъият, кескинлик, дангаллик каби эркакларга хос характер хусусиятларининг қарор топишига ҳам олиб келаёттир. Ишлаб чиқаришда буйруқлар бериб ўрганган аёллар бу усул ва методларни ўз оилаларига ҳам татбиқ этмоқдалар. Эркакларнинг аксарияти эса, табиийки, буни хушнудлик билан кутиб олаётганлари йўқ. Натижада ё ажралишлар сони ошмоқда, ё оилада ва умуман жинслар ўртасида «роллари айирбош қилиш» жараёни содир бўлмоқда. Тўғрироғи, ҳар икки жараён баб-баравар юз бераёттир. Афтидан, Карл Маркнинг «Мен эркаклар қудрати-ю, аёллар нафосатини қадрлайман», деган гаплари замирида жуда катта маъно борки, бу маъно ушбу жараёнларга қиёсан кўзга янада яққолроқ ташланади.

Хуллас, ажралишнинг кўпайишига сабаб бўлаётган ижтимоий-иқтисодий, маданий-маиший ва бошқа объектив омиллар талайгина. Бизнинг юқоридаги фикрларимиз эса асосан субъектив-руҳий омиллар ҳақидадир. Зеро, назаримизда, барқарор севги ва оилада руҳий омил ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Аксинча, бундай руҳий муштараклик, туйғулар ҳамоҳанглиги — асл ишқ-муҳаббат йўқ жойда тенглик, моддий фаровонлик, маданий савия, жинсий майл ва дунёқарашлар айнияти ҳам том маънодаги баркамол, турғун оилани қарор топтирмайди. Бинобарин, оиланинг мустаҳкамлиги, охири-оқибатда икки жинснинг бир-бирини чин муҳаббат билан севиш-севмаслигига севгини қандай тушуниши ва унга муносабат характерига, туйғулар олами ва маънавий дунёсига бориб тақалади.

Албатта, севги одами улуғлаши ҳам, тубанликка маҳкум этиши ҳам мумкин. Ибн Сино таъкидлаганидек, «Ишқ-муҳаббатнинг ахлоқийлиги инсонни эзгулаштиришга, обрўйи ва шаънини юксалтиришга ёхуд ҳайвон даражасига тубанлаштириб юборишга асосланган.» Бу эса ҳар бир одамнинг ўзига боғлиқ. Инсон ҳис-туйғуларининг ичида айниқса севги шундай бир кўзгучи, унга муносабатда ҳар бир одамнинг индивидуал хусусиятлари, фазилят ва нуқсонлари, кимлиги-ю, қанақалиги равшан кўриниб туради. «Муҳаббат не кўйларга солмайди одами». У ошқини Фарҳодга ҳам, Мажнунга ҳам, Отеллога ҳам, Мартин Иденга ҳам, Аннага ҳам, Кумушга ҳам, бошқа шулар сингари турли-туман адабий қаҳрамонларга ҳам айлантиради. Барча туйғулар каби (уларнинг ҳаммасидан кўпроқ) севгини тушунтириш, изоҳлаш, таърифлашга нисбатан унинг мана шундай турфа «айланишлари» ни адабиёт ва санъат асарларида кўрсатиб бериш осонроқ.

Шунинг учун ҳам табиийки, севгига бағишланган ҳеч бир трактат, илмий китоб ва рисола бу жумбоқ туйғунини тушунтириб, изоҳлаб бера олмайди. Бу жумбоқни ҳар бир баркамол асар ўзича акс эттиради, ҳар бир одам ўзича тушунади. Рисола ва трактатлар эса уни тўғри тушуниш ва мушоадага ундаши мумкин, холос. Лекин бунинг аҳамияти ҳам ниҳоятда катта. Зеро ишқ-муҳаббатдай мубҳам ва жумбоқ туйғунини тўғри тушуниш, эндиликда бу туйғу ва оила таркибида юз бераётган сифат ўзгаришларини чуқур англаб етиш, ёш авлод руҳида бу туйғунинг асрий фазилятларини бутун нафосати билан сақлаб қолиш ва янада бойитиш, жинсий ва ҳиссий тарбияни изчил амалга ошириш социалистик оиланинг янада мустаҳкамланиши ва қўйди-чиқди можароларининг бартараф этилишига энг муҳим шартлардандир. Юқоридаги бирмунча кескинлаштирилган ва мунозарага-лаб ўринлари борлиги эҳтимол бўлган андак эҳтиросли мулоҳазалардан ягона мақсад ҳам (албатта, кимларнидир ё нималарнидир айблаш эмас) юқорида айтилганидай, журналхонларда фикр уйғотиш кўпчиликини баҳсга чорлаш, уларнинг диққатини севги оила, никоҳ ва ажримга доир долзарб масалаларга жалб этишдир.

КПСС Марказий Комитетининг ноябрь (1982) ва Июнь (1983) пленумлари қарорлари, КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ўртоқ Юрий Владимирович Андроповнинг бу пленумларда сўзлаган нутқлари, айниқса, унинг «Маркс таълимоти ва СССРда социализм қурилишининг айрим масалалари» номли мазмундор мақоласи ҳамда КПСС Марказий Комитетининг «Партия идеологик, оммавий-сиёсий ишнинг актуал масалалари» га доир қарорида илгари сурилган қимматли кўрсатмалар бошқа соҳалар каби севги, никоҳ, оила ва ажралиш масалалари доирасида ҳам жиддий ва рўй-рост гаплашишни, бу борадаги ютуқларни тарғиб-ташвиқ этиш ва нуқсонларга қарши изчил куралишни тақозо қилади.

Ўртоқ Ю. В. Андропов шу йилнинг 15 августида КПСС Марказий Комитетига партия ветеранлари билан учрашувда сўзлаган нутқиде идеология иши ҳақида, жумладан, шундай деган эди: «Биз пленум ўтказдик. Қарор қабул қилдик, энди асосий иш қилиниши — шу қарор бажарилиши керак. Бу гапнинг амалий маъноси нимадан иборат? Бунинг маъноси шуки, бахтга қарши ҳали ҳам сўз билан иш ўртасида давом этиб келаётган узлишни бартараф қилиш керак. Бунинг маъноси шуки, одамлар билан жиддий равишда ошқора гаплашишни, ўткир масалаларни четлаб ўтмасликни ўрганиш керак».

Бизнингча, севги, оила, никоҳ ва ажралиш муаммолари бугунги куннинг энг ўткир масалаларидан бўлиб, уларни четлаб ўтмаслик ва бу ҳақда ошқора гаплашиш ниҳоятда зарур. Зотан, чин муҳаббат, оқилона никоҳ, мустаҳкам оилани барқарор ҳамда қўйди-чиқди можароларини бартараф этмасдан туриб коммунистик жамиятни бунёд қилиш мумкин эмас.

СЕРЖИЛО ТАСВИРЛАР

Совет давлатининг биринчи кунлариданоқ санъатга, унинг ёш ижодий кучига диққат-эътибор бериб келинган. КПСС Марказий Комитетининг Июнь (1983) пленуми қарорида санъатни ривожлантириш борасида партиямизнинг ғамхўрлиги яна ўз ифодасини топди. «Ижодий союзлар ва уюшмаларнинг вазифаси — маданият ҳодимларини калқ олдида жавобгарлик руҳида тарбиялашдир», дейилади пленум қарорида. Бу, хусусан, ёш ижодий зиёлиларни тарбиялашга даҳлдордир.

Ўзбекистон Рассомлар союзининг ёшлар ижодий уюшмаси профессионал ижоднинг фаол, етук граждан рассомларини тайёрлаш бўйича мунтазам иш олиб бормоқда. Республикаимизнинг йирик қурилишлари ва корхоналарига, Жиззах ва Қашқадарё чўлларига, БАМга командировкалар уюштирилмоқда. Бундан ўн йил муқаддам бошланган бу тадбирлар рассомлар навқирон авлодининг вужудга келишида, уларнинг ўз ижтимоий ўрнини англаб етишида муҳим аҳамият касб этди.

«Илҳом» ёшлар ижодий клубида ёш рассомлар асарларининг коллектив ва шахсий кўرғазмалари доимо ўтказиб турилибди. Ҳар икки йилда «Ёшлар намойиш этади» республика бадий кўрғазмаси уюштирилади. Навбатдаги ана шундай кўрик шу йилнинг май ойида Ўзбекистон Рассомлар союзининг Марказий кўрғазма залида бўлиб ўтди.

Ёшлар кўрғазмасини ҳамisha катта қизиқиш ва сабрсизлик билан кутадилар. Чунки томошабин ҳар бир кўрғазмада янги номлар ва ҳали номаълум муаллифлар билан танишади, уларнинг янги асарларини имтиҳондан ўтказади, ёш истеъодларнинг қизиқшини, изланишларини, руҳий оламини ҳамда республика рассомлари янги авлодининг нималарга қодир эканини билиб олади. Дарҳақиқат, санъатимизнинг келажагини худди ана шу ёшлар белгилайди. Ҳар бир кўрғазма фақатгина янги асарларни намойиш этиб қолмай, айна пайтда янги муаммоларни ҳам ўзида ифодалайди. Бу кўрғазма олдингиларидан нимаси билан фарқ қилади, ёшлар санъатида қандай янгилик пайдо бўлди, улар ўз ижодида қандай муаммоларни ҳал этмоқдалар? Мақоламизнинг бошланишидаёқ туғилган бу саволларга ҳозирнинг ўзидаёқ батафсил жавоб беришни кўзда тутмаяпмиз, албатта. Бунга вақт ўз жавобини айтади. Лекин шундай саволлар туғилган экан, уни еслатиб ўтиш айна муқдасдир.

Санъатга янги авлоднинг кириб келиши фақат рассомларнинг ёш гуруҳи пайдо бўлганини билдирмайди. Бу ҳол ҳамisha дунёни ўзига хос образли кўриш жараёни, мустақил бадий қараш ва ғоялар билан боғлиқ.

Ёшлар кўрғазмаларининг қиёфаси ва характерида сезиларли ўзгаришлар кузатилди: услуб ва шаклий изланишлар доираси кенгайди, мавзу ва пластик тилнинг хилма-хиллиги ошди. Ўзбекистоннинг ёш рассомлари ҳозирги замон жаҳон санъати ютуқларига ва кекса усталар меросига мурожаат қилмоқдалар. Бу жараён ўзининг энг умумий хусусиятлари билан мамлакатимизнинг бошқа бадий мактабларида юз бераётган жараёнларга жуда-жуда муштаракдир.

Ёшларнинг республика кўрғазмалари ҳақида гап борганда, эҳтимол, экспозицияда намойиш этилган барча асарларни муфассал таҳлил этишининг имкони бўлмас. Чунки кўрғазма иштирокчилари сони ва асарлари миқдорининг анча катта бўлиши турган гап. Кўрғазма иштирокчилари «география» сининг миқдосини қайд этиш керак: улар Хоразм, Қорақалпоғистон АССР, Бухоро, Самарқанд, Фарғона — қарийб бутун республика областларининг вакиллари. Живописчилар, ҳайкалтарошлар, монументалистлар, зийнатли-амалий санъат рассомлари қаторида безатувчи-рассомлар, дизайнерлар, меъморлар биринчи марта қатнашадилар. Ана шу рассомларнинг катта қисми бизга яхши таниш, уларнинг аксарияти эса республика бадий ҳаётида аллақачон ном қозонган ижодкорлардир.

Республика тасвирий санъатида етакчи ўрин тутган рангтасвир бугунги ёшлар санъатининг асосий ривожланиш йўналишини белгилайди. Зотан, мақоламизда ҳам сўз асосан ана шу ҳақда боради.

Сўнги йилларда рассомларнинг қизиқиш доираси анча кенгайди, профессионал маҳорати ўсди, ёшларнинг диди камол топди. Буларнинг ҳаммаси уларнинг катта истиқболидан дарак берадиган аломатлардир. Кўрик залларида маҳорат билан яратилган асарларни қувониб томоша қиларкансан, беихтиёр кўрғазманинг камдан-кам «бош асари» деб атаса бўладиган, бадий воқеа саналадиган ва санъатни яна юксакка кўтарадиган расмларни синчковлик билан қидирасан, киши. Бўлиб ўтган ёшлар республика кўрғазмаларида Ж. Умарбековнинг «Яхши ҳаёт учун» (А. Набиевга бағишланган), «Одам — ақлли», В. Жалоловнинг «СССР халқ артисти К. Ерматов

портрети», А. Мирзаевнинг «Қизил карвон» асарлари ана шундай муносиб воқеалардан бўлган эди. Худди шу асарлар бошқаларнинг асарларини баҳолашда мезон қилиб олинган эди. Гарчи кейинги кўرғазма ўзининг бирор типик йўналишини ёрқин ифодаловчи маълум бир «қаҳрамон»га эга бўлмаса-да, унинг умумий колорити, турлича ижодий интилиш ва изланишлари кўп нарсадан дарак бериб турибди.

«Ўз даврингга мансуб бўлишинг керак», деб айтган эди Шарль Бодлер. Замонавийлик тушунчаси ўз ичига расом тасвирлаган асарларнигина олмайди, балки у қандай тасвирлаганини ҳам ўзида ифодалайди. Бошқача қилиб айтганда, бу тушунча дунёкараш билан бирга дунёни ҳис этишни ҳам ўз таркибига сингдиради. Яъни расомнинг қандай кўриши, идрок этиши, ҳис қилиши ва ифодалашга қараб ҳам баҳо берилади. Албатта, ҳар бир замоннинг ўз бадиий услубини, ўз пластик тили ифодасини яратиши шак-шубҳасиздир.

Талантли расомлардан М. Тўхтаев, Б. Жалолов, А. Мирзаев, Ф. Гамбарованинг ишларида янгича ҳис этишнинг қирралари алоҳида, ёрқин, етук бадиий шаклларда ўз ифодасини шундай теран топдики, бу ижодий қизиқиш ва изланишлар сўнгги беш йилда ёшлар санъатининг бош йўналишини белгилайди, деб айта оламиз.

Мақсуд Тўхтаевнинг «Чорраҳа», «Равоқда» сюжетли композицияларида умуминсоний муаммоларни, замоннинг қарама-қаршиликларини ифодалашга интилиш расомни сюрреализмнинг баъзи бир шаклий приёмларидан, яъни приёмларнинг умумийлиги ва ғайри-оддийлиги, зид нарсаларнинг бир-бирига тўғри келиши, шаклларнинг ҳаёдийлиги, ҳақиқатда мавжуд бўлмаган фазовийликдан фойдаланишига сабаб бўлади. Таниқли танқидчи А. Каменский воқелик ва образлиликнинг қўшиливуни «хужжатли романтизм» деб атайди.

Инсониятнинг келажаги учун ташвиш тортиш Ер юзидаги ҳар бир одамнинг юксак бурчи экани эслатилган «Чорраҳа» картинасида иншо этилган. Аммо полотнонинг ортқича мураккаблиги томошабиннинг картина ғоясини илғаб олишига бирмунча тўсқиндик қилади. М. Тўхтаевнинг ҳозиржавоб мавзуларга доир асарлари «мангу жумбоқ»ларга жавоб излашга ундаётгандек идрок этилади. Уларда таранг тортилган асаб томирлари бор, расомнинг ўз мақсадига кўра, асар томошабинни қутилмаган ва бетакрор тарзда таъсирлантириши зарур. Баъзан М. Тўхтаев «Кентавр — 80» ва «Эдем боғи» каби асарлари билан мўлжалга уради.

Ёш расомлар янги бадиий шаклларни қунт билан изламоқдалар, уларнинг приёмлари миллий бадиий анъаналар негизда янгиланмоқда. Халқ санъатида ижодий ёндашиш услубидан келиб чиққан эмоцияли-психологик асарлар ассосий ўринни эгаллайди. Уларда халқ оғзаки ижодидан фойдаланиш этнографик даражада бўлмай, балки халққа хос тафаккурни, сезгини ва туйғун муҳитни, образларнинг талқинини теранроқ очиш учун татбиқ этилади.

Миллий анъаналар йўлида бир гуруҳ расомлар ижод қилишяпти. А. Мирзаев, Р. Ризамуҳамедов, А. Исаев шулар сирасига киради. Уларнинг асарларига халқ санъати ва миниатюрасининг безакли-зийнатли принциплари сингиб бормоқда. Алишер Мирзаевнинг ишларида анъанавийликнинг зийнатлилик ва рангнинг жўшқин ифодалилиги фазилатларидан унумли фойдаланиляпти, уларда воқеийликни тантанавор тарзда акс эттириш мақсад қилиб қўйилган. Миллий колорит унинг «Тошкент натюрморти», «Бойсун» каби кўпгина картиналарида фақат сиртқи дастур бўлиб қолмайди. А. Мирзаев ҳозирги замон услуби хусусиятларини зийнатли-амалий санъат унсурлари ва приёмлари билан узвий қўшиб олиб боришга интилади.

Шунингдек, бадиий образ ёшлар ижодида кўпроқ интеллектуал-рамзий маъно касб этмоқда, услуб ва адабий-бадиий ассоциация ҳаётий кузатишлар билан уйғунлашиб, муаллифларнинг ўз-ўзини билиш ва воқеийликни англашга интилишидан дарак бермоқда. Шу маънода И. Охуновнинг «Сўнгги куз», Т. Редкинанинг «Марина Цветаева» картиналари характерлидир.

Ислом Охуновнинг «Сўнгги куз» картинасида расом учун муҳим тарихий сюжет — Пушкин ҳаётининг тарихи эмас, аксинча, расом учун поэтик кечинмалар дунёсига ва ассоциацияга чўмишга импровизация қилиш кўзда тутилган. Бу йўлни расомнинг бошқа расмлари, аниқроғи, кўрғазмада намойиш этилган «Бу боқий, боқий дунё», «Валиқ сотувчи» асарлари ҳам давом эттиради.

Портрет жаҳрининг ўзбек анъаналарини ривожлантира бориб, ёш расомлар кўпроқ замондошларимиз образига мурожаат этмоқдалар. Инсоннинг ижтимоий бурчини, касбига бўлган қизиқишини ва шахсий майлларини бир йўла намойиш этувчи портретлар яратишга интилиш Б. Жалолов, А. Икромжонов, С. Раҳматов, Р. Носиров, А. Юсупов ижодида кузатилмоқда. Шуниси диққатга сазоворки, расомларнинг эътиборини ижодий меҳнат кишилари жалб этмоқда. Хусусан, меҳнат кишининг образи акс этирилган портретларда биз ҳозирги замон санъатининг характерли фазилати саналган маънавий ва интеллектуал ибтидонинг излашни кўрама.

Ўз ижодий мавқеини ва дунёқарашини фаол ифодалашга уриниш Баҳодир Жалоловнинг «Менинг дунём — менинг галактикам» триптихида яққол кўзга ташланади.

Расомларнинг сеvimли мавзуларидан бири — ўзи хуш кўрган муҳитини, яъни ўз уйини, дўстларини, қариндошларини, ён-теварагидаги буюмлар силсиласини тасвирлашдир. Бироқ ушбу кўрғазмада дехқон ва ишчиларнинг портретлари салмоғи кам эканлигини қайд этиб ўтиш керак. Бу эса кўрғазманинг афсусланарли камчилигидир. Ваҳоланки, бундай образларни яратишда ўзбек санъати яхши, бой анъаналарга эга.

Кўрғазмада намойиш этилган анчагина асарларда бир қолипдаги ланж ҳаёлпарастлик, сийқаси чиққан «Пардоз»лиликка зўр бериш оқибатида фаоллик ассосини йўқотган ёлғизлик қайфияти ва ясама айвон қошида ёки чучмал манзара фониди

сатавганларча сохта қиёфада турғазиб, услубга солиб тасвирлаш ҳоллари айнан сезилади. Рассомларнинг худди шундай ишлари кўпинча жимжимадор ва дудмал номлар билан аталгани ажабланарлидир. Ч. Бекмировнинг «Сирли кеча» ни эслаш», Э. Мансуровнинг «Замондошларим», О. Муиновнинг «Дахлдорлик», Г. Губайдуллиннинг «Ҳарбий хизматга қақриш ёшидагилар», С. Алибековнинг «Дарёнинг боши ва қуйилиш жойи» каби асарлари шулар сирасига киради. Аслида рўйхатни яна бир оз давом эттириш мумкин. Бир талай рассомлар ўзларининг ғояси оддий ва баъзан юзаки композицияларини қизиқ номлар билан аташга ҳаддан ташқари мафтун бўлиб қолмоқдалар. Менимча, Т. Миржалиловнинг «Равоқда», Жўрабоевнинг «Абу Али ибн Сино», А. Абдуллаевнинг «Андижон полькаси», А. Антоновнинг «Пахта байрами», В. Сушенковнинг «Сахий заминда» картиналарида юксак дид, ҳаққоний бадиийлик мезони етишмайди. Афсуски, бу ерда гўзадликка интилиш ҳашамдорликдан нарига ўтмай, идеал руҳсиз, жонсиз идеаллаштириш билан ўрин алмашади. Аммо бундай мойиллик, ҳарҳолда, ёшлар бадиий тажрибасининг моҳиятини белгиламайди.

Шу билан бирга 80-йиллар санъатининг юксалишига асос бўладиган яхши фазилатларини эътироф этмаслик мумкин эмас. Республика ёш рассомлари яратган асарлар ўзининг ранг-тасвирли пластик ечими ва етуқлиги билан бунинг исбот қилмоқда. Ҳар қалай, ёшлар кўрғазмасидан ёшлар учун хос бўлган ҳаётга янгича, балеанд руҳ билан қараш ва самимий туйғулар кутилади.

«Ёшлар намойиш этади» республика кўрғазмаси шундан гувоҳлик берадики, агар рассом ҳозиржавоб мавзуларга шунчаки мурожаат қилса, агар қурилишда, колхоз далаида кўрганини полотнога кўчириш вазифаси билан чекланибгина қолса, бунинг ўзи етарли бўлмайди, албатта. Кундалик ҳаётнинг воқеийлиги қалб ва ақл орқали сизиб ўтиши, теран эстетик баҳосини олиши лозим. Қандай воситалар ёрдамида тўла-тўқис индивидуалликка ва беқиёс образли ифодалашга эришиш мумкинлиги ҳақида кўрсатма бериш мумкин эмас. Бу вазифани ҳал этиш — санъатдаги энг мураккаб, шахсий ботиний ишдир. Чунки ижод — бу меники, деб айтиш мумкин бўлган жойдадир. Эҳтимол санъаткорнинг бахти ана шундан иборатдир.

Ёшлар ижоди ҳақида кўп баҳслар юритилмоқда. Бундай бўлиши табиийдир, албатта. Утган йиллар тажрибасида юз бермаган хислатлар пайдо бўлмасдан туриб, идгариги шакл бошқа шаклга кирмасдан туриб, санъатнинг юксалиши мумкин эмас. Одатдаги қонданинг ўзгариши кўпинча томошабин ва танқидчиларнинг қаршилигига сабаб бўлади. Ҳозир ўзбек ранг-тасвири янги ва муҳим босқични бошидан кечирмоқда. Ҳали кўп нарса аниқлангани йўқ, бирмунча нарса эндигина намоён бўлди. Хулоса чиқаришга келганда, унчалик шошилмаймиз. Ўзбекистоннинг ёш рассомлари ўзининг реалистик ижодий йўналишида, шубҳасиз, ғоявий мазмунига кўра ҳаққоний ва илғор, оҳангига кўра чинакам замонавий ва миллий ҳамда жаҳон бадиий маданиятининг энг яхши анъаналарига маҳкам таянувчи санъатни яратишда ишончли йўлни топади.

Биз истеъдодли, изланувчан, заҳматкаш ёш рассомларимизнинг истиқболига зўр умид билан кўз тикканмиз.

Эльмира АХМЕДОВА,
санъатшунос

НАЗАРКАРДА ШОИР

Зоҳиджон Обидов 60 ёшда

«Укам Зоҳиджон Обидовга!

Сиз юборган: «Танланган асарлар»ни олдим. Дунёда китоб совға этишдан ҳам олий ҳиммат бўлиши мумкинми? Албатта, йўқ, чунки ушбу китобнинг маъзини чақиб, маъносини ўқиб, таълим олиш — ҳар бир инсоннинг муқаддас бурчи.

Мен сизнинг узоқ йиллар мобайнида ёзган асарларингизни кўриб ва ҳавас билан, севинч-қувонч билан ўқидим, мазза қилдим. Дилим зўр таассуротлар дарёси бўлиб тўлқинланди.

Ахир бу шеърларнинг туғилиши осонлик билан бўлган эмас. Қанчадан-қанча дил ҳарорати, кўз нури, пешона тери ва ақлидрок эвазига туғилган асарлар!

Укам! Мустаҳкам бўлинг, иродангиз букилмасин. Касал кўрманг! Юрагингиз куй чалишдан чарчамасин! Сизга куч-қувват, ғайрат ва жасорат, ишонч ва ирода, меҳнат ва илҳом тилайман. Янгидан-янги китобларингизни тоқатсизлик билан кутаман! Яхши ниятларингиз ва истакларингиз, учун офарин!

Тўй кунлари сизга табрик ва минг бор ташаккур!

Эҳтиром билан: Рашидов. 27.X.74 йил».

Чин юракдан айтилган бу сўзлар адабиётимизнинг улкан намоёниси, ҳассос санъаткор Шароф Рашидов қаламига мансубдир. Бундай юксак баҳога ҳар қандай шоир ҳам муяссар бўлавермайди, албатта. Бунинг учун жуда катта ижодий йўлни босиб ўтиш керак. Олтиншига тўлган севиқли шоиримиз Зоҳиджон Обидов худди ана шундай шарафли йўлни босиб ўтган ва ҳамон юксак чўққиларни кўзлаб парвоз этаётган ижодкорлардандир. Зоҳиджон ижод чўққилари сари ўзи мустақил йўл кашф этиб, чиқиб бормоқда. Ешлик йиллариданоқ гоҳ ошкор, гоҳ пинҳона бошлаган шеърят машқи аста-секин ўз рафторини кўрсата бошлайди. Айниқса, Островский номили пионерлар саройидаги адабиёт тўғараги унинг ҳаётида муҳим роль ўйнади. «Ҳамон эсимда, — дейди Зоҳиджоннинг ўзи бу тўғрида мароқ билан сўзларкан, — бир кун саройимизда Ҳамид Олимжон, Уйғун акалар билан учрашув бўлди. Мен бу учрашувда Ҳамид Олимжоннинг «Бахтлар водийси» шеърини бир олам завқ-шавқ билан ўқиб бердим. Кетидан, Уйғуннинг «Украина еллари»дан таъсирланиб ёзган ўзимнинг шеъримни ўқидим. Олқишлар олдим. Ҳамид Олимжон елкамга қоқиб мақтади. Уйғун ака ҳам. Шу-шу шеърят менинг ҳаётим бўлиб қолди.» Аммо лаънати уруш Зоҳиджон ижодининг

белига тепди. У ўрта мактабни битириб, «Етуқлик аттестати»ни қўлга олган ҳамон қаламни найзага алмаштириб, Ватан мудофаасига оғланди. Ленин шаҳрини душман хуружидан ҳимоя этди. Бир оёқдан ажради. Умидсизликка тушмади. Тошкент Давлат университетига кирди. Ўқиди. Ижодий изланишни давом эттирди. Шеърят оламига янада чуқурроқ кириб борди. Ана шу йиллардан бошлаб унинг дастлабки машқ асарлари радиоларда ўқиладиган, матбуот саҳифаларида кўринадиган бўлиб қолди. Ўқишни тугатиб, Наманган ўқитувчилар институтига йўлланма олди. Бу ерда ҳам тиниб-тинчимасди. Ўқитувчилик билан бирга ижодий ишни кўшиб олиб борди. Шоир сифатида рўй-рост шаклланди. Шеърят аҳли назарига тушди. Уни Ёзувчилар союзи-га ишга таклиф қилишди. Илҳом париси бугун ҳаётида унга ҳамшиша ҳамроҳ. Гафур Ғулوم нашриётида муҳаррирлик қилганда ҳам, телевидениеда ҳам, «Муштур» журналида ҳам — ҳамма-ҳамма жойда. Мана, бугун кўриб турибмизки, Зоҳиджон Обидов эл назарига тушган, адабиётимизнинг талабчан дарғалари назарига тушган, ҳамма севиб-ардоқлайдиган забардаст, назаркарда шоир бўлиб етишди. Бу унинг ижод чўққилари сари яхши ният билан мардонавор қўйган қадамлари натижасидир.

Ҳа, яхши ният билан қўйилган қадамлар зое кетмади. Унинг «Яхши ният», «Кўнгил навоси», «Юракдаги мавжлар», «Макрига учманг» каби китоблари худди ана шундай қутлуғ издан униб чиққан муаттар чечаклардир.

Зоҳиджоннинг ютуғи шундаки, китобхон қалбига қулоқ солади. Унга нима ёқиб,

нима ёқмаслигини билади. Уз халқининг садоқатли куйчиси сифатида саз чертади. Мамлакатимиз бўйлаб олиб борилаётган буюк ишлар, мислсиз қаҳрамонликлардан шодланади, руҳланади ва илҳом олади. Чўллари бўстонга айлантираётган бўз ердаги бўз йигитлар, карвон-карвон «оқ олтин» етиштираётган олтин қўлли пахтакорлар, сурув-сурув қўй-қўзилар, от-уловлар тужфа этаётган чорвадор чўпонлар, боғроғлар барпо этаётган, эл дастурхонини ноз-неъматларга тўлдирётган олиҳиммат деҳқонлар, миришкор боғбонларни мадҳ этади. Уларнинг ютуғи — шоир ютуғи, уларнинг шодлиги — шоир шодлиги. Улар билан фахрланади, улар билан бирга яшаб, бирга ижод қилади, уларни деб тунларни тонгга улайди.

Қолиб орда шоирлик дарди,
Қолиб ёзув столим танҳо,
Қани, дея, пахтазор марди,
Далаларни кезаман гоҳо.
Яна жўшиб, меҳримни тўкиб,
Куйлагайман эҳтиросимни,
Эл азмига қўшиқлар тўқиб,
Назм этгайман чин ихлосимни.
Шу эл завқи, шу бахтли замон
Ҳар зум дилга илҳом солади,
Куйламасам мен уни чунон
Шоирлигим қайда қолади?
Замон берган суръатга монанд
Авж яратмоқ эзгу ўйимдир.
Эл кўрсатган журъатга монанд
Саз яратмоқ шон, обрўйимдир.

Зоҳиджон ўз олдига қўйган ана шу эзгу мақсадига эришади. У «замон берган суръатга, эл кўрсатган журъатга монанд саз яратади». «Бўз ердаги бўз йигит», «Оқ олтин карвон-карвон», «Висол айёмидир», «Кечалар юлдуз санаб», «Қайданам кўрдим сени», «Ут тушди ширин жона», «Олмайсан хаёлингга», «Ишқим тушди ёр-ёр», «Қаро кўзлар», «Куйла, дилкаш дуторим», «Келмасму», «Мажнунтол» сингари шеърлари худди ана шундай саз тароналари эмасми ахир?! Буларнинг ҳаммаси шоирнинг халқ ичида кўп бўлганлиги, унинг дили талабини яхши билганлиги, халқ оғзаки ижодиёти, классик ва совет адабиёти ютуқларини чуқур ўрганганлиги шарофатидир.

Зоҳиджон бутун вужуди билан табиат шайдоси. Табиатдаги бор бўлган ҳар бир нарса унинг эътиборини ўзига жалб этмай қўймайди. Уни фикрлатади, ўй-хаёлга чўндиради. Олам сирларини билгиси ва билганларини одамларга айтиб, улар билан ўртоқлашгиси, дўстлашгиси келади. Шу боисдан бўлса керак, худди «Савол билан ташлайсан назар» шеърдаги рассом табиат сингари унинг ўзи ҳам тиним билмайди. Олам кезади. Бу ўринда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Саид Аҳмад берган таърифни эслагим келади. У шоирни «жаҳонгашта» деб айтган ва ёзган эди:

«Зоҳиджоннинг меҳмонхонасида бир ёрлик сақланади. Уни Зоҳиджонга денгизлар худоси — Нептун ўз қўли билан топширган. Ҳар гал шоирнинг уйига борганимда бу ёрликка узоқ-узоқ тикилиб қоламан. Ер куррасини йқкига — Шимол ва Жануб ярим шарларига ажратиб турган экватор чизигидан хатлаб ўтгани учун Зоҳиджон бу ёрликка сазовор бўлган эди.

Шу ёрлик баҳона бўлади-ю, Зоҳиджоннинг юрган йўллари кўз олдидан ўтаверди. Иккинчи жаҳон урушининг энг даҳшатли пайтлари. Ленинград қуршови, бомбаларнинг портлаши, қулаётган ҳашаматли бинолар, самолётларнинг ваҳимали ўқиришлари...

Девордаги ёрликка қараб ҳамон ўй ўйлайман: Африканинг тангадек соя билмас жазирамалари, Ҳиндистон чангалзорлари, Миср эҳромлари, Помпей харобалари, Булгория боғлари, Садди чин деб аталмиш Хитой деворлари, сершовкин Афғон бозорлари, тикилиб Стамбул порти-ю, Аё София жомеи... Қизил денгиз, Япон денгизи, Ҳинд океани...».

Ҳа, Саид Аҳмад жуда тўғри ёзади. Унинг айтганидай, Зоҳиджон бир оёқлаб кезган қитъаларга кўп машҳур сайёҳларнинг қадами етмаган. Зоҳиджон сузган океанларда кўп чапдаст матрослар сузмаган.

Шонли Ленинград, сен менинг шахрим,
Фарзандлик меҳримни этаман изҳор,
Сен учун фашистга ёғдирдим қаҳрим,
Жангларда синалган садоқатим бор, —

дейди у урушдан сўнг, Ленинград шахрини зиёрат қилгани борган чоғида.

Олов ёниб, ямлайди ўтин,
Декча тинмай бикирлар, тошар,
Гоҳ судралар эринчоқ тутун,
Гоҳ чарх уриб қайгадир шошар,
Ғарам-ғарам пичанни титар,
Сайхонликда дайдиған шамол.
Эрта тушган совуқ жунжитар,
Ел тортқилар чайладан похол.
Ленин ёзар ўтириб танҳо,
Кўз олдига янги бир жаҳон.
Қош чимириб ўйланар гоҳо,
Садо берар янги бир замон, —

мисраларини чизади Разливдаги Ленин шаган чайлани зиёрат қилар экан, уни тирикдай тасаввур қилиб.

Жилоланиб кўпир, тўлқин ур,
Пишқаравер, лажувард Байкал,
Завқли қалбга қон бўлиб югур,
Дилда шеърим топмоқда сайқал, —

дея ўз завқларини шеърга солади, Байкал кўли бўйларида сайр қиларкан.

Бобур ҳам кўрмаган ажиб дастурхон
Тузадик ҳинд, ўзбек, тожик, рус иноқ,
Андижон қовуни, Самарқанддан нон,
Ҳиндуча ноз-неъмат шод этди димоқ,
Бу оқшом Бобур ҳам бўлганди кўноқ, —

дейди Ҳиндистон сафарида бўлган кунларини назмга тизиб у.

Зоҳиджоннинг «У ҳар ерда кутиб олади», «Даря», «Оқ кечалар, опоқ кечалар», «Аграда», «Тож-маҳал», «Ҳиндистон қаршилар», «Шафқатим йўқ» ва бошқа жуда кўп шеърлари шоирнинг тинимсиз қилган сафарлари самараси сифатида дунёга келган.

Зоҳиджон она-Ватанни, меҳнатсевар халқини жону дилдан севади.

Дўстларсиз татимас нону насибам,
Шундадир қудратим, қадру қимматим.

Дастурхон тузайман юрт неъматин ҳам
Оламга аёнди-олиҳимматин.
Шаҳримда шу куннинг файзи шукуҳи,
Эртанги айёмнинг маҳобати бор,
Шундандир авжталаб кўшигим руҳи,
Пурҳикмат юртимнинг муҳаббати бор, —

дейиши ҳам шундандир.

Зоҳиджон ўз ўқувчиси дилидаги сўзларни топиб айтишга, унинг нозик туйғуларини торини авж пардаларда товлантириб чертишга уста. У ўз шеърларида ўқувчисини ўйлантирадиган, агроф-теваракка тийрак кўз билан қаратадиган, хушёр ва мулоқазали бўлишга чақирадиган, инсон шон-шукратини улуғлашга даъват этадиган фалсафий теран фикрларни, ижтимоий-гарбийвий муҳим масалаларни майдонга ташлайди.

Зоҳиджоннинг тили ширали, образларга бой. У ҳар гал ўз мақсадини оригинал мисралар ва образли ифодаларда очишга ҳаракат қилади, ихчам сатрларда реалистик картиналар чизади:

Кўк узра кенг товланиб аста,
Юлдузларни артар мисли ёш,
Тоғдан солиб тиг даста-даста,
Заргар қуёш кўтарди бош.
Ризқ яратиб она-тупроқда
Нақшлайди нурдан жилвалар,
Ногоҳ солиб, шаҳар-қишлоқда
Йўғалатар дарё, жилғалар.
Ҳордиқ нима, билмай кун бўйи
Кириб борар ўфққа чарчок.
Хизматини ўтаган кўйи,
Тикар ғарбга қип-қизил байроқ.

«Лавҳа» деб номланган бу шеър билан танишар экансиз, кўз ўнгингизда беихтиёр жонли ва жуда ёрқин манзара намоён бўлади. Шоир улуғлик ва камтарлик тўғрисида айтмоқчи бўлган катта фикрни ана шундай лутф ва назокат билан табиат картинаси — реал манзара орқали беради. Заҳматкаш инсон, оламни ўз меҳнати, ақл-заковати билан безаб, нозу неъматларга тўлдирётган саҳий деҳқон образини ана шу тарзда улуғлайди. Шеърини санъатнинг асл муддаоси ҳам аслида худди шу эмасми?..

Зоҳиджон ижодида лирика билан сатира ёнма-ён, шу маънода унинг ҳажвчилик санъатини ҳам алоҳида қониқиш билан тилга олиш керак. «Муштум кутубхонаси» сериясида босилиб чиққан «Хандалар», «Куйган куёв», «Макрига учманг» тўпламларига назар ташлаган ҳар бир китобхон унинг бу соҳада ҳам забардаст қалам соҳиб эканига ҳеч бир шубҳа қилмайди. Узбекистон халқ шоири Уйғун Зоҳиджоннинг

китобларидан бирига ёзган сўзбошисида унинг ҳажвчилик санъатига юксак баҳо бериб, «Ханда» лақабини маъқуллаб шундай деган эди:

«Дўстлари ҳазиллашиб, шоир Зоҳиджон Обидовни шундай атайдилар. Аммо, менимча, бу гапнинг ҳеч ҳазили йўқ. Бу лақаб Зоҳиджонга жуда ҳам ёпишиб тушган. Дарҳақиқат, Зоҳиджон жуда ҳам қувноқ, серзавқ, серқаҳқаҳа одам. Қайси тўйда, қайси йиғилишда, қайси учрашувда бўлмасин шоирнинг хандаси, қаҳқаҳаси ўтирганларга ҳузур ва завқ бағишлайди. Мажлисга кўтаринки руҳ, шодлик олиб киради. Унинг ҳажвиялари яхшиларни кулдириб, ёмонларни йиғлатади. Шоир Улуғ Ватан уруши йилларида кўлга киритган мерганлик маҳоратини ҳам усталик билан қўллайди. Унинг ҳажвиялари нишонга аниқ тегади...»

Яна бир забардаст адабимиз Иброҳим Раҳим ўзининг «Шоирнинг хандаси» мақоласида бу фикрни тасдиқлаб ёзади:

«Одам боласи борки, онадан йиғлаб туғилади. Зоҳиджон Обидов эса кулиб туғилган бўлса керак...»

Бу сўзларнинг қўплари бундан ўн йил илгари унинг эллик ёшга тўлган қувончли кунларида айтилган эди. Мана, ўшандан бери шоир умрига яна ўн йил кўшилди, тажрибаси ортди. Маҳорат чўкқиларининг янги погоналарига кўтарилди, ижодий биографияси хилма-хил асарлар билан бойиди. Шоир янги-янги жанрларда ўз қалам кучини синаб кўрди. Сон-саноксиз лирик асарлар билан бирга талайгина эпик асарлар, балладалар, достонлар ёзди. Ҳажвия бобида айниқса кенг танилди, жуда кўп масаллар, эпиграммалар, саёҳатномалар, ҳазиллар муаллифи бўлди. Ўз номи ёнига «Зоҳиджон ханда», «Мирза табассум» тахаллуслари қўшилди. Эл суйган, устозлар назарига тушган, олқишига сазовор бўлган сўз санъаткорига — назаркарда шоирга айланди. Энди унинг ўзи устоз, республикамизнинг барча шаҳар ва қишлоқларида сон-саноксиз шогирдлари бор. Улар билан учрашиб, хат олишиб туради. Маҳорат сирлари билан ўртоқлашиб, уларга қимматли маслаҳатлар бериб, ҳуррам этади. Унинг чеҳрасида доим табассум, худди асарларидаги каби. Виз, журналхонлар номидан, шоирнинг олтимш ёшга тўлган қутлуғ айёми билан чин юракдан табриклаймиз ва унга умрбоқийлик тилаймиз. Ўз мухлисларингизга ҳаминша қувонч ва шодлик улашиб юраверинг, деймиз.

Фатхиддин НАСРИДИНОВ,
филология фанлари кандидати, доцент

Нурли йўлдан

Зокир Қуртнезиров 50 ёшда

Ҳаётда ҳар ким ҳар хил йўлни танлайди; бировлар у, бошқалар бу касбнинг эгаси бўлиб умр кечирадилар.

Уша кўпчилик орасидан ажралиб чиқиб, фақат қалб даъватига кўра иш тутадиган, бу йўлда ҳар қандай машаққатдан қайтмай кўзлаган сирли олами сари дадил бораверадиган бир тоифа инсонлар бор. Уларни тоифа дейиш ҳам ўринли бўлмас, балки гўзаллик соҳиблари ёки инсон қалбига чироқ ёқувчилар сингари номлар билан аташ керакдир. Чунки шоирлик, ижодкорлик йўлини танладими, у шахсий манфаатдан, роҳат-фароғатдан воз кечган саналади. Аввало ўзига, қолаверса, ўқувчисига манзур бўлган асар яратган кездагина у бир оз ором олади, қалби сал вақт таскин топиб, роҳат-фароғат оламига бир рав кириб чиқади.

Зокир Қуртнезиров болалик ва ўсмирлик чоғларидан шеър ёзиш «дарди» да ёнсада, бу сирли даргоҳга кириб бориши осон бўлмади. Ўзбекистонимизнинг гултожи — Фарғона водийси ижодга ташна Зокирнинг қалбига чексиз завқ ва илҳом солар, у сермашаққат ёшлик ва ўсмирлик йилларини Наманган областининг Янгиқўрғон районида ўтказар экан, тиним билмай шеър машқ қиларди. Ҳа, Зокирнинг толеи кулиб боққан, гўзал Фарғона унинг қалбига олам-олам ҳавас, ҳайрат ва муҳаббат уйротганди.

Гули сунбул, суви шакар, кўшли, нурли Фарғона,

Сен олтин водийсан ҳар бир тошинг гавҳар ва дурдона...
Ўзи яшаётган водий ҳақида шу каби куй-қўшиқларни эшитганда илҳоми жўш уриб кетган

ижодкор қалбдан тинимсиз шеър оқиб чиқарди. Тўғри, Зокир Қуртнезировнинг ўша вақтда битган барча шеърлари жозибали, юксак савияда эди, деб бўлмасди. Ҳар қалай, ҳис-ҳаяжон, истезод билан ёзилганлари учраб турарди шеърлари орасида. Шунинг ўзи қатта гап эди. Ҳа, илҳом ва истезод насиб этган қалб оддий қалб эмас. Бунинг натижаси ўлароқ, «Ўрдагим» шеъри «Ленин учқуни» газетасида босилганда Зокир 9-синфда ўқирди. Шундан буён Қуртнезиров ижодда поғонамапоғона кўтарилиб, бу йўлда йўлиққан барча машаққатларни еңгиб келяпти.

У буюк мақсад сари яқин ва осон йўлни танламади. Ҳаёт, гўё синовдан ўтказган каби, турли соҳа, турли ишларда анча вақт «адаштириб» юрди: йўлни пионервожатийликдан бошлади, Намангандаги ўқитувчилик институтининг физика-математика факультетини битиргач, ўрта мактабларда дарс берди. Бари бир у сеҳрли олам — бадий ижоднинг ичкарисига тиним билмай кириб борар, юксак гўшадан ўзининг муносиб ўрнини эгаллаш орзусида ёнади. Бу орзу Зокир Қуртнезировни Янгийўл район газетасига олиб келди. Мақсад сари яқинлашган сайин

чуқур билим албатта кераклигини сеза борган шеър шайдоси ишдан ажралмаган ҳолда Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини ҳам битириб олди. Ана энди, ижод учун кенг йўл очилган эди. Унинг шеърлари, очерк ва корреспонденциялари област, республика матбуотида, альманах ва тўпламларда узлуксиз кўриниб турди. «Янгийўл» газетасида адабий ходим, бўлим мудир, Чиноз районидаги «Ленин байроғи» газетасида редактор, «Тошкент ҳақиқати» газетасида адабий ходим ва яна «Янгийўл» газетасида редактор муовини, редакторлик вазифаларида ишлар экан, Зокир Қуртнезиров ўқувчиларига манзур бўлган шеърларини тўплам қилиш ҳаракатида ҳам бўлди. Ниҳоят, 1969 йил унинг «Ниҳоллар» деб аталган дастлабки шеърлар тўплами босилиб чиқди. Бу шоирга қанот бағишлади. Зокир Қуртнезиров ижодда янада баландроқ парвоз қила бошлади. Шундан сўнг унинг «Сизга бағишлайман», «Сен кулганда» шеърий тўпламлари чоп этилди.

Зокир Қуртнезиров нафақат шоир, у моҳир публицист, таржимон сифатида ҳам қалам тебратмоқда. Китобхоналар қўлига тегиш арафасида турган «Табасум» тўпламига шоирнинг очерк ва лавҳалари, қайдлари киритилган. Айни пайтда Зокир Қуртнезиров Ўзбекистон Езувчилар союзининг органи бўлмиш «Йилдиз» («Юлдуз») журнали бош редакторининг муовини вазифасида ишлаб, ҳамон қалб даъвати билан ижод қилиб келяпти. Шоир ижодда ҳам, имконда ҳам балоғат палласига қадам қўйди, эллик ёшга тўлди. Бугунги қутлуг айёмида кўп сонли ўқувчиларимиз номидан Зокир Қуртнезировни чин дилдан муборакбод этамиз.

Бизнинг календарь

Муҳаммад АЛИ

МАҲТУМҚУЛИ — УЛУҒ ТУРКМАН ШОИРИ

(Шоир таваллудининг 250 йиллигига)

Одатда, халқ ўзининг оташин шоири, ўгли фарзандидан асрлар давомида ғурурланиб юради. Шу ҳақдаги гаплар авлоддан-авлодга ўтади. Ҳаққоният бора-бора афсонавий тавсифлар билан безатилади, шоирнинг тим-соли ҳатто илоҳийлаштирилиш даражасига етади. Буларнинг ҳаммаси фақат эзгуниятлар баридан тутиб қилинган ҳаракатлардир; яъни халқ ўзининг улуг фарзандига шукрона келтирмоқда, булар ўша шукроналик белгиси холос. Ҳар бир халқ адабиётида ҳам шундоқ шоирлар бор. Насимий, Машраб, Бёрнс, Абай, Тўқтоғул... Туркман халқининг ардоқли ўғли, донишманд шоир, мутафаккир Маҳтумқули — Фироғий ҳам умри ана, шундай афсоналар даражасига кўтарилган даҳолардан бири. Унинг ҳаёти ҳам бамисоли аччиқ ва ғурбатли эртадек кечди. Маҳтумқули шоир Давлатманд-Озодий оиласида туғилди. Туғилган вақти тахминан 1733 йил деб қабул қилинган. Умуман, шоирнинг таржимаи ҳоли ҳақида маълумотлар жуда кам сақланган. Маълумотларнинг бори ҳам, юқорида айтганимиздек, афсоналарга ўралган. Шу ваздан, бу борада, шоирнинг шеърлари жуда катта вазифани бажаради. Шоирнинг ҳаёти унинг шеърларида! Шоир умри унинг асарларига сочилган!

Маҳтумқулининг болалиги ҳозирги Туркменистоннинг Қорақалъа райони территориясидаги тоғли манзаравор қишлоқлардан бирида ўтади. У пода боқади, тоғларга чиқади, дала кезади. Турли майса-ғиёҳлар, ёввойи мевалар бўлажак шоирнинг тийрак зеҳнини ўзига тортади. У илк шеърларини худди шу ерларда, она-табиат қўйнида тўқиган, дейдилар. Албатта, бу шеърлар тақлид мевалари эди, уларда отаси Озодийнинг таъсири яққол сезиларди ва бу нарса табиий эди ҳам.

Маҳтумқулининг отаси — Давлатманд-Озодий зукко таъбли шоир бўлиб, ўғлини билимли қилиб ўстириш чораларини қидиради. У илмнинг қадрини биларди, лекин бунга эришмоқ жуда мушкул эди. Ўғли овулдаги мактабда саводини чиқаради, бироқ ҳақиқий илми отасидан олади. Озодийнинг шинамгина кутубхонаси бор эди. Бу кутубхонада Алишер Навоий, Низомий, Фирдавсий, Саъдий каби шоирларнинг девонлари, Ал-Хоразмий, Форобий, Веруний, Ибн Сино каби алломаларнинг рисоалари мавжуд эди. Тадқиқотчиларнинг хабар бе-

ришларича, бу кутубхонада фалсафа ва тиббиёт, риёзиёт ва илми нужумга оид китоблар ҳам анчагина бўлган. Шоир ана шу китобларни мутолаа қилади, ҳаёт сирларини ўрганади. Сўнгра у Хивадаги Шерғози-хон мадрасасида, Бухоро ва Андижон мадрасаларида таҳсил олади.

Маҳтумқулининг Менгли исмли бир гўзал қизга ошиқ бўлгани ҳақида халқ орасида афсоналар юради. Шу аснода Алишер Навоийнинг Гулига, Дантенинг Беатричегга, Адам Мицкевичнинг Марилага, Абайнинг Тугжонга бўлган муҳаббатлари, ривоятларни безаган севги дostonлари ёдимизга тушади. Ох, ширин муҳаббат, ох, аччиқ тақдир!.. Маҳтумқулининг Менглига муҳаббати ҳам ғурбатли хотира бўлиб қолди, холос.

Яна афсоналарга қулоқ соламыз. Йиллар ўтиб шоир уйланади, икки ўғил кўради. Бироқ бешафқат тақдир икки норасида гўдакни шоир бағридан юлиб олиб кетади. Шоирдан зурриёт қолмайди. Жанжалу низо-лар, ўзаро урушлар нағижасида унинг икки укаси ҳам ҳалок бўлади...

Маҳтумқули ижодининг тадқиқотчилари шоир назмида учраб турадиган тушқунлик руҳидаги айрим шеърларни, умуман, шундоқ кайфиятни, ҳақли равишда, юқоридаги мусибатлар, чархи кажрафторнинг шеваси, замонанинг зайлига боғлайдилар. Лекин шоирнинг улуглиги шундаки, Маҳтумқули ўзининг шахсий ҳаёти қобигини ёриб чиқиб

кетади, унинг бир қарашдаги тушқун руҳи халқнинг тақдирига ачинашдан келиб чиқади. Бу эса охир-оқибатда тушқунлик деб саналмайди, бадки фидойилик ва қаҳрамонликнинг юксак намунасидир.

Маҳтумқули яшаган даврда ёзма адабиёт етарли ривожланмаган эди. Туркман овуллари Қизилқум ичра сочилиб ётарди, китоб эса анқонинг уруғидек кам эди. Ана шундай бир даврда дунёга келган шоир ўқувчилар билан, халқ билан дийдорлашининг осон ва қулай йўлини топди: у халқ қўшиқлари усулида содда, тушунарли қилиб ёза бошлади. Қўшиқ услубида ёзилган шеърлар эса тезликда бахшилар томонидан айтыларди, шу йўсинда овулдан овулга ўтарди ва дарров халқ кўнглига ўрнаша қоларди. Шеърларидан битилган қўшиқлар халқ дилига ўрнаша, шоир учун бундан ортиқ бахт борми?!

Маҳтумқули ижодининг мундарижаси жуда ҳам бой. У ҳаққоний халқ шоири ва мутафаккири эди. Бундай улғу шоирлар ўз ижодида Ватан мавзусини, ватанпарварлик мотивларини биринчи ўринга қўядилар. Шоир ўзининг жуда кўп шеърларида туркман қабилаларини бирлашишга ундайди, Ватанни қадрлашга, уни обод қилишга чақиради.

«Эй, аҳли туркман! — деб ҳайқиради шоир бир шеърда. — Агар биз бир бўлсак, бизга Џил билан Қулзум дош бера оладими?! Эй така, эй ёвмит, эй гўклан, эй ёзир, — барча-барчангиз бирлашинг, бир оила бўлинг!»

Ўзбек классик шоири Турдининг машҳур шеърини эсланг: унда ҳам худди шундай руҳ ҳоким эди. У ҳам «тўқсон икки ўзбек» уруғини бирлашишга қаҳирган эди. Бу граждандликнинг асл кўринишларидан биридир. Бошқа бир буюк шоир Н. А. Некрасов кейинроқ:

Майли, шоир бўлмасанг бўлма,

Гражданин бўлмоқни фарз бил! —
деб ёганида худди ана шундай ватанпарварликни назарда тутган эди.

Туркманнинг

Жайхун ила баҳри Хазар ораси,
Чўл устидан эсар ели туркманнинг.
Гул ғунчаси, қора кўзим қораси,
Қора тоғдан келар сели туркманнинг.

У ҳақ дейди, унинг бор ҳимояси,
Чирпанади чўлларда нор туяси,
Гуллар очар рангин қиру қияси,
Ғарқ бўлмиш райҳона чўли туркманнинг.

Ол-яшил безаниб чиқар париси,
Гуркураб барқ урар анбарин иси,
Оқсоқол, бек — юртга эга бариси,
Шаҳарлар қуради эли туркманнинг.

У марддир, мард ўтган асли аждодлар,
Қардошдир Гўрўғли сингари зотлар,
Тирик ола билмас қўса сайёдлар,
Йўлбарсдай ёвқурдир ўғли туркманнинг.

Кўнгиллар, юраклар бир бўлабошлар,
Лашкар йиғса — эрир тупроқлар, тошлар,

Маҳтумқули ижодида халқ анъаналаридан келиб чиқиб ёзилган ахлоқий-насихатомуз шеърлар, табиат манзараларини ифодалаган, севги сирларига бағишланган асарлар ҳам кўплаб учрайди. Феодал бир шароитда ёруғ орзулар амалга ошмас эди, бунга шоирнинг кўзи етарди. Лекин у келажакка ишонди. У ўзининг каломи, қаламининг сеҳри билан халқ ҳаёти фониди адабиётнинг қадрини юксакларга кўтара олди! Халқ тилидаги сўзларни дадиллик билан адабиётга олиб кирди, янги иборалар, маталлар яратди. Унинг шеърлари халқнинг ҳаётига, онги-шуурига сингиб кетди, мана бугун улар фақат туркман халқи ичидидагина эмас, балки ўзбек халқи ўртасида ҳам ҳофизлар томонидан меҳр билан куйланиб келади.

Маҳтумқули 1793 йилда вафот этди. Унинг қабри ўзи севиб куйлаган Сўнгги-Доғ ва Атрек дарёси ораллиғида, отаси Давлатман-Озодий қабри ёнидадир.

Академик В. В. Бартольд Маҳтумқулини, тугма истеъдод соҳиби, деб атаган эди. Урта Осиё тўғрисида ўтган асрда китоб ёзган венгер сайёҳи Г. Вамбери, Маҳтумқули ижоди ҳақида тўхталиб, унинг қўшиқларини эшитмоқ ҳар бир туркман кишининг қалбига қувватдир, деб ёзганди. Туркман классик шоири Каминанинг ушбу сўзлари бугунги кунда ҳам жуда машҳурдир: «Маҳтумқули, — деган эди у, — шеърят пайкалидаги ҳосилини йиғиб-териб олди. — Бизларга эса унда-бунда тўкилган битта-яримга бошоқ қолди холос...» Бу жуда ҳам юксак баҳо дир.

Маҳтумқули ёшлиғида тирикчиликни тебратиш ниятида заргарлик касбини эгаллаган эди, у зар қадрини жуда яхши биларди, бу касбга катта умидлар ҳам боғлагани сир эмас. Бироқ тақдир тақозоси ўзгача эди — у сўз заргари бўлиб етишди. У зардан эмас, балки сўздан шундай дурри поклар ясадики, улар жаҳон адабиёти тарихида бебадал ва бебаҳо дир.

Маҳтумқули

Битта дастурхонда тортилса ошлар,
Иқболдан ёришар дили туркманнинг.

Кўнгил ҳаволанар отга чиққанда,
Тоғлар лаълдай ёнар қия боққанда,
Бол келтирар жўшиб дарё оққанда,
Банд тутдирмас ёмғир, сели туркманнинг.

Ғофил қолмас, саваш куни хор бўлмас,
Қарғишу ҳазарга гирифторм бўлмас,
Булбулдан айрилиб сарғаймас, сўлмас
Доим анбар сочар гули туркманнинг.

Улуғлар қон-қардош, ҳам дўстдир бари,
Иқболлар терс келмас ҳақ нури ёри,
Мардлар отга минса майдонлар сари,
Ев устига тушар йўли туркманнинг.

Сархуш бўлиб чиқар, дили доғланмас,
Тошларни синдирад, йўли боғланмас,
Шоир бўлиб айтар, бекор мақтанмас:
Маҳтумқули — сўзлар тили туркманнинг!

Муҳаммад А. Ли таржимаси

«БИЗ БАРЧАМИЗ УНДАН ТАЪЛИМ ОЛГАНМИЗ»

(Валерий Брюсов туғилган кунга 110 йил
тўлди)

XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида Владимир Маяковский, Александр Блок, Сергей Есенин сингари даҳолар билан бир қаторда туриб қалам тебратган, фавқуллодда кенг ва ҳар тарафлама билим, серқирра ижод соҳиби, «соф санъат» оқими намоянасидан пролетар шоири, илмий шеърят асосчиси даражасига қадар мураккаб йўлни босиб ўтган, жаҳон маданияти ютуқларидан беҳад баҳраманд бўлган ҳолда, гоҳий ва бадий камолот сари юксалган шоир Валерий Яковлевич Брюсов (1873—1924) асарлари давр муаммолари, орзу-ўйлари ва интилишларини ўзида теран акс эттирганлиги билан ҳамisha хурмат-эҳтиромга, меҳр-муҳаббатга сазовор.

У фирибгарлик ва қабихлик ҳукм сурган, бойлик ва зўравонликка асосланган эски замонда униб-ўсди. Навқиронлик чоғларида чиркин тузумга қарши ишчилар синфининг оммавий чиқишлари буржуа жамияти асосини емираётганлигининг гувоҳи бўлди. А. В. Луначарский таъбири билан айтганда, «Инқилоб чорловини эшитди... Қаро кунлар ичра аҳён-аҳёнда чақнаб турган ёруғликни кўра олди». Кейинчалик, 20-йилларда, дунёқараши шаклланиб, ижодий камолотга етган бир паллада шоир ўша давр ҳақида куйидаги сатрларни ёзди:

Бўғиқ замонада вояга етдим,
Бор дунё гунгу қар, бедор, сарсари.
Яшамоқ ҳар кимга оғир юк эди,
Қулоққа ёқмасди шеър деганлари.
Ва лекин садолар келдилар босиқ:
Қалдиروқнинг мавҳум қалдирашлари.
Темир туёқларнинг товши, минг йиллик
Музларнинг синиши — шалдирашлари.
Ва ният айладим: янги дунёни
Кўрмоқ менга бир кун бўлсайди насиб,
Баҳорий бўрону теша кўюнни
Кузатсайдим, ичга тушиб нафасим...

Шоир мамлакатда юз бераётган оламшумул воқеаларга бевосита аралашар экан, замондошларининг, меҳнат кишиларининг фожиали тақдиридан қайғурди, бутун Россия ёд билган «Ғишт терувчи» сингари ўлмас асарларини яратди.

90-йилларнинг иккинчи ярмиданоқ шеърларига жонли образлар кириб кела бошла-

ган Брюсов реал ҳаёт кенгликларини, турмушнинг ва тарихнинг мураккаб масалаларини қаламга ола бошлади. Ўтмиш асрлар қаърида теран из қолдирган саркардалар, афсона ва ривоятлар қаҳрамонлари образларини гавдалантирди, улар ҳаётидаги ибратли жиҳатларни тараннум этди.

Улуғ Октябрь социалистик инқилобини жаҳон афкор оммаси билан биргаликда мамнуният билан қарши олди, унинг оламшумул тарихий аҳамияти ҳақида биринчилардан бўлиб фикр юритди.

Брюсов қомусий билим эгаси сифатида ном қозонган шоирлардан. У романлар, қиссалар муаллифи, таржимон, адабиёт тарихи билимдони, мунаққид, журналист, педагог, адабий ҳаёт ташкилотчиси... Максим Горький уни «Русияда энг маданиятли адиб» деб атаганлиги шундан. Шоирнинг замондошлари адабиётда юз бераётган воқеалар ҳақидаги унинг фикрлари билан ҳамisha қисоблашганлар. Хонадонидан маслаҳат сўраб келувчи ижодкорлар ва олимларнинг оёғи узилмаган. Шеърлий шаклларнинг ранг-баранг турларидан фойдаланиб, рус адабиёти ҳазинасини жаҳон адабиёти оханглари билан бойитган шоир Брюсов газал жанрида ҳам асарлар яратган.

1900-йилларнинг аввалидан бошлаб Валерий Брюсов бир неча ёш авлод эътиборини ўзига тортди. Бу ҳақда Сергей Есенин бундай деган эди: «Биз барчамиз ундан таълим олганмиз».

Ундан шеърлий санъатни, маҳоратни, ижодга жиддий муносабатни ўргандилар.

Брюсов ижоди бугунги кун шоирлари, санъаткорлари, маданият арбоблари учун шу жиҳатдан ҳам ибратли.

Куйида шоир шеърларидан намуналар ўқийсиз.

Сўроқлар

Тўртинчи Октябрь

Қузгундан сўрайман саҳролар аро:
— Нега хомушсан, эй, машқинг бунча паст?
«Даврим ўтди менинг. Йўқ қиргин-барот,
Мурдалар ҳар қайда қалашиб ётмас!»

Тумшуғи осилган маъюс, паришон
Бўридан сўрайман: — Сўйла, нима гап?
«Завод ишга тушди, қолдим бемакон,
Тоғ-ла қувди мени кўнғироқ янграб!»

Шамолдан сўрайман: — Чирқиллаб нечун,
Афтода кезурсан бунда — хилватда?
«Шаҳарларга энди ўт қўймоқ учун
Нотинч замонлар йўқ бу мамлакатда!»

Аёздан сўрайман: — Кампир — жодугар,
Сенга нима бўлди, қоматинг букик?
«Ёмон бўлди, битди харобазорлар,
Ҳар ким қарши олар илкида ўт-чўғ!»

Ҳей! Фабрик гудоги! Ҳей! Ҳуштак чалиб,
Уфқларга чорлаб учар поездлар.
Алвон туғлардан бир белбоғ ясалиб,
Русга боғлатилди хуррам бу кезлар.

На ваҳшат ўкирик, на гуррос, ғулу...
Учдилар бешинчи йил ҳидин туйиб.
Одамлар! Одамлар! Бошланиши бу,
Будир Октябрнинг тўртинчи тўйи!

Урушу низодан, изтироблардан
Омон қолдик ишда тоблаш-чун танни.
Фаслларга бефарқ, эритамиз шан —
Янги ҳаёт учун янги рудани.

Меҳнат қилган кўрар роҳатини ҳам,
Йўлимиз олғадир, донғил ва чексиз.
Бу — чорлов асрлар қўйнида мубҳам,
Бу — бизнинг ҳуқуқ, бу — қисматдир шаксиз!

1921.

VI—VII асрлар лирикла-
ри оҳангларида

I.

Емғир! Сени дуо қиламан!
Севгимни шалаббо этдинг:
Ҳўл уст-бош остидан ёрнинг
Гулдай дўркун қомати балқиди!

Қип-яланғоч эдинг сен гўё,
Кўкракларинг титрарди дир-дир!
Ким иситди ўниб уларни
Найкамалак чиққан соатда?

2.

Тоғ ошиб ой ботгани қачон,
Шафақ ёниб битгани қачон,

Қушлар тинчиб, ётгани қачон,
Мен-чи, ишқ, боқ хануз йиғлайман!

3.

Кўксингнинг ларзали ва оппоқ денгизда
Юрагинг баайни хушбўй гули нилуфар!

4.

— Мени ташлаб кетди, йиғламаяпман,
Кўряпсанми: кулаяпман мен.
— Сенинг кулгинг — ёниб кул бўлган
Қишлоқ узра отган аянчли бир тонг.

5.

Дарё узра чирмовиқлар ёзилиб,
Кўприк қурмиш ажойиб ва мустақкам.
Шу кўприкка думлари-ла осилиб
Қувнашни хуш кўрар маймунлар бирам.

Ер кўнгли ва бағрим аро ёзилиб,
Муҳаббат бир кўприк қурди мустақкам.
Умидларга думлари-ла осилиб,
Қувнашни ёқтирар ёвуз кучлар ҳам.

6.

Ҳимолайга чикмадим сира,
Ахтармадим уммондан гавҳар,
Айламадим Тсейлонга сафар:
Юксакликни, Теранликни ва
Йироқликни ишқдан топдим мен!

1913

Келажак

Келажак!
У бир қисса эрур гўзал ва тенгсия!
Китоб — ўқиш менга қилмагай nasib!
Диёр — туманлар-ла қопланган, сўнгсиз
Ва энди қурила бошланган қаср!

1922

Шукур ҚУРБОНОВ таржимаси

Танқид ва адабиётшунослик

Матёқуб Қўшжонов

ОНАЖОНИМ ШЕЪРИЯТ

Онажоним шеърият...

Абдулла Орипов шеъриятга нисбатан бу сўзларни такрор-такрор айтишга ҳақли. Хўш, бу шоир ким ўзи?

Катта анжуманларда, адабий йиғилишларда жуссаси ихчам, янғроқ овозга эга шоирни кўриб, эшитиб юрамиз. Бу — Абдулла Орипов. Ёшлар унинг номини тилга олганда ҳурмат билан шунчаки «Абдулла ака» дейишади. Катталар уни одатда ўзлари қаторида кўриб, Абдулла Орипов деб атайдилар.

Ўзбек китобхони, республикамиздаги, ҳатто ундан ташқаридаги адабиёт мухлислари Абдулла Орипов номига ўрганиб қолишган. Ўзаро суҳбатларда адабиёт ҳақида сўз очилиб қолгудек бўлса, унинг номи фахр билан тилга олинади. Ҳар ким унинг ижодидан ўзига ёққан шеърни эслайди, ҳатто шоирнинг ижодига хос фикр-мулоҳазаларни изҳор қилишга уринади. Абдулла Орипов номи билан газета ва журналларда эълон қилинган янги шеърлар анча вақтлар оғиздан тушмайди. Ҳатто Абдулла Ориповнинг кўпгина шеърларини шеърхонлар ёд айтадилар. Баъзи шеърларига бастакорлар куй бағишляшади. Ҳофизлар алоҳида ҳис ва ҳаяжон билан ашула қилиб куйлайдилар. Бундай эътибор қозониш шоир учун жуда катта баҳт, албатта.

2

Истеъдодлар доим халқ назарида бўлишади. Ҳатто у ким, қаерда туғилган, ўзини қандай тутайди, кимлардан узоқ, кимларга яқин эканлигига эътибор беришади. Ойласи ким, у ўқиган, ўсган муҳит қандай, бу билан ҳам қизиқишади.

Ориповлар оиласи — оддий меҳнаткаш деҳқон оилаларидан бири. Аммо оила бошлиғи — Орип ака кўпни кўрган, ҳаётнинг бой тажрибасига, ҳамқишлоқлари ичида катта обрўга эга бўлган бир камтарин инсон. Бунинг устига, назаримда, Орип ака ўзига хос интеллектуал шахс. У ҳатто анча донишманд, илм-урфон қадрини биладиган маърифатчи. Шу сабабдан бўлса керак, унинг фарзандлари ҳар хил соҳадаги етук шахслар — бири ўқитувчидан чиққан катта хўжалик раҳбари, яна бири олий ўқув юртида дарс берадиган олим — профессор, учинчи бири етук тарихчи — файласуф. Оиланинг кичиғи Абдуллага эса шеър битиш «касби» насиб қилибди.

Қарши шахрининг ғарб томонида, шаҳардан анчагина чеккада Некўз деб аталадиган оддийгина қишлоқ бор. Абдулла Орипов ўша қишлоқда туғилган. Тасаввур қилиш мумкин: у ёшлигида ўз тенгқурлари билан оёқяланг қишлоқнинг чанг-тўзон кўчаларида югуриб-елиб, она заминдан қувват олиб ўсган, улғайган. Оила меҳнаткаш бўлганидан, табиийки, шоир ёшлигидан меҳнатга ўрганади: ер чопайди, мол боқайди, хуллас тирикчилик нима эканини ўша қишлоқда англай бошлайди.

Некўзнинг шарқида унча баланд бўлмаган, кўпроқ йирик тепаликни эслатадиган эски тоғ ястаниб ётибди. Уни некўзликлар Кунгуртов деб атайдилар. Мабодо бирор сабаб билан Некўзга бориб қолсангиз, Абдулла Орипов сизни, албатта, Кунгуртовга олиб чиқади ва «Мен шу тоғда мол боққанман, қўй ҳайдаганман, қаттиқ шамол ва ёмғирлардан мана бу тоғ қавақларига беркинган пайтларим бўлган», деб алоҳида ҳаяжон ва меҳр билан бутун тоғни нигоҳидан ўтказайди.

Эҳтимол, ижодиди кейинчалик машҳур бўлган «Ватаним меним...» деган муқаддас тушунчалар Абдулла Орипов дилида ўша болалик чоғлари — Кунгуртовда қўй боқиб юрган кезлари туғилгандир.

Филология фанлари доктори, Ўзбекистон ССР Фанлар Академиясининг мухбир аъзоси Матёқуб Қўшжоновнинг ушбу мақоласи шоир Абдулла Ориповнинг ижод маҳорати сирларини тадқиқ этишга бағишланади. Ҳайлаимизки, бу маҳорат йўли ижод оламига кириб келаятган ёшлар учун сабоқ бўлади.

Редакция

Кунгуртов тепасидан Қарши кенгликларига хос чексиз уфқнинг қирралари сизни узоқ-узоқларга олиб кетади. Бу кенгликлар, албатта, ёш Абдулла ҳаёлини доим банд қилган. Унинг ижодига хос ҳаётий кенглик ўша Қарши уфқи кенгликларининг инъикоси эмасмикан, деган фикрлар ҳаёлингиздан ўтади.

Ҳа, ҳақиқат шундай эканки, шоир туғилган жой, у ер қандай бўлишидан қатъи назар, кўрганларда шоирона тасаввур туғдирар экан.

Уйлаб кўрсам, мен Абдулла Ориповнинг адабиётга кириб келган кунларидан бошлабқ унинг ижод томон қўйган қадамларини кузатиб келаётган эканман.

Эллигинчи йилларнинг охири, Тошкент Давлат университетининг филология факультети қошидаги адабиёт тўғрагида ёш йигитча Абдулла Ориповнинг шеър ўқигани ҳамон ёдимда. Уша вақтда ўқилган шеърлардан бири «Арча» деб аталган эди (Нимагадир, бу шеър Абдулланинг тўпламларига киритилмаган. Бунинг сабабини шоирнинг фақат ўзи билса керак). Мана ўша шеърнинг мазмуни:

Қояларнинг тўшидан олиб, тошйўнар уста тегирмонтош ясамоқчи. Нима бўлади-ю, қоядан ажратиб олаётган тош қулайди, пастга тушиб, ёш арчани босиб қолади. Арчанинг аҳволи ачинарли эди — унинг мажруҳ танаси тош тешигидан боқарди. Вақтлар ўтди. Тошйўнар устанинг йўли яна шу қоя томон тушди. У кўрди:

Ўнгирларда бўй чўзган буюк
Водийларга ажиб бир гултож,
Мана мен, деб турарди арча
Кўтарганча бошларида тош.

Абдулланинг ҳали студентлик чоғларида ёзган бу шеъри учун танланган воқеада бир оз сунъийлик сезилса ҳам, унда катта мажозий маъно бор: ҳаётга интилаётган буюк табиат, бошига ҳар қанча кулфат тушмасин, «енгаман, ўсаман, кўркам бўламан», дейди. Бу ёш шоир содиқ бўлган ҳаёт фалсафаси, табиат фалсафаси эди.

Кичик бир шеърга шу катта маънони сиғдириш учун ҳаётда олға боқадиган, олға боқиб узоқларни кўрадиган, энг муҳими, кузатилган воқеадан тўғри ва зарур маъно чиқара биладиган истеъдод бўлиши керак эди. Абдулла Орипов студентлик чоғларида-ноқ ўзини шундай истеъдод эгаси сифатида кўрсатганди.

«Арча»ку. муваффақиятли топилган митти сюжет асосида яратилган шеър. Бу хилдаги сюжет доим ҳам топила бермайди. Шоир ўз сози, ўз туйғуси билан истаган шаклда фикр айтабилиши керак. Абдулла Орипов шу йўлда узоқ изланди.

Гоҳо ҳаёл дарёсида жим
Утказаман туиларни бедор,
Ваъзан ғализ жумла устида
Соатлаб бош қотирганим бор.

Абдулланинг «Учқун» деб аталган шеърдан (1957) олинган бу мисралар ёш шоирнинг қай даражада шеърятга йўл излагани, йўл топила бермаган пайтларда қай даражада дард ва алам ўтида ёнганини ифодалайди.

Абдулла оддийгина сўзларни ҳам ойлаб ахтарганини тан олади. Ижод ҳақидаги суҳбатлардан бирида у шундай дейди: «Битта шеъримга, ўрни келиб қолганда, «безовта» сўзини олти ой ахтарганман. Тасодифан учраб қолган ўртоғим бирор муносабат билан мендан, «нега безовтасиз», деб сўраб қолди. Ушанда ўз-ўзимга «эврика» деб юборганман».

Абдулла Орипов учун энг катта мактаб ҳаёт бўлди. Меҳнат қайнаган қишлоқ ҳаёти таассуротлари, мактаб ва университетда ўқиш-ўрганиш, журналист сифатида ҳаётнинг ўнқир-чўнқирларини аста-секин англаб бориш, ижод дарди, бу хусусда эшитилган яхши-ёмон гап-сўзлар, баъзиларнинг хайрихоҳлиги, айримларнинг ҳасаду ҳақсизликлари...

Шоирнинг «Булоқ» (1963) шеъри бор. Мана у шеър:

Қутлуғ бир саҳарда кўз очди булоқ,
Йўл солди дарёлар сари адашиб.
Унга раҳм этмоқчи одамлар шу чок,
Тоғу тошлар аро яқин йўл очиб.
Одамлар, тегмангиз, майли, тошсин у,
Майлига, тоғни ҳам кўрсин йўлида.
Қўйинг, ўз йўлини ўзи очсин у,
Завқланоқсин у ҳам кураш сўнгида.

Бу ерда ижодкор Абдулланинг ҳаёт принципи акс этган. Ижодкорни ўстириб, вояга етказадиган махсус ижодхоналар йўқ. У ҳаётнинг ҳар хил шароитидан — иссиқ-совуғи, баланд-пастги, ўнқир-чўнқир, қинғир-қийшиқ жойларидан ўзига йўл топиб ўтади ва аста-секин ижодкор сифатида шаклланади.

Бу фикрни тасдиқлайдиган шундай бир воқеани эшитганман. Шоир бўлиб ном чиқара бошлаган пайтларида Абдулла бир гуруҳ ўртоқлари билан Қашқадарё областидаги районлардан бирига бориб қолади. Район раҳбарларидан бири адабиёт мухлиси экан. У Абдулланинг машҳур шеърларидан бирини ёддан ўқиб, меҳмонларни қарши олади. Суҳбат қизиб кетади. Уша раҳбар дафъатан Абдулла Ориповдан «устозингиз ким

бўлган» деб сўраб қолади. Шоир умрини қурувчилик ишига бағишлаган, ижодга, умуман адабиётга алоқаси бўлмаган бир кимсанинг номини айтади. Бундан район раҳбари ҳам, Абдулланнинг ҳамроҳлари ҳам ажабланишди. Бу қутилмаган жавоб эди-да. Маълум бўлишича, Абдулла Орипов ҳаваскор сифатида шеър машқ қилиб юрган пайтларида ўша қурувчига Москва, Кремль ҳақида ёзилган шеърларини ўқиб берган экан.

Сиртдан қараганда бу шеърлар савиясини паст деб бўлмайди. Чамамда, газета ва журналларда босилаётган мавсумий шеърлардан тузуқроқ.

Шеърларни диққат билан эшитган қурувчи шоирга қараб: «шеърларинг тузук, бироқ Москани, Кремлни ўзинг бориб кўрганмисан?», дейди таънасимон оҳангда. Абдулла Орипов бу воқеанинг аҳамиятини шундай талқин қилади: «Ушанда лол қолдим, ўзимдан-ўзим уялиб, ерга кириб кетай дедим. Москва ва Кремль ҳақида шеър ёзиш учун у муқаддас жойларни албатта бориб кўришим керак экан-да, деган фикр хаёлимдан ўтди. Энг муҳими, кўрганни, билганни, яхши англаб олганни ёзиш керак эканини мен ўшанда тушундим».

Абдулла Орипов ижоднинг бу талабини тушуниб «Альбомга» шеърини:

Қалбим буюрмаса, бирор сўзни ҳам
Езмасман ҳеч қайда, ҳеч вақт, ҳеч қачон... —

деган мисралар билан тугатади. Шеърда ўзининг қаламкаш дўстларига мурўжаат этиб: «миллионлар дардини тан олмасанг», «Ватаннинг ҳажрида ёниб-куймасанг», «Коммунизм йўлига ғов бўлганларга найзадай санчилмасанг» шеър ёзишнинг не ҳождати бор, деган фикрни айтади.

Назаримда, қурувчи инженернинг «таъна»си Абдулланнинг ҳаваскорликдан ширликка ўтиши учун сабаб бўлган. «Агар, — деб бу ҳақдаги фикрини яқунлаганди Абдулла Орипов, — ўша инженернинг беозор таънаси бўлмаганда эди, мен балки ҳаётни ўрганиш, шеър ёзишга бунчалик қунт қилмаган бўлармидим. Шу сабабдан шеърнинг қандайлигини унчалик фарқига бора олмайдиган қурувчи инженерни ўзимга устозликка лойиқ кўрдим».

Бундан келиб чиқадиган маъно маълум. Абдулла Орипов устозларни кўп кўрган: мактабда домлалардан дарс олган, университетда доцент ва профессорлардан лекциялар эшитган... Абдулла Орипов уларнинг ҳеч бирини камситаётгани йўқ. Зотан, у муаллим ҳақида шеър ёзиб, Геродотдан тортиб ҳамма улуғларнинг улуғи — Владимир Ильич Ленинга ҳам ўша инсон сабоқ берганини айтади, ҳамма шоғирдлар номидан устозга таъзим қилади. Қурувчи-устоз эса бутунлай бошқа гап, у шоир қаламини теран ҳаёт томон буриб юборади. Шу сабабдан Абдулла уни устозим деб атабди.

Абдулла Орипов шеърлари хронологиясига назар ташлаб англаш мумкинки, у бир думалаб шоир бўлган эмас. Унинг дастлабки шеърларидаёқ қандайдир фикрлар айтиш истаги борлиги кўриниб турарди, бироқ ҳали уни кўнглидагидек айтишга йўл тополмай қийналарди ҳам. Масалан, шоир ўзининг биринчи шеърларида қандайдир ёр хаёлида ёнади, «Капалак билан бирга юриб завқ атрин йиғади», шамолнинг шовиллаши, қалдироқлар ларзасини эшитиб, дўстининг «баҳор келди» деган хабаридан огоҳ бўлади.

Баъзи шеърларида Абдулла Орипов гўзаллар тасвирини беради. Унинг назарида гўзалнинг «лаблари ол», «сочларига сумбул банд», «кўзлари тонг юлдузи...», «Қўл» (1962) шеърда кучга тўлган йигитнинг қудратли қўллари ёр юзида гул каби майин сийпаланади.

Бундай тасвирлар баъзи шоирлар ижодидида учраб турадиган ёр ҳажридаги «дод-вой»лардан афзал, албатта. Бироқ булар ҳали фикрдан кўра ҳолат тасвири сифатида, ҳаёт ҳақидаги ўйларининг парчалари сифатида кўзга ташланарди. Шоир катта фикрлар парвозига тайёргарлик кўраётгандек, нималар биландир дилини тўлдираётгандек эди. Ёш шоирнинг илҳом булоғи доим бир хилда жўша бермайди, баъзан айтадиган катта фикрларини беҳато топади, кўркам шаклда ифодалай олади, баъзан эса...

Хуллас шундай бўлдики, Абдулла Ориповнинг ижод жилғаси изланишлардан-изланишларга ўтиб, тўлиб-тошиб камолот топиб бораверди.

Абдулла Ориповнинг тўпلامлари ичидаги энг муқаммали «Юзма-юз»ни варақлай-сиз ва кўрасизки, ҳаёт ҳақидаги жиддий ва теран ўйлар «Кўз хаёллари» (1962) шеърдан бошланган. Шоир куз пайтида вақти етиб япроқларнинг бандидан узилишини кузатади. Шу муносабат билан у ҳаёт суръати, тез ўтиб кетадиган ёшлик, чавандоз отидек чопиб манзилга интилаётган умр ва унинг бетакрорлиги хусусидаги ўйларини шеърга солади:

Мени саволларга кўмар даъфатан
Хазоннинг тақдири, сўнгги шовқини,
Кўзимга кўринар умрим қайтадан,
Гарчанд сурмоқдаман баҳор шавқини.
Гарчанд йигит ёшим яшнаб турса ҳам,
Кексалик қисматин ўйлайман шу дам.

Ҳа, азим дарахтдаги сарғайган битта барг банди шоирни не хаёлларга олиб бормайди дейсиз. Зотан, шунинг учун ҳам у шоир. У ҳаётга энди қадам қўйяпти, энди йигитлик шавқини сурнишга киришяпти. Бироқ у кексалардек катта умр сабоқларини, катта ҳаёт қисматини ўйлайди.

Абдулла Орипов шеърдан шеърга ўтабориб ҳаётдан маъно излайди, ёш дилини безовта қилган саволларга жавоб сўрайди. Абдулланинг улуғ шоир ҳақидаги «Пушкин» деб аталган шеъри «сен улугъсан, сен тенгсизсан» деган сийқа сўзлар йиғимидан иборат эмас. У буюк шоир ҳақида нимани ҳис қилиб юрган, нима унинг юрагида дард бўлиб ётган бўлса шуниси ёзди:

Тожи тахт қусури, қону адоват,
Ғийбату кин, ғазаб бижғиб сасиган —
Замонга абадий лаънатлар бўлсин,
Эгулик куйчисин ўққа тутган у
Олифта Дантеснинг қиёфасида...

Абдулла Орипов биринчи асарларидан бошлаб замонавий шоир сифатида шеър битади. Тўғри, юқорида қайд қилганимиздек, унинг баъзи бир шеърларида тор интим пландаги «ёр васли», «дийдор ҳажри» мотивлари ҳам учраб туради. Бироқ, ҳозир фараз қилиш мумкинки, бу хилдаги «майда» шеърлар катта мушоҳадалардан тин олиш, фикр йиғиш учун ёзилгандек.

Ҳаёт проблемаларини терең ва кўламли камраб олиш жиҳатидан унинг «Юзма-юз» шеъри (1964) алоҳида характерлидир. Ҳатто, айтиш мумкинки, бу шеър Абдулла Орипов ижодини муҳим босқичга олиб чиқди.

«Юзма-юз» биз кўп ўқийдиган шеърлардан фарқ қилади. У кўп планли ва мураккаб шеър. Бу жиҳатдан у Рафур Гуломнинг йирик социал масалаларни камраб олишга бағишланган шеърларини эслатади. «Юзма-юз» фақат шакл жиҳатидан эмас, мазмун жиҳатидан ҳам мураккаб. Абдулла Орипов бир масала — коммунизмни асос қилиб олиб, ҳаётда мавжуд бўлган кўп масалаларга муносабат билдиради. Бу ерда нималар йўқ дейсиз? Бу ерда инсонлараро зиддиятни туғдирган шахсий мулкчиликнинг тугилиш тарихи-ю, ўша вақтларда йўлдан адашган инсонни эслатадиган бугунги ёшлик адашшилари; қулдорлик калтагини еб, Спартак сиймосида ўз ҳақини талашган ҳуқуқсизлар қисмати-ю, Цезарь найзасига дуч келиб, Чингизхон чўқмори зарбасини еган бечоралар дарди... Тарихнинг инсонга ўтказган зулмларини шоир шундай яқунлайди:

Наҳотки, дунёда ҳақсизлик мангу,
Наҳотки, одамзод қилингандир оқ?
Наҳот ўша Фрейд ҳақ бўлса, ёху,
Наҳот қотил бўлса ўсиб чақалоқ?

«Йўқ» деб жавоб беради шоир. Ўзаро зиддиятни туғдирган инсоннинг ўзи ўша зиддиятни йўқотиш йўлини ҳам топиши муқаррар эди. Уни топиш учун инсон минг-минг йиллар курашди, изланди, охир-оқибат топди. Бу — коммунизм:

Фақат коммунизм — ул эзгу ният
Инсонга софлигин берар қайтариб.

Шу ерга келиб, фикр ниҳояга етгандек туюлади. Мазкур мисралар билан шеър тамом бўлиши ҳам мумкин эди. Бироқ шеър бу билан тамом бўлса, тасодиф ҳодисага, балки маълум даражада ўринсиз айтилган гапга ўхшаб қолар эди. Шуниси яхши англаган Абдулла ҳаёт зиддияти томон яна бир қадам ташлайди. У ҳаётга коммунистик идеал ва эътиқод нуқтаи назаридан қараб, коммунизм талаб қилган соф инсонлар қаторида ҳали нопоклар: «шайтонга ўртоқлар», найзабозлар, тиниқ осомонга қора булут тарқатувчилар борлигини қайд қилади ва уларга лаънатлар айтади. Табиий равишда, гап халқ томон бурилади. Тиниб-тинчиманган заҳматкаш, меҳнатсевар, мунис, тарихда ҳаммиша толеи тўғри кела бермаган, юлдузини кашф этиб «авом» номини олган халқи кўзи олдига келади. Қанчадан-қанча Фурқатлар қувғун қилинган, қанчадан-қанча Алишерлар офатларга чалинган бу халқ ичидан. Бу аламли нидолар — шоир қалбининг қатларидан сизиб чиққан туйғулар. Бу туйғуларнинг тасвиридан кейин ҳам фикр маълум бир ниҳояга етгандек. Бироқ бу билан ҳам шеър тамом бўлмайди. Энди шоирнинг диққат марказида — «миллион эгатларга сочилган ўзбек». Унинг ичидида — омади кела бермаган, «кузги райхондайин маъюс ўсган», «на соғлиқ, на ёрдан ёлчиган» сингил. Шоир сингилни ўйлайди, унинг тақдири хусусида безовта бўлади, бироқ уни ўз халқининг бир бўлаги сифатида кўриб тинчланади. Тинчланади шунинг учунки, халқ эзгу келажақни яратиш билан банд... Гап яна коммунизм тушунчасига келиб тақалади. Шеър бу билан ҳам тугамайди. Абдулла яна халқ мавзусига қайтади. Яна кескин зиддият: бир томонда шоирга тенгдош худбинлар бозори, ачиган кўлмаксифат нокаслар давраси. Шоир келажақнинг ўшалар қўлига ўттишидан хавфсирайди, кўнгли эзилади. Хавфсираган, эзилган қалбнинг изтиробли туйғулари:

Халқим келажагинг ўшалармикин,
Халқим шундайларга қолмасми кунинг... —

сингари мисралар сифатида қалқиб чиқади. Шоир яна тинчийди. У ҳаётнинг олға интилаётганини кўриб қувонади. У қувонади «яғрини ялтираб юрган» подаларни кўриб, у қувонади далаларда «буғдойзорларнинг шовиллашини» идрок этиб, у қувонади «сонсиз мўрилардан чиқаётган тутунларни кузатиб», «таниш уйда доғ бўлаётган ёғнинг ҳидини туйиб...»

Кўрпясизки, Абдулла Ориповнинг бу шеърида икки ҳақиқат доим ёнма-ён, бири —

ҳар хил вазиятда ҳар хил ном билан аталадиган ёмонликнинг мавжудлиги, иккинчиси — ҳаётнинг келажagini таъмин қиладиган яхшилик. У яхшиликни улуглайди, ёмонликнинг борлигини ҳам эсдан чиқармайди. У меҳнатни, жасоратни мадҳ этади, шу билан баробар меҳнатга, жасоратга халақит берадиганларнинг борлигини ҳам унутмайди. Бу ҳол қўйидаги парчада жуда аниқ кўзга ташланади:

Аммо инсон умри тўй эмас ҳарвақт
Олддадир ҳали энг гўзал замона.
Истайман қора ранг қолмаса жиндай,
Истайман ботмаса шу рангин куёш.
Аканинг сингилга ачинганидай
Инсон инсон учун тўка олса ёш.
Она халқ бахти деб бир сафда турса одамлар

Ҳа, шоир «қора ранг» душмани, куёш шуъласини тўсувчиларга қарши, бировларнинг ғамини кўриб қувонадиганларга, ўзини халқ сафида ҳисоблаб, аслида бу сафни бузувчиларга қарши, хиёнатчилар, ўз имонини арзимаган матоҳга сотувчиларга қарши...

«Юзма-юз»да ўзига хос динамика бор. Бу — кескин ривождаги динамика. Кичик туйғулардан улуг ҳисларга уланадиган, турғун баъдан жўшиб, далилли мушоҳадаларга туташадиган, маънос фикр изҳор қилишдан Маяковскийсимон янгроқ овоз билан чақириқларга кўтарилган динамика:

Қани, ҳей, бу йўлдан бўлмасин тойиш,
Қани, ҳей, Коммуна, янгра беомон!
Майлига созини севмас давралар,
Ошиқлар сатримдан чекмасин фарёд.
Менинг ҳаёлимни ҳозир етаклар
Фақат Коммунани эслатган ҳаёт.

Назаримда, Абдулла Ориповни ҳаёт динамикасини, бинобарин, шеър динамикасини Маяковский билан боғлайди ва, тасодиф эмаски, шундан бир оз кейин Маяковскийга шеър бағишлаб, уни қўйидагича яқунлайди:

Чунки ҳаёт агалур бугун
Сиз севган,
курашган энг асосий гап —
Коммунизм деган тушунча.

Шу тарзда коммунизм деб революция байроғини баландларга кўтарган Маяковский овози билан бугун «Коммунизм сари олға», деб ҳайқираётган Абдулла Орипов овози кўшилиб кетади.

Зотан коммунизм ўзи ҳам
Миллион-миллион Маяковский демак...

Мана икки шоир орасидаги бирлик нуқтаси.

Хуллас «Юзма-юз», юқорида қайд қилганимиздек, Абдулла Ориповнинг ёш шеърятини янги босқичга олиб чиқди. Биз шоирни ҳаёт билан; ундаги ёруғлиг-у, баъзан кўзга ташланиб турадиган қора доғлар билан юзма-юз кўрамиз.

Бу гаплар ҳаммаси тўғри. Бироқ масаланинг бошқа бир томони бор. Ҳажм жиҳатидан кўп чўза бериш ярамаганидек, унга ҳар хил масалаларни кирита бериб, шишириб юбориш ҳам ўринли бўла бермайди, гарчи бу масалалар ҳар қанча актуал бўлса ҳам. Назаримда, Абдулла Орипов «Юзма-юз»да масаланинг бу томонини ҳисобга олмади. Бу ишда унинг ўша пайтда маҳорат бобидаги тажрибаси камлиги сабаб бўлган кўринади.

* * *

Абдулла Орипов 1967 йилда «Созим» деб аталган программ шеърини эълон қилди. Бу ҳол шоирнинг биринчи эълон қилган шеърдан ўн йил кейин рўй берди. Ун йил кейин... Бу табиий, истеъдодли шоир ижодининг бошланишидаёқ унинг шеърятдан муддаоси сезилади, бироқ маълум вақт ўтгандан кейингина муддаолар тартибга тушади ва программ шаклида намоён бўлади. Абдуллага бунинг учун ўн йил керак бўлди.

Мен шоирман,
Исгасангиз шу.
Ўзимники эрур шу созим,
Бировлардан олмадим туйғу,
Ўзгага ҳам бермам овозим.

Ҳа, абдулла Орипов ўз сози, ўз туйғуси билан шеърятга кириб келди. Шунинг учун ҳам у «бировлардан олмадим туйғу» деганда бутунлай ҳақ эди.

Абдулла Орипов сертуйғу қалб эгаси. Унинг асарларини ўқиган ёки эшитган шеърхонда шундай таассурот туғиладики, Абдулла Орипов ҳис ва туйғуларининг чеки йўқ. У тўлиб-тошган жўшқин дарёдек қалб эгаси.

Балки шунинг учун ҳам у шоирдир.

Етмишинчи йилларнинг бошларига келиб Абдулла Ориповнинг номи айниқса оғизга тушади. У ўз шеърларидаги зиддиятли, бироқ мақсадга интилувчан мазмун, шунга мувофиқ оддий ва ифодали шакл билан тезликда китобхон дилига етиб бордигина эмас, балки адабий танқид, устоз касбдошлари назарига тушди. Шоир шеърлари юзасидан асосан ижобий, баъзан эса салбий фикрлар айтила бошлади. Мана, шу фикрлардан бири: «Абдулла Ориповнинг шеърларида мен фикрнинг салмоқдорлигини, образларнинг пишқиқ ва янгиллигини, уларнинг китобхонни зериктирадиган тор маъноли «қизил сўз» лиликдан ҳоли эканини кўрдим. Бу шоир сўзнинг ифода кучини беҳато сезади, ҳаётни ўз билишича, уни ўзига хос янги назар билан кўради. Ўзбек поэзиясини янги, катта истеъдод билан табрикласа бўлади» (Қайсин Қулиев).

Қайсин Қулиев нақадар ҳақ эканини ҳаёт тасдиқлади. Энди Абдулла Орипов ўз овозига, ўз услубига эга бўлган, ҳаётни, унда мавжуд зиддиятларни теран ҳис қила оладиган етук шоир. Кейинчалик Қайсин Қулиев, Абдулла Орипов ижодида берган биринчи баҳосини эслаб, шундай деб ёзади: «Бундан чамаси 12 йил муқаддам ҳеч қутилмаганда ўзим учун Абдулла Ориповни кашф этдим. Вахтимни қарангки, у семинарнинг мен раҳбарлик қилаётган группасида қатнашаётган экан. Унинг шеърлари сўзма-сўз таржимада ҳам сержозоба, теран маъноли, мушоҳадага бой, ўткир ҳиссиётли эди. Кейин мен Абдулладан шеърларини оригиналда — ўзбек тилида ўқиб беришни илтимос қилдим. Шунда Абдулла Орипов ижоди туғма истеъдод билан мунаввар эканлигини, унинг шеърояти халқ қалби, дарди билан чуқур ҳамоханлиги, ўзида теран умуминсоний туйғуларни мужассамлантирганлигини ҳис этдим» («Ешлик» журнали, 1982 йил, 12-сон, 38-бет).

Абдулла партияни, Ленинни улуғлайди. Коммунизм — унинг учун келажак машъали. Она-Ерга у содиқ, унинг ўтмишига назар ташлайди, бугунги кунини кўриб беҳад гурурланади, келажagini башорат қилади. Ўзининг қаҳрамон халқига, унинг яратувчилик қудратига тасаннолар айтади. Оқ сут берган она меҳрига мадҳиялар ўқийди. Висолни куйлайди, баъзан муҳаббат ҳажридан нолийди, биринчи муҳаббатни кўмсайди.

Абдулла Ориповнинг «Онажон» (1969) деб номланган тўплами Ленинга бағишланган шеър билан бошланади. (Бу шеър унинг кейинги тўпламларига ҳам киритилган). Ленин даҳосига, бир оз бўлсада, прогрессив ҳисобланган қайси бир шоир асар бағишламаган дейсиз? Бироқ Абдулла улуғ доҳий ҳақида асар яратиб, улардан бирортасини такрорламайди:

Гоҳ оддий тасодифнинг оддий бир ҳамласида
Қапалак қанотидай учиб кетар қасрлар.
Балки замонлар ўтиб, даврлар шамолида
Совурилар қанча зот, яна қанча буюклик.
Ўйлайман, мангуликнинг ойнаи жамолида
Ким қоларкан севгидай абадий ва суюклик.
Ким яшаб қолар экан сонсиз авлодлар оша,
Кимнинг иши доимо аталар экан савоб?
Ким фалакни қуёшдай мангу қилгай томоша,
Қайси бир зотни инсон беминнат айлар тавоф?
Ҳақсизликдан мазлумнинг ичга сиғмаса дарди,
Агар зулмат ичида кўринмай қолса ҳаёт,
Кимга у сажда қилиб, кимга дилин ёрарди,
Ҳақиқат ахтарганда айлар эди кимни ёд?
Жавоб бергин десалар, мен ҳам узримни айта,
Қолган буюк зотларнинг қошидан қайтар эдим.
Мен ҳам у азиз номни такрорлар эдим қайта,
Мен ҳам оддий сўз билан Ленинни айтар эдим.

Кўряпсизки, бу буюк сиймо образини тасвирлашда Абдулланинг ўз йўли, ўз оҳанги, ўзи яратган шеърини динамикаси бор. Сўзлар Ленин номига монанд салмоқдор, оҳанг Ленин руҳига монанд вазмин, топиб ишлатилган образлар Ленин сиймосига мос жозибали, фикр оқими эса Ленин ҳаракатларидек кескин ва жиддий...

Еки қайси бир шоир ўз Ватани ҳақида шеър ёзмаган? Қайси бир китобхон Ойбекнинг «Бир ўлкаки, тупроғида олтин гуллайди», деб бошланган «Ўзбекистон» шеърини завқ билан қайта-қайта ўқимайди дейсиз? Қайси китобхон Ҳамид Олимжоннинг «Бахтлар водийси» дан мисралар эшитиб, дили тўлмайдми дейсиз? Бироқ Абдулла Орипов на Ойбекни такрорлайди, на Ҳамид Олимжонни ва на Ўйғунни. Ойбекда ўзбекнинг бугунги ҳаёти билан кечаги ҳаёти қиёсланса, Ҳамид Олимжонда гўзал ўлка баҳор нафасига йўғрилиб, ажойиб романтик оҳангда берилади. Ўйғун Ватанининг бугунги қудратига урғу беради. Абдулла Орипов эса («Ўзбекистон» — 1969) устозлардан сабоқ олиб, уларни такрорламаган ҳолда, Ватани ҳақида жозибали шеър яратади. У шеърга қарийб минг йиллик тарихни мужассам этади, минг йилларга тенг келадиган советлар тарихини жо қилади. Бугунги улуғ ишларда ҳиссалари бўлган, халқи яратган улуғ сиймолар тақдирини жамлайди: «пахтамо қолди, йиғиштирай келмасдан аёз» деб, ором олишни билмасдан; «Ватан учун миллион-миллион тонна дур этказиб бераётган ялангўшқ бободехқонни жойлайди, қисқаси, Абдулланинг «Ўзбекистон» ида «коммунистик кенглик» да амалга оширилаётган оламшумул воқеалар ўтмиш фожияларига йўғрилиб берилади ва шу йўл билан бугунги кунини, халқини, Ватанини улуғлайди у.

Она Ватан кўрки, ўтмишда жабрдийда, бугун бахтини қўлга олган халқ тақдири Абдулла шеърларининг асосий лейтмотиви. Бугина эмас, Ватан ҳақида фикр юритар экан, у баъзан ўзи туғилиб-ўсган ўлка чегарасидан чиқади, бугун она-сайёрага табиат мўъжизасининг улуг вакили сифатида юксакликлардан қарайди, қараб, Ҳимолай бағрида «елкасида кўзаси, булоққа бораётган қиз»ни кўради; «фарзандларини кўксига босиб қаёқларгадир шошилаётган» бугун ер шарини кўради. Бироқ бу «Она сайёра»нинг юрагида лахта-лахта қон, «сийнаси пора», у қаёққадир шошилади, унинг елкасида эса яхшию ёмон — ҳамма бор». Аммо бу дардқаш курранинг шундай бир жойи борки, офтоб фақат ўша жойга келади, «у ерда ғамдан нишона йўқ, иблисга макон йўқ». Шеърни ўқиган одам Абдулланинг фикрларини давом қилдиргиси келади: «Она-сайёра балки ўзининг ҳамма бурчақларига ҳам худди шу хил бахт яратиб бериш учун ором билмасдан шошилаётгандир».

Абдулла учун суратига қараганда «салмоғи қува анорича келадиган», бироқ ўзига «чексиз уммонларни, осмонўпар тоғларни сиғдира олган», «елкасига яхшию ёмонларни ортиб, қаёқларгадир шошаётган» ер қурраси ҳам Ватан, тарихда қисматлари бир-бирларига ўхшаб кетадиган озор тоғлари, қоқоқ адирлари ҳам Ватан, ўзи туғилиб ўсган, илк бор юрагига дард боғлаган, биринчи муҳаббат ҳижронини тотқизган Қарши кенгликлари ҳам Ватан... У Ватан маъносини кенг ва борлиғича тушунади. У Ватанни қайси кенликда, қандай тасаввур қилмасин, «ер қуррасида яхшию ёмонларни» кўрганидек, у ҳар гал гўзаллик билан бирга ногўзалликларни ҳам кўради, баъзан-баъзан ўша ногўзалликлардан гўзаллик ахтаради ва ўша хунуқликларга қарши инсон шижоатидаги гўзаллик мўъжизаларини топади.

«Қарши қўшиғи» (1970) деб аталган шеърда Абдулла Орипов Қарши чўлларини тасвирлаб, уни «Назмга лойиқ кўрмайди», унда «қип-қизил сахро ҳам ўзининг қайси бир томонлари билан гўзал. Қарши чўли баҳори унга «соғинтирган она дийдоридек ширин» унинг майсалари, «оёқланган қўзидай довдирар елда...» Шу ибораларнинг ўзида қанчадан-қанча поэтика бор. Бироқ Абдулла Орипов Қарши чўлларини тасвирлаганда бошқа бир поэтик йўл топади: баҳорнинг умри қисқа, лекин шоирда бошқача истак бор; баҳорнинг умрини чўзса инсон. Бу ерда ҳам шоирга тарих дастак. Тарихқа назар ташлаб, у яна «она-ер елкасига ортиб олган яхшию ёмонларни — фотиҳ Искандар изларини, босқинчи Қутайба даҳмаларини кўради. Жаҳонгир Темур сасини, талончи Чингиз ваҳимасини эшитида. Бу чўлда қанчадан-қанча майсалар от туёғи тағида эзилган, қиличбозликлар бўлиб, қонлар тўкилган.... Булар баҳор умрини, усиз ҳам умри қисқа бу баҳорни пайҳон қилишди. «Бирининг қурганини бошқаси қилди вайрон». Бу — тарихий ҳақиқат!

Абдулла ўз туғилган жойининг тарихига назар ташлар экан, иккинчи бир ҳақиқатни ҳам англайди: сафсиз, қуролсиз, қўлида кетмон билан оддий деҳқон қудуқ қазиб, сув чиқариб, она-ер чанқоклигини босиш — гўзал баҳорнинг умрини чўзиш учун ер тағига тушибди. Бироқ муродиға ета олмабди. Уни тупроқ босиб қолибди. Бободоққон жасади устида тупроқдан дўнг пайдо бўлибди... Ҳозир эса бутунлай бошқа манзара. Бугун чўлда «баҳор умрини чўзмоқчи» инсон ўтмишдаги иложсиз деҳқон эмас. «Бугун бир саф, катта қўшин», бутун бир халқ, оддий халқ эмас, балки «жазм этса жаҳон харитасини ҳам қўкка бўяшга қудрати етадиган халқ». Бу халқ дарбадар, серхатар, бир қарасанг вазмин, бир қарасанг қув, ўжар дарё — Жайхунни чўлга бошлаб келаётган халқ. Шеърнинг кейинги мисраларини ўқир экансиз, забардаст паҳлавоннинг икки оёғини тираб, тоғнинг бир парчасини кўтариб, улуг дарё оқимини тўсгани, шамшири билан чизиб дарё сувини, зарур томонга йўналтиргани ҳақидаги афсоналар эсга тушиб кетади. Бироқ шоир таърифидаги саф тортган паҳлавонлар афсона эмас, балки реал паҳлавонлардир.

Абдулла Ориповнинг она-ер, Ватан, халқ ҳақидаги шеърлари одатда кўтаринки руҳда, баъзи ўринларда романтик услубда битилган. Бироқ бу кўтаринкилик, романтика доим реал ҳаётга асосланган бўлади, Унинг бу циклдаги кейинги шеърларидан бири «Давом этаётир буюк инқилоб» (1980) деб аталади. Бу шеърда Абдулланинг шеърларига хос жозиба, ҳарорат мавжуд бўлса ҳам, ҳаёт фактларига ударажада аниқ, кескин нисбат берилмавермайди, ҳатто бир оз тушқунлик кайфияти ҳам сезилиб туради. Она юртни у шоир сифатида эмас, «бир фарзанд мисоли кузатади», ҳар ким ҳам туққан хонадонини ёд этгани учун, у ҳам ёд этади, ота-бободан мерос бўлгани туфайли у бу ерларни эслайди; Ҳисор тепасидаги Муқанна ғорининг минг йиллик тарихини сўзлашлари — унинг учун «эҳтимолгина...»

Баъзи одамлардаги бир ҳолатдаги ҳис ва туйғулар иккинчи бир ҳолатдаги ҳис ва туйғуларига тўғри келмаганда уларни шоирга ўхшатамиз. Мазкур ҳолатларни ҳам биз шоир кайфиятидаги ҳар хилликлар оқибати деб тушунишимиз керак бўлади. Бироқ шеърнинг кейинги мисраларида «халқ», «ватан» ҳақида у ўзининг анъанавий услубига тушади: у минг йиллик сахрои азимнинг мўъжизали балқичини, қув дарёнинг айқириб сахрога чиқишини кўради.

Не ажаб китоблик мунажжим кўкда
Қарши пахтазорин аксини кўрса.

Булар — Абдулла Орипов истеъдодига хос реал ҳаётнинг поэтик инъикоси:

Инсон онгида, замон қаърида
Давом этаётир буюк инқилоб.

Шоирнинг она юрти — «инсон онгида, замон қаърида» «чексиз сахро» деб ном

чиқарган ер шарининг бир бўлаги — бутун бўстонга айланган. Балки бу бўстонни ҳақиқий бўстон деб аташ учун унга ҳис ва туйғуларнинг ҳар хил ҳолати керак бўлган-дир.

Шоирларнинг одатдаги қутлов шеърларини эшитганмиз, ўқиганмиз, улардан баъзилари эсда қолган, бироқ аксариятини эслай олмаймиз. Чунки улар асосан бир-бирларига ўхшаб кетади.

Абдулла Орипов ҳам баъзан шу хилдаги қутлов шеърлар ёзади. «Ўзбек пахтаси» (1981) шеъри шу йўсинда пайдо бўлди. Тўғри, бу шеърда ҳам қутловнинг бир-бирларидан фарқ қилиши, шоир ўзини бир кетмончи сифатида кўриши, мўъжаз ҳаётини эл-юртга бағишлагани сингари оддий образлар анчагина. Бироқ шеърда баъзи бир топиб ишлатилган образлар борки, улар шоирнинг ўзига хос истеъдодидан дарак бериб туради. Шоир фикрича пахта ўзбек луғатида миллион йиллик тарихга эга. Ғўза эгатлари «Қаҳрабo тизимча», мабодо забон битса пахта гапирарди, аввало ўзбекча. Қуйидаги мисраларга қаранг:

Бизнинг уйган хирмонга
Чамбар қилсанг чечакдан,
Юлдузлар шабнам мисол
Бўларди унга инжу.

Баъзи мисраларида пахтакорлар меҳнатининг драматик ҳолатларини акс эттирадиган образлар ҳам борки, улар ўзбек элига ҳар йил «план тўлди» деган хушхабарнинг тарқалиши учун оналарнинг тўлроқ дарди бошлангунча жўяклардан кетмаганини қайд қилади. Шеърнинг баъзи ўринларида ўзбек меҳнати билаң яратилган хирмоннинг аҳамиятини таъкидлаш учун ахлоқий масалаларни шеърий образлар системасига киритади. Қаранг:

Дунёда инсонлар бор,
майда бир армонлар сабаб
Бир-бирин ёқавайрон,
Тупроққа қоришади...
Оламнинг эгнин бутлаш —
Ўзбекда шудир матлаб,
Шу армон деб чўнг халқим
Бир умр олишади.

Бу шеърга шоир жуда теран поэтик маънони мужассам этган. Шеърнинг бутун вужудида ўзбекнинг миллий ифтихори бўлган пахтани улуглаш, бу меҳнаткаш халқ ўзининг чўнг саботи, саховати, матлаби туфайли энг эзгу ишга — «Тўкин дастурхон туза»га, «Оламнинг эгнини бутлаш»га қодирлигидан ифтихор қилиш ҳисси нурланиб туради. Демак, қутлов шеърларида ҳам эл ифтихоридан дарак бера оладиган, дилларга малҳам, руҳий озик бўлиб, ўзига хос ҳис ва ҳаяжон уйғотадиган шеърлар ёзиш мумкин экан-ку!

Абдулла табиатан сатирик шоир эмас. Бироқ ҳар бир шеърида нималарнидир инкор қилади, нималарнидир ёқлайди. Инкор қилиш ва ёқлаш — инкор қилинадиган ва ёқланадиган томонларнинг зиддияти Абдулланинг шеърларида жуда кучли. Унинг устига бу зиддият алоҳида ҳаяжон ва пафос билан ифодаланади. Баъзан унинг кичик-кичик сюжетларга мурожаат қилишининг сабаблари ҳам шунда бўлса керак. У ҳаёт зиддиятларини ифодалашда ҳам поэтик усуллардан, ҳам сюжет имкониятларидан баробарига фойдаланади. Умуман, реал зиддиятни тўлароқ айтиш учун шоир ҳамма имкониятлардан фойдалангиси келади.

СССР халқ артиси М. А. Ульянов шоир Расул Ҳамзатов ижодига бағишланган телевизион кечада сўзга чиқиб, ҳаёт зиддиятларини сезадиган шоирларни назарда тутиб шундай деган эди: «Одам соғлом қўлнинг борлигини сезмайди, зарурат бўлса, энг ўткир нарсаларга қўл чўзиб ушлай бериш мумкин. Борди-ю, қўлингизни бирор нарса кесиб яралаган бўлса, ҳамма нарсаларнинг ўткир қирралари қўлнинг ўша ярадор жойига яриб тега берадики, киши ундан безор бўлиб кетади. Шоир ҳам худди ўша ярадор қўлга ўхшайди. Ҳаётнинг ҳамма ўткир қирралари унга бориб тега беради ва унга озор беради. Шоир ўша озор нидосини изҳор қилади» (Бутунитифоқ телевидениеси, 10 март 1983 йил). Ҳақиқий талант номига нисбатан топиб айтилган ўхшатиш. Дарҳақиқат, шоирда ҳаётнинг зиддиятли томонларини алоҳида, ўткирлиги билан сезадиган ҳиссиёт олами бўлади. Шу туфайли у — шоир, шу туфайли у — ҳаёт посбони, шу туфайли у — халқ виждони.

Абдулла Ориповнинг «Темир одам» (1964) деган шеъри бор. Унда робот — темир одамга таъриф берилади: робот одам қилиши мумкин бўлган кўпгина ишларни қила олади (ҳатто Японияда аёл кишига гул тутадиган роботларни ҳам ишлаб чиқишибди). Бироқ одамни одам қиладиган, унинг инсонийлигини белгилайдиган азиз томонлари бор. Робот ўшаларни амалга оширишдан ожиз: у гўдакни юпата олмайди. У на ҳидни билади,

на рангни. На меҳр бор унда, на шафқат. Тақдир нималигини у билмас, дунё ташвишлари уни қийнамас, у йиғлай олмас ва кула олмас... Булар ҳаммаси маълум гаплар. Бироқ, Абдулланнинг санъати шундаки, у ўзи тасвирлаётган роботни бошқа ҳодисаларга боғлай олади. Робот унинг учун роботсимон, темирдан фарқ қилмайдиган, бироқ ўзини «мухтарам инсон» ҳисоблайдиган кишиларга муносабат билдириш учун керак. «Темир одам» да Абдулла шу хилдаги одамсимон, бироқ темирсифат шахсларга муносабат билдиради. Ульянов айтмоқчи бўлган ҳаётнинг ўткир қирраларидан бири шу эмасми?

Ҳар қандай чиройли образ ҳам айтиладиган теран фикрнинг ўрнини боса олмайди. Ҳақиқий шоир, аввало, фикр излайди. Фикрларни тўлароқ ва таъсирлироқ қилиб айтиш учун эса ўша фикрларни образларда топади. Абдулланнинг фикрлари «Темир одам» да ҳам табиий равишда образларда туғилади.

Тиллар... Одатда биз тиллар ҳақида гапирганимизда йирик-йирик қисса ва романларда яратилган образларни назарда тутамиз. Абдулла Ориповнинг «Темир одам» и баъзи бир тилларга хос тафсилотлар билан яратилган эмас, албатта. Лекин унда темирсифат, ҳис ва туйғусиз одамларнинг тасвири мажозий пlandsи шу даражада аниқ ва ифодали берилганки, бу фикрларни бошқа йўл билан айтиш қийин бўлса керак.

Абдулла Орипов салбий типларнинг хилма-хилини топади. Мана унинг «Тилла балиқча» (1965) шеъри. Шеър ихчам, бор-йўғи 8 мисрадан иборат. Бироқ унда яратилган образ катта маъно касб этади. Шоир энг муҳими, ҳаётнинг бошқа бир ўткир қиррасини сезибди. Қаранг: тухумдан чиқибдики, балиқча ҳовузни кўрипти, ташландиқ ушоқ еб «ўсипти, хору хас хазонлар» унинг устини ёпибди, мудроқ тоللarning аччиқ хазони» ни шимибди... Фараз қилиш керакки, балиқча шу шароитда ўсди, сузиб, ҳовузнинг у бети билан бу бетиға бориб кела берди. Унинг учун сувнинг энг катгаси шу ҳовуз. Дунёдаги кўз илғамас денгизу уммонларни, шарқираб оқадиган ирмоғу жўшқин дарёларни у тасаввур ҳам қила олмайди, «бутун дунёни мана шу кўлмак ҳовуз» деб билади. Фикр — икки муддао бир нуқтада жамулжам. Дунёни фақат ўзининг тор, бурқсиган дунёқарши орқали кўрадиган, баъзан фақат ўз шахсий манфаати нуқтаи назаридан ҳаётга муносабатда бўладиган, ўзини эр билиб, ҳаётда шерлар борлигини тасаввур қила олмайдиган тилла балиқсифат худбинлар бор-ку, ахир! Абдулла Орипов учун, кўряпсизки, ёмонликнинг оти фақат ёмонлик эмас. Унинг хиллари бор. Темирсифат одамлар ҳам ёмон, шунингдек, тилла балиқсифат одамлардан ҳам яхшилиқ чиқмайди.

Абдулла Орипов «Жаннатга йўл» достонида эса бошқа типдаги одамлар ҳислатини қаламга олади, ҳаётнинг бошқа бир ўткир қиррасини сезиб, ўз нидосини сюжетга солади. Номига қараб, Абдулла Ориповнинг бу асари бугунги ҳаётдан узокдаги бирор афсона, ёки ярим афсона, ёхуд эртасимон воқеа тасвири бўлса керак, деб ўйлаш ҳам мумкин. Бироқ, асар номи афсонавий жаннат билан алоқадор бўлса ҳам, асл мазмуни билан у ҳозирги кундалик ҳаёт воқеалари, унинг кескин зиддиятли томонлари билан боғлиқдир. Достонда бугун учраб турадиган, биз кўриб, кузатиб юрган иллатлар, улар натижасида юзага келадиган драматик ва сатирик воқеалар тасвирланади. У дунё жаннат, дўзах, сўроқ, қиёмат — булар шунчаки восита. Аслида...

Мана асар қаҳрамонининг қиёфаси. Гуноҳ ва савоблари илоҳий тарозига солиняпти. Қаҳрамон ўзини бекам-кўст ҳисоблаб, тўғри жаннат томон йўл олишни кутади. Кутилмаганда тарозибон жаннатга ўтиш учун у қилган савоблар етарли эмаслигини билдиради. Қаҳрамон таажжубда. У ҳаётда соҳиби қалам бўлган. Наҳотки тангри соҳиби қаламга шундай муносабатда бўлса! Китобхон ҳам таажжубда. Наҳотки, соҳиби қалам бўлмиш зотнинг гуноҳига савоби етмас! Далиллар олдида лол қоламиз: соҳиби қалам ҳаётда нуқул само шўъласини куйлаган, юлдузларга, гулга, оҳуға шеърлар бағишлаган... Қора юрак ва ҳасадгўй, олчоқ ва товламачи, текинхўрлар унинг нигоҳидан четда қолиб кета берган. Инсон номига номувофиқ бу кучларга қарши у ўз қалами кучидан фойдалана олмаган, бошқача қилиб айтганда, ҳаётнинг ўткир қирраларидан ўзини олиб қочган, шу йўл билан ўзининг тинчлигини ўйлаган. Ҳатто охирабдун тарозибон олдида ҳам уларга рўпара келишни истамайди: «Кўрсатма менга уларнинг юзини!» деб зорланади.

Кўряпсизки, бу ерда Абдулла Орипов диний мифологиядан фойдаланиб, муҳим фикрни ўртага ташлайди: ҳаётнинг гўзал томонларини, унинг инсонга завқ бағишлайдиган жабҳаларини акс эттириш қалам соҳибининг биринчи даражали вазифаларидан. Бироқ ҳаётни тўла акс эттириш, инсон ва жамиятга хизмат қилиш учун фақат нур ва гулрухсор тасвири ва таърифи етмайди. Ҳаётни тоза сақлаш учун турадиган қоронғилик, кажрафторликка қарши кескин кураш эълон қилиш керак. Муаллиф асарида мана шу ҳақиқатни улугўлайди. Сюжет ривожидида шоир ҳажвий маънони ниҳоясига етказиш учун йўл излайди. Узининг шоирлик маҳоратини ишга солади. Арасотдаги қаҳрамон тарозибон маслаҳатига кўра, икки пайса савоб ахтариб, саҳрода сарсону саргардон юради, бошидан қатор сарғузаштларни ўтказади. Бу сарғузаштларнинг ҳар бир ҳалқасига бош маънони очиб берадиган эпизодларни сингдиради: ота-онасини сенсираб силтаган, бир лаҳза бўлса ҳам, раижитган кимса борми; ҳатто худога ҳам, тарозибонга ҳам чап бериб, тўғри беҳиштга ўтиб кетадиган учқур ва олғирлар борми; ажодларига ёдгорлик, деб қабртош йўндириб, катта ҳарфлар билан ўз номини безатган майда шухратпарастлар борми; инсон руҳига жавобгар бўлатуриб, ўзлари номус ва виждонни топтаб, руҳий мажруҳларни кўпайтирувчилар борми; иғво уруғини сешиб, дилларни хун қилувчи ҳасадгўйлар борми; орқа-олдига қарамасдан талант-шўхрат талашиб, бир-бирини бўғадиган беандиша ёш, ёки нафси бало кекса борми; иғвони ўзига касб қилган, бу йўлда ҳеч бир одамни, бирор кимса топилмаган пайтларда иғво қилиб, ҳатто ўз ота-онасини бир-бирларидан ажратиб юборишга ҳам қодир, ҳатто «одилларнинг одили» деб ном олинмиш афсонавий тарозибон устидан иғво қилиб, унинг ишларини ҳам текшир-текширгача олиб борадиган юзсизлар борми — хўллас; шоир қиёмат, гуноҳ ва савоб

ҳисоби, дўзах ва беҳишт воситасида реал ҳаётда учраб турадиган бу хилдаги ахлоқсизликлар устидан ҳукм чиқаради. Достонни яқунлаб:

**Бир ривоят баҳона-ю, достон сўйладим,
Турли-туман тақдирларни айлаб мужассам.
Одамларга ибрат бўлсин дея ўйладим, —**

дейди шоир.

Абдулла Орипов «Жаннатга йўл» ни драматик фожиа деб атабди. Ҳа, асар мазмунан худди шундай. Бироқ асар шу билан баробар сатирик фожиа.

Маълумки, сатирада ёзувчи ҳар хил шартли приёмлардан фойдаланиши мумкин. Шу асосда нуқсон ва қамчиликларни, ҳаётда учраб турадиган иллатларни қабартириб, айрим жойларда ошириб тасвирлаши, зарур пайтларда нореал ситуациялар ҳам яратиши мумкин. Гап бу ерда нореал ситуациялардан реал ҳулосалар чиқариб, қамчиликларни соғлом позициядан туриб фош қила билишда, ҳаётимиз бир дарё эканлигини, унга тушиб қолган баъзи бир хас-чўплар, шох-шаббалар, шиддатли оқим натижасида пайдо бўлган енгил кўпиклар унинг таг оқимиға зарар етказа билмаслигини англаган ҳолда иш тутишдадир. Абдулла Орипов худди шу йўлдан боради ва бу йўлдан бориб, китобхон руҳига таъсир ўтказадиган, жамият тараққиётига хизмат қиладиган сатирик-драматик достон яратиб бера олди.

Ҳам мазмунан ҳам шаклан «Жаннатга йўл» дан Данте «Илоҳий комедия» сининг хиди келиб туради. Эҳтимол Абдулла Ориповнинг ўзи Данте таъсирини инкор қилар. Бироқ «Илоҳий комедия» дек буюк асарни таржима қилиш учун Абдулла Орипов йиллаб вақт сарф қилди. Айтиш керакки, бу қимматли вақтлар беҳуда кетмади. Жаҳон адабиётининг бу нодир асари ўз бўй-бастига тўғри келадиган таржимонини топди. Абдулла Орипов биз билан суҳбатда шундай деди: «Агар мен Данте билан суҳбатдош бўлиб қолсам, нима ҳақида гаплашар эдим? У менга энг яхши замондош бўларди. Мен у билан бугунги ҳаёт муаммолари юзасидан — яхшилар ва ёмонлар, виждонлилар ва виждонсизлар, ҳалолни ҳаромдан фарқ қиладиганлар ва қила бермайдиганлар ҳақида гаплашардим. Дантедан поракўрлар, ўғрилар, ҳасадгўйлар, лаганбардорлар ва ҳоказо-ҳоказолар ҳозир ҳам қўрқиб келадилар. Ўзининг шу хислатлари билан Данте бизга замондошдир».

Бадий ижод ҳақида бирор суҳбат йўқки, Абдулла Орипов умуман Дантега, қисман унинг «Илоҳий комедия» сига муносабат билдирмаса. Яқинда эълон қилинган «Дил суҳбати» да («Совет Ўзбекистони санъати» журнали, 1982, № 3) у ёзади: «Бундан олти асрча муқаддам ёзилган ушбу асар одамларнинг иллатларини шафқатсиз фош этади. Бу иллатлар ҳозир ҳам йўқолгани йўқ. Шу боис ҳам «Илоҳий комедия» га бўлган қизиқиш сўнган эмас, ҳеч қачон, ҳеч қайси асрда сўнмайди ҳам».

Бу сўзлар изоҳ талаб қилмайди.

Суҳбатлардан бирида Абдулла Орипов бошқа бир ҳақиқатни ҳам баён қилди: «Мен лирик шоир эдим. Ҳаёт мени сатирага ҳам қўл уришга мажбур этди. Озгина, қисқа ҳаётимда жуда кўп арзимаган одамлар билан учрашдим. Шунинг учун баъзи шеърларимда уларни ёзишга тўғри келди. Дунё фақат ёмон одамлардан иборат экан, деган ҳулосага келган вақтларим ҳам бўлган. Кейин, умуман, ҳаёт бундай эмаслигига менда доим бир ишонч мавжуд эди, ҳозир ҳам шундай».

Абдулла Ориповнинг сатирик приёмлар билан ҳаётнинг разил томонларини фош қилиш йўллари ҳар хил. Мана унинг «Шоир ва илҳом» номли шеъри. Шеър теран, маънодор, социал мазмунни акс эттиради. Умуман, ифвогар, ҳасадгўйларни истаганча сўкавериш мумкин. Узаро гап-сўзларда, газета ва радиоларда ифвогар ва ҳасадгўйни ундан олиб-бунда қўямиз. Шундай қилиш ҳам керак. Бироқ Абдулла Орипов «Шоир ва илҳом» билан ифвогар ва ҳасадгўйларни фош этиш учун хизмат қилишга қодир типлар тасвирини берди.

Қаранг: илҳом париси эзгу ниятни амалга ошириш учун қанотларини офтоб шуълаларига чулғаб, юлдузлардан бўйнига маржонлар осиб, қалбини ҳис ва туйғулар билан тўлдириб замин сари, шоир ҳузурига йўл олади. Бироқ, афсуслар бўлсинки, хилват гўшада кутиб турар эди уни осий ифвогар. Ифвогар ишга солди ўз одатин — шоирни энг охириги одам қаторига қўйди тушириб, шоирга аталган безаклар — маржонлару зирак ва либосларни ифвогар олди ундан тортиб.

Илҳом дилида минг алам ва ўйлар, армонлар билан яна шоир томон йўл олди. Бироқ дарвоза тагида уни кутиб ҳасадгўй турарди. Ҳасадгўй ҳам одатланган ишини амалга оширди: чўлтоқ ҳасса билан бошига, бир туширди илҳомнинг нозик қанотларига, бу ҳам етмагандек, балчиқни чаплади унинг юзига.

Шоир ҳузурига бориб етганда илҳом париси беқанот, белибос турарди қандайдир маҳлуқ шаклида». Табиийки, шоир ҳам уни бу кўринишда тан олмайди.

**Шоир дарвозани очди-ю, ёпди:
Танимайман, деди, сендай дайдини.**

Абдулла Ориповнинг «Инсон манзараси» (1980) шеърда қизиқ тасвир акс эттирилади. Шоир ҳаёл суради: не бўларди ҳассос табиат қудратин кўрсатиб «Инсон сувратин унинг феълу атворига айлаб қўйса мос?» Шоир тасаввур қилади: хушомадгўйлар юрарди эмакляб, бакорк мунофиқ-чи? Уни асло таниб бўлмасди. Ифвогар-чи? У юрарди «оёғи осмонда» муаллақ. Фақат комил ва устувор инсонларгина марғур турарди «оёғин заминга қадаб»

Мазкур шеърда бадий ижодда кўп учраб турадиган шартлилик бир оз ошириб юборилгандек. Бироқ, биз шуни англаймизки, шартлилик қай даражада оширилган

бўлмасин, Абдулла Орипов камонидан таранг тортилиб отилган ўқ мўлжалга бехато тегяпти. Масаланинг бу томони муҳимдир.

Абдулла Ориповнинг «Инсон манзараси»дан бир оз кейин ёзилган «Қўриқхона» шеърда шоир ҳаётда кузатиладиган зиддиятли манзарани шундай акс эттиради: инсон қилаётган улуғ ишлардан бири шуки, у дунёда камёб бўлиб қолаётган ўсимлигу хай-вонларни асрайди, ҳатто атрофларини ўраб қўриқхоналар ясайди. Бироқ...

**Инсоф йўқолмасин, ўранг мустаҳкам,
То уни юзсизлик этмасин хароб.
Эзгуликни асранг, оламда у ҳам
Тождор турна каби бўлмасин камёб.**

**Авлодлар ахтариб юрмасинлар то
Уни аллақандай Қор одам каби.**

**Оқибатни асранг, оқибат гўё
Айқндай қайдадир топмасин завол.
Ҳаёни асрангиз, куймасин ҳаё
Оташга дуч келган полапон мисол.**

**Виждонни асрангиз ҳар недан ортиқ,
Ягона заминни асрагансимон,
Боболардан қолган ноёб бу тортиқ
Токи авлодларга етолсин омон.**

**Имонни асрангиз, у доим танҳо,
Ундадир мужассам инсон матлаби.**

**Эзгу, латиф ҳислар бўлмасин таҳқир,
Булбулни бойқушга топширмагиз зиқдор.
Худбин ва дилзор кимсанинг, ахир,
Оғзи қон йиртқичдан қандай фарқи бор.**

Шоир бонгида маъно бор. Ҳаёт — доим зиддиятли. Унда баъзан манфур, мунофиқлар, худбин ва манфаатпарастлар, олчоқ, иввогару тухматчилар шу даражада ниқобланадиларки, уларни бошқалардан ажратиб олиш қийин бўлиб қолади. Аслида улар шу ҳолдан фойдаланиб яшайдилар, яшайдиларгина эмас, балки бошқалардан устун бўлиш учун ҳаракат қиладилар. Ҳақиқий инсон эса ўз фазилатлари — имону оқибати, виждону ор-номусларига ишониб бениқоб яшайди. Бениқоблиги билан улар баъзан ниқоблилар қўлида жабрланадилар. Шу боисдан инсон аввало ўзини ўша ниқоблилар дастидан қўриқлаши керак — мана «қўриқхона»дан келиб чиқадиган муҳим маъно.

Емонлик Абдулла Орипов шеърларида иввогар, худбин, тухматчи шаклидаги мавҳум тушунчалар эмас. Шоирнинг баъзи шеърларида у конкрет қиёфада тасвирланади. Мисол учун унинг «Учинчи одам» (1980) шеърини олиб қарайлик.

Эҳтимол одам билан одам бевосита муомала қилса, бир-бирларини тушуниш осонроқ бўлиб, шубҳага, совуқликка ўрин қолмас эди. Афсуски, аксарият пайтларда бунинг иложи йўқ. Доим учинчи бир одам орага тушиши керак, гўё икки томонни бир-бирларига таништириши, бир-бири билан келиштириши керак.

Учинчи одам ҳар хил қиёфада намоён бўлади. Бошда, ибтидоий жамиятда «...ўлжани келтирган фурсат ўчоққа ўт ёққан учинчи одам», кейин пайғамбар шаклида у «бандага худони далолат этган», шоҳлараро у элчи бўлиб «Гоҳо бош келтирган, гоҳ боши кетган», муҳаббат бобида ҳам у тайёр: шеърхон сифатида «Шоирнинг ерга атаб битган сўзларини биринчи бўлиб ёд олган». У — ҳаким, бироқ пайти келганда ғанимни дўст, дўстни ғаним қилиб қўйиш ҳеч гап эмас унинг учун:

**Магар у бешафқат бошласа ғулу,
Дунёга гавғолар солгай чинакам.**

Шоир ташвишланади. Инсонни учинчи одам маломатларидан сақланишга чақиради. Бунинг чораси фақат битта:

**Инсонлар бир-бирин юрса ардоқлаб,
Уртада восита асли зиёда.**

Абдулла Орипов қиёфа яратади. Унинг «Тулки фалсафаси» (1980) шеърига разм солинг: ёш тулки атрофдагилар масхарасидан зада. Чунки, ҳадеб унинг устидан кулишар, ўз вазифаларини ўринли қилиб эплай олмаган чоғларида бир-бирларини тулкиликда айблашар эди. Ёш тулки бош тулкига маслаҳат солганда, ундан шундай жавоб олади:

**Тулкисан бундай чоғ тулкилик қилгин,
Тулки деб кулсалар, қўшилиб кулгин...**

Фалсафа аниқ: ҳаётда ўз вазифасини адо этолмай, катта бир чиранишлардан маълум натижага эриша олмай юрган қимсалар тулкилик қилмоқчи бўлиб, ҳар хил хиёлаю найранглар йўлига тушиб олишади. Борди-ю, сир шош бўлиб қолгудек бўлса, ўзларининг айёрлигини яшириш учун ҳамма қатори тулкиликни қоралашга ўтишади. Олчоқ ва маккорлар шу йўл билан жон сақлайдилар...

Ҳа, Абдулла Орипов сатирик шоир эмас, бироқ унинг асарлари сатирадан ҳоли ҳам эмас. Баъзи ўринларда у сатирик приёмлардан фойдаланади. Бироқ сатирага мойил шеърларида жиддий, аламли ва далилли шош қилиш йўли билан бориб, ҳаётда учраб турадиган қатор қиёфалар галереясини яратадики, улар охир-оқибатда катта тарбиявий аҳамият касб этади.

Маълумки, адабиётнинг тасвирлаш имконияти жуда катта. Унда жамият ҳаётида бурилиш ясаган катта воқеалардан тортиб, ўша жамият аъзоларининг турмуш тарзи, урф-одати, ахлоқ нормаларигача акс этади. Абдулла Ориповнинг бир қатор шеърлари

борки, уларда баъзан оддий кўз илгамас, биринчи қарашда унча муҳим бўлиб кўрина бермайдиган ахлоқий масалалар олға сурилади ва шоирона ҳал қилиб берилади. Шоирнинг юқорида биз таҳлил қилган бошқа шеърлари ҳам маълум даражада ахлоқий масалаларни акс эттиради.

Абдулланинг «Самовий меҳмон, беш донишманд ва фаррош кампир қиссаси» номли фантастик шеъри (1979) бор. Унда тасвирланишича, самодан тирик жоннинг ерга тушгани хусусида шов-шув тарқалади. Билагон олимлар йигилишади, ўз илмларини ишга солиб, бу зот сирини англамоқчи бўладилар. Замонавий фан-техниканинг барча ютуқларидан фойдаланиб кўрадилар. Бироқ самовий меҳмон қилт этмасдан ётар, қилинаётган эътибордан у мутлақо беҳабардек эди. Олам сирларини тўла англаган олимлар эса бу зотнинг бепарволигидан ҳайрон. Билагонлар чарчаб, ўз ишларини тугаган ҳисобладилар. Ниҳоят... Ниҳоят муаммо илм доирасидан ташқарида, ақл-мантиғидан ҳоли равишда ҳал бўлади: фаррош кампир озгина меҳр кўшди бу ишга:

**Азбаройи меҳр билан
Бошгинасин силади.
Тиканакдек тикка ўсган
Сочгинасин силади...**

Сирли бу маъжудотга жон кирди, ҳатто яккаю ягона кўзига ёш ҳам келди, бир оздан кейин оёққа туриб юргандек, нималарнидир шивирлаб гапиргандек, ҳатто сирли равишда жилмайгандек ҳам бўлди. Ҳа, шоир минг бор ҳақ. Фақат илм, фақат ақл, фақат тадбиркорлик инсон ҳаётидаги муаммоларни қаторасига ҳал қилиб беравермайди. Улар билан баробар катта ҳарф билан ёзилиши лозим бўлган инсоний меҳр керак.

Абдулла Орипов «Дўстларимга айтганим» (1980) шеърида ҳам Меҳрни улуғлайди. Қирқ йиллик адоват унутилар, қирқ йиллик юракдаги дард унутилар, бироқ яхшилар меҳри қолар абадул-абад — мана бу ҳақда шоир ҳулосаси. Максим Горький адабиётни инсоншунослик деб атаган эди. Ҳа, адабиёт — инсоншунослик. Шу билан баробар адабиёт — ахлоқшунослик ҳам.

Инсон туғилади, ўсади, унади, табиат берган озми-кўпми умрини охирига етказди. Шу гарзда ҳаёт узлуксиз давом этади. Бироқ ҳар бир авлод ўзи яратганидан кўра яратилганлардан кўпроқ фойдаланади. Яратилганлар эса ўтган авлодлар томонидан фақат ўзини, ўз шахсий манфаатини ўйлаб яратилган эмас. Бу орада кўпгина ақида, урф-одат, туйғу ва ҳиссиётлар роли бор. Шулардан бири инсон боласига хос савоб ҳиссидир. Абдулла Орипов инсонни улуғлайдиган бу ҳисга бағишлаб «Савоб» (1982) деган шеърни ёзибди:

**Авжи саратонда ҳансираб, ёниб,
Қоврилиб оловли йўллар тағтида,
Муздайин булоқдан сув ичгач қониб,
Ҳордиқ олганмисан чинор тағида.**

**Рухингда сафо-ю, танингда мадор,
Умидбахш қўшиқлар куйлаганмисан?
Уша пайт, ўша он ҳеч курса бир бор
Чинорни ким эккан — ўйлаганмисан?**

Боболардан мерос қолган нарса фақатгина ўз соя-салқини билан жонларга роҳат бағишлайдиган чинори садақайрағоч ёхуд табиат яратган булоқ бўйларидаги жаннатсифат маконларгина эмас. Ўх-хў, бободардан бизга нималар мерос қолмаган дейсиз? Азим дарёлардан олиниб, қанчадан-қанча эл-юртларга ҳаёт бағишлаган ариқлар; қитъаларга, мамлакатларни мамлакатларга улаган темир излар; осмонўпар тоғларни ошиб ўтган катта-кичи йўллар, миллионлар макони бўлмиш шаҳарлар-у, кўкаламзор бор-роғлар, ишлаб чиқариш ҳунаридан тортиб миллион-миллион тонналаб металл эритадиган домналар... Буларнинг ҳаммасини санаб бўлармикин? Қон тўкиб қўлга киритилган янги ҳаёт-чи? Бунинг улуғлигининг ўлчови бормикин? Булар ҳаммаси кимларнингдир беминнат тўккан тери, сачраган қони, сарф қилган меҳнати эвазига юзага келган эмасми?

Шоир замондошига мурожаат қилади: «Хўш, сен нима қиляпсан? Жуда бўлмаса оддийгина инсонлик бурчингни адо этипсанми?»... Борсан собит, кимсага насиба узатганмисан?, «Кўчангдан лапанглаб ўтганда тобут, сен уни тўрт қадам кузатганмисан?», «Чорасиз бир инсон учраган дамда, унсиз сўроғига қилдингми жавоб?». Қилган бўлсанг «улар аталур савоб». Булар инсонийликнинг оддийгина бурчлари. Шулар сингари оддий бурчларни амалга оширган кимсаларгина улуғ ишларга ҳам ўз ҳиссасини қўша олади.

Шоир бундай фикрларни илгари сураб экан, шу билан биргаликда унинг афсусли нидоси ҳам эшитилади: ҳамма ҳам савобга бир хилда қарай бермайди. Кимдир тўзалганларни бузади. Яратилганларни барбод этади. Мана шоир ҳукми:

**Фақат савоб борки, жаҳон бус-бутун,
Фақат савоб борки, азиздир Инсон.**

Абдулла Орипов ўз шеърлари орқали тарихий воқеаларга кўп мурожаат қилади. Бу ҳол, умуман, Абдулла Орипов услубига хос хусусият. У ҳар бир шеърида қай даражада-дир кўхна тарих саҳифаларига назар ташлайди. Тарих фактлари билан бугунги ҳаёт воқеаларини бир-бирларига боғлайди ва бу боғланишдан катта маъно чиқаради.

Шу йўсинда Абдулла Орипов бир қатор улуғ сиймоларнинг шаънига шеърлар бағишлайди. Булар ичида: Ал Беруний, Ибн Сино, Алишер Навоий, Максим Горький, Владимир Маяковский, Ойбек, Ғафур Ғуллом, Ҳамид Олимжон, Шайхзода, Аброр Ҳидоятов ва бошқалар бор. Улуғ сиймоларга асарлар бағишлаб, уларнинг ҳаётини шарҳлабгина қўядиган шоир ва ёзувчилар ҳам йўқ эмас. Абдулла Орипов бу йўлдан

бормайди. У ҳар бир улуғ сиймо ҳаётига мурожаат қилар экан, ўша ҳаётнинг мағзини чақишга ҳар қандай қўл қўлади. Улуғлар ҳаёти баҳона, бугунги китобхонга нималарнидир уқтиради.

У Маяковский мурожаат қилар экан, «Коммунистик кенгликларга Маяковскийдек ишонч, шунинг қўл қўлат билан ташланган бутун оламни кўради» ва бу трибуна шоирнинг портретини титроқ, дўрдоқ лабни, беаёв боққан кўзларни, уюлган қовоқлар»ни кўради. Маяковский портретига бу хислатларнинг сабабини Абдулла Орипов яхши билади, шунинг учун у нидо қилади:

«Азиз Владимир Владимирович, бир оз чехрангизни очинг, бир жилмаинг, бир кулинг. Ахир сиз юксакликлардан ўзингизни ташлаган коммунистик кенгликларга бутун-бутун олам ўзини ташлаётир-ку».

Шеърни ўқиган кишида шундай ишонч пайдо бўладики, агар бирон мўъжиза билан Маяковский тирилиб, ҳозирги ҳаётга назар ташлагудек бўлса, у албатта жилмаяр, ҳатто шўх-шўх кулар эди.

Одий воқеадан, баъзан маъносиз сезиладиган воқеалардан маъно топиш истеъдоднинг биринчи белгиси бўлса керак. Абдулланинг шеърларидан бири — «Мўмин Мирзо»ни эсланг. Шеърда Абдулла Орипов бундан 500 йил муқаддам бўлиб ўтган мудқиш воқеа — Хусайн Бойқаро невараси Мўмин Мирзони ўз ҳукми ила қатл қилганини эслабди. Шаҳзодани «Укам» деб атабди, унинг қисматидан, тарих устидан шикоят қилибди. Бу, гўё кутилмаган бир воқеа. Бугунги шоир 500 йил илгари ўтган бир шаҳзодани «укам» деса, унинг ўлими учун ачинса, шу воқеага шеър бағишласа! Аммо, яхшироқ ўйлаб кўрсангиз, шоир мақсадини англаш қийин эмас. Қуйидаги мисраларга разм солинг:

Беш юз йил берида эсладим бирпас,
Лекин бу беҳуда мотаминг эмас,
Қалбимни ўрғади аллақандай сас...

Шоирни безовта қилган ўша «сас». Бу — XX асрда қатл қилинаётган бугуноқ норасидаларнинг саси. Бу сас дунёнинг кўп жойларида ҳамон эшитилмоқда. Жанубий Америка ерларида, араб мамлакатларида, Африка қитъасида... Ҳар кун телеэкран хабарларини кўрганингизда Бейрут кўчаларида вайроналараро дайдиб юрган, ё эмирилган гишт ва бетонларга қоришиб чўзилиб ётган жингалаксоч фаластин болаларига кўзингиз тушмаяптими?! Мана шу муносабат билан шоир овоз беради:

Сен-ку йўқсан, аммо қотиллар яшар,
Ҳамон гўдакларга қилич қайрашар.
Қачон пок бўларкан булардан башар,
Мўмин Мирзо укам, сени ўлдирдилар.

Абдулла Ориповни баъзи бировлар мунгли шоир дегандек бўладилар. Унинг шеърларининг таҳлили кўрсатадики, у мунгли шоир эмас, балки унли шоир. Шунинг учунки, у ҳаётга доим ҳам бир хил қолип-андоза асосида қарамайди. Ахир, ҳаёт ҳаминша ўсишда, ўзгаришда, тараққиётда-ку? Ҳаётнинг ўзи ижодкорни маълум форма ва қолиплардан чиқиб кетишга мажбур қилади. Шу аснода шоир ижодида бурилиш, чекиниш, олға силжишлар сўзсиз содир бўлади. Баъзан ҳаётда, одамларда бўлгани сингари Абдулла Орипов ижодида доимий олға силжишлар билан бирга, бир оз чекинишлар кўринади. Вироқ бу чекинишлар ҳам унинг шеърларида олға силжишга хизмат қилади. У ҳаётни мураккаблигича кўради, унинг ўткир кирраларини ҳис қилади.

Абдулла Орипов атоқли совет шоирлари Расул Ҳамзатов ва Давид Кугултинов билан.

Юқорида Абдулланинг шеърларидан баъзи мисра ва ибораларни атайлаб келтирдик, зотан буларсиз унинг асарларини таҳлил қилиб бўлмасди. Мана яна унинг «Одамлар» деб аталган шеъри. Қош қорайибди. Йўловчи бир хонадонда меҳмон бўлибди. Эрта тонгда йўловчи товущ қилиб: «Хой, мен кетдим. Қол. Раҳмат». Мезбон билан меҳмон ҳатто бир-бирларининг исмларини ҳам сўрашмабди. Шеърдаги бор-йўқ гап шу. Бироқ шеърда катта маъно бор. Халқимизда: «меҳмон азиз», «меҳмон — отангдан улуг», деган мақоллар бор. Абдулла шу мақолларнинг маъносини шеър моҳиятига маҳорат билан сингдириб юборган. Шу йўл билан шоир она халқининг меҳмондўстлигини, инсоний фазилатларини характерлайдиган асар яратган. Агар шоир ўзи яратган образларни биргина сўз билан бўлса ҳам шарҳласа эди, биз унинг фикрига шерик бўла олмасдик. «Ҳа, маълум гапни айтибди-да», деб қўя қолар эдик.

Абдулла Орипов барча истеъдодли шоирлар сингари ўз фикрини образларда яратади. 1983 йил февралда Тил ва адабиёт институти коллективи билан бўлган учрашувда Абдулла Орипов адабиётимиз учун анча ишлар қилган, бироқ ҳаётдан бевақф кетган Мурод Ҳамроев ҳақида шеър ёзаётгани хусусида гапириб, ундан бир-бирларига кам боғланган иккита байтни ўқибберди. Уша пайт: «Демак Абдулла икки байтга етарли образ топибди, ҳали яна ахтариши керак эканда», — деган фикр ҳаёлимдан ўтди.

Абдулланинг ўзи адабиётнинг образлиги ҳақида шундай деб ёзади: «Адабиёт, шеърият образлилик билан тирикдир. Эй, ёр, мен сени севаман Ана шу гапни Мирза Ғолиб «Э, ёр, остонани олдида ётган тошни нима қилардинг нарига суриб қўйиб, ахир у менинг пешонамга урилавериб ўз-ўзидан йўқ бўлиб кетарди-ку!» деб беришида жуда кучли образлилик барқ уриб турибди» («Совет Ўзбекистони санъати»), 9, 1982 йил, 20-бет).

Образлилик Абдулла Ориповни адабиётнинг биринчи элементи тил хусусида ўйлашга мажбур қилади. Шеърларидан маълумки, у сўзларга жило бера олади, бизга маълум сўзлар унинг асарларида янгича маъно касб этгандек бўлади. Шу билан баробар, у ўзбек тилининг бойлиги ҳақида ҳам тинмай қайғуради. Баъзан фикрларни бетакрор сўзлар билан ифодалай олади. Бунинг учун у ўзбек тилининг бор бойликларидан унумли фойдаланади. «Қайси тилда синоним кўп бўлса, ўша бой ҳисобланади», дейди шоир. Шу муносабат билан Навоий синонимларини эслайди ва куюниб қуйидагиларни қайд қилади: «Мен шунга афсус ва надоматлар билан айтишим лозимки, бизнинг аксарият сўзларимиз «Луғатлар қабри»га кўмилиб қолмоқда. Тилимиз қашшоқлашиб борапти. Биз луғатимиздан ўз ўрнини топган форсча, арабча сўзларни тобора камроқ, қўллаяпмиз. Менимча, уллардан албатта фойдаланиш зарур, лекин меъёри билан. Узим ана шундай қилишга уринаман. Шеърларимдан бирида «Сурат» билан бир қаторда «сийрат» сўзини ҳам ишлатдим, биринчиси, одамнинг ташқи қиёфасини, иккинчиси бўлса унинг ички қиёфасини англатади» (Уша журнал, 21-бет). Гарчи Абдулла Орипов араб, форс сўзларини ишлатсада, биз унинг тили оғир, тушуниш қийин, деб айтолмаймиз-ку. Демак, у бу ишда доим меъёрни сақлай билади, сақлай туриб, ўзбек адабий тилининг бой имкониятларидан фойдалана олади.

Бу ўринда бир ҳақиқатни қайд қилиш зарурга ўхшайди. Маълумки, ҳар бир тилнинг маълум бир қисмлари ҳар хил социал ва сиёсий вазиятлар тақозоси, қисқаси, ҳаёт талаби билан бошқа тиллардан кўчган бўлади. Кўчиб ўзлаштирилдими, адабий тил таркибига кирдимиз, бас, ўша халқ мулкига айланади. Биз ўша халқ мулкидан фойдаланишимиз лозим, бироқ Абдулла Орипов айтгандек, меъёрни бузмасдан.

Адабий тил бойлигидан фойдаланабилиш — масаланинг бир томони, холос. Масаланинг бошқа бир, айтиш мумкинки, муҳимроқ томони бор. Бу, тил устида, тилнинг ифода қувватини ошириш устида ишлаш масаласидир. Шу жиҳатдан Абдулла Орипов ҳақиқий истеъдодларга хос иш тутати. У қоғоз тўлдириш, мисраларни кўпайтириш, китобининг босма табақларини кўпайтириб, жиддини қалин қилиш учун асар ёзмайди. Унинг учун муҳими — маъно. Мўлжалдаги маънони ифодалаш учун образ излайди, сўз ахтаради. Зарур образларни топиб, мўлжалга тегадиган сўзларни териб жой-жойига қўйгандан кейингина шеърни битган ҳисоблайди. Мана унинг бу ҳақдаги сўзлари: «...аввало шунга айтиш, мен учун ҳар бир шеър устида ишлаш гўёки жанг майдонига киргандай гап. Ҳар бир шеърим учун гоҳо йиғирма, гоҳо йиғирма беш кунлар вақт сарфлаганим бўлган.

«Она сайёра» шеъримни эса ёзиб бўлингач, роса олти ойдан сўнг чоп эттирдим».

Биз бу ерда Абдулланинг гражданлик руҳидаги, сараланган асарларини таҳлилга тортдик. Табиийки, шоир шеърларининг ҳаммасини ҳам бадий, ҳам гоъвий жиҳатдан бир хил қувватга эга, деб бўлмайди. Баъзи бир шеърларида айтилмоқчи бўлган фикрлар етарли даражада аниқ эмас, баъзан асардан чиқариладиган хулосалар қуруқроқ. Бошланишда келтирилган «Арча» шеърига ўхшаш баъзи ижодий маҳсулларда Абдулланинг шартлилик приёмидан меъёридан ортиқ фойдаланган пайтлари ҳам бўлган. Аммо Абдулла Орипов ижодиға яхлитлик нуқтаи назаридан қарасак, унинг ўзига хос ва келажаги порлоқ истеъдод эканига ишонч ҳосил қиламиз. Энг муҳими у руҳан тетик шоир. Мана, «Рухим» шеърининг охириги мисраларига разм солайлик:

Сенга на бўронлар кор қила олур,
Сени на йўқотиб, бор қила олур,
Сен мисли камалак — юсак ва сўнмас,
Камалакни эса парчалаб бўлмас...

ЁШЛАР ҚИССАЧИЛИГИ ҲАҚИДА ЎЙЛАР

Ҳозирги ўзбек қиссачилиги дадил одимлар-ла шиддат билан ривожланиб бормоқда. Бу ривожланиш фақат мазкур жанрда ниҳоятда кўп асар яратилаётганлиги билангина эмас, балки унинг анча муваффақиятли, савияси баланд намуналари вужудга келганлиги билан белгиланади. Сўнгги йиллар ўзбек қиссачилиги тараққиётига, айниқса, ёш ёзувчилар сезиларли қисса қўшмоқдалар. Ундай ёзувчилар орасида Тоҳир Малик, Ҳайриддин Султонов, Мурод Муҳаммад Дўст, Нурали Қобул, Эркин Аъзамов, Мамадали Маҳмудов ва Алишер Ибодиновнинг қиссалари китобхоналар орасида анча илиқ таассурот қолдирмоқда.

Ҳозирги ёшлар қиссачилигида ҳаётнинг, инсон тафаккури ва қалбининг кўплаб томонлари, қатламлари қаламга олинмоқда. Жумладан, уларда мураккаб тарихий мавзулар ҳам, Октябрдан аввалги ўтмишнинг ранг-баранг манзаралари ҳам, тарихий-революцион тематика ҳам ёритилмоқда. Шунингдек, мазкур қиссаларда мамлакатни қолхозлаштириш ва Улуғ Ватан уруши йилларининг унутилмас воқеалари ҳам, замонавий ҳаёт проблемалари ҳам, маънавий-ахлоқий муаммолар-у, адабиётнинг мангу мавзулари ҳам ўзига хос йўсинда талқин этилмоқда. Мазкур ранг-баранг ҳаётий материални бадиий гавдалантиришда ёш қаламкашлар изчил реалистик услуб воситаларидан ҳам, лиро-романтик бўёқлардан ҳам, рамзий деталлардан ҳам, афсонаю ривоятлардан ҳам, янги-янги композицион приёмлардан ҳам унумли фойдаланмоқдалар. Хуллас, ҳозирги ёшлар қиссачилиги тараққиётининг жараёнлари, тенденциялари, хусусиятлари гоёта кўп бўлиб, уларнинг барчасини бир мақола доирасида қамраб олиш жуда мушкулдир. Шунга кўра мазкур мақолада ўша жараёнларнинг бири, яъни ҳозирги ёш қиссанавислар ижодида жаҳонга машҳур ёзувчи Чингиз Айтматов бадиий оламнинг таъсири борган сари кучлироқ сезилаётганлиги тўғрисидагина фикр юритиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланди. Бу муҳим тенденция, айниқса, Тоҳир Малик, Ҳайриддин Султонов, Мурод Муҳаммад Дўст, Нурали Қобул ва Чори Ёқубов қиссаларида яққол кўзга ташланади. Чингиз Айтматов аънавалари бу ёзувчиларнинг қиссаларида ҳаётий материал танлашда ҳам, инсон характери ни гавдалантиришда ҳам, композицион ва тасвирий воситалар сайлашда ҳам ҳар хил кўринишда, миқёсда, турли даражада намоён бўлмоқда. Чингиз Айтматов оламидан таъсирланиш айрим ёзувчилар ижодида анча жиддий самараларга олиб келган бўлса, баъзи қаламкашлар асарларида эрганиш шаклида, яна бошқа адиблар қиссаларида эса тақдидчилик кўринишида юзага чиқмоқда.

Аввало, Чингиз Айтматов ижодининг таъсири ҳозирги ўзбек адабиёти ва, хусусан, қиссачилигининг гуманистик моҳияти чуқурлашиб бораётганлигида кўринади. Маълумки, узоқ йиллар мобайнида адабиётимиз гуманизмининг моҳияти меҳнаткаш инсон учун кураш тарзида талқин этиб келинар эди. Чингиз Айтматовнинг «Асрга татиғулик кун» романи ҳозирги гуманизмнинг моҳияти тўғрисидаги тушунчамизни, тасаввуримизни анча кенгайтди, бойитди ва теранлаштирди. Муаллиф романга ёзган муқаддимасида асарининг гоъвий йўналишини, гуманистик моҳиятини изоҳлаб: «Биз одамни ва одамни бутун гўзаллиги ҳамда мукамаллиги билан сақлаб қолиш учун курашимиз керак», — деган эди. Узининг мана шу эъгу гуманистик қарадини юзага чиқариш учун истеъдодли санъаткор романда она-заминнинг долзарб масалалари билан қоинок проблемаларини, бугунги кишилар турмуши манзаралари билан ўтмиш халқ афсоналарини, Октябрдан кейинги жамиятимиз тарихи саҳифалари билан оддий одамлар қалбининг жараёнларини ўзаро чагиштириб юборган ҳолда жонлантиради.

Маълум маънода шундай тасвирга интилиш Тоҳир Маликнинг «Чорраҳада қолган одамлар» қиссаида кўзга ташланади. Ўзбек реалистик фантастикасининг жиддий намунаси сифатида туғилган бу қиссада ҳам номаълум сайёра проблемалари билан она-еримизнинг тарихий воқеалари, ўзга планета вакили билан ватанимиз кишиларининг ҳаёти, руҳий жараёнлари ўзаро боғлиқликда, қиссий тарзда кўрсатилади. Қиссадаги Танг планетаси вакиллари сайёраларини йўқотиб юбориш имкониятларини топганликларидан, руҳан ўта совуқ мавжудотга айланиб қолганликларидан келажак олдида умидсиз. Ўша планетадан келган Рҳақ кўз ўнгида эса заминимизнинг бир қисмидаги кишилар янги ҳаёт, порлоқ истиқбол яратаётганлари билан масрур яшаши намоён бўлади. Шу тариқа икки планета ҳаётини муқояса қилган ҳолда ёзувчи одамни ва одамзодни сақлаб қолиш, кишилар бахти учун кураш гоъсини илгари суради. Асардаги икки сайёра вакиллари ҳаётининг, тақдирининг ва характерининг қисий тасвири ҳам мана шу гоъвий мақсадни юзага чиқаришга хизмат қилади. Қиссада Сабохиддин характери энг муваффақиятли чиққан бўлиб, унинг воситасида ёзувчи революциядан аввалги ҳаёт даҳшатларини, жаҳолатни, инқилоб йилларидаги шиддатли курашларни босмачиларга қарши жанглари ниҳоятда жонли ва таъсирчан ҳолда гавдалантириб оқган. Мана шу тарихий курашлар жараёнида тўғри йўлни топа билмаган Сабохиддин оқибатда фожиага, бахтсизликка йўлиқади. Унинг бутун ҳаёт йўли, ачинарли қисмати

чорраҳаларда тентираши, аянчли изтироблари — буларнинг ҳаммаси Рҳақ кўз ўнгига содир бўлади. Худди шунингдек, Рҳақ жамиятда юксакликларга интилаётган, кашфиётлар яратётган Дилмурод ва коллектив турмуш бунёд этаётган кишилар ҳаётининг ҳам гувоҳи. Уларни Сабоҳиддин билан таққослаган ҳолда Рҳақ «чорраҳа» да тўғри йўлни топади ва ўз сайёрасига қайтмасликка қарор қилади, яъни бахтини ер куррасида ҳамда унинг кишилари орасида топади. Демак, ёзувчи қиёсий тасвир воситасида ҳаётда тўғри йўлни танлай олган одам бахтли бўлиши ҳақидаги гоёни илгари суради. Бу гоё мукаммал ва жуда таъсирчан ифодаланишига қиссадаги айрим камчиликлар бирмунча ҳалақит берган. Чунончи, замиң воқеалари, Сабоҳиддин билан боғлиқ сюжет чизиги гоёда қизиқарили, таъсирчан ва эсда қоладиган даражада чиққан бўлса, ўзга планета тасвири бир оз маъжум, зерикарликдек туюлади. Бунинг устига ўзга сайёра манзаралари тасвири аҳён-аҳёнда Тоҳир Маликнинг «Сомон йўли элчилари» қиссасидаги тафсилотларни эслатиб қўяди. Рҳақ характери талқинида қисман мантқиқ бузилган. Жумладан, у асар бошларида Сабоҳиддин онгига, қалбига, руҳига таъсир кўрсата оладигандек ва, умуман, кишилари бошқариш хусусияти бордек туюлади. Қисса охириларида эса ундаги бу имконият сезилмай қолади.

Чингиз Айтматов «Асрга татигулик кун» романига ёзган муқаддимасида ўз ижодида илгарилари ҳам шахсга сиғиниш ва унинг ҳаётдаги оқибатлари масаласини кўп марта қаламга олганини, мазкур асарида эса уни янада тереңроқ ёритишга интилганини айтади. Бу гоёвий мақсадни адиб романда, асосан, Абутолиб образи орқали рўёбга чиқаради. Абутолиб 50-йиллар бошида арзимоган баҳона ва тўхматлар оқибатида даҳшатли фожиага учраган, фарзандларидан жудалик дардини кўтаролмай ҳалок бўлган шахсдир. Унинг фожиаси ўша вақтлардаги инсонга ишончсизликнинг китобхони ларзага соладиган оқибати сифатида намоён бўлади. Худди шунга ўхшаш фожиавий оқибатлар ёш ёзувчи Хайридин Султоновнинг «Ёзнинг ёлғиз ёдгори» қиссаси марказида туради. Фожиалар мужассами сифатида қиссада Адаш Карвоннинг маънавий ҳаётга тўла ҳаёти, қайғули тақдири, аччиқ қисмати ва оиласининг инқирози жонлантирилади. Қисса деярли бошидан охиригача фожиавий воқеалар тасвиридан иборат. Улар жумласига Адаш Карвоннинг ёлғизлиги, Ойнисанинг ўлими, Насиббекнинг ҳалокати, Саттор ва Гулнорларнинг бахтсизлиги сингари тафсилотларни киритиш мумкин. Бундай мусибатли ҳодисалар хусусида айрим танқидчилар: «Изтироблар моҳияти нимада?» — деган қонуний савол қўйдилар.¹ Тўғри, Хайридин Султонов асарда ўз тилида ёки қаҳрамонлар нутқида бундай саволга сўз билан аниқ жавоб бермайди. Бу ҳодиса шу билан белгиланадики, Хайридин Султонов деярли бутун ижодида, кўпчилик ҳикояларида ва, хусусан, «Саодат соҳили» асарида чинакам образли кўрсатиш принциpigа изчил амал қилади ҳамда шунга кўра ўз гоёларини, фикрларини муаллиф ёки персонаж тилидан баён қилмайди. Хусусан, «Саодат соҳили» асарида Бобоқул деган кимсанинг бир вақтлар Бобур билан ўз юртидан кетганлиги, энди эса ўзга ўлка бозорларида жинни бўлиб, қўшиқ айтиб юрганлиги кўрсатилади. Уни қидириб сафарга чиққан ўғли — Винокул эса йўлда ҳалок бўлади. Бу воқеага бошқа ҳеч бир изох берилмайди, унинг моҳияти сўз билан таърифланиб, китобхонга декларация шаклида етказилмайди. Образли кўрсатишган мазкур воқеа устида жиддий ўйлаб кўргандагина, китобхон унинг воситасида Бобурнинг ўз юртидан кетиши фақат ўзи учунгина эмас, балки бошқа кўнлаб кишилар учун ҳам даҳшатли қисмат бўлганлиги тўғрисидаги гоё ифодаланганлигини англаб етади. Хайридин Султоновнинг катта истеъдод соҳиби асарларимизда етишмаяпти. Бунинг натижасида адабиётимизда баёнчилик, декларативлик, мантқиқсизлик, кўпсўзлилиқ, ҳашамдорлик иллатлари барҳам топмаяпти.

«Ёзнинг ёлғиз ёдгори» қиссасида ҳам изчил образли кўрсатиш принципи сақланганлиги сабабли ундаги фожиалар моҳиятини, муаллифнинг гоёвий мақсадини аниқ англаб олмақ учун асардаги воқеалар кишилар, тақдирлар устида жиддийроқ ва чуқурроқ ўйлаб кўриш зарур бўлади. Шундай қилинганда, қиссадаги деярли барча фожиаларнинг, изтиробларнинг моҳияти шахсга сиғинишнинг салбий оқибатлари билан белгиланиши аён бўлади. Жумладан, ўша оқибатлар туфайли Адаш Карвон тўхматга учраб, йигирма йилга қамалиб кетади. Бу биринчи фожиа ҳисобланади ва, ўз навбатида, у иккинчисини келтириб чиқаради: юксак садоқат тинсоли бўлган Ойниса Адаш Карвонни кутиб, йигирма йил давомида ўзини ёлғизликка маъжум етади. Шу тариқа уларнинг тўйлари йигирма йилга кечикканлиги туфайли фақат битта фарзанд кўрадилар. Ёлғиз ўғил — Насиббекнинг ўлими эса учинчи оғир фожиа саналади. Агар Адаш Карвон билан Ойнисанинг бошқа фарзандлари бўлганда, балки Насиббекнинг ҳалокати бу қадар даҳшатли фожиа даражасига кўтарилмаган бўлармиди? Насиббекнинг ҳалокати оқибатида унинг севгилиси — Гулнор ўзи истамаган йигит билан ноилоҳ турмуш куради ва бир умр руҳий азобга дучор бўлади. Насиббекнинг ҳалокатидан бахт излаган Саттор эса ҳадсиз-худудсиз изтироблар гирдобига фарқ бўлади. Гулнор, Саттор ва Насиббекларнинг аччиқ қисмати асардаги тўртинчи жиддий фожиа бўлиб, ёзувчи унинг воситасида бир вақтлар жамиятимизда юз берган кўнгилсиз ҳодиса ўзидан анча кейин ҳам узок пайтларгача кишилар ҳаётида мусибатли излар қолдириб кетганлиги ҳақидаги гоёни ифодалайди. Демак, қиссадаги фожиалар, изтироблар асосида, моҳиятида худди шу гоё етади.

Узининг мана шу гоёвий мақсадини ифодалашда қисса муаллифи Чингиз Айтматов романидагига яқин услубдан фойдаланади. Маълумки, «Асрга татигулик кун» романида Абутолиб қисмати ва у билан боғлиқ воқеалар тасвирида муайян маъносилик,

¹ У. Норматов. Изтироблар моҳияти нимада «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1983 йил, 10 июнь.

ҳазинлик мавжуд. Хусусан, Абутолибнинг ноҳақ айбланиши, ишдан қувилиши, гўдаклари кўз ўнгига қамоққа олиб кетилиши ва ўлими ҳақидаги хабар ёйилиши воқеалари тасвирида бу ҳазинлик жуда аниқ сезилади ҳамда китобхон уларни йиғлаб идрок этади. «Ёзининг ёлғиз ёдгори» қиссасининг деярли бошидан-охиригача худди шунга ўхшаш ҳазин руҳ мавжуд бўлиб, у асардаги фожиалар моҳиятини очишга мос келади.

Роман ва қисса муаллифлари услубидаги яқинлик маълум даражада уларнинг ўрни билан халқ афсоналарига муурожаат қилишларида ҳам кўринади. Чингиз Айтматов «Асрга татигулик кун» романида икки халқ афсонасини асар тўқимасига маҳорат билан сингдириб юбориб, ўз ғоявий мақсадини таъсирчан очишга эришади. Агар у «Она байт» ҳақидаги афсона воситасида ўтмишда меҳнатқаш халқнинг нақадар эзилганлигини унутилмас даражада эмоционал кўрсатган бўлса, Раймулла ва Бегимой тўғрисидаги ривоят орқали инсон муҳаббатининг қудратини улуглайди. Ҳайриддин Султонов эса афсоналардан романдагичалик унумли, ўрилли ва кўламли фойдаланмаган бўлса-да, қиссада, ҳар қалай, шу аъянага суяниб, баъзи ривоятларга муурожаат қилган. Хусусан, у асарига кишилар орасидаги садоқат тўғрисидаги қарашларини, ғояларини таъсирчан ифодалаш мақсадида Искандар Зулқарнайн ва унинг лашкарбошиси Кюксар тўғрисидаги ривоятни келтиради.

Албатта, ёзувчи ўз ғоясини изчил образли кўрсатиш воситасида ифодалаган бўлса-да, тасвирлаган воқеаларининг, илгари сурган фикрларининг, қарашларининг барчасига тўла-тўқис ишонтирган, дейиш анча қийин. Бунинг сабаби қиссанинг баъзи заиф томонлари билан изоҳланади. Жумладан, Сатторнинг одам ўлдириш даражасига келиши психологик жиҳатдан етарли тайёрланмаган, асосланмаган. Унинг Насиббекни отиши воқеаси милтиқ тилидан сўзлатилиши, танқидчи Умарали Норматов тўғри кўрсатганидек, анча ғайритабиий чиққан. Уша машъум воқеа Сатторнинг хотирасида жонлангидек, анча ғайритабиий чиққан. Уша машъум воқеа Сатторнинг хотирасида жонлангидек, анча ғайритабиий чиққан. Уша машъум воқеа Сатторнинг хотирасида жонлангидек, анча ғайритабиий чиққан. Уша машъум воқеа Сатторнинг хотирасида жонлангидек, анча ғайритабиий чиққан. Уша машъум воқеа Сатторнинг хотирасида жонлангидек, анча ғайритабиий чиққан. Уша машъум воқеа Сатторнинг хотирасида жонлангидек, анча ғайритабиий чиққан.

Чингиз Айтматов эстетик оламининг, гўзал ижодининг баракали таъсири ҳозирги ёш ўзбек ёзувчилари қиссаларининг композициясида ҳам яққол кўринмоқда. Бунга иқрор бўлмоқ учун Мурод Муҳаммад Дўстнинг «Галатепага қайтиш» қиссасини эслаш ва «Асрга татигулик кун» романи билан қиёслаш kifоя. Маълумки, роман бир қариянинг ўлими ҳақидаги хабар билан бошланади. Узоқ қабристонгача босиб ўтилган йўл ва дафн маросими таъсири асарнинг охиригача давом этади. Дафн маросимида ёзувчи Едигейнинг ҳаёт Едигей бошчилиқ қилади. Бутун йўл ва дафн маросими давомида ёзувчи Едигейнинг ҳаёт сарҳадларига чекинишлар қилади, унинг хотирасида, ҳаёлида турли-туман воқеаларни, кишиларни, афсоналарни жонлантиради. Бу чекинишлар, воқеалар ва афсоналар қозоқ-халқининг ўтмишига, урф-одатларига, ҳис-туйғуларига, ташвишга солаётган муаммоларга, ҳатто бутун инсониятни ҳаяжонлантираётган, ташвишга солаётган муаммоларга бориб боғланади. «Галатепага қайтиш» қиссасида ҳам кўтарилган асосий масалаларни талқин этишга хизмат қилувчи восита сифатида Райим оқсоқолни дафн этиш билан боғлиқ воқеалар олинади. Дафн маросимида муаллиф Ғайбаровнинг болалик исломшунос олим Ғайбаров етиб келади. Қисса давомида муаллиф Ғайбаровнинг болалик ва ўсмирлик йилларига, студентлик чоғларига чекинишлар қилади. Шу билан бирга, кўп воқеалар, кишилараро муносабатлар, турли ҳаётий масалалар, қишлоғи, шаҳар муаммолари устидаги ўйлар қахрамоннинг ҳаёли, қалби, хотираси призмасида жонлантирилади. Дафн маросимида борганда, Ғайбаровнинг Галатепадаги турли қилдга кишилар ва оила аъзолари билан учрашувлари, суҳбатлари ҳам қишлоқдаги кўплаб ахлоқий ва маънавий масалаларни кўтаришга хизмат қилган. Албатта, қиссада масалалар ва проблемалар анча кўп бўлса-да, Чингиз Айтматов романидагичалик миқёсли, маҳобатли ва глобал эмас. Шундай бўлса-да, улар республикамиз ҳаётининг, маҳаллий шароитининг мизнинг кўплаб муҳим томонларига келиб боғланади ва турмушдаги анчагин иллатларни англаб олишимизга ёрдам беради. Чунончи, ёзувчи Ғайбаров тимсолид кўплаб инсоний фазилатларни, хусусан, кашфиётлар сари ингилиш, маънавий юксаклик, самимийлик, шу билан бир вақтда ўта соддалик сингари сифатларни рўёбга чиқаради. Самад образи воситасида эса қиссада мунофиқлик, ахлоқий тубанлик каби қусурлар драматик лавҳаларда фожия ётилади. Асардаги Шоир, кўзидан ажраган альпинист, расо Абдували сингари персонажлар ҳам бизга турли характердаги кишиларни эслатади. Ҳаётимизнинг кўп қирралари, нури томонлари-ю, иллатлари ҳақида ўйлаб кўриш

ундайди.

Шуларга қарамай, қиссада кўтарилган ҳаддан зиёд кўп масалаларни узиб бирлаштириб, яқлитлаштириб турадиган асосий проблемаларни англаб олиш аниқ қийинга ўхшайди. Тўғри, Ғайбаров образи қиссадаги кўп персонажларни, муаммоларни қисман ўзаро боғлагандек туюлади, лекин, шунга қарамай, муайян шахс тўғрисида бIRON бобни тушириб ўқилса ҳам, асарнинг қийматига катта путур етмайди.

кўринади. Бунинг сабаби шундаки, қисса композицияси, «Асрга татиғулик кун» асарининг қурилишига бирмунча яқин бўлса-да, романики даражасида мукамал чиқмаган. «Галатепага қайтиш»да чекинишлар, хотиралар, ўйлар шу қадар кўпки, китобхон уни қандай кетма-кетликда тасаввур қилишни, ўзаро боғлашни билмай қолади. Бу хотира, чекинишлар ва персонажлар орасида қандайдир боғлиқлик борга ўхшайди. Бироқ оддий китобхон гўё уларнинг лабиринтига тушиб қолиб, ўша боғланишни топишга қийналади. Хотиралар ва чекинишлар орасида хронологик ҳамда мантиқий боғланишнинг заифлиги қисса композициясида номукамаллик келтириб чиқарган. Уни туғдирган сабаблардан яна бири шундаки, баъзи персонажларнинг қиссга нима мақсадда киритилганлигини англаб етиш қийин. Бунинг мисоли сифатида Галатепадаги Мурод амакини эслаш мумкин. Руҳий касалликка учраган бу одам қишлоқда дуч келган кишидан бир сўм сўрайди, ҳар хил тақдир, ачиниш, масхаралаш орасида яшайди. Қишлоқда унга Ғайбаров ҳам дуч келади ва қалбидан ҳазин туйғулар кечади. Агар шу таҳлилда Ғайбаров йўлида учраган кишиларни кўрсатиб кетилаверса, асарни истаганча чўзиш мумкин бўларди-ку? Асарнинг ҳозирги ҳолида Мурод амаки образи жиддий мақсадга хизмат қилмайди. Гўё ёзувчи унинг воситасида: «Ҳаётда шундай кишилар ҳам бор ва уларга эътибор бериш керак», демоқчидек кўринади.

Бундан ташқари, қиссадagi баъзи воқеаларни алоҳида олиб қаралганда, улар тасвирининг ўзида ҳам мантиқсизликлар учратиш мумкин. Ғайбаровнинг дин ҳақида ўқиган лекциясини эслаг: «Жинлар Сулаймонни одамшаванда деб ўйлашган... Одам деганимиз ақлли маҳлуқ, хомо сапиенс, бинобарин, Сулаймон одамлигига бориб шу ишни қилаятими, бунда бир ҳикмат бор...

Денгиз соҳилига тахт қўйиб, унга Сулаймонни ўтқазди, унинг ёнига саф-саф, лак-лак ва гурас-гурас қўшин — одамлар, паррандаю даррандаларни берди. Бурғу чалинғач, шаккоқ жинларни бўйинларига чилвир солиб судраб келишди. Сулаймон имо қилгач, жинлар жимгина итоаткорлик билан кўзаларга киришди. Бирортаси миқ этмади. Хизматкорлар кўзаларнинг оғзига сўргич суртиб, катронга юмалагиб олишди. Сулаймон сўргич устидан узукдаги машҳур муҳрини босди. Сўнг хизматкорлар кўзаларни бирин-кетин денгизга улоқтиришди.

— Девлар жинларга нисбатан дадилроқ, — дея давом этди Ғайбаров. — Улар анча бадфеъл, урушқоқ. Гўё бу дунёда уларнинг биргина мақсади бор — ўзларига ажал ахтариш. Жонларини, сизу биз тишининг қавагида асрайдиган азизу лаазиз жонни галварс девлар аллақандай искабтопар чивиннинг кетига тиқишади, чивинни чумчуқнинг кетига, чумчуқни темир сандиққа... Сўнг бу сандиқни қулфлаб, қалиги билан қўшиб денгизга ташлайдилар ёки бирон қари эманнинг ёригига бекитадилар. Ўзлари эса парвойфалак, дуч келган хоннинг қизини ўғирлайдилар...

Умуман, исломшунослик бўйича фан кандидати бўлган олимнинг бу қадар мужмал, кўпол, тартибсиз, зууқ-юлуқ лекция ўқишига ишониш жуда қийин. Иккинчидан, ўз илмий раҳбари, билимли кишилар олдида Ғайбаровнинг кимга ва нима тўғрисида лекция ўқиётганини билмаган одамдек иш тутиши, афсоналардан четга чиқмаслиги гоётда ғайритабиий кўринади.

Демак, Мурод Муҳаммад Дўст «Галатепага қайтиш» қиссаси композициясини ишлашда Чингиз Айтматов изидан борган бўлса-да, бадий маҳоратнинг етишмаслиги туфайли унинг романидаги каби мукамалликка, муваффақиятга эриша олмаган.

Чингиз Айтматов ижодида хос муҳим хусусиятлардан бири шундаки, у ўзининг кўплаб асарларида коммунистларнинг мураккаб образларини яратишга интилади. «Биринчи ўқитувчи», «Алвидо, Гулсар!» «Асрга татиғулик кун» асарларидаги В. И. Ленин партияси кишилари образи шу интилишнинг энг яхши самаралари ҳисобланади. Ҳозирги ёш ўзбек қиссанавислари асарларида Чингиз Айтматов ижодидаги бу нури анъана ҳам давом эттирилмоқда. Ёзувчи Нурали Қобулнинг «Яшаш учун кечикма», Чори Ёкубовнинг «Эски раис» қиссалари худди шундан гувоҳлик беради. Тўлақонли коммунистлар образини яратиш фақат Чингиз Айтматов ижодининг эмас, балки бутун совет адабиётининг муҳим ва самарадор анъаналаридан бўлганлиги сабабли у ҳозир ёшлар қиссачилигида қандай натижаларга олиб келаётганлигини аниқлаш учун Чори Ёкубовнинг «Эски раис» асарини муфассалроқ таҳлил қилиб кўрамиз.

Муаллифнинг бош мақсади даврининг ижобий қаҳрамони — чинакам коммунист образи яратишдир. Бундай қаҳрамон сифатида қўнғиротлар орасида тузилган колхознинг биринчи раиси Али Еров намоён бўлади. Тўғри, асарнинг ҳеч қаерида Али Еровнинг коммунист эканлиги очиқ айтилмайди, лекин бу қаҳрамоннинг хатти-ҳаракатларидан, доим райком билан алоқадалигидан, ҳамма муҳим тадбирларини район партия комитетининг секретари билан келишиб амалга оширишидан, сўзлари-ю, хаёлларидан унинг Ленин партияси аъзоси эканлиги аниқ-равшан пайқалади. Асар бошида биз уни раисликдан пенсияга кузатилиб, уйига хаёл суриб қайтаётган ҳолда учратамиз. Қаҳрамон хаёлида гўё бутун ўтмиши, босиб ўтган йўли, фаолияти ва онгли умри жонлангандек бўлади. Ёзувчи буларнинг ҳаммасини бевосита Али Еров тилидан унинг хаёллари шаклида жонлантирмайди. Али Еровнинг хаёлларига, хотираларига таянган ҳолда қаҳрамон ҳаётидаги, фаолиятидаги асосий босқичларни, лавҳаларни, воқеаларни муаллифнинг ўзи ҳикоя қилади. Маълумки, инсон хаёлида унинг ўтмиши, кўпинча, бошидан-охиригача узлуксиз тарзда жонланмайди, балки унинг айрим айрим ҳаяжонли онлари, драматик моментлари, ўчмас саҳифалари гоҳ тартибли, гоҳ зууқ-юлуқ ҳолда қайта гавдаланади. Шундан келиб чиқиб, Чори Ёкубов раиснинг бутун босиб ўтган йўлини эмас, балки алоҳида диққатга сазовор нуқталарини, унутилмас ўринларининггина кичик-кичик лавҳалар ва манзараларда қамраб олади. Улар қаҳрамон характерининг моҳиятини, асосий фазилатларини, инсоний қиёфасини тасаввур қилишимиз учун етарли

хисобланади. Чунончи, асардаги биринчи манзарада қиссадаги персонажлардан Худойқул кўзи билан Али Ёровнинг қуйидаги портрети жонлантирилади: «Худойқул букри Алининг тик қома тига, қип-қизил, чертса қон томадиган юзларига, ярашиб тушган, тимқора мўйловига ва, ниҳоят, остида ўйноқлаб турган жийрон тулпорига бир зум ҳасад ва ҳавас билан тикилди».

Демак, бу тасвирдан биз Али Ёровнинг ташқи қиёфасини кўз олдимишга келтираемиз, лекин ҳали унинг қандай одам эканлигини, қанақа раислигини билмаймиз. Манзаранинг давоми бизга шулар ҳақида тасаввур бера бошлайди. Манзарадан аён бўлишича, Худойқулнинг қаровсизлиги оқибатида янги турилган бир кўзи ҳалок бўлган эди. Аввал Худойқулга салом бериб келган раис бунни кўриб бутунлай ўзгаради ва бақира бошлайди: «Сени ким айтиди чорвадор деб... Ҳа, бу ўзингники эмас-да, колхозники. Колхозники қаровсиз ўлса ҳам майли. Ўзингники бўлганда тукқунча орқасидан кўз узмай, қўй ихранса, бир чўчиб тушардинг». Раис шундай деб, Худойқулни чорвадан далага ишга чиқаради ва бир кўзисини колхоз ихтиёрига олади. Али Ёровнинг мана шу сўзларидан ва хатти-ҳаракатларидан унинг ижтимоий бойлиқни, халқ мулкани ҳамма нарсадан муқаддас деб билиши, социалистик тузумга, коллектив ҳаётга садоқати яққол аён бўлади. Бундай хусусиятлари Али Ёров характерининг асарга, асосан, шаклланган ҳолда кириб келганлигидан далолат беради. Ёзувчи кейинги лавҳа ва манзараларда қахрамон характерининг янги-янги қирраларини очишда давом этади. Жумладан, навбатдаги бир манзарада Ёровнинг жамият мулкига садоқатли кишигига эмас, балки унга бефарқ қаровчиларга, уни созурувчиларга ўта муросасиз эканлиги юзага чиқади. Жуда таъсирли бўлгани учун бу манзарани қайта ўқиб чиқайлик:

«Уша... ўша отнинг ўчгур Худойқул букри чалқанча ётиб овозининг борича кўшиқ айтар, ҳўкизлар эса пишиллаб сомон аралаш буғдойни туширарди.

— Жувонмарг бўл! — деди раис отнинг устида унга ўдағайлаб келиб, бўйнинг узилли бўлур! — деди бақириб. — Бу кунингдан ўлганинг яхши эмасми?!

Худойқул букри қўрққанидан таёқ бўлиб қотиб қолди. Ранглари қордек оқариб кетди. Нима қиларини билмай силласи қуриб тураркан, елкаси жис этди. Али Ёров жаҳлини босолмай унинг елкасига қамчини билан тортиб юборди».

Али Ёровнинг мазкур манзарада ярақлаб кўринган фазилати, яъни социалистик жамият, колхоз мулкига коммунистик муносабати бир қанча жонли лавҳаларда қайта-қайта таъкидланиб, бойитилиб, тўлдирилиб намоён қилинади. Хусусан, Худойқулнинг уруш даврида галла ўғирлаши фош қилиниши, буғдой ташиш вақтида болаларга ноўрин улашилган доннинг омборга тўктирилиши, бир тожикдан колхоз учун от сотиб олинishi воқеалари худди шу мақсадга хизмат қилади.

Асарда Али Ёров фақат халқ мулкани кўз қорачиғидай асровчи шахс сифатидагина эмас, балки жамият бойлигига бойлик қўшишга интилувчи ва шу йўлда тинмай фаолият кўрсатадиган, курашадиган қахрамон қиёфасида ҳам ҳўрмагимизни қозонади. Унинг бу хусусиятлари уруш йиллари Роботогнинг илонлар учиб юрадиган ерларини ўзлаштириб, фронт учун буғдой етиштиришида, қолақ колхозларни оёққа турғазисида, урушдан кейин тўқай ўрнида пахтазор яратишида яққол кўзга ташланади.

Али Ёровнинг шундай хусусиятларини юзага чиқарувчи воқеалар билан танишган китобхон, даставвал: «Наҳотки, бу қахрамон фақат ижтимоий бурчни жуда яхши англагани ва уни адо этиш учун курашгани ҳолда бошқа инсоний ҳислатлардан маҳрум бўлса?» — деб ўйлайди. Аммо ёзувчи бундай тасаввур қолишига имкон бермайди, балки яна қатор манзаралар чизадики, уларда Али Ёровнинг заифликлари ҳам, нозик интим туйғулари ҳам, ўткинчи хаёллари ҳам қалқиб юзага чиқади. Чунончи, фронтга отини топшириш манзараси билан танишар экан, китобхон Али Ёровнинг кўзларида ёш кўради ва қамчидан қон томадиган одам ҳам кези келганда йиғлаши мумкинлигини пайқайди. Али Ёровнинг ҳақиқий инсоний фазилатлари унинг Сулув билан учрашуви манзарасида, айниқса, ёрқин намоён бўлади. Худойқулнинг хотини Сулув ишга чиқмаслик ҳақидаги врач справкаси билан раиснинг олдига келади. Раис берган термометрни Сулув нотўғри қўйгани учун иссини чиқмайди. Бундан кейинги манзара куйидагича чизилади: «Раис термометрни олди-ю, ранги оқариб кетди. Ҳазабдан қалтирар, Сулувни еб қўйгудек бўлиб тикиларди. Сулув эса, ҳеч нарсадан беҳабар, бошқа томонга қараб жавоб кутиб зўрға ўтирарди.

— Қамчи!!! — деди чинқириб раис.

Идоранинг олдига турган раиснинг олти ёшли ўғли — Жўра уйга чопди. Зум ўтмай қамчи келтирди. «Манзаранинг шу ўринларида китобхон: «Наҳотки, раис хотин кишини урар экан?» — деб ўйлайди ва воқеанинг давомини ўқишга шошилади: — Ҳали сенми мени алдайдиган?! — аччиғидан титраб кетди у ва сапчиб ўрнидан турди, Сулувнинг юзи аралаш тортиб юбормоқчи бўлиб, қамчини кўтарди.

— Раис акажон, касалман-ку, — деди инграб Сулув. Худди шу вақт унинг рўмоли тушиб, сутга чайиб олгандай юзи кўринди.

Раиснинг қўли ҳавода муаллақ қолди.»

Китобхон сўнги сўзларни ва Ёровнинг Сулувни севиб қолиши ҳақидаги кейинги воқеаларни ўқиб, раис қанчалик бешафқат одам бўлмасин, нозик инсоний туйғулардан маҳрум эмаслигини, гўзалликни ҳис эта билишини, ҳатто аёллик нафосати олдига ўзини йўқотиб қўйишини тўлиқ англайди. Умуман, Али Ёров китобхон кўз ўнгига колхозлаштириш давридан урушдан кейинги дастлабки йилларгача бутун онгли ҳаётини социалистик жамиятни мустаҳкамлашга, раивнақ топтиришга бағишлаган, курашчан, фаол, меҳнатсевар раҳбар, иродаси букилмас коммунист ва ҳақиқий инсоний фазилатлар эгаси қиёфасида гавдаланади. Унинг бу фазилатлари киссанинг энг сўнги эпизодда гўё жамланиб кетгандек бўлади: саводсизлиги учун пенсияга чиқарилган Али Ёров: «Пенсияга чиқарса ҳам, дала қоровули қилиб қўйди-ку... Нега одамлардан ажралиб

қоларканман?» деб ўйлайди. Унинг бу хаёллари қахрамоннинг ҳаётидаги сўнги дақиқаларгача ўзини она халқига, қолхозига бағишлаганлигини, ўз заифликларини, яъни саводсизлигини ҳис қилишини яна бир қарра тасдиқлайди.

Али Еров характерининг шу каби фазилатларини очишда ёзувчи манзара ва лавҳалардан иборат сюжет чизигидан, драматизмга бой ва таъсирчан, жонли ва образли эпизодлардан, гоҳ кескин, гоҳ заифроқ тўқнашувлардан унумли ҳамда ўринли фойдаланган. Қиссадаги образлиликни чуқурлаштиришда мўаллифнинг баъзи ҳолларда шоирона ташбеҳлар топа билганлиги ва уларни ўз жойида худди янгидек қилиб ишлатганлигини алоҳида таъкидлаш керак.

Муаллифнинг таланти янада яхшироқ натижалар бермоғи, бадий кашфиётлар томон бошламоғи учун қиссани ўқиш жараёнида туғилган айрим истакларни ҳам айтиб ўтиш ўринли бўлади. Фикримизча, ёзувчи ҳаммадан бурун бадий асардаги қахрамонлар характерининг тўлақонли чиқишига интиломоғи зарур эди. Бундай истак туғилишининг сабаби шундаки, қиссадаги Али Еров характери, кўплаб қирралари билан намоеъ бўлса-да, тўлақонли чиқмаган, чунки мазкур характернинг шаклланиш жараёни мутлақо кўрсатилмаган. Биз Али Еровнинг қолхоз мулкни жонидан ортиқ сақловчи, хўжаликлар равнақи-ю, кишилар яхши яшаши учун тинимсиз курашувчи, фаол, иродали коммунист, гоҳ шафқатсиз, гоҳ адолатли раҳбар ҳамда нозик қалбли инсон сифатида тасаввур қиламиз. Лекин унинг мазкур хислатлари қай шароитда ва қандай қилиб шаклланганлигини кўз олдимишга келтира олмаймиз. Албатта, балки кичик бир қиссада бош қахрамон характери шаклланишини муфассал тасвирлаш шарт эмасдир. Бундай тасвир учун балки роман ёзиш зарурдир. Шундай бўлса-да, ёш ёзувчи Али Еров характерининг шаклланишини ихчам шаклда, айрим чекинишлар, штрихлар ёрдамида кўрсатиши мумкин эди. Буни унинг ўзи Сулувнинг ўтмиши тасвирида исботлаган. Сулувнинг ўтмиши, қандай қилиб Худойкул букрига тегиб қолганлиги мухтасар чекиниш ва штрихлар ёрдамида юзага чиқарилган. Улардан Сулувнинг отасини босмачилар ўлдириб, онасини олиб кетганлиги, кимсасиз қиз Худойқуллар хонадонида қолгани аён бўлади. Али Еров характерининг шаклланишини ҳам шундай усулда кўрсатишга ёзувчида имкониятлар кўп эди. Худди шунингдек, Худойқулдаги салбий хусусиятларнинг қандай туғилганлиги ҳам китобхонга аён бўлмай қолган. Ахир, Худойқул туғилганидан буён жамият мулкига бефарқ, ўғри, худбин бир шахс бўлмагандир. Ундаги мазкур иллатлар бекордан-бекорга туғилмагандир...

Иккинчидан, «Эски раис» қиссасидан аён бўлишича, Чори Ёқубов келажакда бадий ижод намунасининг сюжети ва композицияси мукамал чиқиши, унда бирорта ҳам ортиқчалик бўлмаслиги устида жиддий ўйлаб кўриши зарур. Асарда тасвирланаётган характерлар, воқеа-ҳодисалар, манзара ёки лавҳалар ёрдамида бериладими, занжирсимон, шиддаткор сюжет воситасида жонлангириладими, бари бир, ҳамма ҳолда ҳам ҳаёт, Карл Маркс айтганидек, гўзаллик қонуниятлари асосида акс эттирилади. «Эски раис» қиссасида эса шундай гўзаллик туғилишига ҳалақит берган ўринлар, ортиқчалликлар мавжуд. Жумладан, қиссанинг иккинчи бобида кўнгиротларнинг тожиқлар тўйига бориши, у ерда полвонларнинг кураш тушиши тасвирланади. Эртасига уруш бошланади. Демак, бу воқеа уруш туфайли гўзал ҳаёт, унинг шодликлари бўлинганлигини тасаввур қилишга маълум даражада имкон беради, лекин бошқа деярли ҳеч нарсага хизмат қилмайди. Гарчанд тожиқлар тўйи, улар билан муносабатлар кўрсатилган экан, қисса давомида кейинроқ шуларга боғлиқ яна нимадир бўлиши керак эди. Худди шунингдек, қиссада Қурбоннинг урушдан қайтишидаги дабдабаларининг муфассал тасвири ҳам ортиқчароқ туюлади.

Учинчидан, «Эски раис» қиссасидан чиқадиган яна бир ҳулоса шуки, Чори Ёқубов энди ўз ижодида бадий далиллаш масаласига жиддий эътибор билан қараши зарур экан.

Қиссада далиллашнинг заифлигини Хушвақт образи тасвирида ҳам яққол кўриш мумкин. Хушвақт жуда бақувват, полвон бўлиб, тожиқларнинг манман деган Норбой полвонини йиқитади. Уруш даврида эса у қолхозда бригадирлик қилади, Худойқулнинг ўғирлигини фош этишда қатнашади. Буларни ўқиган китобхонда: «Жисмоний жиҳатдан ҳеч бир нуқсон йўқ, бунинг устига полвон бўлган Хушвақт нега фронтга кетмади?» деган қонуний савол туғилади. Бу саволга жавоб бермоқ учун ёзувчи Хушвақтнинг фронтдан қолиши ва бунинг сабабларини кўрсатиши зарур эди.

Чори Ёқубов келажакда қаттароқ асарлар яратганда, психологик далиллашга кўпроқ эътибор берса, жиддийроқ муваффақиятларга эришадигандек туюлади, чунки «Эски раис» қиссасида шу масала бирмунча заиф ҳал қилинган. Чунончи, қиссада биз Али Еровнинг кўп ишларини, ҳатти-ҳаракатларини ёрқин кўрамиз, лекин улар содир бўлишидан аввал ёки кейин қахрамон қалбида қандай жараёнлар кечганлигини, онгидан қандай ўй-фикрлар ўтганлигини яхши пайқамаймиз.

Ниҳоят, «Эски раис» қиссаси Чори Ёқубовнинг асарлари тили ва услубига сайқал, жило бериб бориши зарурлигини тақозо қилади.

Чори Ёқубов қисса аввалида асарини отаси Ёқуб Алиёр ўғлига бағишлаганини айтади. Ҳа, «Эски раис» қиссаси бутун онгли умрини жамиятимиз равақи, халқимиз бахти учун курашга бағишлаган чинакам фидойи коммунист оталаримизга қатта эътиром билан ёзилган асар. У ёш ёзувчиларимиз ижодида Ленин партияси кишилари образини яратишга интилиш жонланганлигини кўрсатади.

НОМАЪЛУМЛИККА САЁХАТ

Еш дўстим билан шеърият ҳақида суҳбат

Сизга хушмуомалалик ила дейманки шунн...

В. В. Маяковский

Еш шоирлар ҳақида шеър битиб, «Литературная учёба» журнаliga олиб боргандим. Редакциядагилар унга «тушунтириш» ёзиб беришимни сўрашди. Шу нарса мазкур суҳбатнинг қоғозга тушишига туртки бўлди.

«Тушунтириш» кўнгилдагидек чиқмади, албатта. Негаки, аввало, шеърни тушунтирмайдилар, уни ҳар ким ўзича англайди, ўзича ҳис қилади. Иккинчидан, шеъримга кўпдан бери миямда айланиб юрган гапларимни сингдиришга ҳаракат қилгандим, унинг ҳар бир жумласини, сўзини кўп маъноли янграшига эришгандайдим. Асарда ёш шоирлар тўғрисида талай қарама-қарши фикрлар, улар характеридаги журъат ва фидойилик, ҳавойилик, далигулилик каби бир қанча яхши ва ёмон жиҳатлар, ўзига хосликлар ҳақидаги мушоҳадалар акс эттирилганди. Шунингдек, шеър нафақат ёш шоирларга, балки ҳар қандай ёшда ҳам машаққат ила қўлга киритиладиган давлатлари — шеърият каби зиддиятли, кўп маъноли, мураккаб тақдир эгалари бўлмиш, умуман, барча шоирларга аталганди.

Мана ўша шеър:

Лабларин қисишиб-қимтинган кўйи,
Дунё кезишади азалдан, тинмас,
Уларга кифоя тишга нон босмоқ,
Ва шароб хўпламоқ кўплашиб иноқ;
Ва баҳслар баҳсларга улансалар, бас!..

Мангу тортишувлар қизғинлигида
Чўтмас Нарекаци, Данте шуҳрати...
Уларни бир савол эзади рўй-рост:
«Ёнма-ён турганда менми ё Погос?!
Қани, қай биримиз кўпроқ талантли?..»

Ва ҳар бири худо — ўзича, янги,
Езган асарларин кўнгилдагидек
Босмайди матбуот органи доим,
Буюклар ичида тайинлик — жойи,
Бир бурчакни топиб бутдай қотса тек...

Дунё кезишади сочилиб-тўзғиб,
Гуруҳ-гуруҳ бўлиб азалдан, тинмас,
Уларга кифоя тишга нон босмоқ,
Ва шароб хўпламоқ кўплашиб иноқ;
Ва баҳслар баҳсларга улансалар, бас...

Бир олам қоп-қора зулматлик аро
Чақнаб кетганда-чи шох сатр, тўлар:
Ҳар бири қад тиклар, ҳар икки дунё
Оёғи остида ётгандай бўлар!
Борлиқ гўзалликларин унутиб қўяр буткул...
Уша сатр ҳаяжони қудрати ила
Бироқ тош устида ҳам ундирани олишар гул...

Покиза юрак билан «юлдузлар —
Остида йўқ ишқ»ни айлашар ваъда.
«Синглим!..», «Муҳаббатим!..» — ҳайқирар, бўзлар
Ҳаммабоп қизларга қараб гоҳида.

Бироқ эшитар улар —
Юраклари не ҳақда куйлар;
Бироқ бу куйларга чулганган ҳаёт тарзин
Англамоқ қийин баъзан.

Хайрат тўла кўзларини узмаслар исмсиз юлдузлардан,
Кезарлар шу кўй чанг, лой дала-тузлардан —
Боқмай оёқ остига,
Йўлнинг баланд пастига...

Ғалатидир улар табиати, гоҳо ёш болаларга ўхшашар,
Ҳар қандай қабиҳликка
Дунё билан тискама-тиска
Қирпичоқ ашар!

Бу курашда уларга талантлари курол-яроғ,
Эътиқоди ила,
Рамкага сиғмаган ҳаёти ила
Рақиблари додини беришар ҳар чоқ.

Худойим, ҳатто сени ҳам, айблаб қолишар гоҳ-гоҳ,
Сенга жиддий айбларни ҳам тўнкашади.
Ёш болалар сингари кўз ёш ҳам тўкишади
Кимдир кўнгилларини қилча кўтарса ногоҳ...

Бирок
Уларни бахтли қилмоқ,
Танлагани йўлида,
Келмас абадиятнинг ҳам қўлидан...

Оталар ва болалар орасида зиддият мавжудлиги ҳақидаги афсонани ким ва қачон тўқиб чиқаргани менга қоронғи. Афтидан, уни фарзанди ноқобил чиққан ота ёхуд, бунинг акси, виждонсиз отанинг ҳалол ва саховатли фарзанди ўйлаб топган...

У, ким бўлмасин, ўз пешонасига ёзилган аламли қисматни умумлаштириб, янглишганлиги шак-шубҳасиз. Мен шу ёшга кириб, бу хусусда ўйлаганларимдан шундай қатъий бир хулосага келдим: ҳар қандай замонда виждонли(талантли) ота виждонли (талантли) фарзанд билан (у кимнинг фарзанди бўлишидан қатъи назар) ҳамнафас ва ҳаммаслак бўлган, шунингдек, виждонсиз (ёки лаёқатсиз) фарзанд виждонсиз (ёки лаёқатсиз) ота билан (у кимнинг отаси бўлишидан қатъи назар) ҳамфикр бўлган, бир-бирларини қўллашган. Бу гап ёш жиҳатдан талантлар орасидаги фарқларга ҳам бевосита тааллуқли. Ёш ва кекса шоирлар деган ибора принципда йўқ, зеро ёш жиҳатдан кекса, талантли жиҳатдан ёш шоирлар ўрни ҳамиша ўзига нисбатан навқиронлар, бироқ талантли барқ урган шоирлар қаторидадир, шунингдек, ўзлари ёш бўлатуриб, руҳан қариб қолганлар (ҳар қандай муносабатларда) кекса шоирлар сирасидан жой оладилар.

Шундай экан, талант нафақат орттирилган ҳаёт тажрибалари йиғиндисидир (акс ҳолда ўсмир Лермонтов ўзининг доно ижодини ярата олмаган, йигирма уч ёшли Шолохов «Тинч оқар Дон»ни ёзолмаган бўларди), балки бокиралик, софлик, фикр ва ҳислар тиниқлиги, янгликка таплиниш ва ҳаётга ташналик ҳамдир (акс ҳолда Гёте кексалик чоғида ўзининг лирик шеърларини битолмаган бўларди, унинг ёш қизга нисбатан ҳақиқий, ёниқ муҳаббати хусусида эса гапирмаёқ қўяй), бундан шу нарса келиб чиқадики, барча чинакам шоирлар тенгқурдирлар, улар ёш нималигини бутунлай билмайдилар, улар ўртасида ёш жиҳатдан ҳеч қандай чегара йўқ... Шунинг учун ҳам, чинакам шоирлар ижодий жиҳатдан қаримайдилар, балки жисмонангина кексайдилар (ёшим бир жойга бориб қолганда бу сўзларни ёзаётганим, эй воҳ, уларни қайта-қайта таъкидлаётганим — гапларимнинг тескари маъносини чиқариб қўймай гўрғайди).

Адабиётимизда шоирларга ҳалақат берадилар, баъзиларни эса, афсуски, одат тусига кириб қолган «ёш шоир», «бошловчи шоир» каби иборалар билан аллалайдилар, хотиржам қиладилар. Аввало, Маршак зийраклик билан қайд этганидек, кимки бошлабди, у энди бошловчи эмас, кимки бошламабди — шоир эмас. Иккинчидан, менимча, «шоир» ва «шоир эмас» деган тушунчаларгина мавжуд, «шоир» сўзига қўшилган бошқа ҳар қандай аниқловчи унга ортиқча юк, унга ҳеч қандай мазмун қўшолмайди ҳам, ундан ололмайди ҳам.

Сирасини айтганда, айнан ёшлиқда шоир бўлиш лозимлиги исбот талаб қилинмайдиган ҳақиқат бўлганидан кейин, «ёш шоир» деган иборага бало борми?! Шунингдек, агар «ёш шоир», «бошловчи шоир» каби тушунчалар ёки «унволлар» бор экан, нега энди «туғалловчи шоир», «пенсионер шоир» сингари тушунчалар бўлмаслиги керак? Зеро, улар ҳам асосли ва мантиқли-ку.

«Шу ёшимда» шеъримда, ҳақиқий шоир ёшни билмайди, деган фикрни айтгандим... Ва, агар мен, «кекса» шоир шартли равишда «ёш» саналувчи ҳамқаламларимга бир нечта маслаҳатлар беришга чоғланган эканман, буни фақат шу билангина изоҳлаш мумкинки, уларга қараганда ҳаётий тажрибаларим кўпроқ, бошқача айтганда, улардан уч-тўрт кўйлақни ортиқроқ йиртганман, холос...

Биринчи маслаҳатим, тўғривоғи, сендан илтимосим шуки, ижод йўлинда учрайдиган қийинчиликлардан, тўсиқлардан зорланма ва шикоят қилма. Шикоятнинг ва нолишнинг ўша қийинчиликларни энгис ўтишга керак бўладиган куч-қувватининг беҳуда сарф этилишига олиб келади...

1946 йилда лирик шеърлардан иборат китобим — «Қўриқ» нашр этилди. Мен — ёш шоир, табиийки, унга яхши муносабат билдиришларини кутдим. Ва бирдан, худди келишиб олингандек, уч-тўрт кун мобайнида Арманистоннинг барча газеталари изидан

журналлар ҳам, китобим ҳақида катта-катта тақризлар босиб чиқаришди. Бирок улар, эй вох, «Зарба берайлик», «Барҳам бериш керак!», «Адабиётнинг муқаддас қонуни ҳаққи...» ва ҳоказо ва ҳоказо каби даҳшатли сарлавҳалар билан «қуролланган» эдилар...

Бу тор-мор қилувчи мақолалар муаллифлари Арманистон ёзувчиларининг II съезди минбаридан ҳам мен — ёш авторнинг «сиёсатдан четда туришим»ни, «лириканинг туманли пардаси остида шоғли Қизил Армиямиз шаънига бўҳгон ёғдираётганим»ни (бўлмаса, ўшанда ўзим Армия сафларида ҳарбий хизматни ўтаб қайтгандим) қораладилар.

Китобимни танқидчилик бир томонлама, кўпол равишда, адолатсизлик ва тарафқашлик ила баҳолади, бу бир синов бўлди мен учун, унинг қаршисида тик туришга ўзимда куч ва сабот топа билдим. Қаттиқ, изтиробли ва самимий мулоҳазалардан сўнг китобимда замонавийлиkning етишмаслиги, гражданлик мотивларининг ундан жой олган асарларда яхши акс этмаганлиги ўзимга ҳам аён бўлгандан сўнг, съезд минбаридан туриб «Владимир Маяковский хотираси олдида ўзимни айбдор деб ҳисоблашим»ни тан олдим...

Шунга қарамасдан, бу чиқишим ҳақида эртаси куни газеталар, съезд ҳақидаги ахборотда, «Ёш шоир Эминнинг сўзи съездни қаноатлантирмади» деб ёздилар.

Йиллар ўтиб, партия ҳаётимиз тарзини бир меъёрга солиш билан бирга, ўша давр танқидий методларини кескин қоралади.

Лекин ҳар қандай медалнинг ҳам орқа томони бор... Ўша оғир йилларнинг методлари кескинлигини оқламай туриб, воқеага бошқа бир томондан ҳам қараш лозимлигини ўратган бир ҳодиса тўғрисида гапириб беришни истардим.

Юқорида сўз юритганим — муваффақиятсизликлардан эзилиб, ўксиниб юргандим, съездимиз меҳмони бўлмиш хорижий арман ёзувчиларидан бири ёнимга келди ва ҳаяжонланиб, деди: «Сиз қандай бахтлисиз... Вилсангиз эди сизга менинг қанчалар ҳавасим келаётганини...» Жаҳлим чиқиб, бир-икки аччиқ сўз билан уни қақиб олишга шайланаётгандим, у мени оғиз очирмай, гапида давом этди: «Ҳали бутунлай думбул, ёшсиз, ёганингиз ҳам бир неча сатрдан нарига ўтмайди, аммо марҳамат, бутун мамлакат, халқ, съезд, матбуот сиз билан банд, ижодингиз хусусида ёзишяпти, шу тўғрида сўзлашишяпти, баҳслашишяпти... Виз-чи? Виласизми, биз учун бундай бахтга етиш қанчалик мушкуллигини: ўн йиллаб қаттиқ машаққатлар чекиб ёзмоқ, сен ва ёганларнинг ҳақида бир неча дўстларинг хабардор эканлигини ҳис қилмоқ учун ҳам баъзан ўз ҳисобингдан китоб чоп эттирмоқ, кўпчилик учун эса бормисан, йўқмисан, ёяпсанми, ёзмаяпсанми, нималар ҳақида ва қандай ёзаётирсан — ҳамма-ҳаммасининг бари бирлигини ҳис қилиб яшамоқ, бу — ҳазилакам алам қилмайди кишига...»

Юзаки қараганда унча аҳамиятли бўлмаган яна бир ҳодиса менинг адабий ҳаётимда чуқур из қолдириди. 1940 йилда юпқагина бўлиб илк шеърый тўпламим босилиб чиққанида, мен ҳавойи орзулар қанотида, оёғим ерга тегмай яшардим. Кейинроқ, йиллар ўтиб, шоирликнинг нонини осонликча топиб бўлмаслигини англаб етдим, машаққатли ва шарофли шоирлик матлаби ҳақида шеър ҳам битикладим. Кейин эса Мегрин районида бир адабий учрашув бўлиб ўтди... Урушдан кейинги оғир йиллар. Қишлоқ мактабларининг бири. Олтинчими, еттинчи синфда арман тили ва адабиёти дарси ўтиларди. Ўқувчилар доска ёнида туришиб, топширилган шеърни ёд ўқитарди. Диктатимни кўзлари чақнаб турган, дўнғпешона, эгнидаги оҳори кетган сатин кўйлагига сиёҳ сачраган бола тортиди. Унинг шеър ўқишини — кўзларида ўт ёниб, ҳар бир сўзни эҳтиром билан, ургу бериб талаффуз этишини ҳали-ҳали унута олмайман... Гап яна шундаки, ўқувчи менинг бир пайтлар газетادا босилиб чиққан, бироқ маъзур ҳодиса кечаётган дамда ёзганлигим ва эълон қилганлигим ҳам ёдимдан кўтарилиб кетган шеъримни ўқир эди. Шеър, чиндан ҳам, ҳар жиҳатдан бўш, муҳими, боланинг покиза дидига, тоза ақлга ҳеч-ҳеч мос келмайдиган, сўзга бўлган ишончига арзимайдиган «бир нарсаси» эди...

Сўзимизнинг муқаддаслигига қаттиқ ишонувчи ўқувчиларимиз руҳий дунёсига қанчалик шикаст етказишимизни англаб-англамай, ижодни кўпинча «шахсий ишимиз», деб ҳисоблаб, шунақанги бўш шеърларни қанчалаб ёзганмиз ва ёзмоқдамиз биз — шоирлар — барчамиз. Ўша кундан бошлаб мен учун ёзиш ниҳоятда қийин бўлиб қолди, ҳар гал китоб нашр эттиришга киришар эканман, аввалги ва янги ёзилган шеърларимга ҳаяжон аралаш ҳадик ила қарайман, уларнинг ҳар бирини қайта-қайта ақл чиғирингидан ўтказаман. Муносивми улар кўзлари чақнаётган боланинг юксак ишончига?..

Сенга ва, умуман, ёш деб саналувчи шоирларга менинг яна бир маслаҳатим, тўғрирогин, илтимосим шуки, чин маънода ёш бўлмоқ керак.

Илтимосим кўчилими? Афсуски, ундай эмас. Аксинча, у — қайғули. Шунинг учун ҳам қайғулики, ёшларнинг кўпчилиги чин маънода ёш эмас, улар ёшлиқни, ёш бўлиш бахтини қадрламайдилар. Ёшлиқ саодати эса, эй вох, ўткинчидир.

Мен уларнинг худди шу даврда эга бўладиган барча фазилатларидан унумли фойдаланишларини истагман. Яна истардимки, улар хатолар ва тойилишлардан қўрқмасдан кўпроқ баҳслашсинлар, жанжоллашсинлар, ҳадиксирамай тажрибалар қилишсин, жасурроқ, журъатлироқ, эҳтирослироқ бўлишсин. Ким бажаради агар улар бажаришмаса бу ишларни, қачон қилишади бу ишларни, агар ёшликда қилмасалар?..

Мен, айниқса, шу юқоридаги фикримни қайта-қайта таъкидласам дейман, зеро мен, бир «кекса ёш» шоир баъзан «ёш кекса» шоирлар характеридаги ланжлик, беташвиш янашга иштиёқ, мунофиқлик белгиларини кўриб қон бўлиб кетаман, изланишлар ва хато қилишлардан чўчиши сезилиб туради уларнинг, улар ёзган «тишсиз», латта сатрларни ўқиб эса қийналаман. Ёш шоир қанча журъатли, яхши ва қизиқарли ёзса, кекса шоирлар учун шунча ёқимли ва фойдали бўлади, кекса шоирларда ҳам «ёшлик даврини ёшлаш» га мойиллик вужудга келади, қонлариди қайтадан куч-қувват уйғониб, «ҳали нималарга қодирлиги»ни кўрсатиб қўйишга, ёшлар билан баҳслашишга майл сезадилар

юракларида. Агар кекса шоирлар улардан яхши маънода ҳайқмас эканлар, ёш шоирлик қадри қаяқда-ю, ёш шоир қанақасига ва қандай қилиб ёш шоир бўлсин?!

Сен адабиёт майдонига, бизнинг авлодимизга нисбатан, мисли кўрилмаган даражада имкониятларга бой ва яхши шароитда кириб келмоқдасан, бунинг учун хурсандман. Бироқ мен истардимки, бундан хотиржамликка берилма, ялқовлик ва бепарволик ва, худо сакласин, манманлик қилма. Агар йўлингда ташқи тўсиқлар дуч келмаса, истардимки, уни ичдан ўзинг учун ўзинг ярат, бу шу маънодаки, ўзингга ўзинг қаттиқ-қўл бўл, олдинга катта вазифа ва мақсадлар қўя бил.

Айниқса, биринчи шеърларинг босилиб чиқадиغان бўлганда, илк китобингни босмага тайёрлаётганинда, иложи борича, уларга талабчанлик билан ёндаша бил, бу жуда муҳим. Единида тут, (ўқувчи ҳатто энг яхши ва малакалиси ҳам) «хотира инерцияси» га эга бўлади, фамилиянг остида эълон қилинган шеърлардан бир кўнгли қолдими, бас, қайтиб ўқимайди: «Ҳа, бу ўша... биламан бу шоир шеърларини... Вақтимни бекорга сарфламай қўя қолай!..» дейди.

Ёзувчининг машҳурлиги, унга бўш асарларни эълон қилиш учун ҳуқуқ ҳамдир, деган киноя бекорга тўқиб чиқарилган эмас-да, ахир...

Хурсандманки, сен адабиётга яхши савод, юксак маданият ва, жуда қавас қилса арзийдигани, бир-иккита чет тилини ўрганган ҳолда кириб келаётгирсан. Бу сенга, бизнинг авлодимизга хос бўлган биқикликдан чиқиб кетишингга ёрдам беради. Нафақат жаҳон классикасини билишингга, балки чет эл адабиётини аслида ўқишингга имконият туғдиради. Бу нарса, шубҳасиз, дунёқарашингни кенгайтиради, сени бойитади. Бироқ Гарбнинг замонавий ва ўта замонавий шоирлари ижодидаги ўзига хос топилмалар (айниқса, шакл соҳасида) сени қанчалик мафтун этмасин, хох у оригинал услуб бўлсин, хох оригинал мавзу бўлсин, ҳаммасини палапартиш равишда, кўр-кўрона ўз китобингга олиб кираверма.

Единида тут, шаклнинг ўзи мазмунни ҳам белгилайди, шундай экан, сен Америка (инглиз ёхуд француз) илғор ёзувчиси ишлатган шаклни адабиётингга олиб кирсанг, турмушингга ёт, ҳаётингдан йироқ, миллий илдиэларингдан узилган мазмунни ҳам механик равишда олиб кирган бўласан. Шакл ҳамда мазмуннинг бир бутунлиги ва бўлинмаслиги исбот талаб қилинмайдиган ҳақиқат экан, унда, қишлоғинг адирлари устига Аллен Гинзберг қаламига мансуб, Нью-Йоркнинг осмонўпар бинолари устида сузиб юрвчи туманлар тасвирини келтиришинг — ҳамқишлоқларинг эрнига хиппилар энгил-бошини кийдириб қўйишинг каби кулгили.

Ҳали шеърлари эълон қилинмаган ҳар қандай шоир (у ёшми, кексами — фарқсиз) ўзини буюк шоир санашга тўла равишда ҳақлидир ва бу гапинг бекор, деб у билан баҳолашишга асос йўқ. Гап шундаки, қобилиятлик ёхуд қобилиятсизлик, буюклик ёхуд ўртамаёналик қиёсда аниқланади. У ёш шоир асарларини эса ҳали эълон қилишмади, нашр этишмади, бас шундай экан, ҳали уни бошқа шоирлар билан бир қаторга қўйиб, унга қатъий талаб билан ёндашилгани йўқ (Кантнинг сўзи билан айтганда у ҳозирча «Ўзида шоир», ҳали «башқалар учун шоир» бўлганча йўқ), Бироқ шеърларини эълон қилдириш ва китобча нашр этириш, китобини бошқа шоирлар асарлари билан бир жавонга қўйиш насиб этган дамдан бошлаб, у етти қават осмондан заминга тушади, бошқа ча қилиб айтганда, оёғи ерга тегади ва ўз ижодининг ҳаққоний баҳосини олади (шеърларини нашр этиришга шовилгани учун афсуслар чекса ҳам ажабмас).

Жуда мақсадга мувофиқи шуки, сен ижодингни тенг-тўш дўстларинг асарлари билангина қиёслама, шеърларинг уларнинг шеърларидан яхши бўлиши мумкин, бироқ бу ҳали етарли эмас. Истайманки, қанчалик оғир бўлмасин, қилаётган ишларингни ўтмиш ҳамда ўз замонанг катта шоирлари амалга оширган ва ошираётган ишларга қиёс эт. Ва, ҳатто, улар эришган (ёки эришаётган) муваффақиятларга соҳиб бўла олмаслигингни ҳис қилсанг-да, шу нарса учун умр бўйи интил, жаҳоннинг барча ҳақиқий шоирлари шундай йўл тутишган.

Адабиётда кўп нарса ўзгариб туради — мазмун ҳам, шакл ҳам, лекин икки энг муҳим нарса собит қолади, бу — шоирнинг сўз санъатини қанчалик эгаллагани, ўз асри ва замонасини асарларида ифодалаш қобилияти.

Классик шеър қонун-қоидаларини сувдай ичган, унда гўзал асарлар яратишга қодир ижодкорларгина эркин ёки оқ шеърда ёзмоқ ҳуқуқига эгадирлар.

Мустақкам сюжетлар яратишга қодир ижодкорларгина, агар мазмун шуни талаб қилса, сюжетсиз асарлар ёзишга ярайдилар.

Қофиялашни ўрнига қўядиганларгина қофиясиз асарлар битишлари мумкин. Пунктуация қоидаларини аъло даражада биладиганларгина тиниш белгиларисиз асар яратиш мавқеига эгадирлар.

Шеърый мусиқа уйғунлиги санъатини моҳирона эгаллаганларгина сатрларнинг турли кўринишларидан фойдаланиб асар яратишга ҳақлидирлар.

Юқоридаги гапларга амал қилмай, бу кўчаларнинг барчасига кўр-кўрона кириб чиқсанг (ёхуд эплай олмайман деб, барчасидан юз ўтгирсанг), ёзганларингда на янгилик бўлади ва на оригиналлик, улар саводсизлик ва ички интизомсизликнинг қоршимаси бўлмиш бошқотирар муаммоларга айланади, шеърларингдан нодонларгина ҳайратга тушади, холос.

Агар мен тўғри тушунган бўлсам, ҳозирги ижодкор ёшлар учун энг характерли камчилик — замонавий чет эл поэзияси шаклларига ижодий ёндаша билмаслик, уларни ўз асарларига бўлса-бўлмаса олиб кириб, шеър услубини сунъий мураккаблаштиришга уриниш. Бир гапни қулоғингга яхшилаб қўйиб олишингни истардим: адабиёт оламида тушунилиши қийин бўлган шеърлар ҳам яшар экан, бу — ребуснамо ҳамда мушкулпи-сандга ўхшаш, бошни беҳуда қотирадиган асарлар яратавериш керак деган гап эмас. Единида тут, юрак ва ер қаърида мавжуд теранликлар маҳсули бўлмиш барча нарса-

лар — хоҳ у булоқ суви, хоҳ кўз ёши, хоҳ заминнинг чуқур қатламлари босими натижа-сида пайдо бўлган олмос бўлсин — аввало тиниқ ва ёрқин бўлади... Ва унутма: ўз шеъри ва каломини мураккаблаштираётганлар асарлари «саъзлигини кўздан беркитиш учун, атайлаб сувни лойқалатадилар» (Гёте).

Тўғри, мустақиллик, ўзига хослик шоир учун шубҳасиз керак ва лозим, бусиз биз бир шоирдан иккинчисини қандай фарқлаймиз? Бироқ (қайтдаги барча нарсаларнинг сарҳади бўлганидек) оригиналлик ва ўзига хосликнинг ҳам чегараси бор, сўзларнинг бировга етиб боряптими, йўқми, демоқчи гапларингни ўқувчи ҳис қиладими, йўқми — мана шу нарсалар билан белгиланади бу чегара. Фикрлар, туйғулар, шаклий янгиликлар биров қабул қила олмайдиган даражада «оригинал» бўлса, у, — оригиналлик эмас... Яна шу нарса маълумки, энг ёрқин, энг ҳайратланарли, қутилмаган ассоциацияларни... руҳий касаллар кашф этишади, улар ижоди намуналари билан танишиб, бунга амин бўлиш мумкин. Бироқ улар яратган нарсалар қанчалик оригинал, қанчалик ўзига хос бўлмасин, ҳайҳот, организмда меъёрдан четга чиқиш ва касалланиш процессларини ўрганиш ҳақидаги фан-патологияга тааллуқли холос, зинҳор ва зинҳор поэзияга эмас.

Ниҳоят, ёдингда тут, асримизга хос бўлган информацияларнинг сербаракалиги (хоҳ поэзияда, хоҳ муסיқада, хоҳ рангтасвирда бўлсин) кўпдан истеъмолдаги шаклларни ҳам баъзан... портлатиб, парчалаб юбориши мумкин. Шундай пайтларда айрим қалам-кашлар, айниқса тажрибасиз шоирлар, шу шакллар парчаларидан бирини тандаб олиб, асримиз ҳаётини ифодалашнинг энг характерлиси билиб, унга мутлоқ қиммат бахш этмоқчи бўладилар (адабиётда турли мактабларнинг, оқимлар ва «изм»ларнинг кўплигини эҳтимол шу билан изоҳлаш мумкиндир). Ушаларга ўхшама сен ҳам, шошилма шундай йўл тутишга. Зеро, эртага янги бир катта шоир туғилиши, бу парчаларни қайтадан жой-жойига қўйиши ва истиқболнинг янги, классик ва гармоник шеъриятини яратиши мумкин. Бунга менинг имоним комил!

Шу ерда суҳбатимизни бўлишга мажбурман, негаки икки шоир орасида бошланган суҳбат тугамайди, уни фақат бўлиб қўйиш мумкин... У, бизнинг Арманистонимизда айтилганидек, «етти кечаю етти кундуз» давом этавериши мумкин ва, табиийки, ҳатто қалин журналлар ҳам жой масаласида қийналиб қоладилар. Ҳа, ёзма равишда суҳбат олиб бориш қийин, унда энг муҳим нарса — жонли нутқ оҳангги йўқолади, сўзлар хира тортади, ўз илиқликларини йўқотадилар, ибратли жиҳатларидан маҳрум бўладилар. Афсус, суҳбатимизга руҳ бахш этадиган, у ёки бу фикримизни дурустроқ асослашга мажбур қиладиган луқмаларингни, баъзи фикрларимдан мени воз кечишга чорлайдиган эътирозларингни эшитиш бахтидан маҳрумман, азиз дўстим.

Суҳбат асносида баъзи гапларим сенга насиҳатомуз ёки ҳукмдек туюлган, Геворг Эмин валломатдек кўриниб кетган бўлса, узр. Авваламбор, кишига доно маслаҳатлар бериш, ҳамиша уларга амал қилишдан кўра ўнғайроқдир, иккинчидан эса, шоирлар оқ қоғоз билан юзма-юз келмагунарича, ўз фикр-ўйларининг тўғрилигига жуда қаттиқ ишонадилар. Оқ қоғоз билан юзма-юз келгандагина қўлидан бир иш келишига ишонмайдилар, ҳаммасини қайтадан бошлайдиган одамларга ўхшаб қоладилар... Зеро, шоирнинг ҳаёти (бошқа барча ижодкорлар ҳаёти сингари) тинимсиз ўқиш-ўрганиш, изланишлар ва тажрибалар, Маяковскийнинг гениал таъбири билан айтганда, «номаълумликка саёҳат»лар издаҳомида кечади.

Шу маънода шоирлар, ўн йиллаб олов узра энгашиб, қуюқ қўнғир тутунни ютиб, оддий ва одатдаги моддалардан олтин яратишга уринган алхимикларга ўхшайди (шоирлар ҳам санъат тиллаларини оддий ва истеъмолдаги сўзлардан кашф этадилар). Тилланинг йўқлигини билатуриб ҳам, интилдилар, изландилар, қайғурдилар, оловни ўчирмадилар...

Мен сен билан хўшлашар эканман, мазкур суҳбатимизнинг биринчи ва сўнгги суҳбат бўлиб қолмаслигига қаттиқ ишонаман, қадрли дўстим.

«Литературная учёба» журналининг
1982 йил 6-сонидан олинди

Мухожа, муҳокама, мунозара

ТАРЖИМА ЖУМБОҚЛАРИ

«Халқига муҳаббати йўқ, юрак-ўлик жон! Менда халқимнинг ўтмишини ёзиш нияти пайдо бўлган лаҳзадан бошлаб оромим йўқолди, юрагим бир дақиқа ҳам тинч ургани йўқ, қолаверса, унга йўл қўймадим», — деган эди Бердақ ва Ҳамза мукофотлари лауреати, Қорақалпоғистон халқ ёзувчиси Тўлепберген Қаипбергенев. Дарҳақиқат, Тўлепберген Қаипбергенев ўз замондошларининг образини яратиш билан бир қаторда, қорақалпоқ халқининг ўтмишини бугунги авлод кўз олдида жонлантирувчи асарлар яратди.

Ёзувчи ҳар бир асариди бугунги порлоқ кунимизни қадрлашимиз учун мозийнинг алғов-далғовли, нурга ва меҳрга зор тақдирларини, жафоли ҳаёт лавҳаларини тасвириллаб, ибрат қилиб кўрсатди ва ўтмишни яхши билмай туриб, келажакни кўриб бўлмайди, деган ғояни илгари сурди. Ёзувчининг «Қорақалпоқ достони» трилогияси, «Қорақалпоқ қизи» дилогияси, «Сўнгги ҳужум», «Совуқ бир томчи», «Муаллимга» сингари асарлари маъзига маъкур ғоя чуқур сингдирилган. Бу асарлар узоқ ва яқин тарихнинг бадиий солномаси бўлиб, авлодлар тақдири орқали мозийнинг қонли фожиасини очиб беради. Айниқса, «Қорақалпоқ достони» трилогияси жуда мураккаб давр — 1743 йилдан то 1873 йиллардаги қорақалпоқ уруғлари, бийлари, Абулхайрхон ва Хива хонлари ўртасидаги урушларни ўзида акс эттирган. Ёзувчи аниқ тарихий фактларга асосланиб, тарихдек сочилган халқнинг бир ёқадан бош чиқара олмай, бир ҳовуч хонлар томонидан асрлар давомида эзилиб келишини, аини чоқда сабр-тоқати тугаган; бировга бош эгишдан кўра ўлимни афзал кўрган Ҳазрат ботир, Маманбий, Ойдўс бобо ва Ҳазрат олакўзлар сиймосида халқнинг порлоқ келажакка интилишини чуқур конфликтлар ва драматизмлар орқали тасвириллаб беради. Ҳазрат ботир бошлаган (Россия билан бирлашиш нияти), аммо амалга ошира олмаган мақсадни унинг ўғли Маманбий удалайди. Яъни у эзилган халқига нажоткор бўлган улуг рус халқи билан бирдамлик шартномасини тузади.

Бу тарихий ҳақиқат образларнинг динамик ривожини, уларнинг руҳий ва маънавий олами орқали воқеаларнинг узвий занжирида ойдинлаштирилади.

Тарихнинг бадиий полотноси бўлган бу асарни ўзбек китобхонлари Лола Тожиева таржимасида ўқинишга муяссар бўлдилар. Таржимон трилогияни тўғридан-тўғри оригиналдан — қорақалпоқ тилидан ўзбек тилига ўғирди. Шу боисдан ҳам «Қорақалпоқ достони»нинг ўзбекча таржимасида автор услуби, миллий колорит, фикрларнинг қаймоғи бўлган образли ифодалар, фразеологизмлар анча жонли ва ҳаётий қилиб ўғирилган. Бунда, биринчидан, икки халқ урф-одатининг, тилининг, қолаверса, тарихининг умумий ва хусусий томонлари уйғунлиги; иккинчидан, таржимоннинг бевосита автор билан мулоқотда бўлиши, муаллиф қўллаган матал ва ҳикматли сўзларнинг ўзбек тилида ҳам ўз қийматини йўқотмаслиги ёхуд асл нусхадаги фразеологизмларга монанд эквивалентнинг таржима тилда бўлиши Лола Тожиевага қўл келган: «Ҳаётингиздаги ўзингиз ўчмасин десанг, кўри борида ҳаракатингизни қил. Утёқар аввалги ҳовурига ишониб ўтираверса, оловни ўчириб қўяди. Ўчиб қолган оловни бошқатдан ёндириш анча қийин бўлади. Шунинг учун кўри ўчмасдан ўтин ташлаб турган маъқул. Дўстлик ҳам ана шунанга. Одамлар, халқлар ўртасидаги дўстлик кўри икки томоннинг юрак ўчоғида сақланади. Бир томондаги кўр ўчиб қолса, иккинчи томонга оғир келади» (I китоб, 211-бет).

«Инсон ўзи учун яшаса — тутади, бола-чақаси учун яшаса — ёнади, эли-халқини учун яшаса — юлдуз бўлиб нур беради» (II китоб, 416-бет).

«Амударё ўссак умуртқамиз, ётсак ёстигимиз, эмсак онамиз эди» (III китоб, 395-бет) ёки «Қорақалпоқлар ётсам, ёстиқдошим, ўлсам, тобутдошим» (II китоб, 17-бет).

Лекин тиллар ўртасидаги бундай яқинлик таржимонга қулайлик келтириш билан бирга баъзан уни чалғитиб қўяди. Икки тилда ҳам шаклан бир хил бўлиб, аммо бошқа-бошқа маънони англатган «алдамчи» сўзларни айнан олавериш тескари натижага олиб

1. Тўлепберген Қаипбергенев, Маманбий афсонаси (Қорақалпоқ достони, I), Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1973; Вахтсизлар, (Қорақалпоқ достони, II), Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1975; Гумроҳлар, (Қорақалпоқ достони, III), Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1978.

Тўлепберген Қаипбергенев, Сайланма, уч жиллик, биринчи жилд, Маманбий афсонаси, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1982; Иккинчи жилд, Вахтсизлар, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, Т., 1982.

келиши мумкин. Таржимон шаклан ўхшаш сўзларни қорақалпоқ графикасидан ўзбек графикасига ўтказиб қўяберади. Тўғри, дарахт ўрик бўлса, уни қаерга ўтказманг, ўриклигича қолади аммо сўз дарахт эмас-да! Мана қаранг: «Менин, шамалаўымша, сен нағиз ерсен» (I китоб, 85-бет). Юзаки қараганда ҳамма сўзлар танишдек. Таржимон ҳам шундай деб ўйлаган. Шу босдан оёнгина: «Менинг нағизда сен ерга ўхшайсан,» деб ўгирган (I китоб, 93-бет). Шундай қилиб, ўзбекчада асарнинг бош қаҳрамони, кучи ўзига сиғмаган, паҳлавон Маманбий ерга таққосланади. Бу гапни Маманбийнинг қудратига қойил қолган Абулхайрхон айтади. Таржимон нағиз сўзини баргни юлгандек юлиб ташлайди. Ҳатто ўйлаб ҳам кўрмайди, ёзувчи нега нағиз сўзини ишлатди деб. Балки нағиз сўзини яхши деб ўгириш ҳам мумкин эди. Лекин бунга эътибор қилмаган. Гап бу ерда фақат шу сўз устида эмас, икки тилда ҳам икки ҳарфдан иборат бўлган ер сўзи ҳақида. Ахир, Абулхайрхон Маманбийни яхши ерсан эмас, балки яхши эрсан — яъни яхши йигитсан деяпти. Ер билан эр орасида ер билан осмонча фарқ бор-ку! Агар ўша ҳолатда Маманбийга «яхши ерсан» деб айтиб қўринг-чи, ҳолингиз нима кечаркин?!

Яқин тиллардан қилingan таржималарда фақат сўзларгина эмас, ҳатто бир ҳарф ўрнида бошқасининг қўлланиши ҳам маънога таъсир этади: «Бэхэрге шекем мурынмызды балта кеспейди. — Онан сон? Жаўгершилик жэне болады...» (I китоб, 261-бет). Таржимаси: «Баҳоргача муртимизни болта кесмайди.

— Ундан кейин-чи?

— Яна ёгингарчилик бошланади...» (I китоб, 283-бет).

Бу мисолни қиш вақтида бийлар ўзаро суҳбатларида қўллаганлар. Чунки уруғлар ўртасидаги низо, жанжаллар халқнинг тинқасини қуритиб қўйган эди. Энди баҳор бошланса, бу низолар, яъни ёвгарчилик, ўзаро урушлар бошланади, дейилган. Таржимон баҳор сўзидан келиб чиқиб, уни ёгингарчилик деб ўгиради, суҳбат нима ҳақда эканини унутади. Яна бир мисол: «Қараша ханнын тусында, қатын ердин тусында. Экелер, бахытлы келиншексен» (III китоб, 61-бет). Таржимаси: «Қорача хоннинг тушида, хотин эрнинг тушида, дейилади. Олиб келар, бахтли келинчаксан» (III китоб, 64-бет).

Оригиналдаги тусында 'сўзи ўзбекча вақтида, пайтида, даврида маъноларини аналатади. Ҳеч замонда «хон тушида» меҳнатқаш халқни ўйлаб ухлаганмикан?! Аслида бу гап қайнона-келин ўртасида кетяпти. Робиянинг эри — Эрназар олакўз Хивага кетган. Қайнонаси — Хумор отин келинига: «Ўғлим сенга зебу зийнат тақинчоқлар олиб келар, сен бахтли хотинсан, мени ўғил неваралик, эрингни ўғиллик қилдинг. Хотин киши эрлик бўлганда давру даврон суради. Энди ўйнаб-қулар вақтинг етди, — деб шу мақолни ишлатган. Яъни «Меҳнатқаш хон бўлган вақтида, хотин эрлик бўлган вақтида» кайфи чоғ бўлади, демоқчи автор. Бу эса таржимода акс этмаган. Яна бир мисол: сўкчак сўзи қорақалпоқ тилида эски сандик маъносини ифода этса, ўзбек тилида қурт боқиш учун қурилган махсус мослама тушунилади. Таржимон бу сўзни ҳам ўз ҳолича қолдириб кетаверади: «Шыта тесеклер ҳам шекшектин устиндеги пахтасы аққан без керпе мене жуни сыртқа аўдарылыц тасланган гэне постинынан басқа хэйлеси жоқ кен ылашыцқа ошацқа абына малдас қурынган Омар ғарынын еки жағында еки келини, жарыспацқа шылымтал есип отыр» (I китоб, 406-бет). Таржимаси: «Чипта палослар ва сўкчак устидаги пахтасы оққан бўз кўрпа билан эски ағдарма пўстидан бошқа ҳеч нарсаси йўқ кенг чайлада ўчоқ ёнида Умар чол билан икки келини чордана қуриб, пўстлоқдан арқон эшиб ўтиришарди» (I китоб, 440-бет).

Сўкчак сўзи гўё қорақалпоқ халқи юз-икки юз йил аввал махсус мослама қуриб ипак қуртчи боққан экан, деган тасаввур қолдиради. Ваҳолакин, қорақалпоқлар ўтмишда омонатгина ўтов қуриб яшаган. Ана шу биргина сўзининг ўзи тарихий колоритни бузиб кўрсатади. Трилогияда бундай нуқсонлар жуда кўп: олма, олтин, шўбит, уада, гуртик, ўтин, эт, батил сўзларини ҳам таржимон ўз маъносидан қўлламайди. Гуртик сўзи бир ерда гуртик, бир жойда қотган жўхори, бир ўринда гугурт, бир жойда бўтқа деб «бўтқалаштириб» юборилган. Аслида унинг маъноси жўхори унидан ҳамир қориб, қўлда узиб-узиб, гўшт қайнатилган сувга солиб пишириладиган миллий таомдир.

III китобнинг «Муқадида»сида ёзувчи ўзи яратган образларнинг моҳиятини образли тилда исботлаб беради, асар яратишда чеккан машаққатларини, изланишларини ҳикоя қилади. Муаллифнинг бу фикрлари таржимода ёрқин акс этган, деб бўлмайди.

Масалан, автор тарихий материалларни ўрганиш ҳақида гапиракан: «Парчаланиб сочилиб кетган олтин тугманинг бўлақларини кўрсам, ўтира солиб заргардек тўплашга ҳаракат қиламан, лекин заргардек сайқал бермайман», деган ўхшатишни ишлатади. Таржимон эса бунди: «Заргар бўлмасам ҳам, ҳар қалай олгини мисдан фарқлаб олишга алоҳида эътибор бердим», деб ағдарди. Еки автор: «Сўз айтилгунча олтин, айтилгандан сўнг мис», деган мақолдан фойдаланади. Таржимон эса бунди нотўғри тушунади ва сўзма-сўз, айнан талқин қилади. Бу ўринда муаллиф халқим тарихини олтиндек қимматга эга бўлган сўзлар воситасида ёритиб тикладим. Ҳар бир сўзни, ибораларни керакли ерда ўз ва кўчма маъноларига қўлладим. Адабиётшунос олимлар, таржимонлар, китобхонлар шу сўзлар ортидаги маъноларни тўғри тушуниб етмасалар, улар мис билан тенг бўлиб қолиши мумкин» демоқчи.

Ҳар қандай миллий асар иккинчи бир тилга ўгирилганда изоҳ талаб қиладиган ўзига хос мураккаб сўзларга эга бўлиши табиий. Вундай сўзлар йўқ, дейиш бир бадий асар билан иккинчи тилга ўгирилган бадий асар ўртасида фарқ йўқ, дейиш бўлади. «Қорақалпоқ достони»нинг уч китобини қузатиш давомида фақат тўрттагина сўзга изоҳ

¹ Ўзбек тилининг изоҳли лугати. «Рус тили» нашриёти, II китоб, Москва, 1981, 83-бет.

берилганини кўрамиз. Ўзбек китобхонига ноаниқлигича қоладиган: параш-параш, шағирог, шйгов, шағала, ялдонлик, кузаб, ўймовит, там-таш, шам-шам, инсин, пашшоп каби кўглаб сўзларни таржимон изоҳлаши шарт эди.

Юқорида айтганимиздек, ақин тиллар таржимони ҳар бир сўзнинг маъини чақиб таржима қилиши керак, ақс ҳолда, асар бадиийлигини ҳам, табиийлигини ҳам йўқотади. Айниқса, қавм-қариндош, бир-бирининг уйига ҳар куни кўноқ бўлиб, ҳеч қандай таржимонсиз суҳбат қуриб келаётган икки халқнинг тилини тўғри тушунишимиз керак. Зеро, китобхон муаллиф ёки таржимон устидан кулмасин. Чунки улар бир-бирининг урф-одатини, тарихини, тилини жуда яхши билади.

Шу ўринда яна бир масалага диққатингизни тортмоқчимиз. Таржима хусусидаги мунозарада қатнашган адабиётшунос Нажмиддин Комилов тўғри қайд қилганидек, таржима танқиди бизда суст ривожланмоқда. Бу меҳнат машаққатини мунозарани бошлаб берган Ортиқбой Абдуллаев адабиётшунос ва танқидчилар зиммасига юклайди.

Менимча, бу сустрлиқнинг бошқа субъектив ва объектив сабаблари ҳам бор. Улардан бири шуки, адабиётшунос ва танқидчилар учун таржима асари ҳақида фикр юритишдан кўра оригинал асарни баҳолаш осонроқ, чунки оригинал ва таржима асарни қиёслаш ориқча меҳнат талаб қилади. Объектив сабаблар эса бир неча. Биринчидан, таржима асарнинг оригиналини топиш учун вақт ва имконият керак. Бу асарлар Тошкентнинг ҳамма китоб магазинларида сотилавермайди. Борида ҳам керагини топиш қийин. Далил сифатида бир мисолни келтириш мумкин. Тўлепберген Қайпбергеновнинг «Кўз қорачиги» романи «Шарқ юлдузи» журнаlining 1982 йил июль, август, сентябрь сонларида босилди. Орадан кўп вақт ўтмай, танқидчи Норбой Худойбергановнинг шу асар таҳлилига бағишланган «Кўз қорачигидек асрайлик» номли тақризи «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида (1982 йил 19 ноябрь) эълон қилинди. Тақриз аввалида «Шарқ юлдузи» журнали қайд этилган. Хўш, тақриздаги фикрлар роман оригиналига берилган баҳоми ёки таржимагами? Тақризи ўзбекча вариантини асос қилиб олганлиги учун таржимага берилган баҳо дейишингиз мумкин. Лекин мақоланинг бирон ерида таржимон ҳақида фикр йўқ. Оригиналга берилган баҳо десак, нега тақризи асл нусха қорақалпоқ тилида илк марта босилган «Амударё» журнаlining 1981 йил 9—11-сонларини тилга олмайди? Танқидчи асл нусхани ўқиган бўлганда, эҳтимол, бошқа чароқ фикр айтган бўлармиди. Ёки у қорақалпоқ тилини билмайдими? Йўқ, Норбой Худойберганов шу асар таржимасини тўғри баҳолаш учун ҳолис номзод бўла олади.

Мунаққид шу ўринда таржима ҳақида ҳам фикр юритса, унинг ютуқ ва камчиликларини айтса, фойдали иш қилган бўларди. Асарнинг ўзбек тилидаги наشري ҳақида гап борар экан, муаллифнинг ютуқлари билан бир қаторда таржимон Хайдарали Ниёзовнинг заҳматли меҳнатини ҳам муносиб баҳолаш зарур эди. Ваҳоланки, Норбой Худойберганов мақоланинг бошидан-охиригача фақат автор ҳақида фикр юритади.

Тошкент Давлат университетиди таржима масалалари бўйича махсус курслар ўқилади, амалий машғулотлар ўтказилади, диплом темалари тошширилади. Университетнинг илмий кутубхонасида «Амударё» журнаlining номи бор-у, лекин биронта ҳам сони йўқ.

Китобхонлар ва мутахассислар қардош тилларда чиқадиган газета ва журналларни қайси дўкондан олиши мумкин? Ахир чет тилларда босиладиган газета-журналлар ҳафтанинг маълум кунларида махсус дўконларда сотилади-ку! Қардошларимизнинг она тилида босилган асарлар савдосини яхши йўлга қўйиш мумкин эмасми? Таржималарни қиёслаш учун қунт билан узоқ ишлаш зарур. Вунга эса кайфият, илҳомдан ташқари яхши шароит ҳам керак. Республикамизда қардош халқлар адабиёти билан танишиш мумкин бўлган биргина марказ — «Навоий» кутубхонаси эса китоб ва журналларни уйга бермайди. Бу эса таржимашунос олимларнинг ишини қийинлаштиради.

Навбатдаги сабаблардан бири, ўзбек тилида икки тилли, яъни қорақалпоқча — ўзбекча луғатнинг йўқлигидир.

Юқорида саналган жумбоқлар таржима танқидчилигининг сустрлишига маълум миқдорда таъсир этиши мумкин. Бу муаммолар фақат қорақалпоқ тилидан ўзбек тилига ўгириш жараёнига эмас, балки барча қардош тиллардан қилинадиган таржималарнинг сифатига ҳам тааллуқлидир.

Маърифат ШОИНОЯТОВА,
филология фанлари кандидати

Таржима масъулияти ва маданияти хусусида журналистик саҳифаларида бошланган баҳс давом этади. Аввалги мақолаларда шеърий таржималарга доир муаммолар, ютуқ ва камчиликлар таҳлил қилинган эди. Редакция даврани кенгайтириб, проза асарлари таржимаси ҳақидаги мулоҳазаларни ҳам журналхонлар эътиборига ҳавола қилишни лозим топди. Умуман, шу кунларда ўзбек тилига кўглаб таржима этилаётган бадиий асарларнинг сифати қай аҳволда? Бугунги таржимачилигимизнинг даражаси жамоатчиликни қаноатлантира оладими? Бу соҳадаги ишларимизни янада такомиллаштириш учун нималарга кўпроқ эътибор беришимиз керак? Шу каби қатор саволларни ойдинлаштириб олиш, юракдан суҳбатлашиш учун мутахассис олимлар, таржимонлар, ёзувчилар ва йўқувчиларни баҳсга чорлаймиз.

Гулом Каримов,
филология фанлари доктори,
профессор

Шариф Юсупов,
филология фанлари кандидати,
доцент

ФУРҚАТ ДУНЁҚАРАШИНИНГ БАЪЗИ МАСАЛАЛАРИ

«Маданиятларнинг бир-бирини ўзаро бойитишини тагин ҳам самарали қилиш, халқларимиздан ҳар бирининг маданиятидаги энг яхши, бойликлардан барча кишиларнинг баҳраманд бўлишлари учун янада кенг йўл очиш имконини берадиган бугунги талабларга мос бўлиб тушадиган янги иш методлари ва формаларини сабот билан қидириб топиш керак... Бу соҳадаги ҳамма нарса — тилга муносабат ҳам, тарихий воқеаларни талқин этиш ҳам, қишлоқ ва шаҳарларни қандай обод қилаётганимиз, одамларнинг меҳнат ва турмуш шароитларига қандай таъсир ўтказётганимиз ҳам муҳимдир». КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари ўртоқ Ю. В. Андропов СССР ташкил этилганлигининг 60 йиллигига бағишланган тантанали қўшма мажлисда қилган докладада айтган бу фикрлар ўтмиш маданий меросига, ўтмишдаги йирик ижодкорлар шахсига яна ҳам эҳтиёткорлик билан қараш, улардан коммунизм қурувчи янги инсонни тарбиялаш мақсадларида яна ҳам самаралироқ фойдаланиш вазифасини келтириб чиқаради. Ўзбек-рус маданий алоқаларининг сарчашмаларида турган, бутун онгли ҳаётини ўз халқининг буюк рус халқи билан дўст-қадрдон бўлишига, ундан намуна олиб, ижтимоий тараққиётнинг янги-янги босқичларини эгаллашига бағишлаган Зокиржон Фурқатнинг оташин ижоди ва жўшқин ҳаёти худди ана шу янги инсонни тарбиялашда энг яхши воситалардан бири бўла олади.

Бундан чорак аср муқаддам, Фурқат таваллудининг 100 йиллигига қизгин тайёргарлик кўриляётган бир даврда, «Фурқат ва Муқимий ҳақида мақолалар» (1958) ва «Зокиржон Фурқат» номли мақолалар тўплами (1959) нашр қилинган, унда республикамизнинг атоқли адабиётшунос ва файласуф олимлари фаол қатнашган эди. Ана шу мақолалар тўпламларидан Фурқат маърифатпарварлигининг, дунёқарашининг характери ва моҳиятини кўрсатиб беришга бағишланган айрим тадқиқотлар ҳам ўрин олган эди. Хусусан, Воҳид Зоҳидов, Иброҳим Мўминов сингари файласуфларнинг мақолалари XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларидаги Туркистон ва Шарқий Туркистон шароитида шаклланган ва камол топган Фурқат дунёқарашининг асосий жиҳатларини тушуниб олишга катта ёрдам берган эди.

Академик Воҳид Зоҳидов «Фурқат ижоди ва замонамиз» номли мақоласида, жумладан, бундай деб ёзган эди: «...Фурқатнинг халқни маданиятли, маърифатли қилиш учун олиб борган кураши, пропагандаси, интилишлари катта сиёсий аҳамиятга ҳам эга эди. Зеро бу курац ва интилиш зулмат таянчи бўлган чоризмнинг мустамлакачилик сиёсатига зид эди, моҳиятича шу сиёсатга қарши қаратилган эди.»

Тадқиқотчи ўзининг ана шу концепциясига таяниб, мақола охирида қуйидагича далил ва бирдан-бир тўғри хулосага келганлиги маълум: «Фурқат ўз халқи ва ватанига вафодор бўлиб қолди. У гарчи баъзан адашган, қоқилган бўлса-да, лекин ўзининг асосий илғор ғояларига содиқ бўлиб қолди. У қандай ва қайси йўллар билан бўлмасин, ўзбек халқининг озодлик ҳаракатларида, революцияга тайёрлашда ўз ҳиссасини қўшди. Унинг улуғлиги ва тарихий хизмати мана шундан иборатдир.»

Лекин гап шундаки, Воҳид Зоҳидовнинг юқорида айтилган фикрлари кенг ўқувчилар оммаси ҳукмига ҳавола этилганидан сўнг ўтган йиллар ичида Фурқатнинг ҳаёти ва ижоди, умуман XIX асрнинг II ярми XX аср бошларидаги ўзбек демократик адабиёти устида иш олиб борган айрим тадқиқотчилар бу фикрларга бирор муносабат билдирмаганлари ҳолда, уларга принцип жиҳатидан зид бўлган айрим тезисларни илгари сурмоқдалар. Бизнингча, бу тезислар аста-секин жамланиб, Фурқатдек исёнкор

Фурқат ижоди ўзбек классик адабиётининг ёрқин саҳифаларидан биридир. Унинг меросини ўрганиш, асарлари маъзини ташкил этган дунёқарашни ҳамда ғоявий позициясини изчил тадқиқ ва таҳлил асосида белгилаш адабиётшунос олимларимизни янги-янги изланишларга ундамоқда. Журналимизда эълон қилинаётган мазкур мақола ҳам ана шундай изланишларнинг бир маҳсули. Шунинг учун у мунозара тарзида берилаяпти.

шoir ҳақида нотўғри тасавурлар пайдо қилади, қолаверса, унинг улкан обрўсига халал етказилади.

Айрим мисолларга мурожаат қилайлик: эллингчи йилларнинг иккинчи ярмида шoir ҳаёти ва ижодининг айрим тадқиқотчилари бир муҳим масалада, яъни «Фурқатни она юртидан қочган» деган фикр билан унинг асарлари муҳожирлик йилларида ҳам «Туркистон вилоятининг газети»да мунтазам босилиб турганлиги ўртасида жиддий маънавий зиддият кўрган ва бунинг сабабларини илмий тадқиқ этиш фикрини ўртага ташлаган эдилар. Шу муносабат билан адабиётшунос А. Абдуғафуров ўзининг «Фурқат лирикасида социал мотивлар» номли мақоласида юқоридаги тарзда фикрловчи адабиётшуносларга изоҳ бериб, шoirнинг чет эللардан йўллаган асарлари гўё «Туркистон вилоятининг газетада мунтазам босилиб турганлигига ажабланидиган жойи йўқ, деган хулосага келган эди. Мабодо, бу хулоса чорак аср муқаддам чоп этилган мақолалар тўпламида йўл-йўлакай айтиб ўтилган, кейинчалик унутилиб кетган бўлса, бу ҳақда ҳозирги пайтга келиб янгидан гап кўзгаб юришга ҳожат қолмаслиги ҳам мумкин эди. Аммо А. Абдуғафуров орадан йигирма йил чамаси вақт ўтгандан кейин яратилган монографиясида («Зокиржон Фурқат», «Фан» нашриёти Тошкент, 1977) ва «Ўзбек адабиёти тарихи» беш томлигига ёзган «Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат» номли ишида бу масалани янгидан кўзгайди ва машҳур ўзбек маърифатпарвар шoirи дунёқарашининг чекланганлиги ҳақидаги аввалги фикрларини, бизнингча, янада кўпиртириб юборади. Шу сабабдан ҳам тадқиқотчининг бу фикрларига кенгроқ тўхталиб ўтиш эҳтиёжи сезилади. У «Зокиржон Фурқат» монографиясида шундай сўзларни ёзади:

«...Шoirнинг асарлари, хат-хабарлари уни эмиграция қилишга мажбур этган ҳукмрон аппарат, юқори синфлар томонидан нашр этилаётган газетада нега босилиб турди, деб ҳақли савол туғилади.

Бу ҳаққоний ва кескин саволга жавоб ахтаришда Фурқатнинг газетада 1891 йилдан кейинги даврларда босилган асарларининг характер ва мазмунига диққат қилинса, бизнингча, масала анча ойдинлашади. Чиндан ҳам газета ўз саҳифаларида қандай асарлар, хабар-мақтулларни эълон этди?».

Шoir чет элда ҳам ўз халқининг келажагини, тақдирини Россия, рус халқи билан бирга кўрди. Бу мотивлар шoirнинг чет эллarda қатор асарларида, йўллаган хат-хабарларида ўз ифодасини топган. Булар эса «Туркистон вилоятининг газети» тутган линияга зид келмас эди...

Чиндан ҳам, «Туркистон вилоятининг газети», ҳатто шoir Тошкентдалик вақтида ҳам, фақат тарқалиши «зарарсиз» ҳисобланган асарларнигина қабул этиб эълон қилганлиги шак-шубҳасиз бир ҳақиқатдир» (43-бет).

Монография автори улкан ўзбек маърифатпарвар шoirининг ватанжудолик йилларида яратган асарларинигина эмас, балки у 1890—1891 йилларда Тошкентда ижод қилган ва Фурқатга ўзбек демократик адабиётида янги, юксак маърифатпарварлик йўналишининг асосчиси сифатида қатта шухрат келтирган асарларни ҳам гўё «Туркистон вилоятининг газети» линиясига зид келмас эди», — дея нотўғри баҳолайди. Бу эса ўз навбатида бошқа хатоларни келтириб чиқаради.

«Гап шундаки, — деб ёзади А. Абдуғафуров, — Фурқат кўп ўринларда илгор Россияни чор Россиясидан ажрата олмайди, баъзан эса Россия, рус халқи мадҳи чоризм, оқ подшоҳ, генерал-губернаторлар мақтови билан, рус солдатининг жасорати васфи укувисиз, соғқин, рус қуроли шаънига доғ туширган чор генералларига қаратилган таърифлар билан кўшилиб кетади» (142-бет).

Фурқат «дунёқарашни маълум чекланганликлардан ҳам ҳоли эмаслиги»ни таъкидлаган тадқиқотчи қуйидагича мулоҳаза юритади: «Бу чекланганлик чоризмнинг колоннал сўёсатини нотўғри тушунишда, шунингдек, рус-япон урушига муносабат масаласида, айниқса, рашан кўринади» (142-бет). Шундан сўнг шoir дунёқарашидagi чекланганлик масаласига янада кўпроқ урғу берилади ва кейинги саҳифада қуйидаги сатрлар битилади: «Шoir дунёқарашидagi чекланганлик ҳолатларини ҳар доим рус халқини рус буржуазиясидан фарқлай билмаганида, рус илгор маданиятини, рус меҳнатқаш халқи манфаатларини кўзловчи ва В. И. Ленин таъбири билан айтганда, «Чернишевский ва Плехановнинг номи билан характерланган» прогрессив маданиятни, великорус поп ва буржуа маданиятидан ажрата олмаганлигида ҳам (таъкидлар бизники — Ғ, Қ., Ш. Ю.), илм-фанны халқни тараққиёт ва бахтга элгувчи бирдан-бир восита деб тушунганида ҳам қайд этиш мумкин.»

Адабиётшунос А. Абдуғафуров ўзининг бу фикрларини беш томлик «Ўзбек адабиёти тарихи»нинг V томидаги («Фан» нашриёти, Тошкент, 1980) «Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Фурқат» қисмида ҳам жиддий ўзгаришсиз такрорлайди.

XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларидаги Туркистон маданий-адабий ҳаёти масалаларини тадқиқ этган бошқа баъзи олимларнинг асарларида ҳам А. Абдуғафуровнинг юқоридagi мулоҳазаларига мос айрим фикрлар баён этилганини кўрамиз. Чунончи, Э. Каримовнинг «Ўзбек адабиётида реализмнинг ривожини» («Развития реализма в узбекской литературе». Из-во «Фан» Ташкент, 1975) китобида реализм Фурқат ижодининг асосий методи эканлиги, бу методнинг ўзига хос хусусиятлари дуруст ёритилгани ҳолда, йирик санъаткор ижодининг асл моҳиятига тўғри келмайдиган айрим мулоҳазаларни ҳам ўқиймиз. У бундай ёзади: «Фурқат ижодидаги «шаклий чекланганлик» унинг дунёқарашидagi чекланганлик билан белгиланар эди.

Ҳиндистон халқларининг бахтсизликларигина эмас, балки Туркистон халқларининг фожиали аҳволи ҳам Фурқатнинг баъдий идрокидан четда қолган эди.

Воқеликка ижтимоий-синфий жиҳатдан баҳо беришдаги бирёқламалик Фурқатнинг рус циклидаги шеърларида ҳам кўринди. Россиянинг маданиятига, илм-фанига, таълим

системасига, ҳарбий қудратига фахр билан қараш Россия ижтимоий-сиёсий ҳаётидаги социал зиддиятларни улуг шоирга кўрсатмай қўйди.

Фурқат монархистик Россияни халқ Россиясидан, оддий халқ ҳаётини ҳукмрон синф ҳаётидан фарқлай олмади ва уни кўра билмади» (16—17-бетлар).

Юқорида келтирилган айрим мисоллар Фурқатнинг дунёқараши масалаларига, шоир кўп йиллар мобайнида ўз асарларини нашр эттирган «Туркистон вилоятининг газети» характери ва линиясига, шунингдек, газета редактори Н. П. Остроумов шахси ва фаолиятига алоқадор масалаларга яна қайтиш ҳамда Фурқатшунослик учун алоҳида аҳамиятга эга бўлган баъзи жиҳатларга аниқлик киритиш заруратини келтириб чиқаради. Чунки ана шу жиҳатларни тўла аниқлаб олмай туриб, улкан ўзбек маърифатпарвар шоири ижодини тўғри тушуниш ва тўғри изоҳлаш мумкин эмас.

Умуман, Фурқат дунёқарашини ҳар қандай нуқсонлардан ҳоли кўриш нотўғри бўлур эди, албатта. Хусусан, шоир илм-маърифатнинг ролига керагидан ортиқча юқори боҳо бериб юборганлиги, уни ижтимоий тараққиётнинг бош омили деб ҳисоблаганлиги ва бошқа айрим нуқсонларни таъкидламай бўлмади. Аммо унинг ижоди ва дунёқараши учун хос бўлмаган баъзи айбларни унга тўнкайверишдан ҳам ҳамиша эҳтиёт бўлиш керак.

Шу муносабат билан, аввало, Фурқат маърифатпарварлик фаолиятининг маъзани ташкил этувчи нодир асарларнинг гўё «Туркистон вилоятининг газети» линиясига «зид келмаслиги» ва улар газета ҳайъати тарафидан «тарқатилиши зарарсиз» деб ҳисобланганлиги ҳақидаги фикрлар хусусида мулоҳаза юритиб кўрайлик. А. Абдуғафуров тадқиқотларидан маълумки, у «Туркистон вилоятининг газети» ҳукмрон аппарат, юқори синфлар томонидан нашр этилган лигини, айни вақтда, Фурқат чет элларда яшаган бутун 18 йиллик давр ичида «ўз ғояси, позицияси, интилиши ва курашига содиқ бўлган» ини таъкидлайди. Ўз-ўзидан равшанки, Фурқат содиқ қолган ғоя, позиция, интилиш ва кураш унинг фаолиятидаги энг асосий жиҳат — маърифатпарварлик билан чамбар-час боғлиқдир.

Шундай экан, гап нимада? Фурқатнинг маърифатпарварлик фаолияти Туркистон генерал-губернаторлигининг кундалик қаттиқ назорати остида босилиб турган ва ўлкада чор ҳукуматининг мустамакчилик мавқеини мустаҳкамлашга даъват этилган газетанинг реакцион мақсадларига мос бўлиб тушганмикин? Асло йўқ, минг марта йўқ. Чунки, чор ҳукумати Октябрь революциясига қадар ўтган ярим асрдан ортиқ давр мобайнида барча қолоқ чекка ўлкаларнинг, шу жумладан, Туркистоннинг аҳолисини ҳам нодонлик ва жаҳолатда сақлаш, шу йўл билан уни итоаткорликда, мутеликда тутутиш, даврнинг этилган ижтимоий-сиёсий масалаларидан чалғитиш сиёсатини ўтказиб келганлиги сир эмас. Бунга қаноат ҳосил қилиш учун Владимир Ильич Лениннинг бевосита раҳбарлиги ва иштирокида ўтган РКП(б) X съезди резолюциясига мурожаат қилайлик: «Чоризмнинг, помещиклар ва буржуазиянинг бу халқларга нисбатан тутган сиёсати — бу халқлар ўртасидаги ҳар қандай давлат куртакларини йўқ қилиш, уларнинг маданиятига шикаст этказиш, тилларига эрк бермаслик, уларни жаҳолатда тутутиш ва, ниҳоят, уларни мумкин қадар руслаштиришдан иборат эди. Бу халқларнинг маданиятсизлиги ва сиёсий қолоқлиги ана шундай сиёсат натижасидир.»

Резолюциядан олдинги Туркистон матбуотида ва архивларда сақланиб қолган ҳужжатларда ҳам X партия конференцияси резолюциясида ўз ифодасини топган юқоридаги фикрни тасдиқлайдиган далиллар кўплаб учрайди. Масалан, Бугунроссия Шарқшунослик жамияти Тошкент бўлимининг 1904 йил 27 ноябрдаги 13-рақамли протоколи архивда сақланиб қолган, Туркистон генерал-губернатори Н. Н. Тевяшов ишироқ этган бу йиғилишда жамият аъзоларидан бири маҳаллий аҳолининг рус тилини ўрганиши хусусида гапириб, рус-тузем ақтабларида рус тилини ўрганган кўплаб маҳаллий ўғил болалар мавжудлиги, аммо улар ўз ўқишларини давом эттириши мумкин бўлган бирорта ўқув юрти йўқлигини айтганида, Н. Н. Тевяшов: «Ҳозирча ерлиларнинг болаларини ўқишиш юзасидан қилинган ишлар билан кифояланиш лозим» дея чор ҳукуматининг узоқ чекка ўлкалар аҳолисини илм-маърифатдан узоқ тутутиш сиёсатини ошкор қилиб қўйган эди (фонд № 361, оп. № 1, дело № 4, 3-саҳифа). Туркистоннинг сўнгги генерал-губернатори Н. А. Куропаткин ҳам ўз кундаликларидан: «50 йил давомида биз ерлиларни тараққиётдан четда, мактабдан ва рус ҳаётидан четда тутиб келдик», — дея очиқ эътироф этишга мажбур бўлган эди («Красный архив», М., 1927, том XIX, 65-бет).

Шундай қилиб, чор ҳукумати, унинг Туркистондаги амалдорлари ерли аҳолини нодонлик ва жаҳолатда сақлаш, замон илм-маърифатидан четда тутутиш сиёсатини ўзаро ҳурмат муносабатларини вужудга келтиришдек олижаноб мақсадга хизмат қилувчи асарлари қандай қилиб «Туркистон вилоятининг газети» саҳифаларида пайдар-пай чиқиб турди?

Ҳамма гап шундаки, чоризм ва унинг амалдорлари сиртқи томондан ўзларини маҳаллий халқни нодонлик ва жаҳолатда сақлаш тарафдори қилиб кўрсатмас, аксинча, уни гўёки маданият ва маърифатдан бахраманд этмоқчидай фикр туғдирар, бунинг учун мунгазам равишда ўтказиб келганликлари шак-шубҳасиздир.

Ҳўш, шундай экан, қора зулмат ҳукмрон бўлган Туркистонда Фурқатнинг янги типдаги маърифатпарварлики тарғиб этувчи рус ва ўзбек халқлари орасида дўстлик ва ғоят ибтидий баъзи тадбирларни ҳам амалга оширар эдилар. Чоризм бу даврда Турки-

КПСС съездлар, конференциялар ва Марказий Комитет пленумларининг резолюция ва қарорларида. 1 қисм; УзССР Давлат нашриёти, Тошкент, 1954, 632-бет.

тонда юргизган сиёсатнинг замирига чуқурроқ назар ташласак, у маҳаллий аҳоли ўртасида илғор рус маданиятини эмас, балки «великорус поп ва буржуа маданияти» ни ёймоқчи бўлганлиги яққол кўзга ташланади.

Характерли жойи шундаки, «Туркистон вилоятининг газети» да Фурқатнинг асарлари босилиб турган барча йиллар мобайнида унга мунтазам редакторлик қилган Н. П. Остроумов Октябрь революциясидан ўн йил кейин, яъни 1927 йил охирида ёзган «Хаётим якунлари» («Итоги моей жизни») номли босилмай қолиб кетган асарида ўзининг Туркистонда қандай маданият тарқатишга хизмат қилганлигини ҳаёсиларча очиб ташлаган, энг буюк таълимот — марксизмга, XX асрнинг энг улугʻ воқеаси бўлмиш Улугʻ Октябрь социалистик революциясига тухматлар қилган, меҳнаткаш халқнинг революция давридаги чинакам онгли фаолиятини қинғир кўзгуда кўрсатишга уринган эди. Мана у нималар деб ёзган эди: «Революцияга қадар мен Россия Урта Осиеда христиан маданиятини қўллаб-қувватлашга даъват этилган деб ўйлардим. 1917 йил революцияси эса бошқа шиорни — христиан маданиятини ер юзидан суриб чиқариш ва христианликни марксизм билан алмаштириш шиорини ўртага ташлади. Ижтимоий-табiiй цивилизация тарихидаги бу тўнтаришга руслар тушунмаган ёки чала тушунган ҳолда ёрдам бердилар» (ЎзССР Марказий Давлат архиви, Фонд № 1009, опись № 1, дело № 67, 96-саҳифа).

Бундан ташқари, Н. П. Остроумов кўп йиллар мобайнида директорлик қилган Тошкент эрлар гимназиясида тайёрлов синфидан бошлаб то охири синфгача христиан дини ақидаларини ўқувчилар миёсига мунтазам равишда қўйиб бориш асосий вазифалардан бири сифатида белгилаб қўйилган эди. 1895 йилда Тошкентда чоп этилган «Средняя Азия» альманахида бу билим юртида инжилдан ҳар бир синфда нималарни билиш мажбурий эканлиги ҳам аниқ кўрсатилган (65—67-бетлар).

«Туркистон вилоятининг газети»нинг XIX аср сўнги чорагидаги сонларини варақдасак, у чор ҳукумати ўлкада ўтказишни кўзлаган сиёсатга чиндан ҳам жон-жаҳди билан хизмат қилганлигини кўрсатувчи кўпдан-кўп фактларга дуч келамиз, бу фактлар эса Остроумовнинг Туркистонда реакцион христиан ақидаларини ёйиш мақсадларига гоят мувофиқдир.

Газетанинг 1889 йилги бир неча сонларида Алишер Навоий ва Бобораҳим Машраб ҳаётини акс эттирувчи материаллар ва ижодидан намуналар берилганда ҳам газета ҳайъати бу аjoyиб сўз санъаткорлари ижодини ўз реакцион мақсадларига мослаб талқин этади.

Юқорида келтирилган фактлар Туркистон генерал-губернаторлигидаги энг юқори амалдорларнинг кундалик назорати остида ва Н. П. Остроумовнинг муҳаррирлигида қиқиб турган «Туркистон вилоятининг газети» қайси йўналишда бўлганлигини равшан кўрсатади.

Бу фактлар Фурқатнинг хориждан йўллаган ва Тошкентда ёзган, илғор маърифатпарварлик ғояларига содиқ қолган асарлари гўё «Туркистон вилоятининг газети» линиясига зид эмаслиги ҳақида А. Абдуғафуров фикрларини инкор этади, албатта. Лекин бу фактлар Фурқатнинг илғор маърифатпарварлик ғояларини ташвиқ ва тарғиб этган асарлари қайси сабабларга кўра газетада мунтазам равишда босилиб турганлиги ҳақидаги саволга ҳали жавоб бўла олмайди. Масалага жиддийроқ ёндашиб, газета линияси билан Фурқат асарларининг характер ва мазмуни ўртасидаги алоқани кенгрок мушоҳада қилиб кўрсак, бу саволга ҳам жавоб топиш мумкин.

Ган шундаки, Туркистонда гоят маккорона сиёсат юргизган чор ҳукумати амалдорлари ўз мустамлакачилик ниятларини яшириш, маҳаллий аҳолини, айниқса унинг қуйи табақаларини чалғитиш учун ўзларини гўё умуман маданият ва маърифат ҳомийлари қилиб кўрсатиб, реакцион илм-маданият тарафдори эканликларини ниқоблаган ҳолда иш тулар. Ўлкадаги ёшларнинг рус илм-фанидан баҳраманд бўлишини хўжақўрсинга тарғиб этар, ўз интилишлари сохталигини билиштириб қўймаслик учун бир неча рус-тузем мактаблари очиб, ерли ёшларга рус тилида ибтидоий маълумот берилишига ҳам рухсат этган эдилар. Бу ишларни улар, бир томондан, ўз мустамлакачилик мақсадларини амалга ошириш ишини осонлаштириш учун, иккинчи томондан эса, Туркистонда чор ҳукуматига содиқ фуқаролар етиштириш, ўлка бойликларини кўпроқ ўзлаштириш, савдо-саноат буржуазияси фаолиятига кенг майдон вужудга келтириш мақсадларида қилар эдилар. Шунинг учун ҳам Туркистондаги мустамлака маъмурияти назарда тутган реакцион маданиятни тарғиб этувчи, ерли аҳолини русча ибтидоий маълумот билан қатъий чеклаб қўювчи сиёсатни катта илтифот сифатида маъқулловчи маҳаллий зиёлилар, халқ орасида нуфузли кишилар «Туркистон вилоятининг газети» учун ҳам, генерал-губернаторлик доиралари учун ҳам гоят зарур эди.

Утган асрнинг 90-йиллари бошида шоир Зокиржон Фурқат уларнинг назарида ана шу мақсадни амалга ошириш учун энг мувофиқ маҳаллий зиёлилардан бири бўлиб кўринди.

Лекин шоирнинг илғор рус маданияти, адабиёти ва санъатини, бой ва қудратли рус тилини, замонавий илм ва техникани мукаммал эгаллашга қаратилган ва «Туркистон вилоятининг газети»нинг ҳам, Туркистон генерал-губернаторлигидаги йирик амалдорларнинг ҳам тутган йўлига моҳият эътибори билан зид бўлган асарлари аслида ўз даврининг етилган ижтимоий-сиёсий талабларига жавоб тариқасида майдонга келди. Шуниси ҳам борки, узоқни кўзлаб иш кўрган Туркистон генерал-губернаторлигидаги йирик амалдорлар ўзларига қарашли «Туркистон вилоятининг газети» да бу асарларни эълон қилар эканлар, Фурқатнинг юксак шоирлик истеъдодидан ўз яширин мақсадлари йўлида фойдаланишини, бора-бора уни ўз томонларига бутунлай оғдириб олишни назарда тутган эдилар. Улар бу улкан санъаткорга ўта муғамбирлик билан, юзда сохта жилма-

Йиш билан муомала қилар, унй гўё халқ ўртасида сийлагандек иш тутар эдилар. Лекин чор амалдорлари шохида юрсалар, Фурқат баргида юра оладиган даражада тадбирли санъаткор эди. Шунинг учун ҳам Фурқат бутун онгли ҳаётини ватандошларининг ёрқин истиқболини яқинлаштиришдек олижаноб мақсадга бахшида этган ҳақиқий гражданин эканлигидан Туркистондаги чор амалдорлари дастлабки вақтларда беҳабар қолган эдилар. Ўз маърифатпарварлик мақсадларини амалга ошириш учун вужудга келган қулай вазиятдан ўз вақтида ва омилкорлик билан фойдаланган Фурқат чор ҳукуматининг маҳаллий аҳолини нодонлик ҳамда жаҳолатда сақлаш сиёсатининг илдизларига болта урадиган янгича маърифатпарварлик ғояларини «Туркистон вилоятининг газети» учун мўлжаллаб ёзилган асарларининг бутун руҳига, маъзи-маъзига сингдириб юборди.

Маълумки, Туркистоннинг дастлабки генерал-губернатори фон Кауфман ўлкада очилажак рус-тузем мактаблари учун низоми ишлаб чиқилган пайтда ўқувчиларнинг билимларини русча ўқиш-ёзиш, гапириш ва математикадан тўрт амални ўрганиш билан қатъий чеклаш кераклиги тўғрисидаги фикрни унга асос сифатида киритган эди. Фурқат эса:

**Керак ҳар илмдин бўлмоқ хабардор,
Бўлур ҳар қайси ўз вақтида даркор —**

дея инсон маънавий камолати учун зарур бўлган барча илмларни эгаллашга очиқдан-очиқ даъват қилиш билангина чекланмай, «Гимназия», «Акт мажлиси хусусида» сингари шеърларида, «Саргузаштнома»сида ва бошқа асарларида ўз ҳамюртлари қалбида аввало буюк рус тилини, қолаверса, немис, француз, лотин тилларини, жаҳон тарихини, физика, химия, астрономия, география каби замонавий фанларни пухта ўрганишга зўр иштиёқ пайдо қиладиган илғор фикрларни илгари сурди. Ниҳоят, рус-тузем мактабларининггина эмас, балки гимназия ва бошқа юқориқоқ ўқув юртларининг ҳам эшиклари маҳаллий халқ фарзандлари учун кенг очиб қўйилишини, ота-оналар ана шу катта ишга алоҳида ҳаракат қилишлари кераклигини қатъий бир оҳангда талаб этди, бу ишларнинг амалга оширилиши асрий нодонлик ва қоқоқликда сақланиб келган чекка ўлка халқларининг ёрқин истиқболини таъминлашда муҳим омил бўлади деб ҳисоблади.

Турган гапки, Фурқат ўз маърифатпарварлик фаолиятининг чор ҳукумати сиёсатига асло хуш келмайдиган йўналиш касб этишига Туркистондаги ҳукмрон доиралар бефарқ қараб турмасликларини, бу руҳдаги асарларни нашр эттириш йўлида катта-катта ғовлар пайдо бўлишини яхши тушунган, албатта. Шунинг учун ҳам Фурқат ўз илғор ғояларини халққа етказишнинг турли-туман чораларини излашга мажбур бўлган. Бу чоралардан бири, ўзини гўё чор ҳукумати Туркистонда юргизаётган сиёсатнинг реакцион руҳини англамаётгандек қилиб кўратиш ва ҳукмрон доираларга хуш ёқадиган баъзи фикрларни ҳам ўз асарларида ифодалашдан иборат эди. Ана шундай узоқни кўзловчи тадбиркорлик намунаси бўлса керакки, «Туркистон вилоятининг газети»нинг 1890 йил 18 октябрдаги 41-сонида Россия молия министрининг Тошкент шаҳри билан танишуви ҳақидаги шеъри чоп этилади. Бироқ ана шундай мадҳия характеридаги асарларини ҳам Фурқат Туркистон ўлкаси халқининг моддий ва маданий аҳволини тузатишга ёрдам берадиган мақсад сари йўналтирганини кўрамиз. Асар муаллифи ўзини билиб-билмасликка олади ва бундай ёзади:

**Бу жонибга министр келмишинин,
Юруб ҳар ён томошо қилмишинин,
Эмас виставка сайри муддаоси,
Ва ёким шаҳр кўрмоқ иқтисоси.
Ғараз шул: кўрса элнинг касбу корин,
На ҳолатда кечурган рўзгорин...
Бизи аҳволимиз мафҳум бўлди,
Чу бору йўқимиз маълум бўлди.**

Бунда Фурқат Туркистондаги танг иқтисодий ва маданий аҳволни ўз кўзи билан кўрган мамлакат молия министри бу ўлка аҳолисининг турмуш даражасини, маданий савиясини кўтариш учун имкони борича кўпроқ маблағ ажратиши зарурлигига зимдан шама қилаётганини фаҳмлаш қийин эмас.

Фурқат ўзининг илғор маърифатпарварлик руҳидаги асарлари босилиб чиқиши учун, улар халққа бориб етиши учун қўллаган воситалари баъзи кишилар томонидан тушунилмай қолиши хавфини ҳам ҳисобга олади шекилли, «Гимназия», «Илм хосияти», «Акт мажлиси хусусида», «Нағма базми», «Виставка хусусида», «Суворов» сингари асарлари қаторида молия министри ҳақидаги асари ҳам чоп этилганидан сўнг ёзилган ва «Туркистон вилоятининг газети»да 1891 йил январь ойдан бошлаб эълон қилинган «Саргузаштнома»сида бундай деб тайинлайди: «Мен ҳар наким кўрдим, фикрим юбориб ёздим, баъзи одамларга маълум эмасдур ва менинг кўнглумининг ичидан хабардор бўлмаганларга ташқаридин қиёс бирлан бир нимарсаға ҳукм қилмоқлари мушкулдур.»

Юқорида биз Фурқат Тошкентдалик вақтида «Туркистон вилоятининг газети»да чоп эттирган ва ички моҳияти жиҳатидан газета линиясига ҳам, бинобарин, чор ҳукумати Туркистонда амалга оширган реакцион сиёсат руҳига ҳам зид келган асарлар тўғрисида фикр юритдик. Лекин унинг хориждан йўллаган турлича характеридаги материалларига назар ташласак, улар ҳам кўпгина ҳолларда газета линиясига ошқора зид келганлигининг гувоҳи бўламиз. Ваъзи мисолларга мурожаат этайлик. «Туркистон вилоятининг газети» 1899 йил 14 декабрдаги 48-сонида: «Африка иклимида инглиз мамлакатига тобе бур номлик тоифалар игво ва фитна билан инглиз аскарлари билан уруш қилиб, бул вақтгача инглиз аскарларининг устидан ғолиб бўлуб турадурлар...» деб ёзганида

очиқдан-очиқ бу қабилаларининг миллий-озодлик курашига душманлик билан қараб, инглиз мустамлакачиларининг босқинчилик ва зўравонлик сиёсатига зимдан хайрихоҳлик кўрсатган эди.

Рус-япон урушида чор армияси мағлубиятга учраганлиги муносабати билан турли мамлакатларда, жумладан, Ҳиндистонда рус халқига нодўстона кайфиятда бўлган сиёсатдонлар бу халқ шаънига таъна-тазурулар ёғдирар экан, Фурқат шу муносабат билан ҳозирда «Рус аскарлари таърифида» деб аталган маснавийсини ёзади ва «Туркистон вилоятининг газети»да 1905 йил 27 августда чоп эттиради. Маснавийда шоир бур қабилаларининг инглиз мустамлакачиларига қарши миллий-озодлик курашига ошқора хайрихоҳлик билдирганлиги ва инглиз мустамлакачиларининг қурол-яроғи оз ва ибтидоий ҳолда бўлган тоғлик бур қабилаларидан енгилишида адолат учун курашнинг муқаддас тантанасини кўрганлиги кенг ўқувчилар оmmasига маълум.

Фурқат «Туркистон вилоятининг газети»да 1897 йил 28 ноябрда чоп этилган бир мақоласида эса афғон халқининг инглиз мустамлакачилари зулмига қарши фидокорона курашини ажиб бир хайрихоҳлик билан ифодалаб бундай ёган эди: «Маланган деган мавзеда ўн минг чоғлик афғон халқи бирлан инглизларнинг лашкари орасида муҳораба бўлуб, афғон халқи шикаст топган вақтда, афғон хотунлари эрлари қўлидин уруш асбобларини оллуб, яқбора ўзларини инглиз лашкарларига уруб, бир ярим соатда инглизларга шикаст берибдурлар.»

Фурқат, шунингдек, ҳинд ва уйғур халқларининг миллий-озодлик курашларига ажойиб бир хайрихоҳлик, чет эл босқинчиларининг зўравонлик ва сурбетлигига оташин нафрат туйғулари билан сугорилган бир неча асарларини ҳам хомжида яратиб, худди «Туркистон вилоятининг газети»да эълон қилдирганлиги сир эмас.

Ниҳоят, газетанинг 1905 йил 6 апрель сониде эълон қилинган «Хорижия шаҳридин ёзган бир ошинининг «сўзи»даги айрим фикрларга диққат қилайлик: «Газет муаллифига керакким, инсонпеша ва равшан андеша бўлғай, нодойиқ ва номуносиб сўзларни газетга солмағай ва ёзган каломидин газет ўқувчиларига наф ва фойда ҳосил бўлғай... Хорижия ва дохилия аҳволларидин ёзса, адл ва инсоф юзидин ростлиг бирла ёзғайким, эътибор ва истиҳсонга боис бўлсун.»

Мақоладаги бу фикрлар юқоридаги асарлар сингари «Туркистон вилоятининг газети» ва унинг муҳаррири Н. П. Остроумов кўп йиллар мобайнида ўлкада ўтказиб келган линияга шундоққина зид эканлигини исботлаб ўтиришга ҳам ҳожат бўлмасе керак. Негаки, газета Африка ҳамда Осиё қитъаларидаги халқларнинг мустамлака зулмига қарши миллий-озодлик ҳаракатларига ҳаммавақт душманлик назари билан қараса-ю, Фурқат уларга хайрихоҳ бўлса, газета буржуа матбуотига хос қинғир йўлдан бориб, оқни қора, қорани оқ, деб кўрсатиб, аҳолини итот ва мутеликда сақлашга, уни даврнинг энг муҳим сиёсий масалаларидан чалғитишга уринса-ю, Фурқат газетадан ҳамма масалада инсоф ва адолатни, ростгўйлик ва ҳалолликни талаб этиб, шундагина у кенг газетхонлар оmmasи эътиборини қозониши мумкинлигини айтиб, «Туркистон вилоятининг газети»га шана қилса, бу асарлар қанақасига газета линиясига зид келмайдиған «хавфсиз», «зарарсиз» асарлар бўлиши мумкин?

Хуллас, Фурқатнинг Тошкентда ва чет элларда ёзган ҳамда «Туркистон вилоятининг газети»да эълон қилинган кўплаб асарлари газета линиясига зид келмаслиги ҳақидаги фикр пухта ўйланмаган ва бирор ишонарли далилга эга бўлмаган фикрди.

Айни вақтда А. Абдуғафуров ҳамда Э. Каримовнинг гўё Фурқат «Чоризмнинг колониал сиёсатини нотўғри тушунган»лиги ҳамда «Туркистон халқларининг фожиали ахvoli Фурқатнинг бадийи гидрокидан четда қолган»лиги ҳақидаги қатъий хулосалари кишини ажаблантирмай иложи йўқ. Тўғри, А. Абдуғафуров бир ўринда: «Зокиржон Фурқатнинг публицистикаси, умуман, мустамлака тузумининг жирканч моҳиятини жуда реал кўрсатиб беради ва шу билан бирга шоир антиколониал ва антиимпериалистик қарашларнинг тўла-тўқис шаклланганлигини ҳам равшан кўрсатади» деб ёзадики, бу фикрларга тўла-тўқис қўшилмоқ керак. Аммо Фурқат дунёқарашидеги бу гоят муҳим нуқтада тўғри баҳо берган тадқиқотчи айни вақтда уни «чоризмнинг колониал сиёсатини нотўғри тушунган»ликда айблайди. А. Абдуғафуров фикрларини мулоҳаза қилиб кўрсак, гўё иккита Фурқат бор-у, уларнинг бири империализмнинг мустамлакачилик сиёсати моҳиятини тўғри тушунган, иккинчиси эсе нотўғри тушунган бўлиб чиқади. Наҳотки, Ҳиндистон, Афғонистон ва Шарқий Туркистонда мустамлакачилар юргизган босқинчилик сиёсатининг авра-астарини ағдариб ташлаган, бу ҳақда ўз даврининг етук сиёсатдони сифатида кенг фикр юритган Фурқат чоризмнинг Туркистондаги колониал сиёсати моҳиятини тушунмаган бўлса, наҳотки Туркистон халқининг фожиали ахволини идрок этиш даражасига кўтарилмасе?! Бу ақл бовар қилмайдиған гап, албатта. Фурқат масаланинг бу жиҳатларини ўз даврининг етук фарзанди сифатида яхши тушунган ва пухта идрок этган. Аммо улкан ижодкор ўзига яхши маълум бўлган бу жиҳатлар ҳақида «Туркистон вилоятининг газети»да ошқора ёзиш имкониятидан бутунлай маҳрум эди. Фурқат «қизим, сенга айтаман, келиним, сен эшит», қабилидагина иш тутиши мумкин эдики, у худди шу йўлдан бориб, бошқа мамлакатларда чет эл мустамлакачилари юргизган реакцион сиёсатни фош этиш орқали рус чоризмининг бу соҳадаги кирдикорлари ҳақида газетхонни ўйлашга мажбур этган, газетхон қалбида ҳар қандай мустамлакачиликка қарши нафрат уйротган эди. Бу эсе Фурқатнинг катта тарихий хизматларидан бири сифатида баҳоланмоғи лозим.

Энди Фурқатнинг гўё монархистик Россияни халқ Россиясидан, чор амалдорлар ва юқори синф вакилларини оддий рус халқидан фарқ қила олмаганлиги хусусида билдирилган фикрларга келайлик. Аввало, А. Абдуғафуров ҳамда Э. Каримовнинг фикрларини И. Герценнинг мана бу гоят ҳаққоний сўзларига қиёс қилсак, тадқиқотчини танг аҳволга солиб қўядиған галати бир ҳолат вужудга келади:

«Рус ҳукуматини рус халқидан ажратиб ололмовчи барча кишилар, — деган эди буюк рус революцион демократи, — ҳеч нарсани тушунмайдилар».

Ҳурматли икки олимимиз даъво қилганидек, Фурқат икки хил Россия борлигини, рус миллатида икки миллат, рус маданиятида эса икки хил маданият борлигини тушунмаганида эди, у биз биладиган буюк Фурқат бўлолмасди.

Аслида эса, Фурқатнинг абадий ватанжудоликдан иборат сўнгсиз фожиаси худди ана шу икки хил Россия, икки хил рус миллати ва икки хил рус маданияти борлигини зийрак санъаткор сифатида пухта идрок этганлиги билан, илғор Россияга, илғор рус миллатига, илғор рус маданиятига қаттиқ ихлос қўйиб, мустахлама Туркистондаги реакцион кучларга қарши дадил жангга кирганлиги билан бевосита алоқадордир.

Бу масалада ҳам, яхшиси, Фурқат асарларининг ўзига мурожаат қилайлик. Улкан маърифатпарвар шоир дунёқарашини юқоридаги каби чекланган ҳолда тушунишимизни тавсия этаётган тадқиқотчилар одатда бу ҳақдаги ўз фикрларини Фурқатнинг Еркентдан йўллаган ва 1903—1905 йилларда «Туркистон вилоятининг газети» да бирин-кетин босилиб чиққан бир неча шеърий асарларини кўрсатиб ўтиш билан исботламоқчи бўладилар. Бундай асарларда чиндан ҳам император, унинг министрлари, генерал-губернатор ва аскарбошилари ҳақида, ҳатто Қашқарда истиқомат қилувчи «консул тўра» ҳақида анча-мунча мақтовлар бор бўлиб, улар Шарқ поэзиясига хос ўта муболағадор, ҳашамдор бир оҳангда битилган. Масаланинг бу томондан кўз юмиб бўлмайди. Айни вақтда уларда, фурқатшунослар ҳақли равишда таъкидлаганидек, Урта Осиё Россия таркибига қўшиб олинишининг кўпгина прогрессив томонларини пухта идрок этганлик, жасур рус аскарига меҳр-муҳаббат, Россиянинг шаён-шавкатини унинг душманлари ҳамласидан сақлашга астойдил интилиш ва бошқалар ҳам сезилиб туради.

Аймо шуниси ҳам борки, Фурқатнинг зиддиятли бу асарлари ҳали тадқиқотчиларимиз томонидан атрофлича, чуқур ўрганилиб, ҳақиқий баҳосини олган эмас. Бадиий асарни икки хил ўқиш бор: биринчиси, ҳаммага кўриниб турган сиртқи мазмун ва белгиларни олдинги планга чиқариб ўқиш; иккинчиси, асарнинг тағ оқимини идрок этиб, яъни подтексти маъзини қақиб ўқиш, Фурқатнинг бу хилдаги асарлари билан танишиб, уларда шоирнинг «кўп ўринларда илғор Россияни чор Россиядан», «монархистик Россияни халқ Россиясидан ажрата олмаган» лигига ортиқча урғу берган тадқиқотчилар, бизнингча, биринчи тарзда ўқиш билан чекланганга ўхшайдилар. Бу асарларнинг бутун руҳини тўла тушуниб олиш учун, аввало, улар қандай шароитда ва қандай мақсадларни кўзлаб яратилганини аниқлаб олиш даркор. Ун саккиз йиллик ватанжудолик азоблари (унинг сўнги олти йили она-юрт билан ҳар қандай алоқалар бутунлай узилган бир вазиятда ўтганини ҳам ёдда тутайлик) шоирни қандай руҳий изтиробларга солганини ўша йиллар-махсули бўлмиш:

**Югурсам ҳар тарафга айб қилманглар бу водийда,
Мисоли телба итмен, карвонидан адашганман —**

сингари мисралардан ҳам билса бўлади. Бутун тақдир номаълумликнинг қора пардасига чулғаб ташланган, бирор ерда умид шуъласи йилт этмаган шундай бир аянч вазиятда шоир марғилолик Қори ака дўстига ҳатто:

**Қуръангиз бордур кўрарга толеимни, Фурқатий,
Борму ё йўқму борарга бир нишоним, Қори ака —**

деб ёздики, бундан ўша йилларда ватанжудолик Фурқат учун дўзах азобидан ҳам оғир бўлганлигини тасаввур этиш қийин эмас.

Ана шундай даҳшатли бир шароитда Фурқат дўсти Тошболту (Роик)дан шеърий мактуб олади. Мактубда шоирнинг она-юртидаги аҳвол, рўй берган ҳодисалар ва энг аламлиси, Муқимий билан Нисбатийнинг вафот этганлиги хабар қилинган эди. Бутун мамлакатда, жумладан, Туркистонда халқнинг ёрқин истиқбол учун кураши янги паллага кираётган тарихий бир даврда демократик адабиётнинг Муқимийдек йирик вакили оламдан ўтганлиги туфайли Фурқат қаттиқ изтироб чекади ва, чамаси, катта синов кунларида унинг йўқлигини билдирмаслик, ўз юртдошлари орасида бўлишдек энгиб бўлмас бир иштиёқ уни юртга қайтиш учун янги-янги тадбирлар кўришга мажбур қилади. «Туркистон вилоятининг газети»га юборилиб, бирин-кетин чоп этилган «Қасида», «Масарратнома», «Рус аскари таърифида» «Жаноби императорга хайрихоҳлик» («Благожелание государю императору») ва бошқалар худди ана шундай интилишнинг махсули бўлганлиги шубҳасиздир.

Она юртга қайтиш ва халқнинг корига ярашдек олижаноб мақсадни амалга оширишни кўзлаб битилган бу асарларда Фурқат, турган гапки, кўнглидаги ҳамма гапларни ошкора айта олмас, санъаткорлик маҳоратини ишга солиб, айрим имо-ишораларинигина қилиши мумкин эди, холос. Бу асарларнинг биринчиси ва «Туркистон вилоятининг газети» да 1903 йил 9 июнда босилиб чиққани гарчи «Қасида» деб номланса ҳам, унда ватанжудолик азобларини торта-торта қолдан тойган, дилизардобга тўлган шоирнинг ёниқ фарёди, аччиқ истеҳзоси ифодаси бўлмиш фикрлар учрайди. Асарга чуқурроқ нигоҳ ташлаганимиз сари Фурқат икки ўт орасида қолганини, мақбул йўл топиш учун узоқ вақт қаттиқ ўйланганини кўрамыз. Шоир, бир томондан, Туркистондаги чор маъмурларида ўзи тўғрисида ижобий фикр тўғдирадиган ва она-юртига қайтиши учун қулай имконият вужудга келтирадиган асар яратиши керак эди, иккинчи томондан

аса, у ўзини бегона юртларда неча-неча йиллар сарсон-саргардон кезишга мажбур қилган худди шу чор маъмурларнинг қилмишлари газетхонларга маълум бўлишини истар эди.

Шу жиҳатдан «Қасида»га ёзилган кириш сўзи муҳим аҳамият касб этади: «Зимистон шабистонлариким, сиёбаҳтлар рўзгоридек қаро ва сохибафкорлар андешаси янглиғ узун ва беинтиҳодур, бу лайлатуддожда уйқу дуррожлари кўзлари ошиёнасидин рамида айлаб, хаёл насойими ҳар тарафқа вазида қилур эрди.» Асарнинг газетада 9 июнда чоғ этилганини ҳисобга олсак, у ҳар қалай апрель ёки май ойларида, баҳор ўзининг бутун гўзаллигини намоеён қилган, табиат чечак ва сабзаларга бурканган паллада ёзилган. Шундай бир паллада битилган «Қасида»да Фурқат гурбат кишининг «сиёбаҳтлар рўзгоридек қаро ва беинтиҳо» туни ҳақида, бу тундаги дилини эзувчи бедорлик ҳақида, боши ҳам, охири ҳам кўринмайдиган тарқоқ хаёллар ҳақида гапиришни зарур деб билди. Турган гапки, шоир бу ишни аниқ мақсадда — гурбатда кўрқинчли тушдек кечаётган даҳшатли ҳаётдан, вужудини шафқатсиз кемираётган изтироблардан ёр-дўстларини, умуман юртдошларини воқиф этиш ниятида қилган. Зотан, у асарнинг сўнгги байтида ҳам: «Кўнгул гурбатда маҳзун, иқтидорим йўқ эди, Фурқат», дея гурбатдаги кўнгил маҳзунлиги-ю, мажолсизлигини яна алоҳида таъкидлайди.

Шундай экан, «кўнгул гурбатда маҳзун» Фурқатнинг ана шу дилгир кайфиятга мувофиқ ҳазин бир асар эмас, балки «Қасида» ёзишга мажбур қилган омиллар тўғрисида ўйламай иложимиз йўқ. Бунга ҳам кириш сўзидан маълум даражада жавоб топамиз. Мана, Фурқатнинг ҳамма томонни ўйлаб, эҳтиётлик билан айтган гаплари: «Арбоби назардин умид улким, бу жаридага мунсифона кўнгул бирла мутолаа ва мулоҳаза айлағайлар. Мабодо хотирлариға хутур қилмоғайким бу сўзлар хушомадгўйлиғ юзидин адо топқон бўлғай деб. Чунки мақсудимиз асли бошқа ерға реша чекмоқлиғи кўнглумиз ганжинасида мактум ва музаммирдир, вассалом.» Бунда Фурқат, чамаси, кейин ёзиладиган ва газетхонларнинг бир қисми томонидан подшо ва унинг амалдорларига нисбатан шоирнинг хушомадгўйлиги сифатида қабул қилиниши мумкин бўладиган асарлар аслида бўлак мақсадда ёзилишини, бу мақсад муаллифнинг кўнглида «мактум ва музаммир», яъни «маҳфий ва яширин» эканлигини ўз ўқувчиларига усталик билан маълум қилишдан ташқари «Қасида»ни ҳам, ундан кейин ёзилажак асарларни ҳам «мунсифона кўнгул бирла мутолаа ва мулоҳаза» айлашларини, яъни мағзини чақиб, подтекстни тушуниб ўқишларини илтижо этиптики, масаланинг бу томони гоят муҳимдир.

Шарқ классик шеъриятининг кўпгина намуналарига хос сермуболаға услубда битилган «Қасида»да шоир императорни ва унинг аркони давлатини «адолатпарвар», «илмпарвар», «тенгсиз паҳлавон» сингари тағи-туғида йўқ сифатлар билан таърифлашга мажбур бўлади-ю, аммо ана шу таърифлар билан ўқувчи диққатини бир нуқтага жамлаб олгач, ўша мақталган зотларга қутилмаганда ўнганмас зарба туширади. «Қасида»даги:

Низоми мамлакат забти мусалламдур бу давлатга,
Десам ялғон эмас қўйга бўрини посбон этги —

байти шу жиҳатдан гоят характерлидир. Гап шундаки, байтда тасвирланган қўй ва бўри образига Фурқат ўша йиллари яратган ва «Туркистон вилоятининг газети»да 1904 йил 8 октябрда дарж этилган «Масарратнома» асарида яна қайтади. Унда энди биз:

Замонида боқар қўйларни бўри —

мисрасини ўқиймиз.

Маълумки, сира-сира тоқат қилиб бўлмайдиган адолатсизликни, таърифга сиғмайдиган ноҳақликни кўргандагина халқ орасида: «Қўйни бўрига топширишбди», дейилади. Чиндан ҳам қўйни бўрига топширишдан кўра ортиқроқ адолатсизликни тасаввур этиш мушкул.

Худди ўша аснода яратилиб, газетанинг 1904 йил 19 август сониде босилган «Жаноб императорга хайрихоҳлик» асаридаги яна бир байтни келтирсак, Фурқат асарларидаги қўй ва бўри образи асло тасодифий эмаслиги, аксинча, илгаридан пухта ўйлаб амалга оширилган катта гоъвий мақсаднинг маълум қисми эканлиги равшанлашади. У бундай деб ёзган эди:

Агар жунбушга келса раъиятнинг пуржами ногаҳ,
Йиқилғай ерға меҳри ҳовароннинг бошидин афсар.

Бу байтдаги агар халқ бирлашиб жунбушга келса, подшоҳнинггина эмас, балки қуёшнинг ҳам бошидаги тожини ер билан яксон қилиши муқаррарлиги ҳақидаги фикр Фурқат дунёқарашининг етакчи жиҳатларини белгилашда гоят катта аҳамият касб этиши мумкин. Байт мағзини чақар эканмиз, баъзи адабиётшунослар даъво қилганидек, Фурқат она-юртидан ташқарида яшаган йилларида бу ерда рўй берган катта-катта ижтимоий-сиёсий воқеалардан, шитобкор ҳаёт ривожидан орқада қолганлигини эмас, бу нарса гўё унинг дунёқарашига салбий таъсир кўрсатиб, чеклаб қўйганлигини эмас, балки аксинча, ўз даврининг кўзи, қулоғи, қалби бўлишдек юксак масъулиятни ҳис этган шоир бутун ана шу йиллар мобайнида ўлкадаги асосий ижтимоий-сиёсий воқеалардан мунтазам хабардор бўлганлигини ва ўзини ана шу воқеаларда фаол иштирок этишга тайёрлаганини кўрамиз.

Масаланинг яна бир муҳим жиҳати шундаки, Фурқат чор ҳукумати бутун мамлакатда, жумладан, Туркистонда юргизган реакцион сиёсат халқнинг ғазаби жунбуш-

га келиши ва подшоҳнинг тож-тахти ерга йиқилиши билан тугалланиши муқаррарлигини биринчи рус революцияси етилиб келаётган бир паллада мислсиз гражданлик жасорати билан ифодалаётди. Юқоридаги мисралар қонли якшанба воқеаларидан атиги бир неча ой илгаригина яратилиб, газета орқали Туркистонга, ундан узоқ-узоқларга ҳам тарқалганлиги гоят характерлидир.

Ўша давр сиёсати ва цензураси нуқтаи назаридан бениҳоя хавфли бўлган юқоридаги сингари фикрларни Туркистон матбуотида бу тариқа дангал ва кескин, бу тариқа таъсирчан тарзда ифодалаш учун катта санъаткорлик маҳоратигина камлик қилар, шу билан бирга мислсиз гражданлик жасорати ҳам муқаррар равишда зарур эдики, Фурқат ўзида ана шу хусусиятларни тўла намоеъ этганлиги ҳар қанча таҳсинга арзигуликдир.

Фурқатнинг 1903—1905 йилларда «Туркистон вилоятининг газети» да эълон қилинган шеърый асарларининг тағ оқимиға назар ташласак, уларнинг мадҳия, ҳасида руҳига асло тўғри келмайдиган, шоирнинг бўлак мақсадларидан далолат берадиган анчагина ўринлар учрайди. Юқорида айтилган «Жаноби императорга хайрихоҳлик» манзумасида Фурқат ҳар галгиде шеър тағига оддийгина қилиб имзосини кўяйбермайди. Балки, «Вағувчи алоқаи Чин Ерканд шаҳрида турғувчи хўқандлик шоир Зокиржон Фурқат Холмуҳаммад ўғли. Райияи давлати Россиядин 1904 йилда 24 май ойинда ёзилди», деган сўзларни битади.

Бунинг тағида жуда катта гаплар ётганлигини биз шоир орадан озроқ вақт ўтгач ёзган ва ўша йил 8 октябрда эълон қилинган «Масарратнома» асарида шу фикрга яна қайтиб, ўзининг Россия райяси, яъни граждани сифатида ватанида яшаш ҳуқуқларини қатъий талаб этиш даражасига кўтарилганида узил-кесил ангаймиз. Маълумки, Россия императори Николай иккинчи валиаҳд шахзода кўрганлиги ҳамда бутун мамлакат ҳаётида хилма-хил воқеалар юз берганлиги муносабати билан, ниҳоят, шоирнинг онаюртига қайтишини теълаштириш тадбирларини кўраётган туркистонлик дўстларининг хонадонига, аркони давлатига гўё омад тилаб ёзилгандек таассурот қолдирадиган бу асарнинг якунловчи қисмида қуйидаги мисраларни ўқиймиз:

Кел эй, бечора Зокиржон Фурқат,
Асири ғуссау ҳижрону ғурбат,
Агар чанди бўлак иклим аро сен
Неча кўрдинг балою можаро сен,
Райятсан ўшал оқ подшога,
Талаб қилғил забон очиб дуоға.

«Масарратнома»нинг ана шу ўринларини чуқурроқ мулоҳаза қилиб кўрсак, шоир подшонинг валиаҳд ўғил кўриши муносабати билан масарратнома, яъни подликнома ёзганми ёки тўғрилиқдан, юрт-элига муҳаббати зўрлигидан бўлак гуноҳи бўлмаган оташ қалб шоирни, «Россия райяси»ни ҳар бир кун ийиллардан ҳам ортиқ «ғуссау ҳижрону ғурбат асир»лигида ўтган ватанжудоликка маҳкум этиб, «неча балою можаро»ларга қўйган чор ҳукуматиға, унинг Туркистондаги аркони давлатлари сиёсатиға қарши лаънатнома ёзганми, деган фикр бизни қуршаб олади. Шунда асарга қўйилган «Масарратнома» сарлавҳаси ҳам, аввалги асарнинг «Жаноби императорга хайрихоҳлик» деб аталиши ҳам шундоққина кесатиқнинг ўзи эканлиги маълум бўлади-қўяди.

Ана шу ва бошқа кўпгина далиллар (биз бир мақола доирасида уларнинг барчаси устида фикр юритиш имконига эга эмасмиз) баъзи тадқиқотчилар даъво қилганидек, Фурқат «дунёқарашининг чеklangанлиги ва гоъвий чалқашлиги»дан эмас, аксинча, шоир чор ҳукуматининг маккорона реакция сиёсатини тўғри тушунганлигидан, бу сиёсатни фош этиш даражасига кўтарилганлигидан, унинг катта санъаткорлик қудрати ва гражданлик жасоратидан далолат беради.

Шу муносабат билан бошқа бир масала, яъни Фурқатнинг 1903—1905 йилларда хориждан ёзилиб, «Туркистон вилоятининг газети»да чоп этилган барча шеърый асарларини пухта ўрганиш ишини тинмай давом эттириш вазифаси келиб чиқади. Маълумки, бу асарларни баъзи фурқатшунослар умуман ҳеглаб ўтган бўлсалар, бошқа фурқатшунослар уларни дурустгина ўрганмай, баъзиларининг эса матни билан умумий танишмай туриб, буюк ўзбек маърифатпарвар шоирининг дунёқарашини, сиёсий позициясини биринчи марта масалаларда унинг обрў-эътиборига пугур етказадиган, ҳатто келгуси авлодларни Фурқатнинг ватанпарварлигини, халқлар дўстлигини улугловчи асарлари мисолида тарбиялашдек улкан вазифани бажаришга ҳалал берадиган ўз хулосаларини шоша-пиша эълон қилганлар.

Айтилганлардан яна бир муҳим вазифа, яъни Фурқатнинг 1903—1905 йилларда «Туркистон вилоятининг газети»да эълон қилинган асарларининг дастхат нусхаларини, жилла бўлмаганда, уларнинг энг ишончли вариантларини излаб топиш вазифаси келиб чиқади. Чунки Фурқат дунёқарашини ва гоъвий позициясини белгилашда муҳим аҳамият касб этадиган юқоридаги далиллар бу асарларнинг газетада босилган вариантларидангина олинди. Шоирнинг кейинги вақтларда қўлга киритилган асарларининг дастхат нусхалари эса газета хайъати уларни газетхонлар ҳукмиға ҳавола этишдан илгари анча ўзгартирганини, қисқартирганини, ҳукмон доиралар сиёсатиға тўғри келмайдиган анчагина ўринларини бошқача қилиб юборганлигини кўрсатмоқда.

Илмий тадқиқотлар учун ниҳоятда зарур бўлган ана шу катта ишларни амалга оширсак, аминмизки, ўзбек демократик адабиётида янги юксак гоълар, янги тематика олиб кирган, бадиий маҳоратнинг ҳар жиҳатдан юқори чўққиларини эгаллаган, энг муҳими, бутун ёрқин истеъдодини, ҳатто ҳаётини ўз халқиға фидо этишининг ажойиб намунасини кўрсатган Зокиржон Фурқат ижодиининг келгуси авлодлар учун зўр аҳамият ва улкан ибрат кучи тобора равшанроқ, яққолроқ намоеъ бўлаверади.

ИНСОННИЛИК МОҲИЯТИ

Абдуқаҳҳор Ибрагимов. «Обо мне ни слова» Пьесы. Перевод с узбекского. Москва, «Советский писатель», 1982.

Абдуқаҳҳор Иброҳимов. «Осмон яқин, ер юмшоқ». Ҳикоялар. Тошкент. Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1982.

Кейинги ўн йилликда ҳам проза, ҳам драматургияда самарали қалам тебратётган ижодкорлардан бири Абдуқаҳҳор Иброҳимовдир. Шу давр мобайнида унинг бир неча ҳикоялар ва драматик асарлар тўпламлари босилиб чиқди, пьесалари эса фақат республика-миз театрларидагина эмас, балки мамлакатимизнинг етакчи сахналарида ҳам муваффақиятли кўйилиб келмоқда. Москвадаги «Советский писатель» нашриёти А. Иброҳимовнинг «Обо мне ни слова» («Мени айтди деманг...») номли пьесалар тўпламини босиб чиқарди. Бу ўзбек адабиёти учун яна бир қувончли ҳодиса бўлди. Умуман, сўнгги йилларда ўзбек адабларининг асарлари улғу пойтахтимиз нашриётларида кўплаб босилиб чиқаётганлиги биз — ўзбек китобхонлари учун жуда фахрлидир.

Абдуқаҳҳор Иброҳимов асарлари тез оммалашиб кетишга сабаб улар кундалик турмушимизнинг айна долзарб масалаларига бағишланганлигидир. Зеро, КПСС XXVI съездида янги инсонни камол топтириш билан боғлиқ муаммоларга катта эътибор берилди, ҳали бу борада ҳал этилиши лозим бўлган талайгина вазифалар ҳам борлиги уқтириб ўтилди. Ана шу вазифалардан бири айрим кишилар психологиясидаги «худбинлик ва мешчанлик, бойлик орттириш, халқнинг ташвиш ва ишларига бефарқ бўлиш» иллатларига қарши курашни жиддий равишда кучайтиришдан иборатдир. А. Иброҳимов асарларида кўтарилган масалалар худди мана шу талабларга тўла жавоб бера олиши билан эътиборга лойиқдир.

А. Иброҳимовнинг истеъдоди сатира ва юморга мойиллиги билан ажралиб туради. «Мени айтди деманг» китобига кирган асарларининг тўрттаси сатрик комедия эканлиги ҳам бу фикрни тасдиқлаб турибди. Уларнинг ҳар бирида муаллиф ўткир ҳаётий муаммоларни кучли сатрик кулги воситасида очиш ва ҳал этишга интилади. Сиртдан қараганда, драматург ўз пьесаларига объект қилиб олган воқеалар, персонажлар унчалик муҳим эмасдек кўринади. Аммо моҳияти жиҳатидан улар шу қадар долзарб, шу

қадар ҳаётийки, мана шу майда-чуйда бўлиб кўринган ҳодисалар, арзимасдек туюлган одамлар олға силжишимизга жиддий тўсиқ бўлаётганликларини дарҳол пайқаб оламиз.

Шу жиҳатдан қараганда, ёзувчини инсоннинг том маънодаги моҳиятини очиш масаласи кўпроқ қизиқтиради. Ҳақиқий инсон маънавий-ахлоқий томондан баркамол шахс бўлмоғи лозим. А. Иброҳимов сатирасининг тиғига дучор бўлганлар кўпроқ маънавияти пуч, ахлоқи бузуқ кишилардир. Масалан, «Арра», «Тўйдан олдин томоша» сатirik комедияларини олиб кўрайлик. Уларда моддий бойликка эга бўла борган сари маънавий жиҳатдан қашшоқлашиб, тобора тубанлашиб кетаётган кишилар захарханда кулги остига олинади. Зеро, меъёридан ортиқча моддий бойлик маънавиятнинг ашаддий душманидир.

Муаллифнинг ўзи «Тўйдан олдин томоша» комедиясига ёзган сўзбошида таъкидлашчи, инсон тўқ ва фаровон турмуш кечиргани билан уни маънавий баркамол шахс деб бўлмайди. Меҳнат ва турмушнинг янги босқичида ҳам эскилик сарқитларидан қутула олмаган, аксинча уни сақлаб қолиш, кўпайтириш, энг ёмони — уларни замонага мослаштиришга уринаётган шахсларга қарши курашиш жуда муҳимдир. Пьесада айнан мана шундай кишиларнинг иштирокида рўй берган тўйдан олдинги томоша кўрсатилди.

Воқеалар бўлиб ўтган маҳаллада ўзини билган, замон билан баравар қадам ташлайдиган кишилар билан бир қаторда кўрпасига қараб оёқ узатмайдиган, янгича урф-одатлар ва маҳалла шарт-шароити билан ҳисоблашмайдиган одамлар ҳам бор. Шулардан бири кичкина дўконнинг оддий соғувчиси Зиё коридир. У ўзидан олдин маҳалласида ўтказилган барча тўйлардан ошириб, шўхрат қозонмоқчи, айна пайтда бойиб олмақчи. Чунки, Зиё айтишича, «тўй — бойлик орттиришнинг энг ишончли воситасидир». Олим аканинг таъбири билан айтганда эса, бундай тўй «ким учун — орзу, бошқалар учун шарт, яна бирига мажбурият. Кимгадир даромад манбаи, кимгадир ташвиш, кимгадир меҳнат. Бундай тўйлар учун пул соғурилади, асаб, меҳнат ва вақт сарфланади...» холос. Драматург асарда тўйнинг ўзини эмас, балки унга тайёргарлик босқичининг ўзини кулгили вазиятда тасвирлайди. Натижада «мен сендан камми?» қабилида ўтказиладиган бундай маросимларнинг «кимга тўй, кимга аза» бўлиши ойдинлашади.

«Арра» комедиясининг асосида ўз мансаби ва касбига ортиқ даражада бино қўйган, димоғи кўтарилиб, ўзини ҳаммага ва ҳамма нарсада бошқаларга керак деб билган, ҳар ишнинг эвазига ўзига обрў, иззат талаб қиладиган, дунёнинг устунни амал, таниш-

билишлар деб биладиган врач Мурод Мансуров ва унинг атрофидаги ошна-оғайнигарчиликни авж олдириб, ёғлиқ ўрингларни эгаллайдиган, посанги тошини одамига қараб қўядиган шахсларни фош этиш ётади. «Керакли одамларнинг илтимосларини рад эта одамаслик» Мурод Мансуровнинг ҳаётида яшаш принципларига айланб кетган. Бошқаларга ҳам ниманингдир тамасида «яхшилик» қилади. Кейин бу «яхшичилигини» таъна қилиб ҳузурланади. Бундан хатто хотини ҳам мустасно эмас. Гўё Холида унга севганлиги учун эмас, балки Мансуров бўлганлиги, обрўси, шухрати, келажаги, хуллас, ўзининг ҳам бирор нималик бўлишини кўзлаб турмушга чиққан.

«Арра» комедиясида ҳам А. Иброҳимов худди бошқа сатирик пьесаларидаги сингари иллатларга қарши курашувчи ижобий кучларни кенг қўламда тасвирлаб ўтирмайди. Балки салбий персонажлар ўзларини ўзлари фош этадилар. Зеро, сатирик асарларда айнаи қўл келадиган бу усул мазкур комедияларда драматизмини янада кучайтиради. Мана бир афзали: узлуксиз илтимос ва қўнғироқлардан Мурод Мансурович қолдан тояди, натижада ҳушдан кетиб йиқилади. Уни ўлди деб ўйлашган «дўстлари» дарров тўлганишида ва тезроқ кўмиб келиш тараддудига тушиб кетадилар. Шу аснода уларнинг дилидаги гаплари тилига кўчади, ҳақиқий башаралари маълум бўлади, Муродга нисбатан чинакам муносабатлари ойдинлашади. Шу пайт айвонда Мурод Мансуров дунёга янги келган чақалоғи билан пайдо бўлади. Ҳозиргина унинг тўғрисида «Ўзи ёмон одам эди», «тиббиётга тиши ўтмасди», «алифни калтак деёлмасди», «такаббур, карьерист, бюрократ эди», «шу сабабдан унинг ҳақиқий дўсти ҳам йўқ эди» деб турган Шодмон, Нисёзбек, Анвар, Қурбонбой, Комиллар дарҳол турк-тароватларини ўзгартиришиб, «сиз — қанотимиз», «сизсиз биз етим-есир бўлиб қолардик, энди узок яшайсиз», «давр-даврон сурасиз» деб ялтоқланишади. Аслида мана шу одамларнинг ўзи инсон умрини емирувчи арралардир. Бинобарин, бундай аррани тайёрлашда Мурод Мансуровичнинг ўзи иштирок этади. Афсуски, бунини у жуда кеч англаб этади.

«Мени айтди деманг» ва «Зўлдор» сатирик комедияларида драматург ҳаётимизда учраб турадиган баъзи лақмаларни, амалга ружу қўйган шухратпаратларни аёвсиз сатира остига олади. Узганинг иши учун жон куйдирмайдиган, аммо шу баҳонада ўзини бир кўрсатиб қолмоқчи бўлган «ишбилармон»лар, ҳаётда актив позицияни эгалламаган лоқайд, эҳтиёткор одамлар комедиянинг асосий персонажларидир.

Алижон («Мени айтди деманг») — қўли гул боғбон йигит. Асли касби монтер бўлишига қарамай, супрадай еридан резавор, сабзавот маҳсулотлари ҳамда мевачева етиштирилади. Қўлини совуқ сувга урмайдиган қўни-қўшнилар у-бу сўраб, уни тинчитишмайди. Раҳмат айтиб олиб чиқиб кетишса майли-я, бири хомини берибсиз, деб, бошқаси озгина, деб таъна қилади. Натижада Алижоннинг хотини Башорат бир оз осойишталик истаб, отасиникига кетади, Алижон эса ҳовлини сотиб қутулмоқчи бўлади. Шундай қилиб, драматург комедиянинг бошланишиданок, «ўроқда йўқ, ма-

шоқда йўқ, хирмонда ҳозир» шахсларнинг қилмишларини фош этишни асосий мақсад қилиб қўяди.

Фафуробод маҳалла комитетининг раиси Ҳошим ака ва журналист Ерқинлар «ташаббус»и билан Алижоннинг тажрибасини маҳаллага ёймоқчи бўладилар. Бунинг энг мақбул йўли матбуотда чиқиш деган қарорга келадилар. Ҳар ким вазифасини бажариб қўйиб, ўзини дарҳол четга олади. Алижон мана шу моментдан бошлаб, худди Ворисов сингари соққага айланади: Ҳошим ака Алижон номидан мақола ёзиб бериш учун Ерқинга, Ерқин мақолани кўрсатиш учун редакцияга, бўлим мудири Қамар редакциянинг консултанти, агроном Ҳусновга, у тажриба базасининг ходими Халифаевга, Халифаев эса сектор мудири Зулфиқоровга, у ҳам шаҳар ободонлаштириш бўлимининг ходими Илҳомовга қараб юмалатадилар, лекин биронтасидан натижа чиқмайди. Ақсинча, Алижоннинг энка-тинкаси қуригани-ю, завқ бахш ишидан жудо бўлгани қолади. Чўнқи уларнинг ҳеч бири масъулиятни бўйнига олишни истамайди, ўз зиммасидан соқит қилиб, ўзига юклайди. Бунининг ҳар бири ўзинча «ақллилик, тadbиркорлик» деб ҳисоблайди ва албатта, навбатдаги юмалатишдан олдин Алижонга «мени айтди деманг» деб тайинлашади. Аслида унинг замирида инсон ва унинг меҳнатига эътиборсизлик, совуққонлик, умумнинг ишидан ўзини четга олиш иллоти ётади.

Алижоннинг айрим кимсалар қўлида соққадай юмалатилиши билан Мерос Ворисовнинг («Зўлдор») соққалиги ўртасида катта фарқ бор. Драматургнинг кўрсатишича, Ворисов жамият «шартахтаси»да ўх ўрнини тополмай, ортиқча бўлиб қолган соққақадир. У қайси ташкилотга юмалаб бориб ўрнқаси, ўша ерга зарар етказиши. Тез орада ҳамма нарсани издан чиқаради, аммо бу унинг парвосига келмайди. Борган жойида у энг аввало ўзи тўғрисида гамхўрлик қилади. Тез орада бу ердан ҳам кавуши тўғриланади, бироқ Ворисов бунининг «кўтарилиши» деб таърифлайди. Ўз посангисига ортиқча тош қўяди, «мен ўтириб қолган ташкилотларда ишни кўтариш учун керакман», деб ўйлайди. Чўнқи Мерос Ворисов аслида «маънавий пуч одам»дир. (II. Шермухамедов. Умид муҳаббатдадир. Тошкент, Г. Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980, 89-бет.)

Абдуқаҳҳор Иброҳимов асарларининг қахрамонлари биз кундалик турмушимизда учратиб, суҳбатлашиб юрадиган замондошларимиздир. Лекин замондошларимиз ҳам турлича: улар орасида «шундай шахслар ҳам борки, улар озроқ бериб, давлатдан кўпроқ юлиб қолиш пайида бўлади» (Л. И. Брежнев. КПСС XXVI съезди материалари. Тошкент: «Ўзбекистон» нашриёти, 1981. 89-бет.) Мерос Ворисов, Зиё Қори, Босимжон мана шундай типлардан. Улар қаторига «Бу замон ўғлони» драмасидаги юрист Туйғун Турсунович билан ошпаз Қувонччи ҳам қўшиш мумкин. Эндигина ўзининг синфини битирган Олқош, Кўклам ва Холбойлар эса драматургнинг идеали бўлган замондошларимиздир. Олқошнинг нияти Оренбург ҳарбий билим юртида ўқиш, космонавт бўлишдир; У ҳаммага яхшилик қилиб, элнинг олқошига сазовор бўлади.

Қўшниси Аёз ва Сунбулаларнинг оиласи қайта тикланишига ёрдам беради. Олқиш замонамизнинг ўз бахтини, тақдирини ўзи яратиш учун қурашадиган илгор ёшларидан. Шунинг учун ҳам унинг бўрттириб тасвирланиши конкрет ҳаётини асослаганлиги туфайли ўқувчини мутлақо шубҳага солмайди.

Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг «Осмон яқин, ер юмшоқ» номли ҳикоялар тўплами гоёвий йўналиши жиҳатидан юқоридаги драматик асарларга ҳамоҳангдир.

Муаллиф барча ҳикояларида турли қараш ва характердаги кишиларнинг маънавий-ахлоқий дунёсини тадқиқ этишга интилади.

Баъзи ҳикояларда асосан омадсиз ошиқларнинг ички дунёси, муваффақиятсизликка, учраган муҳаббат, унинг сабаблари таҳлил қилинади. Бу омадсиз ошиқларнинг бири ҳаётда иккиланганлиги, бошқаси серистихололиги, журъатсизлиги, учинчиси такаббур ва каттазанг бўлганлиги, яна бири эса ифвогарларнинг сўзига ишонганлиги туфайли ўз севганларига етиши олмайдилар. Уларнинг руҳий ҳолатларини чуқур ва батафсил тасвирлаш, рўй берган воқеанинг моҳиятини очиш орқали ёзувчи китобхонни ана шундай вазиятга тушмасликнинг йўллариини излашга, унинг асл сабабларини тушуниб етишга чақиради.

Ёзувчининг бир қатор ҳикоялари оилавий муносабатлар таҳлилига бағишланган. Уларда севиб-севилиб ёки тасодифан турмуш қурган ёшларнинг кундалик ҳаёти, оилавий мустақамлигининг асоси, эр-хотиннинг маънавий-руҳий тенглиги ва яқинлиги, ота-онанинг фарзанд, фарзандларнинг эса ота-она олдидagi бурчи, масъулияти, орномус, софлик сингари шу куннинг муҳим масалалари илгари сурилади. Бу туркумдаги ҳикояларнинг қаҳрамонлари актив ва иллатларга мурасасиз кишилар сифатида кўзга ташланади.

Ҳақиқий инсонийлик кишининг фақат оиласи доирасидагина эмас, балки ташқарида — коллективда, меҳнат жараёнида, кўча-кўйда, одамлар билан муносабатида ҳам янада яққолроқ намоён бўлади. Ёзувчи айрим ҳикояларида ҳаётдаги лоқайд, беташвиш, ифвогар, эҳтиёткор, лаганбардор, иккюзламачи шахсларнинг образини чизади. Лекин кўпчилик ҳикояларида меҳроқибатли, ўзи ва ўзганинг ишига фидойи, ҳурмат-эътиборни камтаринлиги, меҳнатсеварлиги, ҳушмуомалалиги, ишбилармон ҳамда оқиллиги эвазига орттираётган кишилар образи алоҳида ўрин тутади. Уларни муаллиф самимият билан тасвирлайди. Ана шундай кишилардан бири «Фидойи» ҳикоясининг қаҳрамони Мунир Мақсудовичдир. Адабиётшунос олим Мунир Мақсудов жамият қақирини, замон талаби бўйича иш тутади, аммо унинг бу тўғри ҳаракати айримларга гайритабиий туйилади. Домла халққа нафи тегадиган ҳар қандай ишни қадрлайди, ёшлар орасидан талантларни излаб топади, қўллаб-қувватлайди, уларнинг тўғри ўсишига чин дилдан кўмаклашади. Давримиз аслида мана шундай фидойи, ўз шахсий ташвишидан кўра кўпроқ умумнинг манфати йўлида ҳалол, сидқидилдан хизмат қилувчи кишилар билан гўзал, улуввор ва қудратлидир. Асарнинг таъсирчанлиги аввало, унинг ҳаётлигидадир. Чунки ҳикояни

ўқиганимизда, кўз олдимишга ҳақиқатан ҳам ҳаётда бор одам келади.

Мен, айниқса, тўпламдаги «Осмон яқин, ер юмшоқ» ҳикоясини алоҳида таъкидлашни истардим. Бу асар чуқур фалсафий мазмун билан сугорилган. Сарлавҳанинг ўзи катта рамзий маънога эга — осмоннинг яқинлиги, ернинг юмшоқлиги (аксинча бўлмай) биринчи галда, жамиятимиз табиатида, одамларнинг бир-бирига меҳроқибатида, дардини, шодлигини бўлишиб олишидadir: Чунки «одам тафтини одам кўтаради», инсон шодлигини ҳам, қайғусини ҳам энг яқин киши билан баҳам кўришга ошиқадди. Шунинг учун ҳам ҳар қачон, ҳар қаерда «одам одамга энг бўлмоғи шарт». Шундагина инсоннинг умри узади, жамиятимиз янада покиза ва гўзал бўлади.

Тўпламдаги ҳикоялар фақат ўзининг гоёвий мазмуни билангина эмас, балки образлари жиҳатидан ҳам бир-бирини тўлдирлади. Масалан, «Ҳар томчининг сабаби бор» ҳикоясидаги Турдимат, «Довул»даги Долим, «Совуқ» ҳикоясининг қаҳрамони Сулаймонлар бир дарахтнинг мевасига ўқшайдилар. Аммо уларнинг ҳар бири ўз миқёси, шакли ва мазмуни, моҳияти жиҳатдан ҳар хилдир. Улар билан учрашув кишида ноҳуш қайфият туғдиради. Турдимат эҳтиёткорлик ҳушёрлигини ниқоб қилиб олиб, одамлар ўртасидаги меҳроқибатга, ишончга раҳна солади. Унинг учун дунёда покиза нарса йўқ, «хатто ойда ҳам доғ борлигидан» хурсанд бўладиган одам. Сулаймондан эса, одамлар олдидан қора мушук ўтгандек жиркандилар. Булар орасида энг хавфлиси Долимдир. Чунки қатъий фикрли киши Турдиматнинг гапига ишонмаслиги, ўз билганидан қолмаслиги, Сулаймон билан эса умуман учрашмаслик, йўлда ҳамроҳ бўлмаслик мумкин. Аммо Долимдан осонликча қутулиб бўлмайди. Сабаби — унинг ўзи ахтариб юриб, атайлаб учрашиб, одамларнинг кўнглига гулгула солади. Долимнинг гапларига ишонмай бўлмайди, чунки у ҳужжатларга асосланган ҳолда сўзлайди, қайсидир газета-журналларни рўқач қилади. Ёзувчи инсон умрига завол бўлаётган мана шундай кишилардан эҳтиёт бўлишга, уларга қарши актив курашишга чақиради.

А. Иброҳимовнинг «Тахт қулади» ҳикояси ҳам мазмунан, ҳам шаклан оригиналдир. Унда автор стул, кресло, тахт, табуреткаларнинг ўзаро тортишувларини тасвирлаш орқали одамлар ўртасидаги нозик муносабатларга ишора қилади, лаганбардорлик, иккюзламачилик, лоқайдлик иллатларини фош этади.

Хуллас, Абдуқаҳҳор Иброҳимов ўз ҳикояларида ҳам драмаларидаги сингари дабдурустдан киши эътиборига тушавермайдиган, аммо моҳияти жиҳатдан ўта зарарли кишиларни ва улар табиатидаги иллатларни қаламга олади. Шундай ярамас характерли одамларнинг қилиқлари жамиятимизнинг олға ҳаракат қилишига оз бўлса-да зарар етказаяётганлиги, кишилар ўртасидаги меҳроқибатга раҳна солаётганлигидан ташвишланади. Ҳикоялардаги бу тип қаҳрамонларнинг биронгаси ҳам жасоланмайди, бироқ ўқувчи бундан ранжмайди. Негаки, разил ниятли бундай кишиларга ҳаётнинг ўзи етарли жазосини берапти, уларнинг юзидаги ниқобни олиб ташлаб, оқимдан четга улоқ-

тиряпти. Мана шу китобхон кўнглига таскин бағишлайди.

Албатта, Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг драмаларида ҳам, ҳикояларида ҳам маълум гоёвий-бадий функция бажармайдиган баъзи персонажлар, драматик тўқнашувлар ўрнини баёнчилик эгаллаган ўринлар учрайди. Хусусан, «Биринчи бўса» лирик драмасидаги Қосим, «Бу замон ўғлони» пьесасидаги Саримсоқ Султонович тушиб қолган вазиятлар автор томонидан янада чуқурлаштиришни ва психологик таҳлилни талаб этади. Шунингдек, «Узларини кўрсатсинлар» ҳикоясининг айрим ўринларида ахборот кўпайиб кетган бўлса, «Уйимда кутаман» ҳикояси кўпроқ очеркка ўхшаб кетади.

Аммо булар жузъий камчиликлардир. Умуман олганда истеъдодли драматург ва ҳикоянавис Абдуқаҳҳор Иброҳимовнинг асарлари ўз гоёвий мундарижаси, кўтарилган масалаларнинг актуаллиги, образларининг ҳаққонийлиги ва ранг-баранглиги билан эътиборга сазовордир. Унинг «Обо мени слова» ва «Осмон яқин ер юмшоқ» китоблари бунинг яққол далили бўлиб, улар совет кишиларининг маънавий дунёсини бойитиш, жамиятимизнинг ҳар томонлама етук гражданини тарбиялаб етиштиришдек улдуғвор вазифага хизмат қилмоқда.

Иўлдош СОЛИЖОНОВ,
филология фанлари кандидати

Бола кўзи — бола сўзи

Турсунбой Адашбоев. «Жўнатаман кўёшни». Шеърлар, балладалар. «Еш гвардия» нашриёти. Тошкент — 1982.

Шоирлар орасида шундай ижодкорлар ҳам борки, уларни болалар шеърятисиз, бу шеърятни эса уларнинг асарларисиз яхлит тасавур қилиб бўлмайди. Бундай тоифадаги болалар шоирлари ҳеч қачон бошқа жанр вакиллари сафида «елка қисиб» турмайдилар, аксинча улар қичкинтойлар қалбининг тадқиқотчиси, мураббийси эканликларидан фахрланадилар.

Турсунбой Адашбоев ана шундай ижодкорлардан. Бу фикр исботини унинг яқинда нашр этилган «Жўнатаман кўёшни» тўпламида кўрамиз...

Т. Адашбоев ижодининг муҳим бир фазилати шундаки, у дунёга бола кўзи билан қарай олади. Зеро, ҳаётни кичкинтой нигоҳи билан кузата олиш болалар шоири сифатида шаклланмоқнинг биринчи шартидир. Иккинчи шарти, бизнингча, мурғак қалбдаги туйғуларни, унинг тасавуридаги тушунчаларни қай даражада ифодалай билишда акс этади. Т. Адашбоев ижодининг дастлабки босқичлариданоқ бу иккинчи шарт ҳам удалланаётгани кўриниб турибди. Ижодкор шеърларининг яна бир фазилати унинг самимиятидир. Умуман, Адашбоев ижодида самимият ва юмор бир-бирига табиий равишда йўғрилиб кета олади. Оҳори тўқилмаган жарангдор қофиялар, сатрлардаги фикр теранлиги, болалар табиатига хуш ёқиб

тушадиган ўйноқи оҳанг — булар бари шоир услубининг ёрқин кирраларидир.

Шу боисдан ўқувчи «Жўнатаман кўёшни» тўпламидаги шеърлар билан танишиб чиқар экан, тасавурида беихтиёр ундаги шеърларнинг яхлит қаҳрамони — бола тимсоли гавдаланади. У гоҳ зукко, гоҳ ҳазилсева, гоҳ серзавқ, гоҳ куюнчак қиёфаларида намён бўлади. Хушманзара, гўзал заминда ўсган қишлоқ боласи табиатни тушади, фасллардан завқ олади, қушларга, барча жониворларга нисбатан кўнгли чексиз меҳрга тўла, туйғуларга бой. Образли фикрлай олиши ҳам, албатта, шундан. Унинг назарида чақмоқ оддий чақнамайди, олмос қалам билан нурдан кийик шохини чизади («Олмос қалам»); унинг назарида баҳор булут шунчаки булут эмас — ёмғирни элайдиган сим элак гўё («Дур сочилди тоғларга»); унинг назарида турналар парвози оддий эмас, учбурчакли хатни эслатади («Турналар»); унинг назарида:

**Яшилтароқ арчалар
Кенг ёзиб қулочини,
Эринмасдан шамолнинг
Тарар пахмоқ сочини**

(«Чилла чиқиб» шеърдан).

Шоир ҳаётдаги деталларни кичкинтой нигоҳи орқали кузатиб мурғак тушунчани, ҳайрат ва ажабланишларни сатрларга кўчираркан, ҳар чоқ бола психологияси меъёрини бузмаслик ва уни шу ҳолича қоғозга тушириш мақсадида ёнади, кўп қолларда муваффақиятга эришади. Жумладан, ушбу сатрлар раванглиги, ўзига хос содда мантиғи билан ўқувчи ёдида муҳрланиб қолади:

**Авазбекнинг эчкиси
Жуда ўжар, шўх эди.
Соқоли бўлса ҳамки,
Лекин эси йўқ эди.**

(«Хаддан ошди» шеърдан).

Маълумки, болалар учун ёзилган чинакам асар болаларга ҳам, катталарга ҳам бирдек мароқли, бирдек қадрли бўлиши лозим. Бундай асар ўз-ўзини яратилиб қолмайди, албатта. У ижодкордан умр тажрибаси, ҳаётни тушуниш борасида шаклланган савия, йиллар давомида эришилган юксак маҳорат талаб этади. Мазкур тўпланда аксарият шеърлар энгил юмор асосига, ҳаёт лавҳаларини, деталларини бола идрокни даражасида оригинал талқин этиш заминига қурилган бўлса-да («Қичик ансамбль», «Сувчумқуҷ», «Жала ёғди, чала ёғди», «Қалдирғоч», «Зеркиш», «Туфлисига кум кирар», «Оқ булут», «Соғинч» ва бошқалар), улар орасида ўзига теран мазмун сингдирган айрим шеърлар ҳам борки («Қуёш қайга ботади?», «Едгорлик», «Ўзимизнинг чумоли»; «Хайрлашиш каби), бу мазкур тўпламнинг ютуғигина эмас, балки муаллиф ижодидаги янги босқич нишонлари ҳамдир. «Қуёш қайга ботади?» шеърига бир эътибор беринг-а. Шу шеър қишлоқ боласининг шаҳарлик тенгқури уйига меҳмон бўлиб келган чоғидаги суҳбат асосига қурилган. Шеър шундай яқунланади:

**— Қани, айт-чи, қишлоқда
Қуёш қайда ётади?
— Биласаним, у тоғнинг**

Орқасига ботади.
— Билмаскансан ҳалиям
Қуёш қайда ётади?
Билсанг, қуёш, хув уйнинг
Орқасига ботади.

Ушбу сатрлар орқали муаллиф шаҳар болаларининг табиат кучоғидан узоқлашиб қолаётганликларига ишора қилади, ўқувчини бу ҳақда мушоҳада қилишга даъват этади.

«Ўзимизнинг чумоли» шеърисида эса болаларнинг ўз туғилган ерига меҳр-муҳаббати куйланади.

Болалар шеърятининг ҳозирги аҳволи ҳақида гап кетганда турлича фикрларнинг гувоҳи бўламиз: кимдир у ҳақда лоқайдлик билан гапирса, бошқа бировлар тўлқинланиб таърифлаши мумкин. Бу томонлар ҳар кимнинг ўзига ҳавола. Аммо, шунинг эътирофи этиш керакки, болалар шеърятисида айни чоғда сифат ўзгариши жараёни содир бўлмоқда. Панду насихат, мадҳиябозлик, баёнчилик ўрнини маънавиятни бойтадиган, ижтимоий мазмун касб эта оладиган сатрлар эгалламоқда. Хуллас, ўзбек болалар шеърятининг ҳозирги кундаги миқёсини белгилаш учун, шак-шубҳасиз, уни умумиттифоқ болалар адабиёти савияси билан ўлчаш керак бўлади. Ана шунда ораликдаги фарқ кўзга яққол ташланади.

Бу фарқни Т. Адашбоев яхши ҳис этади, унинг кейинги йилларда ўз ижодида катта мезон, талабчанлик билан ёндашаётганлиги бежиз эмас. Тўпلامдан жой олган К. Чуковский, А. Барто, Г. Виеру, О. Вацетис, О. Алланазаров ва бошқаларнинг асарларидан қилинган етук таржималар шундан далолат бериб турибди.

Синчиклаб ўқилса, тўпلامда мавзу жиҳатидан бир-бирини тўлдириш ўрнига такрорлаб қўйган шеърлар, қайтариқлар, саёз фикрлаш ҳоллари ҳам учрайди. «Совға» шеърисида муаллиф ўқувчи қиз Олмос тилидан 8 Март кунда оналар учун «5» баҳодан ортиқ совға бўлмайди, дейди. Шеър атиги шу гап асосига қурилган. «Иложи йўқ» номли шеърда эса Нортोजига акаси «икки»ларининг тузатгин, дейди. У эса:

Бўпти, ака, кундаликни
Унглайман тез орада.

Журналдагин тегиб бўлмас,
Сақланар идорада... —

дея жавоб беради. «Тез орада» ва «идорада» қофиясини ҳисобга олмаганда, шеърининг ҳеч қандай ҳикмати йўққа ўхшаб кўринади. «Бекинмачоқ», «Катта бўлсам кияман», «Лақма чумчуқлар», «Кўлнинг расми», «Уй исиди баҳордек» сингари шеърлар ҳақида ҳам шундай фикрлар айтиш мумкин.

Яна бир мулоҳазамиз бор. Шоир баъзи шеърларида меъридан ортиқ даражада исмлар келтиради. Аксарият шеърларда ўғил бола ёки қиз, албатта, ўз исми билан иштирок этади. Қачонки ҳар бир исм орқасида ёрқин бир образ ётса, муайян ўғил бола ёки қиз кўз ўнгимизда гавдаланса, унинг бетакрор қилиғи, феъл-атвори ёдимиздан жой олса, бундай пайтда исм ишлатишни фақат табриклаш керак. Лекин у қуйида келтирилган сатрлар сингари фақат қофия учун фойдаланилган бўлса-чи?!

— Топшўчоққа ўт қалаб,
Дастурхон сол, ҳой, Турар.
Зайнаб хола бўғриқиб
Қатламага мой суяр

(«Кўнглим ўсар тоғдайн» шеърисидан).

Юқорида таъкидланган камчилик ва қусурлар муаллиф ўзининг ҳар бир шеърига, ҳар бир сатрига нисбатан ҳамиша қаттиққўл бўлиши лозимлигини, бу принципдан ҳеч қачон чекинмаслиги кераклигини тақозо этади.

В. Белинский айтганидек, «Болалар билан образлар воситасида гапиришмоқ учун уларни билмоқ керак, ўзинг бола бўла олмоғинг лозим, болаларча соддадил характер сохиби сифатида қайта туғилмоғинг даркор... Бу ўзича бир истеъдоддир». Дунёни бола кўзи билан кузата оладиган ва унга бўлган муносабатини бола сўзи орқали ифодалай оладиган ижодкор Турсунбой Адашбоев ҳам ана шундай истеъдодлардан биридир.

Мирпўлат МИРЗАЕВ

Ишлар, хужжатлар, Воқеалар

ЭРОН ХАЛҚИНИНГ ЗАБАРДАСТ КУРАШЧИСИ

М аълумки, собиқ Эрон шоҳи Муҳаммад Ризо Паҳлавий ҳаётига охирги 25 йил ичида уч марта жиддий суиқасд уюштирилган (уларнинг бирида шоҳ жароҳатланган), учала суиқасд иштирокчилари ҳам муваффақиятсизликка учраб, қурбон бўлган эдилар. Шоҳни йўқотиш учун ҳаракат бошлаган тўртинчи гуруҳнинг тузган режалари ҳам амалга ошмай, 1973 йилда барбод бўлди. Бу гуруҳга оташин шоир Хусрав Гулсўрхий раҳбарлик қилган эди.

... Кунларнинг бирида ўқитувчи ўқувчиларига: «Давр қаҳрамони ҳақида иншо ёзинглар», дейди. Сўнг у ўқувчилардан бири ёзган иншони ўқийди: «Қаҳрамон халқни севиши керак. У ўлим ва хатардан қўрқмасин. Қаҳрамон худди Хусрав Гулсўрхийдек бўлиши лозим...» Қўрқанидан ранги ўчиб кетган ўқитувчи: «Сенларга бу гапни ким айтди?» деб сўраганида, ўқувчи: «Дадам айтди», деб жавоб беради. Шу пайтда бошқа ўқувчилар ҳам Хусрав Гулсўрхий ҳақида иншо ёзганликларини айтадилар.

Оддий халқ манфаати учун курашган инқилобчи шоирнинг номи ўқувчилар иншоси, халқ хотирасига йўл топди ва у давр қаҳрамонига айланди.

Эронда 1979 йил февраль революцияси галаба қозонганидан уч кун кейин, Хусрав Гулсўрхий ҳақида бир соатли ҳужжатли фильм кўрсатилган эди. Мазкур фильмда Хусравнинг шоҳ режимини фош қилиб, судда 45 минут гапирганилиги акс этган.

Жасур ватанпарварлар, илғор кучлар қувғинга учраган шоҳ тузуми даврида, террор авжига чиққан бир пайтда Хусрав Гулсўрхий 12 нафар кишидаёқ иборат яширин сиёсий ташкилот тузади. Ташкилотнинг аъзолари 22—30 ёшдаги (улардан бири 40 ёшда) зиёлилар: ёзувчи, шоира, журналист, ҳайкалтарош, кинооператор, ўқитувчи эди. Улар ўз сафларига ҳатто шоҳ фарзандларини тарбияловчи 22 ёшли қиз Марям Эттиҳодияни ҳам жалб этган эдилар. Бу гуруҳ ўз олдига шоҳ ва унинг оила аъзоларини йўқ этиш, шоҳлик тузумини тугатиш, сиёсий маъбусларни озод қилиш вазифасини қўяди. Лекин уларнинг фаолияти узоқ давом этмади. 1973 йил 3 октябрда ташкилот аъзолари қўлга олинди, уларнинг иши 1974 йил 6—9 январь кунлари ҳарбий трибуналда кўриб чиқилди. Хусрав Гулсўрхий судда ўзини мардонавор тутади. Суд беш кишини, жумладан, Хусрав Гулсўрхийни ҳам ўлим жазосига ҳукм этади. Улардан учтаси 1974 йил 23—24 январдаги ҳарбий апелляция трибуналда шоҳдан кечирим сўраганликлари учун омон қолади. Аммо Хусрав Гулсўрхий билан Каромат Донишён шоҳдан узор сўрамай, ўз гоёларини ҳимоя қиладилар. Хусрав судда, жумладан, шундай деган эди: «Мен суднинг қонунийлиги ва ваколатини тан олманган ҳолда ҳимоядан воз кечаман. Мен халқ ва тарихга хитоб этаман: сизлар менга қанчалик ҳамла қилсанглар, мен шунчалик фахрланаман, зеро, сизлардан қанчалик узоқроқ бўлганим сайин халққа шунчалик яқинлашаман. Менга ва ақидаларимга адоватингиз зўрайган сайин халқнинг менга нисбатан ҳомийлиги ва муруввати кучая боради, агар мени гўрга тиксаларинг, — албатта, гўрга тикасанлар, — халқ жасади устига байроқ тикиб, қўшиқ яратади».

Халқ манфаати деб ўз гоёларига содиқ қолган ва ўлимга тик боққан жасур шоирнинг сўнги сўзида Эрон маҳкамаси ҳам фош этилади: «Эрон халқи мен бу ерда фақат марксистик фикрларим учун судланаётганим ва ўлимга маҳкум қилинганлигимни билиши керак. Мен суиқасд ёки фитна уюштирганим учун эмас, балки ўз ақидаларим туфайли «гуноҳқордирман». Мен хорижий мухбирлар, журналистлар қатнашаётган шу маҳкамда ушбу судни, менинг суд ишимни тайёрлаганларни ва олий суд ҳукмини маъсулиятсизлик билан эълон қиладиганларни айблайман. Суд билан алоқадор жаҳоннинг барча ташкилот ва инсон ҳуқуқлари комитетларининг диққатини мана шу саҳнадаги лўттибозликларга, рўй берадиган мана шу давлат жиноятига жалб қиламан. Бу шундай масаладирки, уни эътиборсиз қолдириб бўлмайди. Ҳарбий трибунал менинг суд ишимни ўқиб чиқишни ҳатто ўзига эп кўрмади...»

1974 йил 17 февраль куни тонг чоғида ўз халқининг содиқ фарзанди, 30 ёшли Хусрав Гулсўрхий отиб ташланди. Хусрав қатл қилинган, оддий халқ орасида қотилларга нисбатан нафрат янада кучайди. Илғор кучлар яширин таҳаллус билан Хусрав Гулсўрхийга бағишланган мақола ва шеърларини чет элда фаблият кўрсатиб келаётган «Эрон халқ партияси» («Хезбе туде»)нинг нашри «Дунё» журнали ва «Мардум» («Халқ»)

газетасида эълон қилдилар. Албатта, бундай шеър ва мақолаларни шох даврида Эроннинг ўзида чоп қилиб бўлмас эди. «Дунё» журналида Жаббор Сахарнинг сарбастда битилган куйидаги мисраларини ўқиймиз:

**Эй, эрта кетиб хазон бўлган қизил гул — Гулсўрхий,
Гарчи душманинг сени ҳалок бўлди, деб қувонса ҳам,
Аминманки, сен халқ хотирасидан ҳеч қачон ўчмагайсан.
Сенинг номинг тарих саҳифасига ёзилажак
Ва сен қалбимиз сардори бўлиб қоласан.**

(Иккинчи мисрада ишлатилган «душманинг» сўзи билан шоир шохни кўзда тутмоқда.)

Кўзга кўринган йирик шоир ва адиб Эҳсон Табарий Хусрав Гулсўрхий тилидан бевақт қурбон бўлган шоирнинг ўғли Домунга атаб ёзган шеърда:

**Домун, сен чехрам ва танам рамзисан,
Лекин ҳаяжон ва курашим рамзи ҳам бўлишинг керак.
Адолат ва ҳақиқат учун курашиб,
Қабрим устига ғалаба байроғини тикишинг керак,—**

дейди.

Хусрав Гулсўрхий бутун ҳаётини халққа бағишлаб, охириги нафасигача меҳнаткаш омма озодлиги, мустақиллиги ва бахт-саодати учун мардонавор курашди. У ёшлигиданоқ Маркс, Энгельс, Ленин асарларини мутолаа қилиб, ҳаётини ҳамisha хавф остига қўйган эди. Шоирни курашга чорлаган ҳам шак-шубҳасиз, буюк дохийларимизнинг асарларидир. Хусрав: «Бугунги кунда кўнгиллиларнинг қилаётган ишлари ленинизм ғояларининг амалий давомидир. Агар Ленин бугунги кунда бизнинг жамиятимизда бўлганда эди, қўлига қурол олар ва курашга киришар эди», — деган хулосага келади. Исёнкор шоирнинг онгли ҳаёти Эрондаги собиқ тузум — монархияга қарши кураш билан ўтди. У ҳамisha заҳматкаш халқнинг озодлиги, эрки ва бахт-саодати ҳақида ўйлади ва мавжуд тузумни ўзгартириш йўлларини қидирди. Суд ҳайъатидан шоир ҳеч тап тормай, комил ишонч билан шундай деган эди: «Жамиятда даставвал бирон бир марксистик пойдевор яратилмай туриб, дунёнинг ҳеч қаерида, бизнинг мамлакатга ўхшаш қарам ва эксплуатация ҳукмрон бўлган ҳеч бир мамлакатда ҳақиқий мўллий ҳукумат вужудга келмайди». Демократик шароитнинг йўқлигидан бўғилган ва қийналган Гулсўрхий, ҳали яширин ташкилот тузмай туриб, шундай деган эди: «Ҳар бир одам ўз соясидан нега қўрқиши керак? Нечун гапирадиган гапини ичида сақлаб, ўз ярасини бошқалардан яшириши лозим? Нима учун ҳар бировимизнинг онгимизга цензура ходими ўтириб олиб, фикримизни қайчилаши керак? Агар биз турли-туман масалалар устида суҳбатлашсак, охири Совок (яширин полиция)ни қолдан тойдирамиз. Ичимиздаги цензура девори қуласа, ташимизда очикроқ фазо вужудга келади».

Шоир дўстларидан бирининг таъкидлашича, Гулсўрхий ҳамisha ўзининг марксистик ғояларида қаттиқ турган ва ёру биродарларига доимо Хусрав Рузбеҳдек бўлинглар, деб уқтирган. (Хусрав Рузбеҳ — Эрон халқ партияси Марказий Комитетининг аъзоси, коммунист, ҳарбий-сиёсий ташкилот асосчиси. У шохлик тузумига қарши чиққан. Умрининг охиригача социализм ва ўз партияси ғояларига содиқ қолган халқ қаҳрамони. 1958 йил 11 майда қатл қилинган.)

Мамлакатдаги адолатсизлик ва ноёб тузумнинг кирдикорларини бадий воситалар билан фош қилиб, болаларнинг кўзини очмоқчи бўлган ҳақиқатгўй муаллим — ёзувчи Самад Бехрангийнинг ўлими (уни Совок жаллодлари сувга чўктириб юборишган) муносабати билан ёзган мақоласида («Дунё» журнали, 1976 йил, 4-сон) Хусрав Гулсўрхий Самад Баҳрангийн ижодининг инқилобий руҳи, социал томонларини очиб берган.

Хусрав Гулсўрхийни том маънодаги марксист деб бўлмайди. Адибнинг ўзи «...ислом шариятини ҳам қадрлайман» деган ва динни ҳам эътироф этган эди. Унинг марксизм ҳақидаги тушунчаси чеклангандир. У «марксизм» деганда, асосан, халқни эксплуатация кишанларидан озод этиб, барчани тенг ҳуқуқли қилиш, хусусий мулкчиликни йўқотишни кўзда тутган бўлса керак. У бошлаган ишнинг барбод бўлиши ҳам марксизм таълимоти пухта ёғалламагани билан изоҳланади.

Хусрав Гулсўрхий шеър ва мақолаларини (уларнинг ичида адабий-танқидий асарлари анчагина) ўзининг асл таҳаллуси билан ёки яширин «Домун» имзоси билан газета ва журналларда чиқариб турган. Эронда 1000 нусхадан ортиқ китоб чиқариш амримаҳол бўлган бир пайтда унинг «Маҳорат ва шеър сирлари» китоби ўлимидан сўнг тахминан 50 минг нусхада яширинча сотилган. Эрон демократик студент ва ёшлар ташкилотининг органи «Ормон» яқинда Хусрав Гулсўрхийнинг жанговар шеърларини алоҳида тўплам қилиб чиқарди. (Китобчанинг нашр қилинган жойи, йили кўрсатилмаган). Тўплам «шеър-е ноу» — сарбастда битган 12 та танланган шеърни (1135 сатрдан иборат) ўз ичига олади. Уларнинг ҳаммаси ижтимоий-сиёсий руҳда ёзилган. Жумладан, «Кураш садолари» шеърда золимларни йўқ қилиш учун халқни бирлашишга, қўлига қурол олиб курашишга чақиради. Бу курашнинг оқибати ғалаба билан тугашига халқни ишонтиради:

**Ҳозирги пайтда,
Қатра-қатра қон оқиб турган чоғ,
Қўлга ўзгача қурол,
Ўзгача ўқ олиш керак.
Нотаниш томлар,**

Хилват жойларда,
Енг биродарларимиз қони тўкилди.
Эй иссиқ қуёш,
Эй самимий ибтидо,
Эй қурол, эй вафодор,
Ер бўл!
Келақол, эртанги кун ғолиб чиқайлик...

Шоир меҳнаткашларнинг хўрлик ва зорликда кечираётган аянчли, уқубатли ҳаётининг сабабини адолатсизликдан қидиради, бундан қутулишнинг йўлини қонли қасосда деб билади:

Адолат учун отган ўқимиз
Қонга бўялса!
Адолат учун отган ўқимиз
Махфий кўшпақларни
Мўъжизали хунрез Интиқом ила
Ингратиб юборса!

Ижодкор «махфий кўшпақлар» образида халқ қурашини тўхтатиш учун жон-жаҳди билан ҳаракат қилаётган, аммо нияти амалга ошмайдиган Совок жаллодларини тасвирлайди.

Озодлик учун кураш, халқ қаҳрамонларининг жасорати чекка жойларга ҳам таъсир қилмай қолмаслигига ишонган шоир:

Энди бизнинг фарёдларимиз ўқ бўлиб учади,
Энг чекка номсиз қишлоқлар
Исёнкор номимиз билан
Ҳушёр тортади! —

деб ёзади.

Шоирнинг фикрича, қонли кураш ниҳоят ғалаба билан тугайди:

Биз ғалаба қиламиз,
Қонимиз,
Қонимизга ботирилган ханжар билан,
Ўқ ва ўлим билан,
Фарёдларимизнинг акс садоси билан,
Улкан хуррам боғларнинг соҳиби бўламиз,
Биз ғалаба қиламиз!

Гулсўрхий «улкан хуррам боғларнинг соҳиби бўламиз» дейиш билан озод, эркин қувончли кунлар яқин қолганлигини таъкидлайди.

Тўпламга кирган шеърларнинг ҳаммаси некин руҳда ёзилган. У вақти келиб Эроннинг осмони ҳам мусаффо бўлишига, меҳнаткаш халқ орзу-умидларининг рўёбга чиқишига ҳеч шубҳа қилмайди.

Гулсўрхий оч-яланғоч халқни деб куйиб-ёнади, уларни фаровон ҳаётга муяссар қилиш йўлларини қидиради. Бу йўл фақат ўз бахт-саодати учун курашиш — исён йўлидир:

Очлик ва яланғочликдан
Кўз ёши тўқаётган ўртоқларимга
Эртагаёқ айтаманки,
Кўз ёши қилиш — булутлар иши.
Сен билан мен қиличдек панжамиз билан,
Портловчи сўзимиз билан
Очлик-яланғочликка чек қўяйлик
Ва дунёга ҳайкириб дейликки,
Кўрдингизми, биз қуёшнинг соҳиби бўлдик
Айни шу чоғда,
Айни шу чоғда.

Шоирнинг «Ғафлат босган халқ учун кўшиқ» номли шеъри ҳали қаттиқ уйқуда — ғафлатда ётган Эрон халқига бағишланган. Унда Хусрав меҳнаткаш оммани уйқудан уйғонишга, озод Эрон учун жон олиб-жон бераётган қаҳрамонлар сафига қўшилишга чақиради:

Кел, менинг қоним рангидек гулгун либос кий,
Мен гарқ бўлаяпман
Беъътибор қолган нидо туфайли.
Эй менинг азиз Ватаним,
Эй абадий яланғоч яхши одам,
Қалбинг ернинг қай бурчагида?
Сокин ҳужрага гулгула соясин, деб,
Сершовқин бўронни чақираман.

Шоир «Ватаним оч-яланғоч» дер экан меҳнаткаш, оддий халқнинг қашшоқлигини кўзда тутди:

Кўз ёши тўкаётган
Менинг юртимдир.
Оч-яланғоч —
Менинг юртимдир.
Анчадан бери ёмғир бўлмади,
Булутларнинг у кўз ёшлари қайга кетди экан?
Экинзорлар қурғоқчилигин
Уз қонинг ила яшир!

Мазкур мисоллардан кўриниб турибдики, Гулсўрхий шеърлари ўзининг инкилобий руҳи, халқчиллиги билан ажралиб турган ҳолда, кўпроқ халқ онгини уйғотувчи ҳайқириқлар, хитобли саволлар шаклида ёзилган. Мисралардаги интонациялар меҳнаткаш халқ қалбини ҳаяжонга солмаслиги, тенгсизлик, адолатсизликка нисбатан нафрат туйғуларини кўзғатмаслиги мумкин эмас эди.

Гулсўрхий қисқа умрида катта-катта шеърий тўпламлар қолдирмаган бўлса-да, эрон демократик адабиётида порлоқ юлдуздек абадий қолди. Шоирнинг ижоди — халқ озодлик ҳаракатининг бадий инъикоси сифатида уни оташин публицист даражасига кўтарди. Гулсўрхийнинг қаҳрамонлиги оддий халқ қалбида ўчмас из қолдирди, унинг шеърлари, ўзи айтганидек, «кураш байроғи»га айланди, жанговар мисралари, халққа мурожаати, оташин хитоблари жавобсиз қолмади. Жуда катта қурбонлар ҳисобига (баъзи тахминий маълумотларга қараганда, революция деб Эрон ўзининг 70 минг асл фарзандини йўқотган) шоҳлик тузумига чек қўйилди. Тенглик, адолатни истисно қиладиган, 2500 йилдан бери ҳукм суриб келаётган тузумга қарши кураш яқин келажакда ғалаба билан тугашини олдиндан кўра олган Гулсўрхий халқ қаҳрамонлари, жумладан, ўзининг номи ҳам абадий эвзоланишини оташин мисраларда куйлаганида ҳеч янглишмаган эди:

Менинг номим атрофини машъалага буркаб дейдиларки,
«Хусрав» ўзимиздан чиққан эди.
Унинг ғалабаси
Бизнинг қомил бахтимиз бўлди!..

Босит МУСАЕВ,
филология фанлари кандидати;
Раҳимжон СОБИТОВ

Собир Бахтиёр

МИЛИЦИЯ ҲАЁТИДАН ЛАВҲАЛАР

ИЗЛАР ҚИЗИЛҚУМГА КЕТГАН.

Илк баҳор кунларининг бири. Хуррият опа уйининг кўча эшиги олдида кечқурун узоқ қолиб кетди. Кечки изғирин бадан-баданидан тешиб ўтган бўлса-да, йўлдан кўзини узмай ўтираверди. Ниҳоят узоқда бир эркак билан аёл келаётганига кўзи тушгачгина ўрнидан турди-ю, қувончи ичига сиғмай, оналик меҳрини юфдалаб жавраганча улар томон пешвоз югурди.

Улар — куёви Бегмат билан қизи Қурбонжон эди. Бегмат Абдумуродов тоғлик. У бу ерда, Оқдарё районига қарашли Даҳбет поселкасида бир неча йил ишлаган. Ана шу пайтда Хуррият опанинг қизи Қурбонжонни кўз остига олиб юриб, охирида унга уйланди-да, ёшгина хотинини тоғдаги қишлоғига олиб кетди. Шу кетганларича улар Даҳбетга келишмаганди. Айрилиқ она балан болани қийнади. Тоғдан эса на хату на хабар бор эди. Хуррият опа ҳар хил шубҳаларга бориб, жуда хавотирланиб юрарди. Қаранг, иккаласи ҳам соппа-соғ экан, бошлашиб меҳмон бўлиб келишди.

Хуррият опа қувончи ичига сиғмай, уларни уйга бошлади.

— Киришлар, ҳеч тортинманглар, икковинг ҳам ўз боламсизлар, ўз уйларинг, ётираманглар.

Хуррият опа қизи билан куёвини қандай ширин сўзлар билан кутиб олган бўлса, шундай қуюқ меҳмон қилди. Уларнинг кўнглини олиш учун бисотидаги бор нарсаларни тўкиб солди.

Аммо у қанчалик айланиб-ўргилаётганига қарамай, куёвининг қовоғи очилмади. Ишлари, соғлиғи юзасидан қайнараси берган саволларга бошини қимирлатибгина жавоб берди. Бутун кеч давомида бир марта ҳам тишининг оқини кўрсатмади, битта ҳам илиқ гап айтмади. Бу қайнарасини ҳайрон қолдирди, хафа қилди. Дастурхон йиғиштириб олингач, она-бола ўртасидаги суҳбат тугади. Афтидан, Бегмат йўлда бошлаган гапини давом эттирди чамаси, тўнғиллади:

— Бундан чиқди, мен билан қишлоққа қайтмайсан. Шундайми?

Хотини ҳадеганда жавоб бермади. Қурбонжон эридан онасини кўриб келишга неча марта жавоб сўради. Ҳақиқат «сабр қил», деган гапни эшитди Бегматдан. Кейинги сафар шу туфайли қаттиқ уришиб қолишди. Эри меҳмонга бирга олиб бориш шарти билан кўнди.

Йўлда Қурбонжон эрини кўндиришга уринди:

— Ойимникида қоламиз. Сизни ишга жон-жон деб олишади. Тоғда киши зерикади, одамлар кам, борадиган жой ҳам йўқ, гаплашай десанг ҳеч кимни тополмайсан...

— Эринг бор-у, сенга яна қанақа одам керак?— дея эътироз билдирди эри.

— Билганингизни қилинг, мен энди у ёққа қайтиб бормаيمان.

— Бас қил!— деди Бегмат ғазаби қайнаб.— Ойингизникига борайлик, ўша ерда гаплашамиз.

Ҳозир мана шу гап давом этаётганди. Бегмат жавобни ҳам кутмай, хотинидан яна бир марта сўради:

— Аҳдинг қатъийми?

— Келинг, шу ерда қола қолайлик. Бу ернинг нимаси ёмон. Ахир илгари кўп ишлагандингиз-ку бу ерда. Одамлар сизни танишади...

— Агар сен менинг хотиним бўлсанг — борасан, бормасанг — кўрамиз!— дея гапни калта қилди Бегмат.

Гапга шу пайтгача индамай ўтирган Хуррият опа аралашди.

— Ўғлим, Бегматжон, балким ростдан ҳам қоларсан? Ҳаммамиз бирга турсак, яхши бўларди. Одамзотнинг бошида не-не ишлар бор. Бир қарасанг — касал, бир қарасанг — бошда кулфат...

Бегмат ўзини тутолмай, қайнарасига ўқрайиб қаради:

— Бундан чиқди, қизингизга сиз ўргатган экансиз-да? Кексалар, аёл кишининг сочи узун ақли калта, деб бежиз айтмаганлар...

— Ўша кечаси ҳеч ким миқ этиб оғиз ёрмади. Ҳақорат эшитган қайнана индамай ўрин солди. Ҳамма таъби тирриқ бўлиб ўрнига ётди, уйни тун ўз оғушига олди...

Гира-шира тонг палласида у қишлоқни тарқ этди... Хуррият опанинг уйида қабристон сокинлиги ҳукмрон эди. Уринларда Хуррият опанинг, Қурбонжоннинг, унинг ўн икки яшар синглиси Махпират ҳамда тўққиз яшар укаси Эргашларнинг қонга беланган жасадалари ётарди.

Посёлкага милиция ходимлари етиб келганларида, қотил узоққа кетиб қолган эди. Қотил қимлигини билиш учун узоқ бош қотириб ўтиришга тўғри келмади. Қўшнилари, қишлоққа кеча Бегмат Абдумуродов келганлигини ва бу даҳшатли қотиллик ўшанинг қўлидан келишини гапириб беришди.

Бошқача тахминни ҳеч ким қўшиб ўтирмади.

Шундай қилиб, бу жиноятни Бегмат Абдумуродов қилганлиги ҳаммага аён бўлди. Уни излашга киришишди. Бироқ бу улар ўйлаганчалик осон бўлиб чиқмади. Оперативчи ходимлар қирқ кеча-кундуз қидириб, изига тушолмадилар. Ҳолбуки бу вақт ичида қўлланмаган усул, тадбир-чоралар қолмади.

Оқдарё район милицияси бўлими участка инспектори, кичик лейтенант Жумановга ҳам милициянинг бошқа ходимлари қаторида қотилни топиш вазифаси топширилган эди. Унинг қирқ куналик қидирув ишлари ҳам натижа бермади. Қирқ биринчи куни у Бегматнинг битта қариндоши Фориш районида туришини аниқлашга эришди ва Жуманов дарҳол ўша ёққа жўнади. Керакли одамни осонгина топди.

— Қариндошингиз Бегмат сизнига келмадими? — деб сўради ундан.

— Келди, — деб жавоб қилди кекса киши. — Апрель ойида бўлса керак. Уйда уч-тўрт кун турди-да, кетиб қолди.

— Қаёққа?

— Қаёққалигини билмайман. У менга ҳеч нима демади. Бир куни эрта билан ўрнидан турди-да, кетди.

Лейтенант ҳаммасини аниқлаб олмоқчи бўлди. Қарияни саволга тутди, У, ниҳоят, Бегматнинг қариндоши ичидан ўзига керакли гапни ситиб чиқариб олди.

— Қаерга кетиши мумкин? — деб сўраясиз. У менга қаерга боришини айтмади, аниқ билмайман, лекин, менимча, у Қизилқумга — қўй боқиладиган ерга кетган...

Бу одамнинг тахминини Жуманов раҳбарларга етказди ва жиноятчини Қизилқумдан излашни у билан Самарқанд область ижроия комитети ички ишлар бошқармаси жиноят қидирув ишлари инспектори, катта лейтенант Ражабовга топширишди.

... Теварак-атроф бепоён қум. Ҳар ер, ҳар ерда қуриб сўшайиб турган саксовулдан бўлак на сув, на дов-дарахт кўринади. Ҳали ёз келмаган, аммо жанубнинг иссиқ куёши ҳамма нарсани жизгинак қилишга улгурган. Битта бархандан ўтсанг, олдинда худди шунақасидан ўнларчаси йўлингга кўндаланг бўлади. Қизғиш рангдаги қум хомалари. Чарчаш, ташналикдан кўз олдилари шундай қорайиб кетдики, қумнинг қизиллигини Ражабов ҳам, Жуманов ҳам ажратолмай қолди. Тандирдек қизиб ётган қум оёқларини куйдиради.

— Қанча йўл юрдик? — деб сўрайди Жуманов ҳамроҳидан.

— Ким билади дейсиз, — деб жавоб беради у, қурқшаб ёрилиб кетган лабларини ялаб...

Улар тандирдай қизиб ётган қумни кечиб, очик ҳавода тунаб, шу аҳволда бир неча кун йўл босишди. Ваъзан ишлари юришиб, гоҳ шофер, гоҳ аравакаш бир неча чақирим йўлга элтиб кўярди.

Бир неча кун йўл юриб, улар Жанубий Қозоғистоннинг Киров райони фермаларига етиб олишди. Бир фермадан иккинчисига ўтиб, Ражабов чўпонларга ва бошқа одамларга акаси уйдан кетиб қолганини, у акасини излаб юрганини гапириб, Бегмат Абдумуродовнинг белгиларини келтирди:

— Унақа кўримли эмас, ўрта бўйли, чап қўлида чандиғи бор. Шунақа одамни, мабодо кўрмадиларингми?

— Йўқ, бунақа одам бу ерга келгани йўқ, — деб жавоб қилишди одамлар...

Бепоён қум устидан яна икки юз чақиримдан мўлроқ йўл босишди. Отарлардан бирида милиция ходимлари Қизилқум қоракўлчилик совхози фермалари мудирини учратиб қолишди. Ражабов билан унинг ҳамроҳи «акаларини» топишда ёрдам беришини илтимос қилишди.

— Албатта, ёрдам қиламиз, — деди мудир сидқидиллик билан. У зоотехникни олдига чақирди.

— Бу ўртоқларни бошлаб борасиз, ҳамма ишларида ёрдам берасиз...

Зоотехник рози бўлди ва Ражабов билан Жумановни фермалар бўйлаб олиб кетди.

Йўлда қизиқиб улардан сўради:

— Чимкентданмисизлар?

Ражабов бир лаҳза ўйлиниб қолди: «нима деб жавоб берса экан унга. «Биз «акани» излаб келганимизни у билмайди. Билмагани яхши. Область марказидан келган вакил деб ўйлайқолсин».

— Ҳа, Чимкентдан келяпмиз, — деб жавоб қилди Ражабов, ўйлаб олгандан сўнг.

— Қўйларнинг жунини қирқишни назорат қилиб юрибсизларми?

— Топдингиз.

— Бизда ҳеч қанақа ишқал йўқ. Фермаларда бўлиб, ўзларинг бунга ишонч ҳосил қиласизлар.

Бир неча отарни кўздан кечиришди. Ражабов билан Жуманов зоотехниклар, чўпонларнинг гапларига диққат билан қулоқ солишди. Ўз навбатида улар ҳам «вакиллар» қўйчиликдан ҳеч нарса билмас эканлар демасинлар учун, саволлар беришди. Айни чоқда ким қаердан келган, Қизилқумда қанчадан буён ишлашини, саломатлиги ва ҳоказоларни суриштиришни ҳам унуттирмади.

«Вакиллар» қаноатланарли баҳо бериб ва баъзи бир камчиликларни кўрсатиб, биринчи сонли ферма томон йўл олишди.

Чўпон ўтовиди экан. Ражабов одатдаги суриштиришни бошлади. Чўпон сидқидилдан жавоб берди. Шу пайт ўтовдан қовоғи солиқ эркак чиқди. У суҳбатлашаётганларнинг ҳузурига келмай, тўғри яқин-орада ёйилиб юрган қўйлар томон йўл олди. Ражабов билан Жуманов ундан кўз узишмади. «Белгилари бўйича худди ўзи», деб ўйлади ҳар иккиси. Ражабов таклиф қилди:

— Юринглар, отарнинг олдига борамиз.

Зоотехник билан чўпон изоҳ беришар, ютуқларидан гапиришарди. Оперативчи ходимларнинг кулоқлари зоотехникда эди-ю, лекин улар қовоғи солиқ одамдан бир лаҳза бўлсин, кўз узишмасди.

Ражабов уни ҳузурига чақириб олди-да, сўради:

— Нега ўзингизни одамлардан четга оласиз? Кайфиятингизнинг мазаси йўқ. Балким бу ерда қийналаётгандирсиз?

Қовоғи солиқ одам нимадир деб гўлдиради-да, қўйлар томон кетди. Унинг ўрнига чўпон жавоб қилди:

— У бизга яқинда келган, янги.

— Уни чақиринг бу ёққа, у билан гаплашиб-олмоқчиман.

У истамайгина яқин келди. Албатта, сохта фамилияни айтди. Лекин қўли уни фош қилиб қўйди: Ражабов билан Жуманов чап қўлидаги чандиқни кўриб қолишди. «Бу — Бегмат. Ҳамма белгилари мос келади» — деб кўнглидан ўтказди Ражабов ва амр қилди.

— Қўлингни кўтар, Бегмат!

— Бегматми бу? — дея ҳайрон қолишди зоотехник билан чўпон, ишнинг бунақасига айлланиб кетганини кўриб.

— Ҳа, уни Бегмат Абдумуродов дейишади, у қотил, — деб жавоб қилди Жуманов.

Лекин қотил Ражабовнинг бўйруғини бажармади. Узига ўқғалиб турилган қуроладан тап тортмай, чаққонлик билан қўйнига қўлини тикиб, пичоғини чиқарди. Лекин уришга улгурмай, оғриқдан инграб юборди — милиция ходимлари қўлини орқасига қайириб, пичоғини тортиб олишди...

ЧЕК ИСТ

Кўршермат аламига чидолмай қутуриб кетган, қамчи силтар, бақириб-чақириб кўрбошилларини овозининг борича бўралаб сўқар, баъзан қизил милиционерларни ҳақорат қилар эди. Унинг бақиргани узоқдан баралла эшитилиб турарди. Дахшатли кўрбошининг сўқинишларини ногоҳ эшитиб қолган деҳқонлар кулоқларига пахта тикиб, ўзларини нарироққа олар, маргабаси пастроқ кўрбошилларнинг эса жойларидан жи-лишга ҳаддилари йўқ, кифтларидан ўқ ейишдан кўрқар, шу туфайли ҳам ерга кўзларини қадаганча тиззалари қалтираб, чўкка тушиб ўтирардилар.

— Гўшларингни киймалаб, итларга ташлайман!.. Уруг-аймоғинг билан қўшиб қиличдан ўтказаман!.. Мен бўлмасам нима қилар эдиларинг, қўйга ўхшаган овсар маҳлуқлар?!

Кўршермат тобеларига биринчи марта дағдаға қилаётгани йўқ эди-ю, лекин ҳеч қачон бугунгидай ғазабга минмаганди. Кечаги жангда у бирваракайига ўн тўртта энг яхши кўрбошисидан маҳрум бўлди. Бу ҳазилакам жудолик эмасди-да, ахир.

Бу иш шундай бўлган эди. Кўршермат ўзининг уч минг каллакесар йигити билан Мингтут қишлоғини қароргоҳ қилди. Бундан милиция отрядининг бошлиғи ҳамда Қизил Армия қисмларидан бирининг командири хабар топиб қолишди-да, талончилар уясига ҳужум уюштирамоқчи бўлишди.

Бунинг учун душман жойлашган ернинг теварак-атрофини синчиклаб ўрганиш лозим эди. Милиция ходимларидан бири отилиб чиқди:

— Мен ўша ерда туғилиб-ўсганман — ҳамма пасту баландини биламан. — деди у командирга.

...Ярим кечада Асака станциясидан бир неча чақирим нарида тўхтаган зирҳли поезддан жулдур кийимга беланган киши тушиб қолди. У хуржунини елкасига ташлади-да қоронғилик бағрига кириб, кўздан ғойиб бўлди. Эртаси куни бу одам бозорда эскитуски билан савдо қиларди. Кейин чойхоналарда бўлди, хуржунини елкасига осиб, тупроғи ўйнаб ётган йўлларни кезиб чиқди. Восмачиларнинг қўшхонасида ҳам бўлди. Соч-соқоли ўсиб кетган бу чувриндига ҳеч ким эътибор қилмади. Бирон дайди сайёҳдир, деб қўя қолишди. Шу тариха орадан ўн етти кун ўтди. Бир куни кечаги «дайди» темир йўлга чиқди-да, поездни кутиб туриб, унга қизил рўмолчасини кўтарди. Шундан бир неча соат кейин, у командирларига босмачиларнинг сони, қандай қуроллангани, станцияни қўриқлаш йўсинлари ҳақида ахборот берарди. Бир сўз билан айтганда, энг керакли маълумотларни уларга етказди. Станцияга қилинган ҳужум каллакесарларни тутдай тўқди. Улардан юз элликка яқини гап нимадалигини ҳам билолмай, нариги дунёга жўнади. Холмирза полвон, Бозор понсод, Умрзоқ халфа ва бошқаларнинг тўдалари тугатилди. Бундан хабар топган Кўршермат ғазабдан ўтиргани жой тополмай қолди.

Бу ҳол бир дайди сайёҳ келиб кетганидан кейин содир бўлганини тўдабошларига хабар қилишди. У одам Абдураим Қодир ўғли эканлигини билдиришди.

— Кимки уни менга тугиб келтирса, понсод даражасига кўтараман, от ва қурол инъом ётаман, бошидан симу зар сочаман, — деб эълон қилди Кўршермат. Уни ҳеч ким сотмади, душманлар туголмадилар...

Шундан бир ой чамаси вақт ўтгач, Шайдон қишлоғи ёнида Раҳмонқулнинг

каллакесарлари билан жанг бўлди. Абдураим Қодиров бу ва бундан кейинги жангларда жонбозлик кўрсатиб чиникди.

Бир кун уни Наманганга чақириб олишди. Уезд ЧКасида шундай дейишди:

— Виласизми, ўртоқ Қодиров, сизни Наманганнинг иккинчи район милицияси бошлиғи ўринбосари қилиб тайинлаймиз. У ерда бошлиқ Охундода Солихўжаев...

— У билан ишлаша олармиканман? Ахир у...

— Ҳа, у — бой боласи, — дея Қодировнинг гапини бўлди ЧКа раҳбари, — хат-саводли. Биз ундан вақтинча фойдаланиб турамыз. Лекин сиз ўзимизникисиз. Кўз-қулоқ бўлиб турасиз.

Охундода тулқидан баттар ҳийлакор экан. Тилида советларни ёқлаб, дилида унга чоқ қазиб юраркан. У Байтимохўжа қўрбоши билан тўрт марта сулх тузди, қўрбоши Совет ҳукуматига тўрт марта таслим бўлди, босмачиларга қарши курашишга ваъда берди-да, қурол олди... яна бизга қарши курашда давом этди. Милиция бошлиғи булар учун ўринбосарини айбларди. Абдураим Қодиров қийналиб кетди. Аммо бу яккама-якка курашда у ғолиб чиқди.

У бир неча бор жуда оғир аҳволга тушди, қотилнинг ўқидан бир неча бор омон қолди.

Бир кун эса...

Жанг қизиқ турган бир пайтда Қодиров от қўйиб келиб, битта боққа кириб қолди. Бирдан қулоғи тагидан ўқ визиллаб ўтиб кетди. Қаердан отилаётганини Қодиров дафъатан аниқлолмай, отидан сакраб тушди-да, отини девор олдида қолдириб, қўрадан ошиб ўтди. Битта одам шундоққина рўпарасида тиззасини ерга тираб, уни нишонга олаётганини кўрди-ю, босмачининг устига ўзини отди. У бўлса, раҳм-шафқат тилаб, ялинишга тушди:

— Мени, ўлдирма, бир камбағал бечораман...

Агар пистон чақилмай қолмаганида «камбағал бечора» уни ўша ернинг ўзида саранжом қилган бўларди.

— Майли, кун кўр. Фақат гуноҳингни ювишинг керак.

Асир душман қўр тўккан жойни, уларнинг сонини батафсил гапириб берди. Кейин у Қодировни ўлимдан асраб қолди.

— Бугун кечаси Гаффор охун сизни ўлдириб, қочиб кетмоқчи, — деб хабар берди Абдураимга у.

Аҳмад полвоннинг жияни Гаффор охун бундан бир неча кун олдин Совет ҳокимияти тарафига ўтди, ўзи билан иккита от олиб келди, милицияга иккита милтиқ топширди. Кейин у ихтиёрий милицияга қабул қилинди. У Қодировни ўлдириш учун атайин юборилганлиги милиция ходимларидан ҳеч қайсисининг хаёлига келмаганди. Уша куниеқ Гаффор фош этилди.

Муҳаббат Ҳамидова

Тошкент областининг Тузель қишлоғида туғилган. 1977 йилда Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган.

Ҳикоялари тез-тез республика газета ва журналларида эълон қилиб турилади.

Ҳозирги кунда «Гулхан» журналида бўлим редактори бўлиб ишлапти.

ЎТТИЗ КҮН

Менинг номимга ташкилотимиз оталиққа олган хотин-қизлар педагогика билим юртидан отпусккага чиққан тарбиячилари ўрнига бир ой муддатга бир киши юборишимни илтимос қилинган хат келибди. Хурсанд бўлиб кетдим. Мана, одамлар бизга қанчалар ишонишади. Бу ишончни албатта оқлаш керак. Қўл остимдаги ходимларни бир-бир кўз олдидан ўтказдим. Ҳамида Халиловна!

Ахир қиз болаларга қиз бола ўрнак бўлади-да. Бунинг устига Ҳамида жуда боодоб, ақлли қиз. Шу қизни командировкага юборишга қарор қилдим.

— Ҳамидаҳон, — дедим унинг соддагина турмакланган сочига, қоматига ярашиб турган кўйлагига ҳавас билан қараб, — сизга жанговар топшириқ бор. Педагогикадан яхши хабардорсиз. Билимингизни ишга соладиган, ўзингизни кўрсатадиган пайт келди. Сизни бир ой муддатга оталиғимиздаги билим юрти ишларига кўмаклашишга юбормоқчимиз. У ерда нима иш билан шуғулланишингизни директор айтади, эртадан ишга киришинг. Мен уларга кўнғироқ қилиб кўяман...

Орадан уч-тўрт кун ўтгач, телефонда Ҳамида билан гаплашдим.

— Раҳмат, Муяссар Муродовна, анча қийналадиганга ўхшайман, бу ерда қизлар бирам кўп, бирам кўпки... кийинишлари жуда ғалати. Бироқ сиз хавотирланманг, тил топишиб кетамиз.

— Балли, Ҳамидаҳон, шундай бўлсин, синглим, орқага чекинманг, кимлигимизни уларга кўрсатиб қўйинг, — далда берган бўлдим.

Ўн кунлардан кейин Ҳамидаҳон яна телефон қилди.

— Мисс Муратовна, бу мен, Мидаман. «Мидангиз» нима дейсизми? Вой, Ҳамиданинг замонавий қисққартмаси-да! Ишлар зўр, қизлар билан апоқ-чапоқ бўлиб кетдим. Қандай қилиб дейсизми? Уларнинг шартларини қабул қилдим. Айтишдики, биз билан ишлашмоқчи бўлсангиз, модний кийинасиз, ажнабий рақсларни ўрганасиз. Хуллас, иш ёмон бормаяпти, хотиржам бўлинг. Кечирасиз, шошилиб турувдим, сартарошхонага боришим керак. Ҳа-я, эсимдан чиқай дебди. Қизлар кўйлак тиктириб беришмоқчи эди, япон шойисидан олишим керак. Турғун Турсуновичнинг синглиси магазинда ишлайдилар-а, қайси бўлимда эди, билмайсизми?

— Ишим тушмаган, Турғун Турсуновичнинг ўзи шу ерда, сўрай қолинг.

— Ҳа-ҳа, албатта худди шундай қиламан, майли, чао! — Ҳамида трубкани қўйди.

Унинг тилини бураб гапиришларидан тушунганларим шу бўлди. Бошим айланиб кетди. Нималар бўляпти ўзи? Директорга кўнғироқ қилдим.

— Ҳамидичка айни кўнғимиздаги қиз экан. Жуда яхши ишлапти, қизларимиз ходимимизни ўзлариники қилиб олишди. Ҳамидичка ҳозиргина қизларимиз билан италянча фильм кўргани кетди, — деди директор ғайритабиий севинч билан.

Шундай кейин Ҳамида сотувчи синглиси бор Турғун Турсуновичга, опаси кинотеатрда администратор бўлиб ишлайдиган Рафиқ Ғисовичга, рафиқаси аёллар сартарошхонасида хизмат қиладиган Симхо Исҳоқовичларга ҳар куни сим қоқади. Авваллари саломлашса ҳам қизариб кетадиган Ҳамида энди уларга латифалар ҳам айтиб берар, хуллас, анчагина «саводи» чиқиб қолгандай эди.

Нихоят, ўттизинчи куни эрталаб кўксига бургут сурати ва ажнабий ёзувли эмблема туширилган энгсиз кофта, худди шундай эмблемали чийдухоба шим кийган, сочи ўғил болаларниқандай калта, лаби хўрозқандай қип-қизил, қовоқлари моматалоқ бир қиз пайдо бўлди.

— Салом, мисс Мурадовна! — деди у олчаранг тирноқли бармоқларини силкитиб менга узатаркан. — Муддат тугади. Кеча бормадингиз-да, қизлар билан хайрлашув кечаси бўлди, тонггача рақс тушдик. Уларга жуда ўрганиб қолгандим, афсус, бирпасда муддат ўтиб кетди, начора, ишлашга руҳсат этинг, — у садафдек тишларини кўрсатиб жилмайди, шундагина мен у ўзимизнинг Ҳамида экайлигини англадим, хайрият, табассуми ўзиники!

— Во дариг! — лабимни тишладим. — Ишлайверинг.

— О, пардон, мана бу сизга, — у шапалоқдеккина сумкасида қоғоз олиб узатди.

«Хурматли Муяссар Мурадовна! Эсингиздами, ўтган бир коллега йиғилишимизда, билим юртида тарбия сусайиб кетган, талабалар етарли билим олмайдилар, натижада улардан яхши мутахассислар чиқмаяпти, дегандингиз. Биз бугун ана шу танқидингизга жавоб юборяпмиз. Талабаларимиз иқтидорини синаш учун атайлаб сизга мурожаат қилгандик. Ана шундай фикрингиздан қайтишингиз осонлашади, деб ўйлагандик ва, менимча, янглишмаган эканман. Ўтказилган тажрибадан талабалар муваффақиятли ўтишди. Ҳамидадан хафа бўлмагн. Мабодо, уни аввалги ҳолатда кўришни истасангиз, марҳамат, қизларимиз хузурига қайта юборинг...»

Яна бир гап, кейинги йиғилишимизга яқин қолди. Унда нималар гапиришни олдиндан ўйлаб қўйинг.

Сизга муваффақиятлар тилаб, билим юрти директори: Гулчехра Азизова.»

Хатни ўқидим-у бошимни чангаллаганча ўтириб қолдим. Оҳ, ўз зараримга ишлаган ўттиз кун...

ХОЛАМНИНГ ЯХШИЛИГИ

— Зухраҳон тўйга айтиб кетди. Синфдошлар йиғилишамиз, албатта борсин, деб тайинлади, — дедилар ойим ишдан қайтишим билан.

— Эшитувдим. Вари бир бормайман. Оёғимда тузукроқ туфлигим йўқ, уяламан. Айтишмайдим, уч йилдан буён ишлаб, ақалли оёғидагини тўғриламабди, деб, — аламдан лабларим бурилиб кетди.

— Тўғри гап, оповси, дўст бошга қарайди, душман оёққа. Лекин, сен хафа бўлма, тасаддуқ, ўзим сенга шундай бежирим, қошиқдай туфли олиб берайки, кўрганлар куйиб ўлсин, — деганича юм-юмалоқ бир аёл ичкаридан чиқиб, мен билан кўюк кўришди. Кейин билсам, у ойимнинг қиз ўртоғи экан.

— Вой болам тўймагур-ей, бир ўзингизда беш-олти хил оёқ кийими бор. Ҳаммаси ҳам бип-бинойи. Анави орқаси йўқ, қизил туфлини яқинда олдинг-ку, ана шунки кий.

— Аллакимларга ўхшаб шу ҳавода панталет киядимиз?

— Ўртоқжон, койинманг! Замон шуларники. Ўзлари топиб, ўзлари кийишади. Нима кийса ҳам ёшларга ярашаверади. Гап битта, эртагаёқ топиб бераман. Мен ушлаган жойини узадиганларданман, хотиржам бўл, айланай. Худога шукур, ҳамма катта базаларда танишлар бор. Битта туфли айлансин сендан, қоқиндик.

— Ҳа, ёшлар-а, ишқилиб омон бўлишсин, жуда тўқликка шўхлик қилишворяпти. Биз битта махси олсам, дунё топгандай суюнардик, булар ёвгисини бир бошқа, кузгисини бир бошқа қилиб саралаб олишади. Топганлари устидан ортмайди. Маош олмасларидан камчиликлари чиқиб туради. Сизни олдингизда мени хижолатга қўйиб...

— Хижолати нимаёси, ўргулай, нима, мен бегонамидим, унақа деманг, хафа бўламан. Аслида шунақа иш қилганларни жиним суймайди. Лекин бировнинг зориқиб турганини кўрсам, чидолмайман. Ёрдам бергим, ҳожатини чиқариб, кўнглини олгим келади.

Ойимнинг дугонаси шу топда кўзимга нажот фариштаси бўлиб кўринди. Тушимга ҳам у ваъда қилган туфли кирибди. Мисоли қуёшдек чарақлаб турган ингичка пошнади, тилларанг туфли оёғимда, эғнимда ҳам қуёшранг қўйлак, тўйхонага кириб боряпман. Ҳамманинг нигоҳи менда, қушдек учиб боряпман...

Ишгаҳа билан нонушта қилгач, холажонимни қўлтиқлаб трамвай бекати томон юрдим.

— Ҳай-ҳай, шундай қадди-қомат билан трамвайда осилиб юриш сенга ярашмайди, жоним. Такси тўхтамаиз, гиргитгон, сени кўрса, таксининг ўзи тўхтайтиди, — галати хиринглади холам, — такси яхшида, иш тез битади. Қўшнимнинг қизи бор. Қилтириққина, шу ҳолига бирам калондимоғ. Такси бўлса ҳам чидардим-а, яланг шахсий «Волга»ларда юради, уни олдида сан самолётда юришга арзийсан.

Такси ҳайдовчи ёшгина, хушчақчақ йигит экан.

— Оповси, бугун бир савоб иш қиласиз-да. Мана шу сиғлимизни биргалашиб ҳожатини чиқарамиз. Тўғри биричи магазинга қайтам.

— Бир оғиз сўзингиз-да, холажон. Биринчи экан-у, ўнинчига бўлса ҳам бораверамиз, — деди у жилмайиб.

— Оғзингизга асал, иним, ўғил бола гапни айтдингиз. Сиз ҳам ўзимга ўхшаган экансиз. Шу денг, қўлимдан бировга яхшилик қилиш келишини билиб қолсам, елиб-юураман. Кеча беш йилдан буён кўришмаган ўртоғимни йўқлаб боргандим. Тўсатдан ўртоғимнинг мана шу қизи, отажон, битта туфли топиб беринг, тўйга киймоқчидим, деб

қолди. Шундоқ қизга йўқ дейиш гуноҳ дедим, мана, олиб кетяпман танишимнинг олдиға!..

Мен хижадатдан бошимни кўтаролмай қолдим.

— Тўйға нима етсин, тўй чиқиб турганда йўқ деб бўладими, — шофёрға холамнинг гапи маъқул тушди.

— И-и-и, буни қараиң, сал бўлмаса паққос эсимдан чиққан экан-а, — бурга чаққандек сапчиб тушди холам. — Шу муюлишда тўхтатинг. Танишимнинг ҳовлиси шу ерда, бугун ишдамикин, билай-чи.

У лапанглаганча кўчани кесиб ўтиб, қўздан ғойиб бўлди...

Орадан ярим соатдан кўпроқ вақт ўтганида, зил-замбил сумка кўтариб, терлаб-пишган, оғзи қулоғида, холам пайдо бўлди.

— Жуда омади чопган экансан, қоқиндиқ, туфли оёғимда деб ҳисоблайвер. Танишим кеча мол туширибди, — деди у ҳансираб машинага ўтираркан. Кейин сумкаси-га ажабланиб қараётганимни сезиб, қўшиб қўйди: — Сенга ўхшаш уч-тўртта танишим сўраганди. Сенинг баҳонангди уларнинг ҳам хизматидан қутуладиган бўлдим, насиб бўлса. Бу дунёда савобдан яхши нарса бормикан, айланай, ҳаммамиз ҳам савоб деб юрибмиз-да дунёда.

Холамнинг «Вашорати»га қўшилиб бош силкидик. Шу чоқ унинг кўзи билагидаги соатига тушди-ю, қичқариб юборди.

— Ана холос, магазинлар обедга чиқибди-ю, аттанг, кутамизда энди. Унгача биз ҳам овқатланиб олмайми-а, — менга юзланди холам.

— Овқатлангунча бир соат вақт кетади, энди менга рухсат берсанглар, — ижозат сўради шофёр.

— Майли, айланай, раҳмат. Барака топинг. Лекин манави ўчетчик ўлгурни ўчириб қўйиб, сиз ҳам тамадди қилвола қолинг, — тил учида таклиф қилди холам.

Мен бўлса елкамдан тоғ ағдарилгандай енгил тортиб, шофёрға беш сўмлик тутказдим-у, машинадан ўқдай отилиб тушдим...

Биз кафедан чиқиб, холам айтган шахсий «Волга»лардан бирига ўтирдик. Тезроқ холамдан қутулишни истаб қолдим. Қаёқданам ризм бўлақолдим-а, бутун шаҳарга магазинга кетаётганим, қолажоним менга «холис хизмат» қилаётгани овоза бўлди, деб ўйлайман.

— Мана, етиб ҳам келдик. Сен-чи, жоним, машинада ўтиратур, етаклашиб юрмайлик. Мен ичкаридан хабар олай, зора Баҳодиржоннинг ҳам хожатини чиқарсам.

Холам гилдираганча магазинга кириб кетди.

— Мана, омад улашганда биринчи борган экансан. Оғзимдан чиқиши билан муҳайё қилди. Руминларники. Уттиз беш сўм тураркан, қирқ сўм берақол, умидли дунё ахир, хурсанд бўлади. Кейинги сафар келишимизга яхши, ҳали унга ишимиз кўп тушади. Баҳодиржон ҳам келинни хурсанд қиладиган бўлди, — деди холам машина деразасидан мўраларкан.

Суюниб кетиб, туфлини кийиб кўрмоқчийдим, у тўхтатди.

— Вой, кулгичларингдан айланай, яшнаб кетдинг-а, тасаддук. Лекин бир гап. Туфли энди сеники, уйда кўраверасан. Бу ерда яхши-ёмонни кўзи тушиб, бир кори ҳол бўлиб юрмасин...

— Жуда ҳаяллаб кетдинг, топдидиғми ишқилиб? — ойим хавотирланиб қарадилар қўлимга.

— Топилди, раҳмат, ойижон, — туфлини баланд кўтариб, хонани гир айландим-да, ойимларни кучоқладим, қўлимдаги туфли сирғалиб ерга тушди...

Дарров энгашиб унга қўл чўздим-у... бутун шодлигим ҳаво тўлдирилган шардай ёрилди-кетди. Кўз олдимда бир ҳафта бурун ишхонамизга кўчма магазинда келтириб сотилган яшил, оддий туфли бугунги саргузаштларимдан уялгандай мунғайиб туради...

Ҳамид Норқулов

НИЯТИНГИЗ ОЙДИН БЎЛСА...

*Отингизнинг яғринига қамчин-ла уриб,
Менинг минган ғирогимдан ўзмоқ истайсиз.
Лекин отинг аҳволини англамай туриб,
Бекор уни қамчилайсиз, бекор қистайсиз.*

*Турса ҳамки туйёқлари темир тақада,
Имконидан олдин чопиб елларга етар.
Лекин сизнинг «ўзга биздан юрсин орқада»
Деган ғараз фикрингизни қамчин фош этар.*

*Бу ҳаётда яшаш асли берилмас текин,
Умринг бекор, ўз бурчингга ақлинг етмаса...
Демак, мандан ўзишингиз мумкин ва лекин
Узолмайсиз дилингиздан ҳасад кетмаса.*

Айтилмай қолган фикр

Сўз Яйловога берилиши билан залда жонланиш бошланди: биров эснади, биров баралла уҳ торғди, биров остидаги стулни ғичирлатиб мизғиб олиш учун ўзига қулай шароит ҳозирлади. Лекин мизғиб олмоқчи бўлганларнинг умидлари пучга чиқди. Мажлисга раислик қилувчи — завод директорининг янги ўринбосари Яйловов нутқини бошламасдан тўриб уни оғоҳлангириб қўйди:

— Уртоқ Яйловов, сизга фақат уч минут вақт берилади!

Яйловов бепарво илжайиб қўйди ва минбарга чиқиб, қанот-қуйруғини ёзганча нутқини бошлади:

— Азизлар... ўртоқлар... дўстлар, яъни ҳам касб оғайнилар! Мен ҳалиги... сизларга айтсам, Болтавоям яхши гап айтди-ю, мен сизларга, яъни ҳамкасб дўстларга унданам яхши гап аймоқчиман, яъни ўз фикримни ўртага ташламоқчиман. Умуман, ўртоқ оғайнилар, мақтаниш бўлсаям айтиб қўйай, фикрим — оригинал фикр... Мен сизларга айтсам, Турсуналиям дуруст гаплар айтди. У гапирган пайтда ҳурматли ва мўътабар ўртоқ директоримизнинг кулиб қўйганларини ўз кўзим, яъни хусусий кўзим билан кўрдим. Қадрдон ва азиз ўртоқ директоримизга кулги бахш этиш катта муваффақият, яъни ажойиб ғалаба! Мен бу ғалаба билан Турсуналини чин дилдан...

— Уртоқ Яйловов, бир ярим минут ўтди, қисқа қилинг!

— Қисқа қилинг?! Ие, ҳали... ҳа, майли... Дарвоқе, қайси масала юзасидан гапиришим керак эди?

— Корхонамизда меҳнат интизомини мустаҳкамлаш ҳақида.

— Э-э, шундайми? Хўп, майли, гапирганим бўлсин! Мен сизларга айтсам ҳамкасб ўртоқ ва дўстлар, бу интизом деган нарса, ўзи кўп яхши нарса. Умуман, интизомли бўлганга нима етсин! Масалан, менинг бир ўғлим бор, оти — Тайлоқвой. Шу ўғлим олтига қиздан кейин туғилган, яъни таваллуд топган. Қарасам, хотиним ўзининг фойдасини кўзлаб нуқул қиз туғаяпти. Улар кўпайишиб, мен яккаланиб қолдим. Шу десангиз, ҳовлидаги резаворларнинг бузиб, ўрнига хинами-ей, ўсмами-яй экворишди. Кейин десангиз, мениям жаҳлим чиқиб жиндек жойга тамаки эккандим, ўртага олиб роса талашди. Тамакининг ҳиди касал қилармиш. Аммо менам бўш келмадим, хотинимга, яъни турмуш ўртоғимга «ўғил туғмас экансан, ўсма-сурмангни ўрнигаям тамаки эквораман» деб пўписа қилувдим, мана шу Тайлоқвойни туғиб берди... Энди, асосий масала — интизом масаласига келсак, шу Тайлоқвойни, яъни ўғлимни интизомли қилиш учун мен, яъни Тайлоқвойни, отаси...

— Уртоқ Яйловов вақтингиз тугади!

— А?! Йўғ-е...

— Вақтингиз тугади, тушинг минбардан!

— Мен... мен ҳали...

— Тушинг, деяпман!

Залдан ҳам «Бўлди, етарли! Тушин!» деган овозлар эшитилгач Яйловов нутқини ноилож тугатишга мажбур бўлди. У алланарсаларни ғўлдираб минбардан тушаётганда қуруқ гапдан қутилган кишилар қуёвонганларидан қарсақ чалиб юборишди. Қарсақни эшитиб, Яйлововнинг кўнгли бир оз ёришди. Лекин зум ўтмай раисга адоватли тикилди. Тилининг учида шу гап турарди: «Номард, охиригача қўйиб берганда, бунданам зўр қарсақ, яъни олқиш бўларди-я!..»

КОНВЕРТЛАРНИ ҚАЙЧИЛАГАНДА

Даҳшат билан бирга вужудига титроқ ўркак-ўркак тарқаларди.

Лабларида табассум йўрғаларди.

Чоршанба кунининг офтоби тепаларнинг пешонасидан ўпиб, даштнинг бошидан-охиригача келиб қулочини ёзаётган пайти эди.

Оғзи атрофини бужмайиб ўраб турган юпқа лаблари гапирганда овози баландпарвоз ва паришон куйга ўхшашиб чиқарарди.

Шеърдан, унинг овози, эгилиб турган чехрасидан Соянинг юрагига чуқур бир майин ширинлик қуйилди.

Улар қирғоқдаги соҳилда туришар эди.

Охулар-ку сенга туғишган,
Маккор зотни тарк эт, қочоғим.

Човут солар адашса мижжанг.

Бу ишқ — сунт
Лекин... хом, пишмаган.
Пок тутмоқ учун бўл саришта.
Сутни ёп,
Емон кўз тушмасин,
Ачигиб қўймагил, фаришта!

Еввойи куч уни айлаган сурбет.

Сақланиш қонуни бордир оламда,
Жисмда тортишиш кучи бор учун.

Хаяжон — гўзалликнинг онаси!
Баҳор — шу онанинг туғилган пайти.

Эски из ёпишда бўлса гар ҳиссам,
Эрта янгиланар мен юрган из ҳам.

Садоқатнинг ўрнига мен наҳот асрасам кибор?

Илк севгидек кўринади менга кўпроқ қиёфанг.

Овчи хит: «Ўлжадан урдим деб якка,
Мишенга олганда айланган каллам».

Кўришса тўшига тортади қучиб.

... Оддий чигит эди қадалган онда,
Замин кўрпасида ётарди жимит.
Жон солиш ҳунари бордир деҳқонда,
Чигит пахта бўлди — «оқ олтин йигит».

Мағаний ҳаёт

* * *

Тошкент шаҳри Вирлашган миллатлар ташкилоти қарорига биноан ўтаётган жаҳон алоқа йилининг энг асосий воқеалари масканга айланди. 5 сентябрь куни бу ерда коммуникацияни ривожлантириш халқаро программаси КРХП ҳукуматлараро кенгашининг сессияси очилди. Шу муносабат билан кенгашга аъзо бўлган ўттиз беш мамлакатнинг, БМТнинг ва ЎзССРнинг байроғи кўтарилди.

Сессияни кенгаш раиси вазифасини бажарувчи Луис Вильоро Торансо (Мексика) очди.

Сессияга СССР ташқи ишлар министрининг ўринбосари, СССРнинг ЮНЕСКО ишлари комиссияси раиси В. Ф. Стукалин, КРХП ҳукуматлараро кенгашининг раиси Гуннар Гарбонинг (Норвегия), ЮНЕСКО Бош директори А. М. М'Боунинг вакили Жерар Болла (Швейцария)лар сўзга чиқиб, ҳозирги халқаро аҳвол, мамлакатлар ўртасида информацияни яхшилаш, халқларни бир-биридан яққаламаслик масалалари ҳақида фикр алмашдилар.

Умумий мунозара 6 сентябрь куни давом этди. Унда Ҳиндистон делегациясининг бошлиғи Жотиш Кумар Бхатачария, Шри Ланка делегати Л. Викрамасингхе, Куба делегациясининг раҳбари Энрико Гонсалес Манет, СССР делегациясининг бошлиғи А. Красиков, СССР Ташқи иқтисодий алоқалар давлат комитети раисининг ўринбосари В. Ивашов, Никарагуа делегати Хосе Рамон Агилярлар нутқ сўзладилар. Мунозарани Мексика делегати Л. Вильоро Торансо бошқарди.

КРХП ҳукуматлараро кенгаши сессиясининг қатнашчилари республика пойтахти билан танишдилар, шаҳарнинг театрлари, музейларини бориб кўрдилар. Р. Р. Шредер номидаги илмий-ишлаб чиқариш бирлашмасининг лабораториялари ва боғларида бўлдилар.

Эртаси куни сессия ўз ишини давом эттирди. Унда ГДР делегациясининг бошлиғи В. Вурдак миллий коммуникация воситаларини мустахкамлаш, халқаро информация айирбошлашни демократик асосда бошқатдан тузиш тўғрисида сўз юритди, К. Нашсименто (Гаяна) ривожланаётган мамлакатлар оммавий ахборотлар воситаларига кириб бориш учун хусусий капиталдан фойдаланишга ҳаракат қилаётган бир қанча Ғарб мамлакатларини танқид қилди.

Сессия қатнашчилари ва меҳмонлари шу куни Коммунистик районидagi «Политотдел» колхозига сафар қилдилар.

ЮНЕСКО ҳомийлигида иш кўрувчи орган КРХП ҳукуматлараро кенгашининг 8 сен-

тябрдаги ялпи мажлисида ЮНЕСКО Бош директори Амаду Махтар М'Боу ва совет делегациясининг бошлиғи, КРХП билан шуғулланувчи совет комитетининг раиси А. А. Красиковлар нутқ сўзлади. Мажлисга Ҳиндистон делегациясининг бошлиғи Ж. Бхатачария раислик қилди.

Коммуникацияни ривожлантириш халқаро программаси ҳукуматлараро кенгашининг Тошкентда ўтган IV сессиясида кенгашга аъзо 35 давлат делегациялари ҳамда кўпгина мамлакатлар ва халқаро ташкилотлардан келган қузатувчилар сессияга тақдим этилган регионал ва миллий лойиҳаларни муҳокама қилдилар, маъқулладилар. Бу лойиҳаларда Осиё, Африка, Лотин Америкаси мамлакатларида коммуникация воситаларини ривожлантириш информация хизматларини такомиллаштириш, малакали кадрлар тайёрлаш кўзда тутилди.

КРХП фаолиятини пул билан таъминлаш ҳамда кенгашнинг бундан аввалги сессияларида ишлаб чиқилган ва олинаётган талабларга баҳо бериш мезонларини назарда тутиб, мавжуд воситалардан энг мақбул тарзда фойдаланиш масалалари муҳокама этилди.

* * *

Тошкентнинг 2000 йиллигига бағишланган тантаналар 9 сентябрь куни В. И. Ленин номидаги СССР халқлари дўстлиги саройида очилди. Саройда ишлаб чиқариш илғорлари ва новаторлари, танили фан ва маданият арбоблари, Совет Армиясининг жангчилари, қардош республикаларнинг, ҚҚАССР ва Ўзбекистон областларининг вакиллари, ЮНЕСКО коммуникацияни ривожлантириш халқаро программаси ҳукуматлараро кенгашининг республика пойтахтида ўша пайтда ўтказилган тўртинчи сессиясига келган делегацияларнинг аъзолари, Ал-Хоразмий таваллудининг 1200 йиллигига бағишланган тантаналарнинг, Ўзбекистондаги Япония қуналарининг қатнашчилари, «Тошкентнинг олтин кузи» фестивалининг иштирокчилари ҳозир бўлдилар.

Тантанани халқ депутатлари Тошкент шаҳар Совети ижроия комитетининг раиси В. О. Козимов очғач, давомли қараклар остида КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети президиумининг Раиси ўртоқ Ю. В. Андропов бошчилигидаги Совет Иттифоқи Коммунистик партияси ленинчи Марказий Комитетининг Сиёсий бюроси йиғилишининг фахрий президиумига сайланди.

Тантана қатнашчилари КПСС Марказий Комитетига, КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари, СССР Олий Совети президиу-

мининг Раиси ўртоқ Ю. В. Андропова юксак яқдиллик билан табрикнома қабул қилдилар.

* * *

Москвадаги Союзлар уйининг Колонна залида 6 сентябрь куни ўрта аср Шарқи улуг олими Муҳаммад ибн Мусо Ал-Хоразмий туғилган куннинг 1200 йиллигига бағишланган тантанали мажлис бўлди.

СССР Фанлар академиясининг вице-президенти академик П. Н. Федосеев кириш нутқи билан очган бу анжуманда ЮНЕСКО Бош директори А. М. М'Боу нутқ сўзлади, ЎзССР ФА президенти, академик О. С. Содиқов, СССР ФА Ҳисоблаш марказининг директори, академик А. А. Дородницин, Ўзбекистон Коммунистик партияси Хоразм область комитетининг биринчи секретари М. Худойберганаев, Марказий Осиё цивилизацияларини ўрганиш совет комитетининг раиси, СССР ФАнинг мухбир аъзоси М. С. Осимов Ал-Хоразмийнинг жаҳон маданияти ривожига қўшган жуда катта улуши ҳақида сўзладилар.

Ал-Хоразмий туғилган куннинг 1200 йиллигига бағишланган тантанали юбилей мажлиси 10 сентябрь куни Алишер Навоий номидаги давлат академик Катта театрида бўлиб ўтди. Йиғилишда СССР ФА вице-президенти, КПСС Марказий Комитети аъзоси, академик П. Н. Федосеев кириш нутқи сўзлади.

Муҳаммад ибн Мусо Ал-Хоразмийнинг ҳаёти ва фаолияти, унинг илмий жасоратининг аҳамияти ҳақида республика юбилей ташкилий комитетининг раиси, ЎзССР Министрлар Советининг Раиси Н. Ж. Худойбердиев доклад қилди.

СССР ФА табиётшунослик ва техника тарихи институтининг директори, СССР ФАнинг мухбир аъзоси С. Р. Микулинский, Қозоғистон ССР ФА Фалсафа ва ҳуқуқ институтининг директори, Қозоғистон ССР ФАнинг академиги Ж. М. Абдилдин, Озарбайжон ССР ФА физика-техника ва математика фанлари бўлимининг академик секретари, Озарбайжон ССР ФАнинг академиги Ф. Г. Мақсудов, ГДРлик профессор Бурхардт Брентъес, Амстердам университетининг профессори Эфферт Бруинс, Вена университетининг профессори Хайнц Земанек, АҚШлик профессор Дэвид Кинг, ГФРлик профессор Ивонинг Долд-Самплониус хоним ва бошқа ўртоқлар йиғилишда сўзга чиқдилар.

Ал-Хоразмий таваллудининг 1200 йиллигига бағишланган бу анжуманда Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети бюроси-

нинг аъзолари ва аъзоликка кандидатлари қатнашдилар.

Тошқентнинг Чилонзор уй-жой массиви марказидаги Ал-Хоразмий номидаги майдонда олим туғилган куннинг 1200 йиллиги муносабати билан, унинг ҳайкали очилишига бағишланиб ўтган тантанали митингга Ўзбекистон КП Тошқент шаҳар комитетининг биринчи секретари У. У. Умаров кириш нутқи сўзлади. СССР ФАнинг вице-президенти, академик П. Н. Федосеев билан ЎзССР ФАнинг президенти академик О. С. Содиқов ҳайкални очдилар.

В. П. Чкалов номидаги Тошқент авиация ишлаб чиқариш бирлашмасининг электриги Т. Д. Маклеева, монумент авторларидан бири, ҳайкалтарош А. Р. Раҳматуллаев, В. И. Ленин номидаги ТошДУ ректори, ЎзССР ФАнинг академиги С. Ҳ. Сирожиддинов, Бирлашган миллатлар ташкилотининг маориф, фан ва маданият масалалари билан шуғулланувчи ташкилоти бош директори А. М. М'Боулар митингга сўзга чиқишиб, Ал-Хоразмий ижодий фаолияти, унинг жаҳон фани ҳазинасига қўшган ҳиссаси ҳақида фикр юритдилар.

Митингга СССР ташқи ишлар министрининг ўринбосари, СССРнинг ЮНЕСКО ишлари бўйича комиссия раиси В. Ф. Стукалин, коммуникацияни ривожлантириш халқаро программаси ҳуқуматлараро кенгаши тўртинчи сессиясининг қатнашчилари, Тошқент жамоатчилиги вакиллари иштирок этдилар.

* * *

Ўзбекистон Ёзувчилар союзининг очик партия мажлисини республика Ёзувчилар союзи партия ташкилотининг секретари Раҳмат Файзий олиб борди. Республика Ёзувчилар союзи правлениесининг секретари Саъдулла Кароматов «Ёзувчи, нашриёт, китобхон» мавзuida доклад қилди.

КПСС Марказий Комитетининг июнь (1983) Пленуми қароридан келиб чиқиб, Ўзбекистондаги нашр ишлари муҳокама этилган мазкур мажлисда Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти директори Жуманиёз Жабборов, «Ёшлик» журнали бош редактори Эркин Воҳидов, «Ёш гвардия» нашриёти бош редакторининг ўринбосари Аҳмадjon Мелибоев, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси бош редактори Одил Ёқубов ва ёзувчи Ёқуб Хаимовлар мунозараларда қатнашдилар.

Очик партия мажлисида кўрилган масалалар юзасидан тегишли қарор қабул қилинди.

Мажлисда Ўзбекистон Ёзувчилар союзи правлениесининг биринчи секретари Сарвар Азимов иштирок этди ва нутқ сўзлади.

«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» ЖУРНАЛИ 1983 ЙИЛ СОНЛАРИНИНГ УМУМЙ МУНДАРИЖАСИ

КПСС МҚ июнь Пленумининг қарори.
Партия идеологик, оммавий-сиёсий ишнинг
актуал масалалари. 8—3

КПСС МАЙ ПЛЕНУМИ ҚАРОРЛАРИ ЖАСОРАТГА ЧОРЛАЙДИ

Т. Боймиров. Дашт тўкин дастурхон. 1—170
Б. Раҳимов. Коммунизм мактабининг бир
дарси. 9—156
Н. Саъдуллаев. Чўпонга ҳам қанот керак.
6—118
Халққа хизмат — олий бурч. 5—131

КПСС ИЮНЬ ПЛЕНУМИ ҚАРОРЛАРИ АМАЛДА

Н. Аминов. Курашчан восита. 11—16
Б. Валихўжаев. Меросимизни чуқур ўрга-
найлик. 11—13
С. Мирзаев. Ижод чўққилари сари. 11—15
Б. Пармузин. Сафарбарликка чақирик.
11—4.
Н. Сафаров. Ҳамнафаслик. 11—6
Н. Тимофеев. Маданий тараққиёт босқичла-
ри 11—7
Уйғун. Муҳим вазифа. 11—6
Н. Шукуров. Танқид ва адабий жараён.
11—11

РОМАН, ҚИССА, ПЬЕСАЛАР

А. Абдурасулов. Кулги зарби. Пьеса.
12—82.
Ч. Айтматов. Соҳил ёқалаб чопаётган ола-
пар. Қисса. 11—23
М. Бобоев. Ер томири. Пьеса. 3—96
Б. Даминов. Биринчи операция. Қиссадан
парча. 8—102
О. Ёқубов. Кўхна дунё. Роман. 1—8, 2—45
Ч. Ёқубов. Шердон дев. Қисса. 9—109
С. Кароматов. Сўнгги бархан. Роман. 4—9,
5—39
М. Мирзамухамедов. Карвон шимолга йўл
олди. Киносценарий. 4—105
С. Нуров. Майсаларни аёз урмайди. Қис-
са. 7—16, 8—19
А. Обиджон. Аламазон ва унинг пиёдалари.
Эртақ қисса. 6—57
Т. Пўлатов. Ғойибнинг қайтиши. Қис-
са. 10—34
И. Рақша. Уй эгаси билан. Қисса. 1—148
Х. Тўхтабоев. Йиллар ва йўллар.
Роман. 9—12, 10—67, 11—86
З. Фатхуллин. Ҳижрон алангасида.
Пьеса. 10—167
Шукрулло. Жавоҳирот сандиғи. II китоб.
5—15, 6—30
О. Эргашев. Сой бўйи қизлари. Қисса.
12—8.
Н. Қобул. Яшаш учун кечикма. Қисса.
2—10.

ҲИКОЯЛАР

А. Асиров. Армонли умр. 7—105

У. Асқарова. Хола. 12—73
М. Аҳмедова. Мақтуб. 3—89
Ю. Вологин. Куй. 2—154
Ф. Зоҳидов. Оёқ остидаги дур. 1—129
Сўнгги парвоз. 1—136
Қ. Кенжа. Кўприк. 12—64
Н. Красильников. Сўнгги олишув. 12—175
А. Лукмонов. Ғурбатда ғариб... 12—51
Т. Мақсуд. Муножат. 4—83
Б. Муродалиев. Оқтўш. 7—99
А. Мухтор. Илдишлар. 6—7
М. Очилов. Шалпангқулоқ. 4—92
А. Пардаев. Кампирлар. 4—90
Б. Пармузин. Заминнинг яхши одамлари.
1—116
Э. Усмонов. Каримберди қайтмади. 4—98
Ш. Юсупова. Туғилган кун. 3—91

ЖАҲОН ТАРАҚҚИЙПАРВАР АДАБИЕТИ

А. Л. Гума. Бир қултум қаҳва. Ҳикоя.
6—125.
Д. Йиеш. Баҳор сабоғи. Шеърлар. 5—128
У. Камол. Мунофиқлар. Ҳикоя. 3—121
Ф. Кафка. Эврилиш. Ҳикоя. 8—116
Г. Маркес. Бальтасар ҳаётидаги унутилмас
кун. 12—102
И. Ратко. Ез ниҳояси. Шеърлар. 5—129

ҚИТЪАЛАР ҚЎШИҒИ

И. Андреде. Қайтишнинг иккинчи қўшиғи.
10—33
М. Дарвиш. Нидо. 10—12
Ғ. Дастигир Паиҷширий. Кураш таронаси.
10—29
М. Диб. Хушхабар. 10—13
Г. Диавара. Болалигим ўтган уй. 10—32
А. Зарёб. Сурат. 10—14
Р. Зили. Агар... 10—11
Л. Каба. Юрак уриб турса... 10—32
М. Сантос. Совға. 10—10
Г. М. Тэзэмма. Эфиопиянинг миллий гимни.
10—31
Ф. А. Файз. Озодлик тонғи. 10—9
К. Чандр. Эгулик хандориси. 10—24
Т. Хаай. Туннинг тилсиз гувоҳи. 10—20
А. Хомисий. Исёнкор умид. 10—11
А. Шаар. Бўшашғудай бўлсанг... 10—33
М. Цедендорж. Мен ва сенга не карак?
10—18.

ШЕЪРИЯТ

У. Абдузимова. Ургатарлар. 6—56
А. Абдуразок. Нон, имон, муҳаббат. 4—78
С. Абдуқаҳҳор. Шафтоли. 6—51
М. Али. Икки дилнинг кўприги. 2—3
С. Барноев. Робот ҳақида ўғлимнинг сў-
роқлари. 6—52
Х. Ёқубов. Севаман. 11—174
Р. Бобоҷон. Тўёна. 7—10
Х. Бобомуродова. Ливанлик она мактуби.
3—94
Б. Бойқобилов. Юлдузли осмон. Достон.
9—67, 10—134

Э. Воҳидов. Жаҳонгир ва сартарош. 2—40
 Ж. Жабборов. Юракдаги манзиллар. 4—3
 Ж. Камол. Жаҳоннинг жони. 10—63
 М. Мирзаева. Кўнглинг ойнасига. 3—88
 М. Мирзаев. Ота. 4—81
 А. Мухтор. Яна янги китобдан. 8—11
 О. Мухторов. Азиз остона. 5—11
 Н. Нарзуллаев. Садоқат маликалари. 11—17
 Г. Нуруллаева. Бедорлик. 3—81
 А. Орипов. Кенгликлар. 5—8
 Р. Отаев. Қизил олма. 1—114
 Э. Охунова. Аргимчоғим, сени қўмсадим. 8—95
 Н. Парда. Сафар сатрлари. 7—97
 М. Раҳмон. Умр сийлови. 11—79
 Ш. Сагтор. Чангютар. 6—55
 Х. Саъдулла. Нур кадри. 7—95
 М. Солих. Қор ёғар экан... 1—109
 Бу ерда қувонч — уйқу билмас абадий кўздир. 11—82
 Т. Сулаймон. Деҳқон қўллари. 4—80
 Р. Толиб. Чинорлар ва ниҳоллар. 6—54
 Я. Тоғаев. Шу Ватан сизники. 6—106
 Уйғун. Умр чорраҳалари. 6—3
 А. Ҳожи. Тол... 6—53
 Х. Шарипов. Келажакка мактуб. 11—3
 А. Шер. Ойдин кўшиқ. 11—81
 Р. Шокирова. Дейдиларки... 3—95
 Ф. Шоҳисмоил. Оймома. 6—56
 Н. Шукуров. Бугдойзорлар. 9—133
 Э. Шукурова. Сенинг севгинг. 3—95
 Шухрат. Саҳоват. 7—81
 Т. Қаҳҳор. Умринг бир йили. 1—111
 К. Қодиров. Теран қатралар. 11—84
 Қардошлик гулдастаси: О. Лебединская, Д. Угай, Р. Хафизова, М. Аблялим. Ш е ъ р л а р. 2—150

МУШОИРА

Э. Абдуллаев. Онамга хат. 3—120
 М. Абдурасул. Тўртликлар. 3—119
 У. Азимов. Қор. 7—111
 М. Вобоқулов. Фақат... 3—119
 С. Воҳидов. Ота ифтихори. 3—118
 О. Дамин. Онанинг сўзи. 1—147
 Ш. Жуманиёзов. Манзара. 1—146
 В. Иброҳимова. Илтижо. 1—145
 Қ. Кенжа. Баҳор бўлиб... 8—112
 Г. Матёкубова. Сўқмоқлар. 8—114
 М. Муродова. Оқ тўлқинлар. 8—112
 У. Муҳиддин. Бир сўз. 8—115
 Г. Нигор. Сен ҳақингда. 1—147
 Т. Норбек. Дўст ҳақида баллада. 7—114
 Е. Обидов. Кенг безазор. 7—113
 Отаёр. Юрт. 3—117
 С. Раймқулов. Тўйчи Эрайғитов кечинмалари. 1—146
 С. Саидов. Баланд дарахтлар. 1—145
 Сайёр. Йиллар ойдек ўтмоқда. 8—113
 Ж. Сувоқулов. Ҳаққоният. 3—120
 У. Тўйчи. Манзара. 7—115
 М. Ҳайдаров. Жуда оддий эди. 8—114
 М. Хамроева. Гоҳо умрларни яримлатар ғам. 1—147
 Д. Хасанов. Тўрғай одати бор. 7—113
 З. Эгамбердиева. Огоҳ бўл. 1—145
 М. Эгамбердиева. Кўнгил. 1—146
 М. Юсуф. Қуллук. 1—144

ВETERАН ЖАНГЧИЛАР ДАФТАРИДАН

Т. Жуман. Нон. 5—38
 В. Костира. Мактуб. 5—37

Ш. Орифий. Жанг йўлларида. 5—37
 Умарқул Пўлкан ўғли. Уғлингман. 5—36
 Шухрат. Саккизликлар. 5—36

ПУБЛИЦИСТИКА

Д. Абдураззоқова. Доҳий асос солган дўстлик. 9—165
 С. Азимов. Жаҳонда тинчлик ва ҳаётни омон сақлаш учун. 10—3
 С. Абдуқаҳҳор. Одамлар қалбида қолган одам. 5—143
 И. Жабборов. Инсон қалби учун кураш. 8—133
 С. Носирхўжаев. Илмий коммунизм асосчиси. 5—3
 Р. Отаев. Энг жумбоқ туйғу. 12—125
 Ғ. Рашидов. Социализмнинг Шарқдаги машғали. 1—175
 Т. Солиев, Ф. Шоҳисмоил. Тинчликнинг музаффар байроқлари. 1—3
 Икки дунё — икки сиёсат. 5—137
 И. Тешабоев. Янги ҳаёт йўлида. 7—148
 Э. Усмонов. Қизғиш доғ. 8—142
 Э. Юсупов. Буюк тарихий воқеа. 7—3

ОЧЕРК

А. Асиров. Ватан учун жангга кирганлар. 2—163
 Е. Березиков. Чиял бозор. 6—122
 С. Иномхўжаев. Қўшқанот парвози. 3—127
 С. *Одилов. Қайтиш. 12—107
 Ш. Сиддиқов. Минглардан бири. 4—129
 Х. Худойбердиева. Садоқат маликалари. 3—3
 А. Эшонов. Уша куни тўй эди... 2—167

ЖУРНАЛХОН МИНБАРИ

К. Ботиров. Кўнгилдаги гаплар. 11—183
 Т. Партоев. Узоқни кўзлайлик. 11—184

САНЪАТ

Л. Авдеева. Рақсларда жонланган олам. 8—157
 Э. Аҳмедова. Сержило тасвирлар. 12—134
 Н. Барабан. А. Арбузов асарлари Ўзбекистонда. 10—188
 Б. Жўраев. Қардошлигимиз саҳнаси. 6—137
 Б. Насриддинов. Ўзбек қизининг овози. 9—178
 Д. Нурий, А. Файзуллаев. Нафосат бўстони бу. 4—156
 Х. Ҳомидов. Фирдавсий қахрамонлари ўзбек саҳнасида. 5—148
 М. Ҳазратқулов. Ушалган орзу. 3—132
 М. Қаюмов. Қардошлигимиз кўзгуси. 4—151

ТОШКЕНТНИНГ 2000 ЙИЛЛИГИГА

Р. Абдурашид. Ифтихор. 9—10
 Ҳ. Зияев. Девор қуршовидаги ҳаёт. 8—149
 А. Ирисов. Тарих варақларида Тошкент адиблари. 9—145
 О. Отажонов. Битта нондан бошланган йўл. 9—138
 Б. Пармузин. 1966 йил, апрель. 9—8
 Н. Сафаров. Ҳаёт мактаби. 9—136
 Ҳ. Содиков. Едгорликлар ҳикояси. 6—130
 Тошкентнинг таржимаи ҳоли. 9—149
 Ш. Турдиев. Тошкент мадҳияси. 7—145
 Ш. Убайдуллаев. Молгузардан кўринган қуёш. 7—140

Уйғун. Дўстлик бўстони. 9—3
Р. Қодирий. Таъзим. 9—9
Х. Ғулом. Тошкент таронаси. 9—4

АЛ-ХОРАЗМИНИНГ 1200 ЙИЛЛИГИГА

М. Осим. «Ал-жабр». Хикоя. 7—86
Р. Отаев. Асрлардан келган нур. Достондан лавҳалар. 9—128
М. Хайруллаев. Буюк ватандошимиз Ал-Хоразмий. 9—168

В. В. МАЯКОВСКИЙ ТАВАЛЛУДИНИНГ 90 ЙИЛЛИГИГА

В. Маяковский. Қадала. Комедия. 7—116
А. Мухтор. Маяковский сабоқлари. 7—135

ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ 80 ЙИЛЛИГИГА

Х. Абдусаматов. Ҳаётбахш ҳажвиёт оламида. 5—162
А. Жабборов. Ғафур Ғулом ижодида Озарбайжон мавзуси. 3—136
Б. Йўлдошев. «Менинг оғам рус бўлур...» 2—182
Д. Кугульгинов. Апрельдаги бир учрашув. 5—151
А. Наумов. Ижоднинг асл моҳияти. 1—180
Олмос. Уйимиз бир дарё эди. 5—160
Л. Стефанова. Ғафур Ғулом ҳузурда. 5—152
Ш. Турдиев. Ғафур Ғулом ва татар адабиёти. 4—132
Ҳ. Ғулом. Вақт, ижод, мангулик. 5—154
Р. Ҳамзатов. Барҳаёт шеърлар. 5—151

ЮБИЛЯРЛАРИМИЗ

Д. Бедний. Суръат ошар янада. 4—170
В. Зоҳидов. Халқ севган адиб, забардаст олим. 5—173
М. Иброҳимов. Қутлов. 5—184
В. Кожевников. Ҳақиқат доимо ғолибдир. 5—180
И. Мирзаев. Ҳажвчилигимиз кўзгуси. 5—189
С. Михалков. Уйқу безор. 3—151
А. Софронов. Дўстлик ришталари. 5—181
Ф. Насриддинов. Назаркарда шоир. 12—137
У. Норматов, Н. Комилов. Ҳосиятли қалам эгаси. 1—192
В. Озеров. Тафаккур қудрати. 5—183
Н. Раҳимжонов. Хассос олим. 1—193
Сийсий сатира устаси. 4—169
О. Содиқов. Фанимизнинг қирқ баҳори. 11—177
Ш. Сокин. Ижод самаралари. 11—186
Уйғун. Сарвар Азимов ҳақида икки оғиз сўз. 5—187
Э. Худойбердиев. Балоғат. 2—171
М. Юнусов. Ҳаёт билан ҳамнафас. 1—190
К. Яшин. Ижодкор сиймоси. 5—184

НАВОИЙХОНЛИК

П. Равшанов. Алишер Навоийнинг шажараси. 2—176
А. Шомухамедов. Алишер Навоийнинг Жомийга татаббуълари. 2—173

НОДИР САҲИФАЛАР

И. Низомиддинов. «Ғасиҳнома солномаси». 6—171
Ш. Шукуров. «Таржумон» ўзбек тилида. 6—173

МЕРОСИМИЗНИ УРГАНАМИЗ

К. Мирзо. Ғазаллар. 6—176
Нодира. Ғазаллар. 6—178

МУЛОҲАЗА, МУҲОКАМА, МУНОЗАРА

О. Абдуллаев. Мен на дейман-у, қўбузим на дейди. 3—161
Н. Комилов. Илҳом ва муҳаббат фарзанди. 6—145
М. Шойноятова. Таржима жумбоқлари. 12—171

ДАВРА СУҲБАТИ

Замон ва драматургия. 4—135

БИЗНИНГ КАЛЕНДАРЬ

М. Али. Махтумқули — улуг туркман шоири. 12—141
В. Жуковский. Шеърлар. 2—186
Н. Заболоцкий. Васият. 6—140
А. Каримов. Ғазалхон булбул. 6—140
Р. Мамажонов. Келажакка мактублар. 1—194
Н. Намозов. Ўзбек диёрида икки йил. 1—195
Э. Носиров. Бир шеър тарихи. 11—187
Т. Қаҳҳоров. Сўз фидойиси. 5—150
А. Қажомов. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. 3—139
Ш. Қурбонов. «Биз ҳаммамиз ундан таълим олганмиз». 12—143

ЙИЛЛАР, ҲУЖЖАТЛАР, ВОҚЕАЛАР

Д. Абдуллаева. Ўзбек поэзиясининг шайдо-си. 4—179
А. Абдурахмонов. Ғазаллар ўз муаллифларини топади. 11—196
А. Акбаров. Бригантина кўтарар елкан. 7—155
Б. Мусаев, Р. Собитов. Эрон халқининг забардаст курашчиси. 12—188
А. Носиров. Асрлар яшаган ноёб китоблар. 3—181
С. Умаров. «Булбул каби сайраб тургин дўмбирам». 4—181

ШАРОФ РАШИДОВНИНГ «ДИЛ АМРИ» ҚИССАСИ АДИБЛАР ВА ТАНҚИДЧИЛАР ТАЛҚИНИДА

Г. Владимиров. Ватанпарварлар қалби Ватанга бахшида. 4—70
О. Екубов. Номига муносиб асар. 4—74
М. Муҳамедов. «Дил амри» хошиясидаги дил сўзлари. 4—75
Уйғун. Мардлик ва дўстлик мадҳияси. 4—68
К. Яшин. Дўстлик қўшиғи. 4—67

ТАҚРИЗЛАР

Т. Адашбоев. Эзгуликнинг кечи йўқ... 9—200

Б. Алимов. «...Тубсиз осмон ҳақида кўп ўйладим». 3—179
 Н. Бекмирзаев. «Борса-келмас» муаммолари. 4—173
 Э. Бозоров. Пахтакор меҳнатини шарафлаб. 2—200
 Х. Болтабоев. Услубнинг туғилиши. 8—178
 С. Иномжўраев. Режиссернома. 4—177
 С. Мамажонов. Шоирнинг беш достони. 3—169
 С. Матчинов. Ҳузга хос дунё. 9—202
 М. Маҳмудов. Кўзгулар тиниқлиги. 7—160
 М. Мирзаев. Илк тўплам мукофоти. 6—169
 М. Мирзаев. Бола кўзи — бола сўзи. 12—186
 С. Мирвалиев. «Ҳамза» — роман-эпопея. 6—161
 М. Муродов, Ғ. Жалолов. Эртақчилик анъаналари. 7—166
 Ш. Муродов. Қалб саховати. 11—201
 Н. Нарзуллаева. Тенгдош бўлиб қолдим афсоналарга. 11—200
 Е. Обидов. Инқилоб остонасига туташ йўллар. 9—197
 С. Олимов. Тўёна тўплам. 2—198
 Н. Раҳимжонов. Шеър — фикрнинг гули. 4—171
 У. Саидов. Ғўзаллик туйғуси. 4—176
 Р. Сафаров. Дўстликни улуглаб... 5—197
 С. Содиқ, Т. Халилов. Камолот гувоҳномаси. 8—172
 И. Солижонов. Инсонийлик моҳияти. 12—183
 О. Тоғаев. Жасорат йўли. 3—171
 М. Ҳакимов. Урта Осиё китобат санъати. 9—198
 Н. Худойберганов. Фикрлар салмоқли-ю, бироқ. 8—174
 Ж. Хушбоқов. Масъулият туйғуси. 3—178
 Р. Шарипов. Излайман ўзимни. 6—170
 Ш. Шарипов. Ўзбек рубоийети таҳлили. 4—174
 П. Шермухамедов. Инқилоблар замони эди. 11—198
 Ш. Шукуров. Ҳамкорлик. 7—169
 Т. Қаҳҳор. Сўз ҳақиқати. 6—164
 Ш. Курбонов. Муносабатлар самимийлиги. 2—202
 Б. Қосимов. Камолот пиллапоялари. 7—163
 И. Қўчқортоев. Тил тарихини жонлантирган китоб. 7—168

ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК

О. Абдуллаев. Тонг нафаси. 9—192
 Н. Аҳмедов. Қалб қалбни топади. 3—158
 С. Мамажонов. Оҳангдошлик. 1—199
 Б. Назаров. Халқчил ижод. 9—194
 М. Нурматов. Ҳаёт ва ғазал. 6—158
 М. Нурмухамедов. Теран томирлар. 3—152

М. Нурмухамедов. СССР халқлари ва адабиётлари дўстлиги буржуа советшуносларининг қийшиқ кўзгусида. 9—181
 В. Осқоқий. Замонамиз солномаси. 8—163
 А. Расулов. Эски мавзунинг янги талқини. 10—198
 А. Рашидов, Н. Каримов. «Шунчаки ёзмоқ, бу — шоирга ўлим!» 9—186
 С. Содиқ. Ёшлар қиссачилиги ҳақида ўйлар. 12—160
 Х. Умутов. Ёзувчи — қалблар таржимони. 5—192
 О. Худойберганов. Очеркдан романга. 6—151
 Х. Худойберганава. Қувонч юки. 6—155
 О. Шарафиддинов. Қуёш ошиғи. 3—154
 П. Шермухамедов. Ягона кўп миллатли адабиёт. 7—151
 Л. Қаюмов, С. Мирвалиев. Оқибат — дўстлик демак. 8—169
 А. Қаюмов. Адабиёт гоъвий қураш майдони. 10—191
 К. Қаҳҳорова. Матнга эътибор керак. 11—190
 М. Қўшжонов. Баркамол бирлик, миллий колорит, интернационал руҳ. 2—188
 М. Қўшжонов. Онажоним шеърят. 12—146

САРГУЗАШТ, ФАНТАСТИКА

С. Бахтиёрв. Милиция ҳаётдан лавҳалар. 11—202, 12—192
 В. Нечипоренко. Еттинчига ўтар кечаси. 4—198
 Ҳ. Шайков. Олмос жилоси. 7—172

ГУЛҲАИЧИ

А. Абдувалиев. Қиёмий. 7—200
 Р. Абдулла. Ташвиш. Шеър. 9—205
 А. Абдураззоқ. Шляпа. Ҳикоя. 7—199
 Т. Адашбоев. Пародиялар. 5—204
 У. Асқарова. Бедаво. Ҳикоя. 6—203
 Болалар ижодкорлари куйлаганда. 6—204
 С. Воҳидов. Савол. Шеър. 4—205
 Э. Ёндош. Муроса. 4—205
 Л. Кабирв. Эркаклар иши. 8—199
 С. Михалков. Чиранчиқ қуён. Эсланмаган одам. Шеърлар. 7—202
 У. Муҳаммад. Гонорар. Шеър. 8—198
 М. Носир. Айтилмай қолган фикр. Ҳикоя. 12—199
 М. Саримсоқов. Касб танлаш. Ҳикоя. 9—204
 И. Солижонов. Анъанавийлик ва унга ёндашиш. Ҳикоя. 2—204
 О. Фармон. Икки ҳажвия. 10—203
 М. Худойкулов. Насрий масаллар. 5—202
 Янги йил ҳазиллари. 1—204

МУНДАРИЖА

КПСС Марказий Комитети, СССР Олий Совети Президиуми ва СССР Министрлар Советидан	2
Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитети, Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми, Ўзбекистон ССР Министрлар Советидан	2
Шароф Рашидович Рашидов	3
Дўстимиз ва адибимиз хотираси	5
Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг навбатдан ташқари пленуми тўғрисида информацион билдириш	7
Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи секретари Иномжон Бузрукович Усмонхўжаев	7
Орзикул Эргашев. Соё бўйи қизлари. Қисса	8

ШЕЪРИЯТ

Музаффар Аҳмедов. Энам шундай дерди; Аҳмад Тошхўжаев. Мададкор бригада; Замира Рўзиева. Оқшомги лавҳа; Жамшид Пиримов. Ваҳор келяпти; Эргашали Абдуллаев. Наврўз мактуби. Шеърлар	35—44
---	-------

ҲИКОЯЛАР

Абулқосим Мамарасулов. Лола сайли	45
Аҳмаджон Луқмонов. Гурбатда ғариб...	51
Қамчибек Кенжа. Ота ўғил; Кўприк	64
Умринисо Асқарова. Қатралар	73
Николай Красильников. Сўнги олишув; Тўқайдаги учрашув	75
Дўстлик гулдастаси	79
Абдугани Абдуғафуров. Кулги зарби. Пьеса	82
Ешлик куйлайди	59; 96

ЖАҲОН ТАРАҚҚИЙПАРВАР АДАБИЕТИДАН

Габриэль Гарсиа Маркес. Бальтасар ҳаётидаги унутилмас кун	102
---	-----

ФАРЗАНДЛАРИМИЗГА

Кавсар Турдиева. Бефарқ; Рустам Долимов. Толқон	106
Сайдали Одилов. Қайтиш. Очерк	107

ЎЗБЕКИСТОН ССР ВА ЎЗ КП 60 ЙИЛЛИГИГА

Раҳмат Мажидий. Ҳурматли устоз	118
Раҳимжон Отаев. Энг жумбоқ туйғу. Публицистика	125
Эльмира Аҳмедова. Сержило тасвирлар	134
Фатхиддин Насриддинов. Назаркарда шоир	137
Нурли йўлдан	140

БИЗНИНГ КАЛЕНДАРЬ

Муҳаммад Али. Маҳтумқули — улуғ туркман шоири	141
Биз барчамиз ундан таълим олганмиз	143

ТАНҚИД ВА АДАБИЕТШУНОСЛИК

Матёқуб Қўшжонов. Онажоним шеърият	146
Санжар Содик. Ешлар киссачилиги ҳақида ўйлар	160
Геворг Эмин. Номаълумликка саёҳат	166

МУЛОҲАЗА, МУҲОКАМА, МУНОЗАРА

Маърифат Шоиноятова. Таржима жумбоқлари	171
Ғулом Каримов, Шариф Юсуфов. Фурқат дунёқарашининг баъзи масалалари	174

ТАҚРИЗЛАР

Йўлдош Солижонов. Инсонийлик моҳияти	183
Мирпўлат Мирзаев. Бола кўзи — бола сўзи	186

ЙИЛЛАР, ХУЖЖАТЛАР, ВОҚЕАЛАР

Босит Мусаев, Раҳимжон Собитов. Эрон халқининг забардаст курашчиси	188
--	-----

САРГУЗАШТ, ФАНТАСТИКА

Собир Бахтиёр. Милиция ҳаётидан лавҳалар	192
--	-----

ГУЛҚАЙЧИ

Муҳаббат Ҳамидова. Уттиз кун. Ҳикоя	196
Ниятингиз ойдин бўлса	198
Мухтор Носир. Айтилмай қолган фикр	199

Бош редактор Пирмат ШЕРМУҲАМЕДОВ.

Редколлегия: Сарвар АЗИМОВ, Ҳафиз АБДУСАМАТОВ, Нинель ВЛАДИМИРОВА, Жуманиёз ЖАББОРОВ, ЗУЛФИЯ, Тоҳир МАЛИК (масъул секретарь), МИРМУҲСИН, Нормурод НАРЗУЛЛАЕВ, Ҳайдарали НИЕЗОВ, Умарали НОРМАТОВ, Абдулла ОРИПОВ, Иброҳим РАҲИМ, Туроб ТУЛА, Худойберди ТУХТАБОЕВ (бош редактор ўринбосари), УИҒУН, Улмас УМАРБЕКОВ, Уктам УСМОНОВ, Раҳмат ФАЙЗИИ, Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА, Хусниддин ШАРИПОВ, Шоислом ШОМУҲАМЕДОВ, Иброҳим ЮСУПОВ, Нурали ҚОБУЛ, Ҳамид ҒУЛОМ.

На узбекском языке
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ»

(Звезда Востока)

№ 12

Орган Союза писателей Узбекской ССР

Ордена Трудового Красного Знамени типография издательства ЦК КП Узбекистана,
Ташкент — 1983

Рассом О. Арутюнов. Тех. редактор М. Ахмедов. Корректор А. Билолов.

Редакцияга келган бир босма тобоқчада бўлган материаллар авторларига қайтарилмайди.

Журналдан олинган материалга «Шарқ юлдузи»дан олинди, деб кўрсатилиши шарт.

Теришга берилди 1.09.83 й. Босишга рухсат этилди 23.11.83 й. Қоғоз формати 70×108¹/₁₆
Р-03289. Фотонабор. Офсет босма усули. Физ. листи 13. Шартли босма листи 18,55.
Нашриёт ҳисоб листи 20,2. Тиражи 176500. Заказ 1943.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ
орденли босмаҳонаси. Тошкент — 700029, «Правда Востока» кўчаси, 26-уй.

© «Шарқ юлдузи», 1983.

Рафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

АДРЕСИМИЗ:
700000. ТОШКЕНТ ГСП, ПУШКИН КУЧАСИ, 1.
«ШАРҚ ЮЛДУЗИ» РЕДАКЦИЯСИ.

ТЕЛЕФОНЛАР:

БОШ РЕДАКТОР — 332437, БОШ РЕДАКТОР ЎРИНБОСАРИ — 332181.
МАСЪУЛ СЕКРЕТАРЬ — 330918, ПРОЗА, ПУБЛИЦИСТИКА — 332181, ПОЭЗИЯ,
ТАНҚИД ВА АДАБИЁТШУНОСЛИК — 332479.